

TEORIJA IN PRAKSA

1/1996

DRUŽBOSLOVNA REVIIJA

1925

TEORIJA IN PRAKSA

Družboslovna revija

Let. XXXIII, št. 1

Januar–februar 1996, UDK 3, ISSN 0040-3598

USTANOVITELJ IN IZDAJATELJ/Publisher
Fakulteta za družbene vede v Ljubljani

GLAVNI UREDNIK/Editor
Igor Lukšič

UREDNIKI/Associate Editors
Ivan Bernik, Anton Grizold, Marko Lah, Breda Luthar, Vlado Miheljak

UREDNIŠKI SVET/Editorial Advisory Board
Adolf Bibič, Marjan Brezovšek, Ljubica Jelušič, Maca Jogan, Stane Južnič, Andrej Kirn, Zdravko Mlinar (predsednik), Ivan Ribnikar, Marjan Svetličič, Niko Toš, France Vreg

SEKRETARKA/Secretary
Irma Vidmar-Vozelj

OBLIKOVALEC/Designer
Ismar Mujezinović

Uredništvo/Editorial board
1000 Ljubljana, Kardeljeva pl. 5, tel. 341-589

Naročnina za I. polletje 1996
za študente in dijake 3.000,00 SIT, za druge individualne naročnike
4.000,00 SIT, za podjetja in ustanove 8.000,00 SIT,
za tujino 9.000,00 SIT

Cena tega zvezka v prosti prodaji je 2.000,00 SIT

Tisk
DELO, Tiskarna Ljubljana, Dunajska 5

Revija izhaja ob podpori Ministrstva za znanost in tehnologijo in Ministrstva za kulturo
Republike Slovenije

Po mnenju Ministrstva za kulturo Republike Slovenije št. 415-124/96 mb/sp šteje revija med proizvode,
za katere se plačuje 5% davek od prometa proizvodov.

Poštnina plačana v gotovini.

999800230

TEORIJA IN PRAKSA

družboslovna revija

Letnik XXXIII, št. 1, str. 3–176

Ljubljana, januar–februar 1996

ČLANKI

<i>DUŠKA KNEŽEVIĆ HOČEVAR</i> : Nekatere dileme oblikovanja konceptov meje in mejnosti	7
<i>MILAN BRGLEZ</i> : Razvoj teoretičnega razmišljanja o mednarodnih odnosih	18
<i>SERGEJ FLERE</i> : Kulturgeni, biogramatika kot determinante družbenega življenja in podobne zadeve	36
<i>FRANCI AVSEC</i> : Zadržne vrednote, načela in praksa	48
<i>PRIMOŽ ŠTERBENC</i> : Iran – ali bo prišlo do nove revolucije?	64

TRIDESET LET PO II. VATIKANSKEM KONCILU

<i>ZDENKO ROTER</i> : Država in Cerkev – kako naprej?	73
---	----

EVROPSKA UNIJA

<i>BORIVOJ KOS</i> : Državljanstvo in Evropska unija	86
<i>KARMEN ERJAVEC</i> : Medijska politika Evropske unije na področju informacijske tehnologije	97
<i>VALENTINA FLANDER, GREGOR KOS</i> : Framania – geopolitični izziv	109

IZ ZAPUŠČINE PETRA KLINARJA (1934–1994)

<i>PETER KLINAR</i> : Migracijski tokovi v Evropi po razpadu socializma	112
---	-----

PREVOD

<i>BYUNG-KOOK KIM</i> : Koreja: konfucijanstvo proti demokraciji	119
--	-----

STROKOVNA SREČANJA

<i>MARJAN MALEŠIČ</i> : Razvoj obramboslovne misli	139
--	-----

PRIKAZI, RECENZIJE

<i>DARKO LUBI</i> : Svet, Evropa in prihodnost NATO	145
<i>IRENA BRINAR</i> : Evropska unija	152
<i>MARJAN BREZOVŠEK</i> : Interpretacija zloma bivše Jugoslavije	158
<i>IGOR LUKŠIČ</i> : Ali je možen revolucionarni liberalizem?	161
<i>PRIMOŽ JUŽNIČ</i> : Evropeizacija kmetijstva	163

NOVE KNJIGE

166

AUTHOR'S SYNOPSES

173

CONTENTS

ARTICLES

- DUŠKA KNEŽEVIĆ HOČEVAR*: Some dilemmas in the formation of the concept of boarder and boarderness 7
- MILAN BRGLEZ*: Development of international relations theoretical thinking 18
- SERGEJ FLERE*: Culturegenes, biogramatics as determinants of social life and similar 36
- FRANCI AVSEC*: Cooperatives' values, views and practice 48
- PRIMOŽ ŠTERBENC*: Iran – will there be a new revolution? 64

2ND VATICAN COUNCIL – 30 YEARS LATER

- ZDENKO ROTER*: State and Church – the way Ahead? 73

EUROPEAN UNION

- BORIVOJ KOS*: Citizenship and the European Union 86
- KARMEN ERJAVEC*: Media policy of the European Union concerning the information technology field 97
- VALENTINA FLANDER, GREGOR KOS*: Framania – a geopolitical challenge 109

FROM THE LEGACY OF PETER KLINAR (1934–1994)

- PETER KLINAR*: Migration currents in Europe after the decline of socialism 112

TRANSLATION

- BYUNG-KOOK KIM*: Korea: Confucianism vs. democracy 119

EXPERT MEETINGS

- MARJAN MALEŠIČ*: Development of defence sciences thought 139

PRESENTATIONS, REVIEWS

- DARKO LUBI*: Council of Europe and future NATO 145
- IRENA BRINAR*: European Union 152
- MARJAN BREZOVŠEK*: Disintegration of Former Yugoslavia – interpretation 158
- IGOR LUKŠIČ*: Is revolutionary liberalism possible? 161
- PRIMOŽ JUŽNIC*: Europesation of agriculture 163

NEW BOOKS

166

AUTHORS' SYNOPSES

173

Duška KNEŽEVIĆ HOČEVAR*

IZVIRNI
ZNANSTVENI
ČLANEKNEKATERE DILEME OBLIKOVANJA KONCEPTOV
MEJE IN MEJNOSTI

Povzetek. V besedilu so predstavljene le nekatere konceptualne dileme fenomena (državne) meje v antropološki, geografski in sociološki teoriji. Obravnavani koncepti na eni strani predstavljajo osnovne teoretske smernice za konkretno teoretsko preučevanje problematike meja (kar je avtorica podrobneje obdelala v magistrski nalogi z naslovom *Identiteta in lokalnost – primer Zgornjekolpske doline*), s svojo referenčno »odprtostjo« pa na drugi strani predstavljajo uporabno podlago za identitetne presoje, pri katerih govorimo o sociološko konstruirani meji, za razliko od državno ustanovljene meje. Slednje velja še posebej izpostaviti: prav hkratno preučevanje mejnosti in identitetnih prepletanj pokaže uporabnost poglobljene problematike meje v okvir, ki ga zajemamo z izrazom mejna lokaliteta. V besedilu je predstavljena argumentacija v prid take širitve izhodiščnega koncepta.

Ključni pojmi: meja, antropologija, identiteta, sociologija

Izhodiščno točko raziskave (1993) obmejne problematike v Zgornjekolpski dolini je predstavljalo zasledovanje »spreminjanja« obmejne identitete, ki je bilo s svojim začetkom formalno postavljeno v trenutek vzpostavitve meddržavne meje (1991). S tem je dobil pojem lokalnosti novo značilnost – *mejnost*, zato se zdi pravilneje govoriti o *obmejni lokalnosti* ali *mejnem pasu*. Zanimalo me je predvsem vprašanje, ali, in če, kako, nova meddržavna meja med Slovenijo in Hrvaško »vpliva« na občutenje pripadnosti lokaliteti pri obmejnem prebivalstvu. Povedano s primerom in v statistično spekulativnem jeziku: če se občutenje pripadnosti lokaliteti »spreminja« glede na oblikovanje ali naravo meje, lahko zavrne domnevo, da vzpostavitev meje nima vpliva na občutenje pripadnosti lokaliteti. To pa še ne pomeni, da zgolj meja kot administrativno dejstvo vpliva na spreminjajočo se identiteto. V poskusu zajema procesa spreminjanja občutenja pripadnosti lokaliteti sem torej izhodiščno točko iskala v na novo definiranem instrumentalnem značaju meje: izpostaviti namreč velja vprašanje, za kakšno »vrsto« meje gre, glede na dejstvo, da je reka Kolpa meja že »od nekdaj« in je hkrati od zunaj definirana, domačini pa jo očitno šele od dogodkov 1991 doživljajo kot »resnično«.¹

* Mag. Duška Knežević Hočevár, asistentka na Fakulteti za družbene vede.

¹ Problem »resničnosti« meje je dobro izražen v sintagmi, zasidrani med prebivalci Zgornjekolpske doline, da so bili prej, pred oblikovanjem državne meje, »eno«, sedaj pa so razdvojeni. Ta enotnost je »že od zmeraj« obremenjena s specifično komplikacijo: razločevanje na

Človekovo dojemanje prostora je v antropologiji posebno poglavje znotraj razlag dojemanja in konstruiranja realitete; gre za prvovrsten antropološki problem. Meja kot razločevalna kategorija v prostoru privzema torej v različnih kontekstih in različnih razsežnostih različne pomena in vloge. Lahko bi celo rekli, da je temeljni pripomoček opredelitve prostora, je človeško telo, celo duhovna kategorija; prostor je »fizična kategorija /.../ kulturna zadeva in družbeno organiziran« (Južnič 1987: 283), to pa prav zaradi njegove zamejenosti, določenosti, torej zaradi investicije pomena v prostor.

Segmentacijo (hierarhizacijo) prostora kot posledico postavljanja meja so nekateri avtorji vezali za temeljno človekovo potrebo po vzpostavitvi reda v kaotični resničnosti: »/.../ človek /je/ pasioniran /.../ sistematizator« (Južnič 1992: 79). Kot se je o tem izrekel Claude Levi-Strauss v klasični antropološki debati o »primitivnem mišljenju«, spodbijajoč trditve tistih, ki so podpirali domnevo o nesposobnosti »primitivcev« za abstraktno mišljenje:

»Zahteva po redu se nahaja v sami osnovi mišljenja, ki ga imenujemo primitivno, in to samo zato, ker se nahaja v osnovi vsakega mišljenja.« (Levi-Strauss 1966: 45–46)

Kevin Lynch govori o orientacijski potrebi: »Strah pred tem, da se človek lahko izgubi, izhaja iz potrebe gibljivega organizma, da se zmeraj orientira v svojem okolju« (Lynch 1974: 60). Specifično evidenco predstavljajo posamezniki, ki so zaradi možganskih poškodb izgubili sposobnost za organizacijo svojega okolja oziroma oblikovanja podobe svojega okolja v kakršen koli povezan sistem.² Do podobnega zaključka, čeprav po drugačni poti, je prišel tudi E. Leach, ko je razpravljal o človekovi zavesti, ki da ima vgrajeno sposobnost binarnega kodiranja v smislu simetričnosti/asimetričnosti človeškega telesa in topografskega prostora:

»Če postavimo vprašanje: zakaj se ljudje tako obnašajo, bi bil možen odgovor ta, da imajo vsa človeška bitja globoko psihološko potrebo po občutku gotovosti, ki izhaja iz spoznanja, kje se človek nahaja. Toda spoznanje, kje se človek nahaja, je vprašanje razpoznavanja tako družbene kot teritorialne pozicije.« (Leach 1983: 79–80)

V svoji znameniti študiji *Žalostni povratniki*³ je Levi-Strauss pokazal, kako se je družbena ureditev plemena Bororo zrcalila v prostorski struktu-

Kranjce in Hrvate je v dolini še zgodovinsko. Očitno je, kar je tudi naša izhodiščna teza, da je obmejna identiteta na nek svojski, zgodovinsko utrjen način premakljiva. Ali kot pravi Južnič: »Tako /premakljivo/ imenujemo tisto identiteto, ki je nestalna, prilagodljiva in v tem smislu nekonkluzivna« (podčrtala D.K.H.), in nadaljuje: »Mnoge negotovosti in nezasedranosti so lahko razlog identitete, ki bi ji lahko rekli tudi fluktuirajoča, torej nestanovitna in kolebajoča se.« (1993: 132)

² Med mnogimi velja omeniti klasične študije avtorjev: Jaccard, Pierre, *Le Sens de la Direction et L'Orientation Lontaine chez L'Home* (1932); Paterson, Andrew in Zangwill, O. L., *A Case of Topographic Disorientation* (1945).

³ Roland Barthes je študiji Bororo pripisal celo pomen semantične analize: »Navsezadnje je šele v nedavni preteklosti neki strukturalist, se pravi Levi-Strauss v svoji knjigi *Tristes Tropiques* izdelal urbano semiologijo, čeprav v omejenem obsegu v zvezi z vasjo Bororo; prostor te vasi je preučeval s pristopom, ki je v bistvu semantičen.« (1979: 280).

riranosti njihove vasi. Tradicionalna ureditev domorodcev je bila tako vsidrana v »pravilno« razporeditev posameznih hiš, da so morali misijonarji preseliti prebivalce v druge vasi, da bi jih uspešno pokristjanili:

»Dezorientirani glede na poglavitne točke, brez načrta /.../ domorodci kmalu izgubijo smisel za tradicijo, kot da bi bili njihovi družbeni in religiozni sistemi /.../ preveč komplicirani, da bi lahko obstajali brez gozda, ki se zdi patentiran v sam načrt njihove vasi, kateremu so njihova vsakodnevna gibanja nenehno osveževala obrise.« (Levi-Strauss 1960: 227)

Potrebo po jasni strukturiranosti prostora, po geometrijskem redu v prostoru, vidi Leach kot posledico kontrasta med kulturo in naravo:

»Kontrast med človeško kulturo in naravo je zelo vpadljiv. Vidna, divja narava je zmešnjava krivulj brez reda; ne vsebuje pravih linij in ima zelo malo pravih geometrijskih oblik. Toda ukročeni svet kulture, ki je človekova tvorba, je poln pravih linij, pravokotnikov, trikotnikov, krogov itd., iz tega izhaja, da sam kontrast med 'geometrijsko topografijo, ki jo je ustvaril človek' in 'naravno topografijo brez reda' predstavlja metonimijski znak za širši, splošen kontrast med kulturo in naravo.« (Leach 1983: 75)

Sociolog Francis je resničnosti pripisal, metaforično povedano, značaj »goste pajčevine«, ki je ponekod prepredena z zankami, drugod pa je prepustna. Zaradi tega je označil vsak geopolitični zemljevid za »planimetrično laž« (prim. Francis, v: Strassoldo 1991: 178). Podobno kot Leach je razmišljal Simmel, ki je človeškosti v nasprotju z naravo pripisoval sposobnost povezovanja in ločevanja hkrati:

»Z izborom dveh točk iz nemotene zaloge naravnih stvari, da bi ju označili kot 'ločeni', smo že vzpostavili njuno zvezo v naši zavesti in ju začrtali nasproti vsemu, kar leži med njima. In obratno, zavedamo se lahko povezanosti le tistih stvari, ki smo jih predhodno med seboj osamili; stvari morajo biti najprej ločene, da bi lahko bile skupaj.« (Simmel 1994 (1909): 5)

Nekateri avtorji⁴ so problem strukturiranosti okolja vezali za problem percepcije in kognicije podobe okolja. Skupna njihovim razpravam je ugotovitev, da gre pri podobi okolja za »prefiltriranost«⁵ skozi procese mentalnih zaznav. V sposobnosti predelovanja informacij iz okolja je videl Kaplan celo evolucijsko prednost *homo sapiens*a pred ostalimi primati, saj se je ta lažje soočil z novimi, nepredvidljivimi in nevarnimi okoliščinami:

»Še posebno pomembna je bila rast zmožnosti urejanja specifičnih informacij (identificiranje situacije, s katero so bili posamezniki takoj soočeni) na način abstrahiranja, da bi dobili generično informacijo (znanje, s pomočjo katerega je posameznik obvladoval nove okoliščine na podlagi predhodnih izkušenj v podobnih okoliščinah.« (Kaplan 1973, 1976; v: Walmsley 1988: 20–21).

Ko govorimo o nujnosti strukturiranja prostora pri človeku oziroma o nje-

⁴ Pri tem se sklicujemo na delo Walmsleya z naslovom *Urban Living* (1988), ki predstavlja zbir študij avtorjev psihologov, sociologov, semiotikov, antropologov.

⁵ Tako govorita Pocock in Hudson o podobi okolja, ki je parcialna, poenostavljena, idiosinkratična in popačena (prim. Pocock in Hudson 1978; v: Walmsley 1988: 36–37); Milgram pa o nujnosti oblikovanja »poenostavljene resničnosti«, ki je v sodobnem urbanem okolju posledica t. i. informacijske »preobremenjenosti« prostorskih izbir (prim. Milgram 1970; v: Walmsley 1988: 4–5).

govori potrebi po redu v prostoru, ne smemo zanemariti pojma *apercepcije*. Res je, da posameznik zaznava okolje v mejah svojih perceptivnih možnosti, toda »ljudje iste stvari v prostoru kaj različno vidijo, čeprav ti ljudje razpolagajo z enakimi čutili« (Južnič 1987: 279). V nasprotju s pojmom *percepcija* z *apercepcijo* poudarjamo tiste zaznave, »ki naj bi se torej 'dogajale' z refleksijo na predstave, ki nastanejo v človekovem 'duhu'« (prim. Južnič 1987: 279). Ni malo antropoloških opisov *apercepcije* prostora, ki privzemajo že skoraj mističen ton. Malinowski jih je pomenljivo označil za mitološko geografijo (prim. 1979: 468), saj človek vpleta v dožemanje prostora svojo čustvenost in tako prostor s pomeni, ki mu jih človek pripiše, deluje nazaj na človeka (prim. Južnič 1987: 280). Ko se je Malinowski tudi sam udeležil enega izmed pohodov *kula*, je ugotovil, da obmejni čas dveh različnih svetov domčaini razlagajo v strogi navezavi na mite in legende.⁶

In kakšno vlogo ima meja pri strukturaciji, razporejanju, kategorizaciji? Že v uvodu smo dejali, da je sredstvo, prek katerega se ti procesi realizirajo. Meja implicira prekinitev kontinuuma, ali kot pravi Leach:

»Ko uporabljamo simbole (bodisi besedne, bodisi nebesedne), da bi razlikovali en razred stvari ali dejanj od drugih, umetno ustvarjamo meje v polju, ki je 'po naravi' neprekinjeno.« (1983: 52)⁷

Doslej povedano bi lahko povzeli v naslednje ugotovitve: kakršno koli (socialno komunicirano) definiranje prostora se nujno veže na koncept meje, ki privzema vlogo označevalca v prostoru. Umetno oblikovane meje so splet družbenih dogovorov in tako definirajo sfere znotraj prostora. Antropološko in psihološko usmerjeni raziskovalci prostora so fenomen strukturacije razlagali predvsem s »temeljno človekovo potrebo« po redu, organizaciji ali orientaciji v prostoru. Pri tem so poudarjali, da je zaznava vezana na različne družbene in kulturne predstave o prostoru, kar se zrcali tudi skozi prostorsko struktuiranost.

Z gornjim pregledom razmišljanj lahko rečemo, da ni koherentne teorije mej,⁸ čeprav imamo na mnogih področjih (od biologije, politične in kulturne geografije, antropologije, etnografije, zgodovine /.../ do epistemologije) množič-

⁶ Sicer pa je Malinowski dovolj ilustrativen: »Najbližja planina Kojatabu – ki predstavlja tabu – /.../ je razločen znak, ki kaže pomorščakom južno smer. Z njene desne strani označuje široka, masivna planina Kojabvaga'u – planina vračev – severozahodni del otoka Ferguson /.../. Mladi Trobriandčan je poslušal zgodbe o vseh teh čudesih /.../. Pejsaž, ki se bo razprostrl pred njim bo predstavljal nekakšno obljubljeno deželo, pokrajino, o kateri se govori izključno kot o čudežni /.../. Celoten predel se zdi prežet z mitološkimi in legendarnimi zgodbami, polnih čudnih doživetij, povezanih z upanji in strahovi vseh generacij domorodcev – pomorščakov.« /Malinowski 1979: 195–196/.

⁷ Podobno misel je izrazil Strassoldo: »Meja je sicer v glavnem človeško delo, je celo duhovna kategorija /.../ 'Natura non facit saltus': v naravi prej najdemo gradiente in postopne prehode kot diskontinuiteto« (1991: 178–179).

⁸ Sistemski sociolog Niklas Luhmann je še bolj kritičen, saj meni, da so teoretska obravnavanja pojma meja redka in večinoma neplodna (prim. Luhmann 1990: 797). Če se večinoma Luhmannova kritika nanaša predvsem na odsotnost zadovoljive vseobsegajoče teorije mej ne glede na vrsto znanstvene discipline, govori Strassoldo o neobstajanju fenomena meje predvsem v sociologiji v nasprotju z drugimi družbenimi znanostmi: »Beseda se redko pojavlja /.../ ponavadi so obravnavane le najbolj 'banalne' (v Perrouxovem smislu) meje, te med političnimi sistemi« (1982: 245).

co raziskav o fenomenu meje ali mejnosti. Zato se na tem mestu omejujem le na tiste poudarke, ki bolj ali manj eksplicirajo instrumentalni karakter meje. Ali kot se je o tem v dovolj pozitivističnem tonu izrazil Strassoldo:

»Meja je povsod v naravi razširjen pojav, nujno potreben korelat vsakega sistema, vsakega razpoznavnega, razumljivega fenomena, ki ga je moč definirati« (1991: 178).

Večino t.i. mejnih študij so že zaradi narave predmeta raziskovanja opravili politični geografi. Vodilo takih raziskav se zrcali v temeljnem izhodišču, ki ga je Prescott (1978: 192) označil z besedami:

»Politične geografe zanimajo meje, ker označujejo meje političnih organizacij, ki se razlikujejo po zemeljski površini, pri čemer različne politične sisteme spremljajo različne regulacije tako ekonomskih dejavnosti kot gibanj ljudi, dobrin in idej.«

Razloge za prezaposlenost s političnimi mejami v geografskem diskurzu sta Minghi in Rumley (1991: 2) pripisala dejstvu, da politične meje predstavljajo najbolj očitno izražanje: spoja med geografijo in politiko: politična meja najbolj očitno zrcali prostorsko manifestacijo političnega nadzora tako na ozemlju kot na zemljevidih, čeprav se interpretacije natančne lokacije večkrat razlikujejo med seboj. Pri tem sta poudarila, da je treba premestiti os raziskovanja od političnih mej k mejnim ozemljem (*borderlands*), saj ta predstavljajo resnične miljeje⁹ v nasprotju z abstraktnimi črtami. To seveda ne pomeni, da so klasične študije mej, ki jih časovno lahko postavimo predvsem v obdobja konfliktov med prvo in drugo svetovno vojno in po njima, neuporabne; meje naj bi se preučevale na klasičen političnogeografski način kot črte, ki označujejo rob nacionalnega prostora, in na sodoben način kot vmesne ploskve, ki ločujejo nacionalne enote (prim. Minghi 1991: 15).

Čeprav smo poudarili konceptualno premestitev sodobnih raziskav od preučevanja mej k preučevanju mejnih lokalitet, ne smemo zanemariti klasičnih študij, predvsem tistih ne, ki so se s svojih konceptualnih poskusih opredelile meje naslonile na širši kontekst. Tako je že Ratzel¹⁰ razvil koncept meje, izhajajoč iz predpostavke, da »meje ne moremo obravnavati zunaj konteksta mejne pokrajine« (podčrtala D.K.H.): »Mejno obrobje (*border fringe*) predstavlja resničnost, medtem ko je mejna črta njena abstrakcija.« (Ratzel 1897: 583; v: Prescott 1978: 14). Po Ratzlu je obrobje sestavljeno iz treh pasov (*con*), pri čemer predstavljata prva dva periferni področji dotikajočih se držav, tretji pa nekakšno »avtonomno cono«, ki naj bi spajala družbene in politične karakteristike dveh držav. Obrobje v celoti naj bi predstavljalo merilo državne moči,¹¹ zagotavljalo obrambo države in omogočalo izmenjavo z okoljem. Kljub poudarjanju dinamičnega¹² značaja meje (obrobja) in njene pomembnosti za državo so Ratzlove

⁹ Za možno definicijo »miljeja« glej Južnič 1993: 91 ff.

¹⁰ Ratzel, profesor geografije v Leipzigu v obdobju od 1886 do 1904, je po Eiddensovem mnenju eden najvidnejših tvorcev sodobne geografije, ki je poskušal elaborirati teorijo meje (prim. Giddens 1985: 49).

¹¹ Pri tem so znamenite Ratzlove besede: »Politično ravnotežje (med državami) je v veliki meri odvisno od (karakteristik) njihovih meja (borders).« (1897: 584; v: Prescott 1978: 15).

¹² V skladu s splošnim zakonom rasti zgodovinskih prostorskih fenomenov je Ratzel podal linearno razvojno vizijo, po kateri naj bi meje težile k skrčitvi oziroma naj bi meje večjih enot postopno vključevale meje manjših enot (prim. Ratzel 1897: 555, 557, v: Prescott 1978: 15).

ideje zaradi deterministične poante nezadostne za oblikovanje splošne teorije o mejah (prim. Giddens 1985: 49). S takim konceptom bi na primer zelo težko razložili razliko med mejami »tradicionalnih« držav in mejami modernih držav (ibid.: 49),¹³ res pa je, da je Ratzel prvi, ki je poudaril pomembnost (resničnost) mejnih (obrobnih) pasov v nasprotju z mejnimi črtami.

Lapradelle¹⁴ se je strinjal z Ratzlom, da meje (*boundary*) ne moremo obravnavati zunaj konteksta mejne pokrajine (*borderland*), in vztrajal pri razlikovanju med mejnim pasom (*frontier*) in mejo (*boundary*), čeprav naj bi le slednja predstavljala legalno resničnost (prim. Lapradelle 1928; v: Prescott 1978: 20). Sledil je Ratzlu in na osnovi njegove originalne sheme¹⁵ predlagal trojno delitev mejnega pasu; celotno področje treh pasov oziroma mejno pokrajino je razdelil na osrednjo regijo, ki naj bi sodila v sfero mednarodnega prava, in dve bočni politični področji, ki naj bi bili podrejeni notranjim zakonom obravnavanih držav (prim. Lapradelle, 1928; v: Prescott 1978: 21).

Kadar koli obrnemo, vselej pridemo do ugotovitve, da je težko oblikovati študijo meje le na osnovi njenega kategoriziranja in opredeljevanja, čeprav je nujno tudi to početje. J. Ancel na prime meni, da meja odraža odnose med sosednjimi skupinami in bi jo bilo treba preučevati prej v zvezi z njimi, ne pa kot samostojen element pokrajine (prim. Ancel 1938; v: Prescott 1978: 23). pri tem je treba poudariti, da je njegova ost veljala nemškimi teoretikom mej iz tridesetih let, ki so zagovarjali stališče, da je meja določilnica lokacije in teritorija države in da določa v zadnji instanci državno moč. Prav zaradi tega se osredotoča v svoji knjigi *Les frontiers* (1938) na meje različnih držav in ne na različne meje (prim. Ancel 1938; v: Prescott 1978: 23). Podobno se je izrazil Jones, ko je razpravljal o »preobremenjenosti« geografov s poskusi natančne opredelitve koncepta meje nasploh, namesto da bi se osredotočili na specifične študije in posplošili skupne tehnike in koncepte za obravnavo takih študij: »Vsaka meja je skoraj edinstvena in zato imajo mnoge posplošitve dvomljivo veljavnost.« (Jones 1945; v: Prescott 1978: 27).

Na kratko bi lahko povzeli, da je v politični geografiji obveljala dosledna delitev teritorialnih mej na mejni pas (*frontier*) in mejo (*boundary*), tej delitvi sledijo poskusi nadaljnjih natančnih določitev¹⁶ Prav tako velja izpostaviti podmeno političnogeografskega diskurza, da se mejni pas (*frontier*) nanaša na

¹³ Strinjamo se lahko s Prescottom, ko meni, da bi temeljitejšo kritiko zaslužila prej Ratzlova teorija o državni rasti kot pa ideje o meji, saj je vztrajal pri podmeni, da je država živ organizem, meja pa njen bistveni del oziroma prepustna koža. Poleg tega ni zanemarljivo dejstvo, da je Ratzel opisoval razvoj oblikovanja Nemčije: od velikega števila majhnih trgov, kraljestev in kneževin do oblikovanja kolonialnega imperija s podaljški v Afriki in Aziji (prim. Prescott 1978: 15–16).

¹⁴ Lapradelle je v svoji knjigi *La frontiere: etude de droit international iz leta 1928 obravnaval problem mejne pokrajine in mednarodnega prava* (prim. Prescott 1978: 20).

¹⁵ Oba avtorja sta bila prepričana, da je pas (*conca*) zlitja ali mešanja v mejnem pasu zamejen z obeh strani s perifernimi pasovi (*conami*) sosedskih (dotikajočih se) držav (prim. Prescott 1978: 21).

¹⁶ Tako so na primer mejni pas obravnavali na dva načina: 1. kot pas med naseljenimi in nenaseljenimi predeli države in 2. kot pas, ki se nanaša na politično delitev dveh ali več držav. Nadalje so naseljene pasove razdelili na t. i. prvotno naseljene pasove (ki so vezani na današnji čas in označujejo pas, ki ločuje naseljene in nenaseljene regije države), katerim so pripisovali različne značilnosti.

območje, ki je na perifernem območju določene prostorske entitete in v katerem je politična moč središča razpršena.¹⁷ Nadalje bi bilo napačno domnevati, da so meje tradicionalnih držav, tudi v primerih, ko so bile označene, sorodne mejam v sodobnem pomenu: čeprav nakazane s črtami, zidovi, so prej označevale prvo in zadnjo črto obrambnega sistema v globino kot pa mejo nacionalne suverenosti (prim. Baradez 1949; v: Prescott 1978: 41). Za imperialne tvorbe ni bilo značilno, da bi mejile na obojca z enako močjo. Imperiji so imeli univerzalni značaj znotraj lastnih meja; Rimljani na primer niso priznavali nikakršnih mednarodnih pravic ali zakonov, razen svojih lastnih institucij, ki so jih v načelu posplošili na ves znani svet (prim. Giddens 1985: 81). Koncept meje (*boundary*) se torej razvojn¹⁸ veže na koncept suverenosti države.

Splošna tendenca v razvoju mej, tj. prehajanju mejnih pasov v meje, torej ni prispevala le k fizični spremembi podobe mejnih pasov, temveč jih je značilno spremenila s tem, da so se pretvorile v državne meje. Še v 17. stoletju je bilo mnogo mejnih pasov »tradicionalnih«: nejasno določenih, brez kakršnih koli neposrednih političnih in gospodarskih stikov z dotično državo. Tako je imela na primer Nizozemska protestantska republika (s kontinuiteto iz leta 1555) mnogo delov ozemlja, ki so bili popolnoma odrezani od središčnih delov države; pa še lieški škofje so upravljali skupno gospodstvo nad nekaterimi deli nizozemskega ozemlja (prim. Giddens 1985: 89). Narava teritorialnosti in mej se torej bistveno spremenila šele v luči različnih teorij državne suverenosti, ki sovpadajo z vzponom absolutistične države.¹⁹ Elaborirana je doktrina naravnih mej, ki pa je tesno povezana z državo kot upravno enoto:

»Naravne meje²⁰ niso bile parameter, ki bi organsko ovezal državo z naravnim okoljem, ampak izraz visoko razvitega pojmovanja državne suverenosti.« (Giddens 1985: 90)

Torej, v nasprotju s tradicionalnimi državami, v katerih so vladarji poskušali z naravno zaščito zavarovati oblast nad območji pred drugimi državami, gre pri

¹⁷ V tem smislu so ilustrativni trije primeri: Veliki kitajski zid, rimsko obzidje in afriška različica moga. Namreč, kitajski zid ni bil le obramba pred vdori nomadskih barbarov, temveč omejevanje števila Kitajcev, ki so osvojili modificiran poljedelski sistem, ki ga je središče težko nadzorovalo (prim. Lattimore 1940; v: Prescott 1978: 41); rimsko obzidje so »okrepili« z naselitvijo kmetov na ozemlju za obzidjem, v t. i. pasu agri limitanei, pri čemer se je od moških pričakovalo, da bodo ob nevarnosti pomagali braniti obzidje (prim. Lattimore 1940; v: Prescott 1978: 41). Podobno vlogo je odigrala moga, tj. neobdelan pas podočij etnij Galla, na katerega so vladarji naseljevali le »divje razbojnike«, da bi jih uporabili v primeru zunanje nevarnosti (prim. Huntingford 1955; v: Prescott 1978: 42).

¹⁸ Analitsko se lahko sklicujemo na Jonsovo razvojno shemo mejnih pasov v meje. Jones je predpostavil štiri preoblikovalne procese, in sicer: 1. razdelitev (allocation) (gre za politično odločitev o distribuciji ozemlja), 2. zamejitev (delimitation) (identifikacija specifičnih mejnih položajev), 3. označitev meje (demarcation) (gre za označitev meje na tleh) in 4. upravljanje (administration) (nanaša se na ukrepe za nadzor in vzdrževanje označenih meja) (prim. Jones 1945; v: Prescott 1978: 63).

¹⁹ Med oblikovanjem suverenih držav vidi Giddens temeljno točko, skozi katero se je modificirala tudi narava mej: »Država pomeni imeti izključno oblast znotraj lastnega področja; vse druge pravice podeljuje in preklicuje suveren. Ta formula zarisuje jasno razlikovanje med oblastmi različnih držav in daje nov pomen njihovim teritorialnim mejam (demarcations).« (Giddens 1985: 88).

²⁰ Ni jasno, kaj avtor misli z izrazom »naravna meja«.

pojmovanju naravnih meja v smislu suverenosti prej za poudarjanje celovitosti suverenosti kot zgolj zaščite določenih mejnih območij (prim. Giddens 1985: 90).

Nacionalno (suvereno) državo torej odlikuje mesto v kompleksu drugih nacionalnih držav, pri čemer država predstavlja niz institucionalnih oblik vladanja, vzdržujoč upravni monopol nad ozemljem z označenimi mejami, njegovo upravljanje pa je sankcionirano z zakonom in neposrednim nadzorom nad sredstvi notranje in zunanje sile (prim. Giddens 1981: 190). V tem smislu je Giddens (1985: 120) označil nacionalno državo kot »z mejo obdan rezervoar oblasti« (*a bordered power container*) in predstavlja spoj tako posrednega kot neposrednega nadzora, ki ga utelešajo cariniki ali mejne straže ter centralno upravljanje s potnimi listi. Slednje naj bi predstavljalo tudi zadnjo (četrt) stopnjo preoblikovanja mejnih pasov v meje, ki jo je Jones poimenoval upravljanje in se nanaša na konkretne ukrepe za nadzor in vzdrževanje meje. Ali, povedano drugače, teritorialne meje naj bi dosegle svoj »razvojni vrh« kot natančno kartografirane in označene prostorske črte.

V skladu s konceptom meje kot razlike med sistemom in okoljem ter mejnih funkcij je Luhmann izpeljal podobno razlago²¹ o razvoju teritorialnih meja. Možnosti za vpozn modernih držav po svetu je videl v strukturnem razvoju starih družbenih sistemov, predvsem pa v dvojnih strukturah hierarhične stratifikacije in diferenciacije med mestom in vasjo oziroma centrom in periferijo. S tem naj bi se oblikovale strukturne prednosti za razvoj teritorialnih meja. Namreč, predhodno naj bi obstajala majhna diferenciacija razmerij med sistemom in okoljem ter med različnimi sistemi. To na primer pomeni, da so bili barbari ali tuja ljudstva, ki so živela na drugi strani meje, prepoznana kot okolje in ne kot sistem, saj ni bilo sistemsko pomembnih stikov. Res je, da se je bilo mogoče bojevati z njimi, jih ropati ali spreobračati, vendar niso imeli razvitih nikakršnih stikov,²² kar je samo še poglobljalo zavest o razliki med sistemom in okoljem (prim. Luhmann 1982: 238). Šele s pojavom moderne države so se (po Luhmannu) oblikovale nove in bistveno drugačne razmere: vse obstoječe na drugi strani meje je postalo vse bolj kompleksno, oblikovale so se državne meje. Toda, kot ugotavlja Luhmann, pomembnost meje se je povečala zgolj s političnega vidika in je hkrati upadla v smislu pridobivanja »sugestij za ravnanje« na drugi strani meje:

»Postopen razvoj teh strukturnih oblik je omogočil razumevanje meja na relativno konkreten način, kot odločilno diferenco, tj. kot diferenciacijo hierarhičnih slojev in diferenciacijo center – periferija. S tem so izginile premise, ki so omogočale zgodnejšim socialnim formacijam vključevanje v sisteme mej, tako relacij med sistemom in okoljem kot relacij med sistemi.« (Luhmann 1982: 239)

S tem se odpira nova dilema: ali je natančna opredeljenost res dosežek v razvoju mej ali so možne alternative?

Danes smo, kot meni Luhmann, soočeni s problemom, kolikšen obseg stikov z okoljem naj bo še vedno reguliran z mejami oziroma s kakšnimi vsebinami

²¹ *Vlogo meje nasploh in teritorialnih mej je Luhmann natančno podal v prispevkih Territorial borders as system boundaries (1982) in Sistem in funkcija (1985).*

²² *Stiki so bili rezervirani le za majhno skupino ljudi: višji sloj in trgovce, ki so tako oblikovali vase zaprt družbeni sloj (prim. Luhmann 1982: 238).*

se lahko še ohrani dosežek v razvoju teritorialnih meja, ko pa so propadle strukturalne premise za sam razvoj (prim. Luhmann 1982: 240). S tem je Luhmann opozoril na očitno upadajoči pomen teritorialnih meja v vsakdanjem življenju glede na njihov povečan funkcionalni pomen, na primer:

»Družinske vezi lahko prečkajo meje; danes se to ne dogaja le višjim /družbenim/ razredom, temveč tudi nižjim kot posledica delovnih migracij; teritorialne meje so brez pomena za znanost, pa tudi ekonomska vzajemna odvisnost prečka politične meje /.../ Meje lahko prizadevajo te funkcionalne sektorje samo v obsegu, v katerem lahko politika vpliva nanje, in če ne organizirajo lastnih poti navzven.« (Luhmann 1982: 241).

Slednje lahko metaforično dopolnimo s Simmlom, ki je že 1909 v eseju s pomenljivim naslovom *Most in vrata* razmišljal o odprtosti kakršnih koli meja s prisposodo vrat, ki v nasprotju z mostom, povezujočim končno s končnim, omogočajo tok od omejenosti v brezmejnost (prim. Simmel 1994 (1909): 5–10).

Podobno kot Luhmann tudi Mlinar opozarja na vedno bolj upadajoč pomen ali spremembe teritorialnih meja. Opirajoč se na paradigmo družbenega razvoja kot enotnosti nasprotij procesov individuacije (avtonomije) in globalizacije (integracije), ugotavlja, da smo danes v »razvitih družbah« vse bolj priče »procesu deteritorializacije«, za katerega je značilno, da prostorska pripadnost določeni teritorialni enoti praviloma zmeraj manj pojasnjuje značilnosti posameznika ali skupine in da je vedno več 'neteritorialnih akterjev', katerih delovanje je mogoče razumeti v okviru sistemov, ki niso (prvenstveno) prostorsko določeni (prim. Mlinar 1992a: 25). Ali, kot pravi sam:

»Globalizacija implicira vse bolj sproščeno prehajanje prek vseh teritorialnih meja, obenem pa – /.../ – je tudi notranje osamosvajanje posameznih delov na več načinov pogojeno z možnostmi 'čezmejnega' gibanja in povezovanja.« (1992a: 26)

Strassoldo govori v tem smislu o problemu, kako uskladiti odprtost na eni strani in različnost na drugi: »Kooperacija brez izgube identitete sproža mnoge tehnične probleme, ki so temeljni problemi samega načrtovanja mejnih procesov.« (1982: 266)

Dolina, ki jo razrezuje reka Kolpa kot »naravna« (kot bi rekel Giddens, prim. zgoraj) in politična meja, predstavlja primerno območje za raziskavo prav zaradi prepletenosti obeh bregov in »prehodnosti« v obe smeri, ki ju je meja doslej omogočala (po percepciji prebivalcev). To najbolj zgovorno kaže nenehno izrekana in že omenjena izjava ljudi, da »so bili prej kot eno, sedaj pa so razdvojeni«. Paradoks, ki ga ta izjava implicira, tj. da je meja bila tu že od nekdaj, jo pa prebivalci šele sedaj občutijo kot mejo, samo še dodatno govori v prid domnevi, da je »prepustnost« meje izjemnega pomena v vsakdanjem življenju teh ljudi; in obenem je služila kot vodilo za preučevanje sprememb občutenja pripadnosti v sami obmejni pokrajini.

Kot smo že predhodno nakazali, podoben zasuk v preučevanju mejne problematike zasledimo tudi v politični geografiji; če se je v klasičnih študijah posvečalo največ pozornosti konceptu meje in poskusom njene natančne opredelitve in klasifikacije, zasledimo danes preusmeritev k oblikovanju novega koncepta – mejnega ozemlja (*border landscape*). Zaenkrat prevladujeta glede vsebinske opredelitve koncepta dva poudarka: 1. da je za mejno ozemlje

značilno, da oblikuje lastno distinktivno lokaliteto prav skozi mejo, kar pomeni premik preučevanja od mej k mejnim pokrajinam in 2. da se na ta način preusmeri poudarek preučevanja mejnih študij od konfliktnih²³ k »mirnim« (*peaceful*) situacijam (prim. Minghi in Rumley 1991: 1–14).

Čeprav je nova meja med Slovenijo in Hrvaško nastala ob razpadu Jugoslavije, torej v konfliktni situaciji, se je zdelo primernejše upoštevati Minghijev poziv k preusmeritvi študijske osi od meje k mejni lokaliteti. Koncept mejne lokalitete je še toliko bolj uporaben, ker se raziskava osredotoča na problem identitete oziroma pripadnosti prebivalcev te doline. Tako sem skušala zapolniti vrzel, ki jo je Prescott še posebej izpostavil ob navajanju pomanjkljivosti klasičnih mejnih raziskav, tj. vključiti preučevanje mnenj, stališč, pripadnosti obmejnih prebivalcev (prim. 1990: 170–172), torej tistih akterjev, ki nekako zmeraj »izpadejo« iz načrtov oblikovanja mej.

Z mednacionalno mejo iz leta 1991 je v Gornjekolpski dolini prišlo do specifičnega sistemskega nerazumevanja med dvema diskurzoma: diskurzom lokalitete in diskurzom nacionalne države. V to nerazumevanje je prek raziskave²⁴ (1993) umeščena eksplanacija zgoraj omenjenega navideznega paradoksa, po katerem je občutek »enotne etničnosti« in hkrati lojalnosti novima državam pravzaprav enako močan.

LITERATURA

- Ancel, J. 1938. *Les frontieres*. V: Prescott, J.R.V. 1978. *Boundaries and frontiers*. London: Croom Helm.
- Baradez, J. 1949. *Fossatum Africae*. V: Prescott, J.R.V. 1978. *Boundaries and frontiers*. London: Croom Helm.
- Barth, Fredrik (ur.). 1969. *Ethnic Groups and Boundaries*. The Social Organization of Culture Difference. London: George Allen & Unwin.
- Barthes, Roland. 1979. *Semiologija in urbanizem*. Problemi št. 184/186, let. 17, str. 280–285.
- Giddens, Anthony. 1981. *A Contemporary Critique of Historical Materialism*. Volume one of Contemporary Critique of Historical materialism. London: Macmillan.
- Giddens, Anthony. 1985. *The Nation-State and Violence*. Volume two of Contemporary critique of Historical Materialism. Cambridge: Polity Press.
- Huntingford, G.W.B. *The Galla of Ethiopia*. V: Prescott, J.R.V. 1978. *Boundaries and frontiers*. London: Croom Helm.
- Jaccard, Pierre. 1932. *Le sens de la direction et l'orientation lointaine chez l'homme*. Paris: Payot.
- Jones, S.B. 1945. *Boundary Making*. A Handbook for Statesmen. V: Prescott, J.R.V. 1978. *Boundaries and frontiers*. London: Croom Helm.
- Južnič, Stane. 1987. *Antropologija*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Južnič, Stane. 1992. *Diplomska naloga*. Napotki za izdelavo. Ljubljana: Amalietti.
- Kaplan, S. 1973. *Cognitive Maps in Perception and Thought*. V: Walmsley, D.J. 1988. *Urban Living*. The Individual in the City. London: Longman Scientific & Technical.

²³ Kot ugotavlja Minghi: »Upadanje in naraščanje mejnih študij je bilo povezano z obdobji teritorialnih konfliktov in sovražnosti.« (1991: 17)

²⁴ V tem smislu velja izpostaviti Barthov koncept samopripisa, kot ga je razvil v znamenitem uvodu knjige z naslovom *Ethnic Groups and Boundaries* (1969); prvič, s tem konceptom je avtor odločno izpostavil t. i. »subjektivnost etničnosti« v nasprotju z dotodaj prevladujočim konceptom razločevanja etnij po »objektivnih kulturnih potezah«; in drugič, koncept samopripisa je predstavljal temeljno metodološko vodilo v terenski raziskavi v Gornjekolpski dolini.

- Lapradelle, de P. 1928. *La frontiere*. V: Prescott, J.R.V. 1978. *Boundaries and frontiers*. London: Croom Helm.
- Lattimore, O. 1940. *Inner Asian Frontiers of China*. V: Prescott, J.R.V. 1978. *Boundaries and frontiers*. London: Croom Helm.
- Leach, Edmund. 1983. *Kultura i komunikacija*. Beograd: Prosveta.
- Levi-Strauss, Claude. 1960 (1955). *Tužni tropi*. Zagreb: Zora.
- Levi-Strauss, Claude. 1966 (1962). *Divlja misao*. Beograd: Nolit.
- Luhmann, Niklas. 1982. *Territorial Borders as System Boundaries*. V: Strassoldo, Raimondo in Delli Zotti, Giovanni (ur.) *Cooperation and Conflict in Border Areas*. Milano: Franco Angeli Editore.
- Luhmann, Niklas. 1990 (1985). *Sistem in funkcija* (Nova revija, št. 96/99, letnik 9, str. 769–802).
- Lynch, Kevin. 1974 (1960). *Slika jednog grada*. Beograd: Građevinska knjiga.
- Mačkovšek, Janko (ur.). 1939. *Kočevski zbornik*. Razprave o Kočevski in njenih ljudeh. Ljubljana: Družba sv. Cirila in Metoda.
- Malinowski, Bronislaw, 1979. *Argonauti zapadnog Pacifika*. Beograd: Beogradski izdavački grafički zavod.
- Milgram, S. 1970. *The Experience of Living in Cities*. V: Walmsley, D.J. 1988. *Urban Living. The individual in the city*. London. Longman Scientific & Technical.
- Minghi, Julian Vincent in Rumley, Dennis. 1991. *Introduction: The Border Landscape Concept*. V: Rumley, Dennis in Minghi, Julian Vincent (ur.). *The Geography of Border Landscapes*. Str. 1–14. London: Routledge.
- Mlinar, Zdravko. 1992a. *Individuation and Globalization: The Transformation of Territorial Social Organization*. V: Mlinar, Zdravko (ur.). *Globalization and Territorial Identities*. Str. 15–34. Avebury: Ashgate Publishing Limited.
- Paterson, Andrew in Zangwill, O. L. 1945. *A Case of Topographic Disorientation*. *Brain*. Zv. LXVIII, 3. del, str. 188–212.
- Pocock, D. in Hudson, R. 1978. *Images of the Urban Environment*. V: Walmsley, D. J. 1988. *Urban Living. The individual in the city*. London: Longman Scientific & Technical.
- Prescott, John Robert Victor. 1978. *Boundaries and frontiers*. London: Croom Helm.
- Prescott, John Robert Victor. 1990 (1987). *Political Frontiers and Boundaries*. London: Unwin Hyman.
- Ratzel, F. 1987. *Politische Geographie*. V: Prescott, J.R.V. 1978. *Boundaries and frontiers*. London: Croom Helm.
- Rumley, Dennis in Minghi, Julian Vincent. 1991. *Introduction: The Border Landscape Concept*. V: Rumley, Dennis in Minghi Julian Vincent (ur.). *The Geography of Border Landscapes*. Str. 1–14. London: Routledge.
- Simmel, Georg. 1994 (1909). *Bridge and Door*. *Theory, culture and Society*. Volume 11, str. 5–10.
- Strassoldo, Raimondo. 1982. *Boundaries in Sociological Theory: A Reassessment*. V: Strassoldo, Raimondo in Delli Zotti, Giovanni (ur.). *Cooperation and Conflict in Border Areas*. Str. 245–271. Milano: Franco Angeli Editore.
- Strassoldo, Raimondo. 1991. *Meje in sistemi*. Sociološke misli o Srednji Evropi. V: Vodopivec, Peter (ur.). *Srednja Evropa*. Str. 171–193. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Walmsley, D.J. 1988. *Urban Living. The Individual in the City*. London: Longman Scientific & Technical.

O razvoju teoretičnega razmišljanja o mednarodnih odnosih**

Povzetek. *Analitična dekonstrukcija teoretičnega diskurza mednarodnih odnosov na epistemologijo, metodologijo, ontologijo, teorijo v ožjem pomenu in aksiologijo mednarodnih odnosov omogoča ovrednotenje razvoja teoretičnega razmišljanja o mednarodnih odnosih skozi pet razvojnih faz: (i) predznanstvena razmišljanja (do 1920), (ii) razprave med realisti in idealisti (1930–60), (iii) razprave med tradicionalisti in behavioristi (1960–70), (iv) sodobne pozitivistične razprave (1970–) in post/anti-pozitivistične razprave (1980–). Osnovna hipoteza zatrjuje, da je znanost o mednarodnih odnosih v procesu svojega razvoja skušala vzpostaviti razpoznavne meje svojega teoretičnega diskurza. Zamejitvi do političnih, ekonomskih in ostalih družbenih znanosti je služila predpostavka o kvalitativni različnosti njenega predmeta/področja proučevanja, zamejitvi do mednarodnega prava pa predvsem ločevanje dejstev in vrednot. Sodobno preseganje postavljenih meja poteka obojestransko. Paradigma mednarodne politične ekonomije presega ločevanje mednarodnih odnosov in mednarodne ekonomije. Mednarodno pravo in mednarodni odnosi se ponovno ujamejo v pozitivistično-empiricističnih videnjih institucionalizacije mednarodne skupnosti. Post/anti-pozitivistični pristopi lahko njun odnos le okrepijo npr. z integralno teorijo mednarodnega prava. Šele s slednjimi pa je bila na drugi strani mogoča (in medsebojno konstitutivna) vzpostavitev odnosov z Giddensovim razumevanjem (kritične) družbene teorije.*

Ključni pojmi: mednarodni odnosi, teorija, pozitivizem, znanost, mednarodno pravo, mednarodna skupnost

* Asistent na FDV, raziskovalec v Centru za mednarodne odnose.

** Prispevek je sestavni del projekta Majhne države v procesih transformacije mednarodne skupnosti, ki ga financira Ministrstvo za znanost in tehnologijo in izvaja Center za mednarodne odnose. Avtor se zahvaljuje prof. dr. Vladu Benku, prof. dr. Marjanu Svetličiču, izr. prof. dr. Bojku Bučarju, doc. dr. Igorju Lukšiču in doc. dr. Mitji Žagarju za njihove pripombe, komentarje in sugestije ob nastajanju tega teksta in poudarja, da nobeden od navedenih ni odgovoren za njegove morebitne pomanjkljivosti.

Uvodni nastavki razmišljanja

Izid dveh prevodov teoretikov mednarodnih odnosov (Morgenthau 1995; Strange 1995) je pravšnji čas za razmislek o teoriji mednarodnih odnosov. Njun prispevek je namreč mogoče ovrednotiti le skozi razumevanje razvoja in sedanjega stanja teorije mednarodnih odnosov. Vendar kompleksnosti znanosti o mednarodnih odnosih, ki se izražajo med drugim v problemu določitve predmeta/področja proučevanja, mesta teorije in njenega odnosa do prakse, zahtevajo omejevanje na fragmente o razvoju teorije mednarodnih odnosov.

Da pa bi navedeni omejitvi navkljub naša razmišljanja osredotočili na bistva prispevkov posameznih teoretičnih pristopov k razumevanju mednarodne stvarnosti, velja na začetku očrtati okvir vprašanj, na katera teorija mednarodnih odnosov odgovarja, oziroma naj bi odgovarjala eksplicitno in/ali implicitno. Zgolj analitično bi jih lahko ločili in postavili na nekaj bistvenih ravneh:

a) na ravni *epistemologije mednarodnih odnosov*, kjer gre za vpraševanje po možnosti spoznanja in posledično po zornem kotu na mednarodne odnose ter se v grobem reducira na odnos med subjektom in objektom/objekti analize, oziroma na tisto, kar teoretiki imenujejo problem ravni analize (Onuf 1995). Potrebno je dodati, da ta raven po definiciji zahteva tudi logično konsistentnost teoretičnega početja;

b) na ravni *metodologije mednarodnih odnosov*, ki konkretizira epistemološko izbiro pozitivističnega ali interpretativnega pristopa in zastavlja vprašanja o ustreznosti deduktivnih ali induktivnih metod analize. Še konkretnje in v povezavi s prejšnjo dilemo postavlja tudi vprašanja o uporabnosti kvalitativnih in kvantitativnih metod ter nenazadnje problematizira samo interdisciplinarnost, kateri je proučevanje mednarodnih odnosov zavezano (pa če želimo to priznati ali ne);

c) na ravni *ontologije mednarodnih odnosov*, ki sprašuje po tem, kaj mednarodni odnosi sploh so in skozi zamejitev področja ali predmeta proučevanja skuša najti bistvo/bistva mednarodnih odnosov – torej osmisлити kontinuiteto in diskontinuiteto v celotni strukturi mednarodne skupnosti;

č) na ravni *teorije mednarodnih odnosov v ožjem smislu*, ki skuša iz ontološkega razumevanja mednarodnih odnosov izpeljati globalno pojasnevalno hipotezo – torej odgovoriti na vprašanje, zakaj so se mednarodni odnosi dogajali, se dogajajo ter se bodo dogajali na način, ki ga zaznavamo, spoznavamo, razumemo in interpretiramo. Ponuja nam torej razlago (in nikakor ne zgolj opis) vsakokratnih mednarodnih odnosov (v teoriji mednarodnih odnosov je zanjo uveljavljen naziv »empirična« teorija);

d) na ravni *aksiologije mednarodnih odnosov*, ki je nobena od naštetih ravni ne more zaobiti in kjer gre za vpraševanje po prisotnih in/ali zaželenih vrednotah (etičnih in/ali moralnih) v mednarodnem sistemu ter za navezovanje najprej na politično filozofijo in teorijo, potem na družbeno teorijo v celoti in končno na samo etiko. Njena funkcija je v kontekstualni podgraditvi ostalih ravni ali v njihovem »držanju skupaj« ter nenazadnje v zastavljanju projektov realne utopije (v teoriji mednarodnih odnosov ji neposrečeno pravijo »normativna« teorija).

Če povzamemo, gre za odgovarjanje na *kaj*, *kako* in *zakaj* teorije in stvarnosti mednarodnih odnosov; vprašanja torej, ki jih v bistvu ni mogoče ločiti.

Analitična razstavitev teorije mednarodnih odnosov ima torej predvsem hevri-
stičen pomen in omogoča razvijanje argumentov v podporo naši temeljni hipotezi.
Trdimo namreč, da je znanost o mednarodnih odnosih v procesu svojega
razvoja skušala vzpostaviti razpoznavne meje svojega teoretičnega diskurza.
Zamejitvi do političnih in ostalih družbenih znanosti je služila predpostavka o
kvalitativni različnosti njenega predmeta/področja proučevanja, zamejitvi do
mednarodnega prava pa predvsem ločevanje dejstev in vrednot. Izčrpanje des-
kriptivnih, razlagalnih in etičnih možnosti znotraj tako zamejenega predmeta/
področja proučevanja, številne spremembe znotraj njega ter spoznanja ostalih
ideografskih znanosti so znova odkrila pomen in realnosti politično/družbeno-
teoretičnega in mednarodnopravnega diskurza za danes zrelejšo znanost o med-
narodnih odnosih.

Periodizacije razvoja teorije mednarodnih odnosov

Periodizacija in vprašanje kriterijev zanjo sta osnova problema, ki ju pri opisu
razvoja teoretičnega razmišljanja velja razrešiti. Avtorji so k njima pristopili na
različne načine, največkrat pa so govorili o sosledju razprav. Tako je denimo
Lijphart (1974) razlikoval dve: prvo razpravo med idealisti in realisti in drugo
med tradicionalisti (vsi iz prve razprave) in »znanstveniki« (behavioristi). Holsti
pristopa k problemu drugače. Izpostavlja pot iz intelektualne hegemonije, ki jo
utemeljuje predpostavka državocentričnosti mednarodnega sistema, v teoretični
pluralizem (1985:vii–viii), ko se nasprotniki hegemonije državocentričnega raz-
pravljanja diverzificirajo z dodajanjem novih transnacionalnih akterjev (1985:11)
in razumevanjem globalne družbe, še vedno pa velja konsenz o anarhičnosti
mednarodnega sistema. Pravzaprav govori o tretji razpravi, ki poteka v osemde-
setih letih med zagovorniki treh paradigem: (i) klasične tradicije, (ii) globalne
družbe in (iii) neomarksizma. Menimo, da je z njo primerljiva v slovenski litera-
turi uveljavljena delitev na iz teorije naravnega stanja izhajajoče (v grobem reali-
stične) pristope, sociološke pristope (behavioristične in funkcionalistične –
sistemske) ter marksistične pristope k znanosti o mednarodnih odnosih (Benko
1987:255–305). Govori pa se že tudi o četrti razpravi, ki ločuje pozitivistične od
post/anti-pozitivističnih pristopov (npr. Ashley, Walker 1990; George 1994).
Navedeni pristopi k periodizaciji razvoja teorije mednarodnih odnosov implicit-
no (a nedosledno) zastavljajo kriterije razvrščanja, ki sovpadajo z našim ločeva-
njem ravni zastavljanja teoretičnih dilem.

Po drugi strani je v poskusih predvsem sinhroničnega razvrščanja najbolj
obdelana predvsem aksiološka raven. Znotraj teh poskusov je paradigmatičen
prispevek Martina Wighta (1994:7–24), ki je ločil tri tradicije: na Machiavellija
oprta realizem, iz Grotiusa izhajajoč racionalizem in revolucionizem, ki ga pripisuje
Kantu. Vsaka od teh tradicij naj bi imela svojo dinamiko razvoja. Nekateri
gredo še dalje in ločujejo mednarodnopravno tradicijo (klasično in sodobno),
tradiciji klasičnega in sodobnega realizma, naravnopravno tradicijo, Kantov glo-
balni racionalizem, utalitaristično tradicijo, pogodbeno tradicijo, liberalistično
tradicijo, marksistično tradicijo, svetopisemsko tradicijo ter končno diskurz o
pravicah (Nardin, Mapel 1994).

Mnogo bolj kot navedene razvrstitve so teoretiki mednarodnih odnosov

upoštevali klasično razlikovanje med realisti in idealisti, ki ga je uvedel Carr (1964:11). Prav tako dualističen je pogled Chrisa Browna, ki izhajajoč iz »normativne« ravni teoretiziranja izpostavlja v navezavi na politično filozofijo dva načina razmišljanja o mednarodni stvarnosti: (a) kozmopolitskega (1992:28–41), ki ga v osnovi izvede iz Kantovega pojmovanja morale in njene možne udejavitve v večnem miru med republikami (Kant 1937), ter (b) skupnostnega, ki ga paradigmatično izpelje iz posvetnega branja Hegla in njegovega pojmovanja izpolnitve etike v državi (Brown C. 1992:62–71).

Naša periodizacija dolguje nekaj vsakemu od navedenih pristopov. Tako bomo ločili: (i) predzgodovino znanosti o mednarodnih odnosih (do 1920), (ii) razprave med idealisti in realisti (1930–60), (iii) razprave med tradicionalnimi in znanstvenimi pristopi (1960–70), (iv) sodobne pozitivistične razprave (1970–) in (v) post/anti-pozitivistične razprave (1980–). Seveda ob takšni periodizaciji velja opozoriti na bistvo težav z avtorji, ki pa je hkrati tudi njihova inherentna kvaliteta. S svojim teoretičnim pristopom namreč ubeže poskusom sinhroničnega in/ali diahroničnega predalčkanja. Vendar je pri večini od njih mogoče občutiti prostor in čas njihovega teoretiziranja, saj razvoj teoretske slike odseva tudi (a ne izključno) dejanski razvoj mednarodnih odnosov v sodobni mednarodni skupnosti.

Predzgodovina znanosti o mednarodnih odnosih

Pred nastankom znanosti o mednarodnih odnosih po I. svetovni vojni je bil premislek mednarodne stvarnosti del filozofskih, zgodovinskih, mednarodno-pravnih in družboslovnih razmišljanj in je odseval realnosti posameznih obdobj, katerih bistvo je bilo vzporeden obstoj več mednarodnih skupnosti (imperijev in regionalnih mednarodnih skupnosti). Nastanek Evropske mednarodne skupnosti, ki ga večina postavlja v leto 1648, je ohranil in postavil temelj geneze sodobne mednarodne skupnosti – relativno pluralnost akterjev.¹

Boj za njeno ohranitev oz. rešitev problema hegemonije je zaznamoval naslednja stoletja, vključno z našim.

V misli o mednarodnih odnosih sta se nekako izkristalizirali dve poziciji: (i) realistična, kateri naj bi pripadala imena, kot so npr. Tukidides, Machiavelli, Bodin in Hobbes, ter (ii) utopistična, kamor uvrščajo projekte večnega miru – npr. Erazma, Penna, Sullya in Abbé de Saint Pjera. Osnovna logika obeh razmišljanj izhaja iz opisa naravnega stanja in njegovih posledic. Človekova narava je bodisi egoistična in nesprenmenljiva bodisi altruistična ali vsaj spremenljiva. Prevlado naravnega stanja omogoči državna oblast. V atomizirani skupnosti držav se analogično ponovno zastavi prvotna dilema.

Diplomatska praksa izhaja iz realistične pozicije in izoblikuje teorije ravnotežja moči (Dougherty, Pfaltzgraff 1990:30–1), pojavi pa se tudi vmesna pozicija – mednarodno pravo, kjer velja posebej omeniti Grotiusa, začetnika tako naravnopravne kot pozitivistične koncepcije (mednarodnega) prava. Glede na izobli-

¹ Po mnenju Osiandra (1994:12, 78) je Westphalski mir pomenil odpravo principa cuius regio eius religio ter temeljil med ostalim na nepravem konceptu avtonomije akterjev in ne na njihovi suverenosti (primerjaj tudi Der Derian 1991:113).

kovanost sistema mišljenja dveh velikih filozofov – Hegla in Kanta in njihovih prispevkov ni mogoče reducirati na omenjeni poziciji. Pravzaprav se podoben razmislek lahko zastavlja ob vseh navedenih (in nenavedenih) mislecih. Sodobno ločevanje realizma in idealizma je namreč predpostavljalo realistično branje zgodovine za nazaj in ne njenega vsakokratnega kontekstualnega razumevanja. O slednjem še najbolj priča realistično prilaščanje Machiavellija (Walker 1994:34–47).

Med idealizmom in realizmom

Začetki znanosti o mednarodnih odnosih, ki sovpadajo z nastankom prve univerzalne mednarodne organizacije kot »uresničenja« koncepta kolektivne varnosti, so optimistično gradili na Willsonovem liberalnem internacionalizmu, kjer imata ključno vlogo svetovno javno mnenje in altruistično videnje nacionalnih interesov. Ker je medvojna stvarnost vse močnejše odstopala od tega ideala, se v tridesetih letih pojavi realizem, katerega izhodišče so egoistični interesi države.

Mnogi vidijo v Carru začetnika tega obujenega realizma, vendar je v sam v tej debati pripoznal potrebnost in umestnost obeh pristopov (1964:235). Zanj sta v vsakem mednarodnem redu legitimna moralni in mednarodnopravni diskurz, vendar v obdobju kriz prevladajo realnosti moči. Doslednejši, pa tudi najbolj znan realist, Hans Morgenthau je s svojimi tremi izhodiščnimi koncepti – nacionalnega interesa, moči (kot bistva politike) in ravnotežja moči – po II. svetovni vojni znova odprl pred vojno začeto razpravo. Iz obravnave mednarodne politike je dosledno izključil ostanke idealizma, ki jih je Carr še ohranil, in zastavil preprost model biljardnih krogel, ki pripozna le eno realnost – realnost držav (kar sugerira že sam naslov njegove knjige). Te delujejo v skladu z načeli političnega realizma (Morgenthau 1985:4–17), po katerih je mogoče v politiki in družbi odkriti objektivne zakone, ki izvirajo iz človeške narave; so interesi, definirani z močjo in kot taki univerzalno veljavna objektivna (a ne nespremenljiva) kategorija; za odnose med državami ne veljajo moralna pravila, temveč politične konsekvence; nenazadnje pa je tudi politična sfera avtonomna in ključna sfera človekovega in državnega delovanja.

Med tradicionalnimi in »znanstvenimi« pristopi

Za razliko od prejšnje razprave, ko je bila pozornost predvsem usmerjena na ontološko, aksiološko in ožjo teoretično raven, je razprava med tradicionalisti (realisti in idealisti) in behavioristi v šestdesetih letih odprla predvsem epistemološka in metodološka vprašanja (tako tudi Lijphart 1974:13). Tradicionalisti so poskušali mednarodne odnose zgodovinsko razumeti, razložiti in utemeljiti. Deduktivno (in neuspešno) se se lotevali problema globalne pojasnjevalne hipoteze, npr. z mešanico realizma in zgodovinske sociologije (Aron 1981) ali s proučevanjem problema reda v po definiciji anarhični mednarodni skupnosti (Bull 1977). V nasprotju z njimi so za »znanstvenike« – behavioriste značilni: vnaprejšnja možnost zgolj parcialnega teoretiziranja, induktivna empiricistična paradigma spoznanja in kvantitativna metodologija. Pri tem so jim bile vodilo

naravoslovne znanosti, katerih modele so (nekritično?!) prenašali na področje družboslovja in posledično v znanost o mednarodnih odnosih. Sprememba metodologije, ki je državo jemala tako za odvisno kot za neodvisno spremenljivko, je za sabo logično potegnila tudi normativne prioritete (Holsti 1985:39). Dopusčena je bila tako možnost vpliva mednarodnega prava na obnašanje držav kot tudi prepletanje mednarodne in znotrajdržavne stvarnosti s vsemi posledicami.

Mogoče bi tem znanstvenim pristopom namesto naziva behaviorizem bolj ustrežal termin »sociološki pristopi k mednarodnim odnosom«, saj vključujejo poleg kvantitativne tudi kvalitativno sociologijo (Benko 1987; Luard 1990), funkcionalizem in aplikacije splošne sistemske teorije. Teorija družbenih sistemov predstavlja neke vrste vsebinsko metaforo, okoli katere so konvergirali različni sociološki pristopi. Uporabljali so jo tako deduktivno (npr. Kaplan) kot induktivno (npr. Burton). Posebne omembe zasluži Deutschev na kibernetiki osnovan komunikacijski pristop, ki ga je najbolj s pridom uporabil pri analizi zunanjepolitičnega odločanja (1978:85–99) in ga umestil tudi v svoje pojmovanje varnostne skupnosti (1978:241–53), s katerim je znantno prispeval k razvoju integracijskih teorij.²

Širše razumljeni sociološki pristopi so presegle razsežnosti opisane razprave in začrtali teoretičen okvir, ki zagotavlja »otoke teorije« (Holsti 1985:2). Ne samo, da so z držav prenesli pozornost na druge subjekte mednarodnih odnosov, ali kot so jim rekli, transnacionalne akterje (Keohane, Nye 1981), omogočili so tudi postavitev alternativnega modela biljardnim krogom. Po Burtonu so ga poimenovali pajčevina. Gre za vpetost (še vedno predvsem) držav in ostalih akterjev v mednarodni sistem preko številnih povezav, ki vzpostavijo soodvisnost do stopnje, ko v pajčevini ni več pajka. Prav tako so omogočili perspektiven pogled na povezave nacionalnih družb in mednarodnega okolja in tako odprli realistično črno skrinjico – državo (npr. interpretacija sociologije mednarodnih odnosov Evana Luarda). Do neke mere so omilili in sociologizirali realizem v interpretaciji angleške šole mednarodnih odnosov³ ter vnesli v nadaljnji razvoj teorije mednarodnih odnosov predvsem tiste vidike sistemske teorije, ki jih je razvil Burton (1974:27) – ločitev nivojev analize pri obravnavanju posameznih problematik (*problematique*), ko lahko iz poznavanja problema na nižjem nivoju (npr. znotraj manjših skupin) postavimo delovno hipotezo na višjem nivoju (npr. v mednarodnem sistemu). V zvezi s tem razvojem na obrobju glavne debate je mogoče najti mesto tudi formalnih teorij mednarodnih odnosov, ki po definiciji pomenijo preverjanje deduktivnih hipotez s kvantitativnimi metodami in matematizacijo (Nicholson 1990).

² Teorij integracije v nadaljevanju ne omenjamo več, saj jih vidimo predvsem kot izpeljavo globalnih teorij mednarodnih odnosov.

³ Najbolj znana predstavnika sta Bull in Wight. Ta šola je gradila na treh koncentričnih krogih: (1) na sistemu držav, (2) na mednarodni družbi in (3) na svetovni skupnosti, ki si slede glede na stopnjo skupnih vrednot in norm in kjer je bistven drugi krog. Pri njem velja paziti, ker pod njim pojmujejo tisto, kar pri nas in (večinoma) v svetu sociološko opredeljujemo kot mednarodno skupnost (primerjaj Little 1995).

Sodobne pozitivistične razprave

Nadgradnjo predhodnih razprav predstavljajo sodobne pozitivistične (oz. logično-pozitivistično utemeljene) razprave, ki izpostavljajo pomen epistemologije in dedukcije. Skupna so jim naslednje empiricistične predpostavke pozitivne znanosti o mednarodnih odnosih (Neufeld 1995:38): (i) korespondenčna teorija resničnosti/dejanskosti, ki temelji na ločitvi subjekta in objekta raziskovanja; (ii) metodološka enotnost znanosti, ki izhaja iz naturalizma; in (iii) vrednostna nevtralnost znanstvenega spoznanja, ki dosledno loči dejstva in vrednote. Takšna metateoretična enotnost pa je pravzaprav le naličje empirično – teoretične raznoličnosti, ki izpostavlja tri paradigme: neorealistično, pluralistično (ali neoliberalno) in strukturalistično. Na kratko pogledimo vsako od njih.

Na zahteve po znanstvenosti je realizem odgovoril s strukturnim realizmom oz. z neorealizmom konec sedemdesetih let. Njegovo najbolj citirano inačico je prispeval Waltz (1979), medtem ko jo je Gilpin postavil v konteksta zgodovinskega razvoja in mednarodne politične ekonomije. V osnovi gre za sistemsko reformulacijo klasičnega realizma, ko je poleg države kot glavnega akterja in enote sistema prepoznana tudi struktura mednarodnega sistema, ki te po predpostavki racionalne enote strukture omejuje (zglede naj bi bile zakonitosti mikroekonomije). Organizacijska principa sistema naj bi bila anarhija in distribucija moči med državami, njegovo gibalno pa reševanje konfliktnosti in brezihodnosti varnostne dileme (po definiciji igre ničelne vsote) preko regulatornih mehanizmov samopomoči in ravnotežja moči.⁴

Tudi neoliberalni institucionalizem ali pluralizem izhaja v grobem iz enakih predpostavk strukture mednarodnega sistema, a dopušča, da imajo svoje mesto v mednarodnem sistemu tudi drugi akterji (države so še vedno primarnega pomena). Iz enakih predpostavk pa izvede drugačne posledice. Govori o nujnosti sodelovanja držav v mednarodnem sistemu zaradi medsebojne odvisnosti (in ranljivosti) na različnih področjih, ki so »postala« mednarodnopolitična. Ta področja sam sistem institucionalizira, institucionalizacija pa omogoča doseganje absolutnih koristi držav (v igri pozitivne vsote) z barantanjem na različnih področjih in med njimi (varnostno je po pomenu izenačeno z ostalimi), kar v končni posledici spreminja tudi same interese držav. Vodilna predstavnik tega pristopa sta Keohane in Nye (1989).

Strukturalistično paradigmo najbolj ponazarjata pristopa teorije odvisnosti in analize svetovnih sistemov. Prva, ki se je razvila v tretjem svetu, temelji na neomarksizmu in gramscijevem pojmovanju hegemonije (govore npr. o hegemonski stabilnosti mednarodnega sistema). Osnovno gibalno mednarodnega sistema vidi v reprodukciji odtujitve, ki jo omogoča kapitalistična delitev dela na center in periferijo (Cox 1994). Na drugi strani gre avtorjem analize svetovnih sistemov (najbolj znan je Wallerstein 1986) za razlago sodobnega mednarodnega sistema s poudarkom na ekonomskih razsežnostih, pri čemer se opirajo na sociološko zgodovino pri interpretaciji in razlagi družbenih sprememb. Dinami-

⁴ Mogoče je najmočnejši argument za statičnost neorealističnega (kot tudi klasičnega realističnega) pristopa, da ravnotežje, ki ga ima neorealizem za eksplanans ne more razložiti ne sprememb v akterjih ne sprememb strukture sistema. Kvečjemu drži diametralno nasprotna argumentacija – ravnotežje je eksplanandum.

ka nastanka svetovnega gospodarstva v njegovem odnosu do hegemonskih pretenzij naj bi po njihovem determinirala nastanek svetovnega centra, polperiferije in periferije. Bistvo obeh pristopov k analizi svetovnih sistemov je determinirajoči značaj strukture svetovnega sistema na obnašanje in možnost enot – držav, kar na nek način radikalizira neorealistično pozicijo, po kateri struktura sistema zgolj omejuje svoje enote. Zato je pri tem pristopu mogoče govoriti o postvaritvi strukture mednarodnega sistema (Wendt 1987:345), kar v končni posledici odtuji sami analizi tako strukturo kot enote.

Tako začrtane razlage strukture mednarodne skupnosti so seveda porajale številne spore. V literaturi je najbolj obdelana razprava med neorealisti in neoliberalisti.⁵

Njene dimenzije je mogoče očrtati okoli treh ključnih točk (Powell 1994:329–43): (a) pomena in posledic anarhičnosti strukture mednarodnega sistema, (b) problema absolutnih in relativnih koristi meddržavnega sodelovanja ter (c) odnosa med sodelovanjem in distribucijo moči/zmožnosti. Neorealistom pomeni mednarodna anarhija temeljni princip, ki oblikuje motive in delovanje držav, medtem ko jo neoliberalisti pojmujejo kot pomemben vendar ne zadosten pogoj za razlago kooperativnega in konfliktnega obnašanja držav. Nadalje vidijo neorealisti v relativnih koristih temeljni motiv držav, ki onemogoča sodelovanje. V jetniški dilemi, ki jo pojmujejo kot statično stalno stanje odnosov med dvema državama, se ena država namreč ne vpraša, kaj bi lahko obe državi pridobili, ampak katera bo dobila več (Waltz 1979:105). Percepcija pretiranih koristi nasprotnika torej odvrta od sodelovanja. V nasprotju s tem vidijo neoliberalisti državo kot maksimizatorko svojih absolutnih koristi in trde, da tudi ponavljajoča se jetniška dilema (dinamično pojmovanje) dokazuje tendenco sodelovanja med državami (Snidal 1991). Končno so neoliberalistom za sodelovanje med državami ključne institucije, ki imajo lahko obliko formalne medvladne ali transnacionalne nevladne organizacije, mednarodnega režima in »konvencije« – v smislu neformalnega dogovora (Keohane 1989:3–4). Na drugi strani neorealisti vidijo v široko pojmovanih mednarodnih institucijah možnost nefleksibilnega ohranjanja stanja, ki ne odraža več dejanske distribucije moči, zato so lahko povzročitelji konfliktov.

Glede na to, da pozitivistične razprave tudi danes predstavljajo glavni tok teoretičnih razmišljanj v znanosti o mednarodnih odnosih, si velja tudi širše ogledati glavne razlike med paradigmami (glej tabelo 1).

⁵ Razprave z neorealizmom so se danes preselile na klasično realistično področje »visoke« (varnostne) politike. Glej razprave avtorjev, kot so: Mearsheimer (neo-realist), Keohane, Ruggie in Wendt v *International Security* 19(1994)3 in 20(1995)1.

Tabela 1: Razlike med pozitivističnimi paradigami⁶

	neorealizem	pluralizem	strukturalizem
– metaforični model: – akterji:	biljardne krogle države	pajčevina države in različni ostali akterji	večglava hobotnica razredi
– vzvodi dinamike:	silna (moč)	kompleksna družbena gibanja	ekonomija
– odvisne spremenljivke:	početje držav	glavni svetovni dogodki	razlike med bogatimi in revnimi
– omejitve predmeta proučevanja:	meddržavni sistem = mednarodna politika	svetovna družba = mednarodni odnosi	svetovni sistem = celota, kjer je meddržavna politika le zunanji videz
– specifični koncepti:	zastraševanje, zavezništva	etničnost, soodvisnost	odvisnost, izkoriščanje

Pozitivistični misleci so do obstoja različnih paradigem »empirične« teorije mednarodnih odnosov zavzeli dve stališči.⁷

Po prvem med njimi vlada odnos sorazmernosti (obstaja skupni imenovalec) in so zato primerljive ter komplementarne. Izomorfizem mednarodne stvarnosti naj ne bi nobeni od njih dovoljeval njenega popolnega zajetja (oz. ustrežanja), zato je potreben pluralističen raziskovalni pristop (Holsti 1985:vii). Drugo stališče pravi, da je odnos med paradigami nesorazmeren. Zato so neprimerljive in gre za paralelne razlage mednarodne stvarnosti. To utemeljuje s tem, da ne obstaja od teorije neodvisna realnost dejstev in da je vsako teoretično početje vrednostno določeno (Neufeld 1995:56; primer za to je npr. Roseanu 1990:33–4). Vendar sta obe stališči motivirali tako razpiranje novih raziskovalnih perspektiv znotraj obstoječih paradigem – t.j. institucionalizacije mednarodnih odnosov in njihove (ob)vladljivosti (*governance*) – kot postavljanje po definiciji širše paradigme – t.j. mednarodne politične ekonomije.

1. Nove pozitivistične perspektive

Začetno razpiranje prostora raziskovalnih možnosti so predstavljale teorije mednarodnih režimov. Prvotno jih je poganjala predvsem neoliberalistična institucionalna paradigma, medtem ko jih drugo videnje razume kot zadnjo (četrt) fazo proučevanja mednarodnih organizacij (Kratowill, Ruggie 1986). Definicija mednarodnih režimov, po kateri so to med sabo povezana načela, norme, pravila in postopki, okoli katerih sovpadajo pričakovanja akterjev na določenem problemskem področju (Krasner 1982:186), že sama po sebi zastavlja vprašanje, če ni to morda vnovično odkritje mednarodnega prava s strani proučevalcev mednarodnih odnosov (Slaughert Burley 1993:219–20). Seveda se stvar nekoliko zaplete, če pogledamo različne pristope k mednarodnim režimom. Ločimo

⁶ Primerjaj analizo Holstija (1985) in izvajanja Neufelda (1995:48–9) ter avtorje, ki jih slednji navaja na tem mestu.

⁷ Šele post/anti-pozitivistični pristopi so omogočili izreči tretjo sodbo, po kateri so pozitivistične paradigme nesorazmerne, a vendar primerljive (vsaj na metateoretični ravni).

(Haggard, Simmons 1987:500–12): (i) strukturalne pristope, ki govore o hegemonski stabilnosti kot osnovnem vzvodu pri oblikovanju, obstoju in trdnosti mednarodnih režimov; (ii) strateške pristope, ki naj bi z uporabo teorije igre (predvsem jetniške dileme) razložili sodelovanje znotraj režimov; (iii) funkcionalne teorije, ki razlagajo obnašanje institucionaliziranih režimov glede na njihove učinke (še posebej potem, ko ni več strukturnih vzrokov, ki so režim omogočili) in (iv) kognitivne teorije, ki poudarjajo vlogo skupne ideologije, védenja in prepričanja držav ter epistemskih skupnosti (slednji koncept je razvil Haas 1992) za obstoj režimov.

Širšo perspektivo kot koncept mednarodnih režimov predstavlja multilateralizem, ki naj bi skupaj z alternativnima organizacijskima principoma – bilateralizmom in imperializmom – predstavljal vso paleto možnosti organiziranja mednarodne skupnosti. Institucijo multilateralizma opredeljujejo načela nedeljivosti, nediskriminacije in difuzne reciprocitete (Ruggie 1992:570–2). Ob tem velja tudi dodati, da mednarodnega reda, mednarodnih režimov in mednarodnih organizacij ne gre izenačevati z multilateralizmom, saj nimajo nujno multilateralne oblike.

Pristopi k (ob)vladanju (*governance*) mednarodnega sistema predstavljajo najširšo obujeno raziskovalno perspektivo. Njihovi zagovorniki svoj predmet/področje proučevanja opisujejo kot »post-mednarodno politiko« (Rousenau 1990:6). V osnovi najmanj izenačujejo vlogo države z drugimi transnacionalnimi akterji in v gosti mreži medsebojne odvisnosti transnacionalnih akterjev iščejo možnosti za (ob)vladanje sistema na transnacionalni in subnacionalni ravni (Rosenau 1995a:22), ker jih meddržavna/mednarodna raven ne more zagotoviti. Posebej poudarjajo nenehne spremembe v mednarodni skupnosti, celo do stopnje, ko bralec dobi vtis, da te spremembe nastopajo na obeh straneh kavzalnega razmerja. Znotraj same paradigme obstajajo razlike, saj so nekateri skeptični do verjetnosti (ob)vladovanja medsebojne odvisnosti na transnacionalnih in subnacionalnih nivojih zaradi premajhne »učljivosti« (Haas, Haas 1995), medtem ko so drugi optimističnejši in vidijo v njih možnost razvoja panarhičnega modela vladavine vseh za vse po zgledu Dahlove poliarhije (Sewell, Salter 1995).

2. Paradigma mednarodne politične ekonomije

Neoliberalni institucionalizem je dal zagon tudi sodobnim tokovom mednarodne politične ekonomije (Underhill 1994). Le-ta problematizira tri medsebojno povezane nivoje teoretiziranja: (i) medsebojen odnos politike in ekonomije (v današnjem svetu – trga), (ii) sovpadanje politike in ekonomskih struktur na notranjem in mednarodnem nivoju in (iii) vlogo države v prej navedenih kontekstih. Politika slednje je posrednik med ekonomskim in političnim področjem ter med mednarodnimi in znotrajdržavnimi nivoji analize (*Ib.*:34). V paradigmi mednarodne politične ekonomije je politična moč v primerjavi z realističnimi pristopi dobila jasnejše obrise, posebej še, ker je prišlo do razlikovanja med strukturno in relacijsko močjo (Strange 1995:30–4). Zlasti je pomembna prva, saj pomeni sposobnost kreiranja pravil za druge in to ne samo v varnostni, ampak tudi v proizvodni in finančni strukturi ter strukturi znanja. Ne posedujejo je zgolj države, ampak tudi drugi akterji v mednarodni skupnosti, predvsem

podjetja (seveda različno – predvsem glede na gospodarski sektor in glede na njihov položaj na mednarodnih in/ali nacionalnih trgih). Slednja so tudi po definiciji integralni del vsakršnega ukvarjanja z mednarodno politično ekonomijo (v tem je osnova razširjenega zornega kota na mednarodne odnose). Prav tako ni pomemben le vpliv navedenih štirih primarnih struktur moči na sekundarne strukture moči – transport, trgovino, energijo in blaginjo (Strange 1995), ampak tudi medsebojna komplementarnost in zamenljivost posameznih oblik moči.

Ob tem grobem obrisu velja dodati vsaj še, da se v paradigmi mednarodne politične ekonomije multiplicirajo pravzaprav vsi teoretski pristopi k teoriji mednarodnih odnosov in je zato odprt heterodoksen prostor raziskovanja (glej tabelo 2).

Tabela 2: Primerjava treh osnovnih pozitivističnih konceptov mednarodne politične ekonomije (Gilpin 1992:241):

	liberalizem	marksizem	merkantilizem
– narava ekonomskih odnosov:	harmonični	konfliktni	konfliktni
– narava akterjev:	gospodinjstva in podjetja	ekonomski razredi	nacionalne države
– cilj ekonomske dejavnosti:	maksimalizacija globalne blaginje	maksimalizacija razrednih interesov	maksimalizacija nacionalnih interesov
– odnos med ekonomijo in politiko:	ekonomija <i>naj</i> določa politiko	ekonomija <i>določa</i> politiko	politika določa ekonomijo
– teorija spremembe:	dinamično ravnotežje	tendenca k neravnotežju	premiki v distribuciji moči

Post/anti-pozitivistična vpraševanja klasičnih teorij mednarodnih odnosov

Razprava med dosedaj opisanimi pristopi k teoriji mednarodnih odnosov in novimi post/anti-pozitivističnimi gledanji je bila še v začetku devetdesetih predstavljena kot marginalen vidik (Ashley, Walker 1990). Velik del je k temu pripomogla sodba uglednega neoliberalista Keohanea (1989:170–4), ki je takšnim reflektivnim (njegov termin) pristopom, ki po njegovem izpostavljajo človekovo subjektiviteto in vpetost sodobnih mednarodnih institucij v predobstoječe prakse ter so v nasprotju z glavnim tokom racionalističnega diskurza,⁸ po kateri niso uspeli razviti lastnega koherentnega raziskovalnega programa. Vendar so se že pred tem pojavljale ugotovitve (kot kritika dotedanjih raziskovalnih usmeritev), npr. v okviru režimske teorije, da ontologija pojmovanja režimov kot sovpadanja/konvergence načel, norm, pravil in postopkov omogoča le intersubjektivno vzpostavljane pomena med mednarodnimi akterji, kateremu se je mogoče približati le s post/anti-pozitivistično metodologijo (Kratochwill, Ruggie 1986). Prav tako so bile za znanost o mednarodnih odnosih zanimive kompleksne povezave pravnih, političnih in moralnih vprašanj (glej npr. Bučar 1992).

⁸ Najblažji možen ugovor tej sodbi je, da ni razloga, zakaj bi morali državo obravnavati kot racionalnega in enotnega akterja v mednarodnih odnosih.

Seveda post/anti-pozitivistični pristopi v sebi zaobjemajo diferencirano odmikanje od pozitivistične metodologije in empiricistične epistemologije, pri čemer jima predpostavljajo ontološki realizem in aksiologijo (glej argumentacijo Wendta 1987:350–5). V njihovem raziskovalnem interesu so med ostalim preraščanje etnocentrizma, ahistoričnosti, ločevanja med mednarodnim in nacionalnim, fleksibilnost nivojev analize ter zanimanje za vzorce oblasti/avtoritete, premakljivost in konkurenčnost identitet/lojalnosti ter globalna politična družba (Ferguson, Mansbach 1991). Njihova želja je tako razumeti in interpretirati kot tudi osvoboditi in emancipirati.⁹ Teorija ni več odmaknjeno početje znanstvenikov, ampak praksa sama (George 1994:1–34).

Glede na stopnjo kritičnosti do pozitivistične (empiricistične) epistemologije bi bilo mogoče post/anti-pozitivistične pristope razdeliti na:

(1) *nove normativne teorije mednarodnih odnosov*, ki izpostavljajo vedno in povsod prisotne aksiološke komponente teoretičnega diskurza. Razumejo jih bodisi kot različne etične tradicije (Nardin, Mapel 1994) bodisi kot konstantno odgovarjanje na vprašanje vojne in miru v mednarodni skupnosti, ki se mu v 20. stoletju pridruži obnovljen liberalni premislek distributivne pravičnosti in človekovih pravic (Brown C. 1992:170–82). Prav tako okvir tega pristopa omogoča zastavljanje pozitivnih projektov svetovne politične družbe.¹⁰ Še zanimivejše je ponovno odkritje liberalizma kot možnosti, ki mednarodnemu pravu in mednarodnim odnosom razpre tako prostor strukture mednarodnega sistema kot črno skrinjico države.¹¹ Vsekakor pa med normativnimi teoretiki velja prepričanje, da mora eksplicitno (doslej vedno implicitno) izražanje normativnih preferenc biti predhodnik vsakršni strukturni analizi;

(2) *neo-gramscijevske pristope*, ki mednarodno politično ekonomijo analizirajo »od spodaj navzgor« in razširjajo marksistično pojmovanje družbenih sil znotraj s produkcijo določenih družbenih odnosov. Posebej je znana Coxova matrika moči (George 1994:178),¹² v katero je vključil tri medsebojno povezane dimenzije, ki določajo vsakokratno mednarodno konstelacijo družbenih sil.

⁹ Smisel teorije mednarodnih odnosov vidijo v globalni rekonstrukciji »Aristotelovega projekta«, katerega telos naj bi bil »dobro in pravično življenje v polisu« (Neufeld 1995:9).

¹⁰ Takšen normativen projekt Seyoma Browna vključuje npr. naslednje svetovne interese najvišjega pomena (1992:133–8): (1) obstoj človeške vrste, (2) omejitev obsega ubijanja in drugega izjemno krutega obravnavanja ljudi, (3) zagotovitev osnovnih eksistenčnih pogojev svetovnemu prebivalstvu, (4) zaščita individualnih državljanjskih pravic, (5) ohranitev kulturne raznolikosti in (6) varstvo okolja in osnovnih ekosistemov planeta (v tem vrstnem redu!).

¹¹ Temeljne predpostavke vseh liberalnih teorij naj bi bile: »(1) Temeljni akterji v politiki so člani domače družbe – posamezniki in zasebno ustanovljene skupine za doseg svojih neodvisnih interesov. V določenih okoliščinah lahko individualne iniciative pospešujejo družbeni red in postopno izboljšanje individualnega blagostanja... (2) Vsi [nivoji] oblasti predstavljajo nek segment domače družbe, katerega interesi se odražajo v državni politiki... (3) Konfliktno in kooperativno mednarodno obnašanje držav odraža naravo in zunanjo podobo preferenc države.« Moravcsik, Andrew (1992) *Liberalism and International Relations Theory*. Harvard University: Center for International Affairs, Working paper, str. 6, 9, 10 (cit. po Slaugert Burley 1993:227–8).

¹² Njegovo najbolj znano delo je *Production, Power and World Order: Social Forces in the Making of History* (New York: Columbia University Press, 1987).

Prva dimenzija se nanaša na proces proizvodnje, druga na odnose med razredi (družbena moč) in tretja na politično moč – nadzor nad državo. Naraščajoča soodvisnost globalnega gospodarstva in internacionalizacija proizvodnje omogočata nove svetovne konstelacije družbenih sil, s tem pa tudi družbeno in politično emancipacijo (Cox 1994);

(3) *feministične pristope*, ki dekonstruirajo tradicionalne seksistično obarvane pristope k teoretiziranju in izključevalske prakse v mednarodnih odnosih ter rekonstruirajo (i) žensko kot kategorijo in (ii) žensko kot epistemologijo (znotraj teorije mednarodnih odnosov npr. Sylvester 1994; znotraj mednarodne politične ekonomije npr. Witworth 1994). Vsekakor je treba dodati, da so manj radikalni feministični pristopi popolnoma misljivi tudi na pozitivističnih predpostavkah;

(4) *kritične teoretične pristope*, ki poudarjajo družbeno konstrukcijo identitete in interesov držav ter realnosti nasploh skozi védenjske in pomenske prakse (Wendt 1992; George 1994:11), uporabljajo Giddensovo teorijo strukturacije, ki konceptualizira medsebojno konstitutivnost človekovega (ali državnega) delovanja in struktur mednarodnega sistema ob ontološki distinktivnosti obeh (Wendt 1987:360), ter iščejo v teoriji mednarodnih odnosov poti do človekove emancipacije (Neufeld 1995); in

(5) *postmodernistične pristope*, ki zavračajo že samo misel na enotno in integralno teorijo, ki bi z globinskimi metaforami povezala površinske dogodke z globinskimi vzroki. Njihova teoretična refleksija reformulira osnovna vprašanja modernističnega razumevanja in poudarja zgodovinske, kulturne in jezikovne prakse, ki konstruirajo subjekte in objekte, dejstva in vrednote ter teorijo in prakso (George 1994:192). V raznoterosti, kjer ni karizme, kot je Habermas pri kritičnih pristopih,¹³ velja posebej omeniti Der Derianovo (širše razumljeno) foucaultovsko genealogijo diplomacije (1991) in Walkerjevo analizo odnosa teorije mednarodnih odnosov in politične teorije (1994), nasploh pa tudi problematizacijo »velikih tekstov« tradicije in znanosti mednarodnih odnosov in temeljnih realističnih konceptov – suverenosti, anarhije ter samo konstrukcijo drugačnosti/Drugega.

Vsem opisanim pristopom je seveda skupno zanikanje (metateoretičnih) predpostavk pozitivističnega raziskovanja mednarodnih odnosov. S tem smo povedali vse in nič, zato je nujno videti, s čim zanikane predpostavke nadomestijo. Namesto korespondenčne teorije resničnosti/dejanskosti zagovarjajo »teoretsko reflektivnost«, ki predpostavlja (i) samozavedanje o temeljnih premisah teorije, (ii) priznanje inherentno »politično-normativne« dimenzije paradigem in same znanstvene tradicije ter (iii) možnost argumentiranih sodb o vsebini tekmujočih paradigem tudi brez navezave na nevtralno Arhimedov točko opazovanja (Neufeld 1995:40–6). Namesto enotnosti znanosti poudarjajo konstitutivnost, potencialno transformativnost in »nereduktivnost« človekovega zavedanja, oziroma nujno interpretativnost družbenih znanosti kot ustvarjanje intersubjektivnega pomenskega prostora (*Ib.*:80, 93). In končno, namesto ideala vrednostno nevtralne znanosti govore o vrednostni pogojenosti kakršnegakoli znanstvenega početja.

¹³ Habermasova izpeljava kritične teorije kot rešitev prostora moderne in postmodernistično zanikanje moderne – njene racionalnosti in univerzalizma – ustvarjata glavno žarišče teoretične napetosti med post/anti- pozitivističnimi teoretiki mednarodnih odnosov.

Zaključna razmišljanja

Pozornemu bralcu gotovo ni ušla implicitna omejitev našega opisa razvoja teorije mednarodnih odnosov, namreč njena naslonjenost predvsem na anglo-ameriške avtorje. Vendar menimo, da sama po sebi ne zanika sklepanj o razvoju teoretičnega premisleka mednarodnih odnosov, ki na njem temelje. To lahko podpremo najprej z dejstvom, da je znanost o mednarodnih odnosih nastala in se pričela razvijati v teh logih. V današnji perspektivi pa je po drugi strani mogoče zaslediti prevladujoč in kontinuiran vpliv teh avtorjev na teoretična razmišljanja iz drugih geografskih okolij, kar je na eksplicitnem (in posredno implicitnem) nivoju prepričljivo pokazal Holsti (1985:102–128). Še več, med uporabljenimi avtorji nekateri zavzemajo mesto stalnih »diskusijskih partnerjev« (nedvomno mednje spadata tudi Morgenthau in Waltz). Tudi če se ne strinjajo z njihovimi stališči, se drugi avtorji namreč čutijo zavezane izpostaviti svojo teoretično pozicijo v odnosu do njih (»idealnotipska« – torej primerljiva – je vloga Hansa Kelsna v teoriji prava). Njihovo vlogo je mogoče razumeti tudi kot uravnotežujočo v odnosu do proliferacije teoretičnih pristopov, v kolikor so ti posledica iskanja »konkurenčnih prednosti« posameznih avtorjev in/ali institucij na »trgu« znanosti o mednarodnih odnosih.

Po tem utemeljevanju pomena našega tukajšnjega početja se lahko povrnemo na naše izhodiščne trditve. Dobrodošlo bo ponoviti ali dodati nekaj argumentov o odnosu teorije mednarodnih odnosov do drugih družbenih znanosti ter do mednarodnega prava. Vsekakor je možno zatrditi, da je znanost o mednarodnih odnosih družbena znanost in tudi del političnih znanosti ter da je zato zanjo aktualna metateorija ali samorefleksija, ki jo ponuja npr. politična filozofija. Prav tako je opazno širjenje področja/predmeta proučevanja znanosti o mednarodnih odnosih analogno širjenju oblike in vsebine pojma »politično«. Še več, prišlo je do spoznanja, da pozitivistično-empiristično obarvana diada subjekt – objekt proučevanja nikakor ni več nevrprašljiva. V znanosti o mednarodnih odnosih (in torej tudi v teoriji mednarodnih odnosov), ki je po definiciji bolj politično pristranska oz. instrumentalna, je to spoznanje navrglo kopico post/anti-pozitivističnih teorij, ki so združljive s klasičnimi pozitivističnimi teorijami mednarodnih odnosov le v luči takšnih pluralnost dopuščajočih pristopov, kot je npr. Gadamerjeva *phronesis* izpostavljajoča hermenevtika (Shapcott 1994). Velja opozoriti, da so se ti pristopi z opaznim zamikom prebili v teoretične diskurze mednarodnih odnosov iz ostalih ideografskih znanosti. V dobršni meri je tudi spremenjena mednarodna realnost vplivala, da se je pri teoretikih mednarodnih odnosov počasi utrdilo zavedanje o nujni povezavi in izpeljavi dognanj ostalih družboslovnih in humanističnih znanosti pri graditvi teorij(e) mednarodnih odnosov (Scholte 1993). Kritično ost pa je mogoče usmeriti tudi drugam – tudi predmet proučevanja »družbene teorije«¹⁴ danes ne more biti več zamejen z državnimi mejami. Seveda pa se lahko ob tem (predvsem racionalno) poraja

¹⁴ Mišljena je Giddensovo široko pojmovanje družbene teorije, ki vključuje vse discipline, ki imajo za predmet obnašanje ljudi – torej vse družbene vede (sociologijo, antropologijo, ekonomijo, politologijo, pravo, psihologijo, demografijo ...) in ni ločljiva od še širše zastavljenih vprašanj – od področja literarne kritike na eni do področja filozofije družbenih ved na drugi strani (povzeto po George 1994:35).

vprašanje, če je v takšnem početu sploh še možna znanost o mednarodnih odnosih zase.

Odnos med mednarodnimi odnosi in mednarodnim pravom je bil zgodovinsko manj oviran. Pravzaprav ga mednarodno pravo s svojim ločevanjem in priznavanjem materialnih in formalnih virov nikoli ni skušalo odmisli, a se tudi ni odmikalo od vsakokratne konvencionalne mednarodne perspektive. Realistični pogled na svet (z vsemi derivati in modifikacijami) je iz diskurza mednarodnih odnosov z etiko odstranil tudi mednarodno pravo vsaj do stopnje, ko ne odgovarja vsakokratni oportunistni volji držav. Zato je mogoče v dobi njegove prevlade znotraj mednarodnopravnega diskurza zaslediti obilo zatrdjanj, da mednarodno pravo sploh ni pravo. Postopno odmikanje od državocentričnih pogledov in priznavanje obstoja še drugih subjektov mednarodnih odnosov je premaknilo tudi (prevladujoče pozitivistično) razumevanje mednarodnopravne subjektivitete, vendar popolno izenačevanje ni niti mogoče niti zaželjeno, saj mora vsak sistem pravnih pravil zagotoviti tudi določeno stopnjo predvidljivosti (pravne varnosti), tako da je po definiciji manj fleksibilen in prilagodljiv (ali pa za to potrebuje izpolnitev specifičnih – njemu lastnih – pogojev). Konkretnije smo znotraj pozitivističnih razprav o teoriji mednarodnih odnosov (predvsem v okviru pluralistične paradigme in teorij mednarodnih režimov) že videli obujeno zanimanje za mednarodno pravo. Slednje ni več razumljeno zgolj kot produkt mednarodnih odnosov, ampak vpliva tudi nazaj kot njihova določnica (faktor). Prav tako se v smeri post/anti- pozitivističnih diskurzov mednarodnih odnosov giblje tudi teorija mednarodnega prava. Na splošnejši ravni je mogoče takšno gibanje slutiti že od razpravljanja onkraj naravnega in pozitivnega prava (Radbruch, pri nas do neke mere že Pitamic), še določneje pa s pojavom integralnih pojmovanj prava (Reale, Visković) in pravne hermenevtike v filozofiji prava, ki jim je v teoriji prava sledil (ali z njimi sovpadel) razvoj od silogistične do argumentativnih logik (pri nas denimo Pavčnik). Čeprav teorija mednarodnega prava še ni do konca razvila nakazanih inherentno pravnih vidikov, lahko že slutimo obrise konsekvenc znotraj nje in posredno tudi v samem diskurzu mednarodnih odnosov. Za ilustracijo je mogoče navesti npr. izpeljavo teorije mednarodnega prava iz odnosa »poštenosti/nepristranskosti« (fairness) v dopolnilo dosedanje akcesorne pravičnosti (Franck 1994), ki nekako sovpada z novimi normativnimi teorijami mednarodnih odnosov, ter dekonstrukcijo mednarodnopravne argumentacije, ki razkriva zahodno liberalno podgrajenost mednarodnega prava (Koskenniemi 1989) in deloma sovpada z drugo skrajnostjo post/anti- pozitivističnih teorij mednarodnih odnosov – postmodernističnimi pristopi.

Končno lahko tudi splošni ugotovitvi, da mednarodni odnosi ne premorejo splošne teorije mednarodnih odnosov (kar je vedel in predvideval že Hoffmann leta 1959), dodamo, da so se teoretični naperi usmerili v graditev parcialnih teorij, ki že v izhodišču ne teže k pojasnitvi (še manj pa predikciji) celotnega mednarodnega fenomena. Med takšne parcialne teorije za znanost o mednarodnih odnosih nekateri uvrščajo npr. teorije na področjih analize zunanje politike, strategije, raziskovanja konfliktov, politične geografije in geopolitike (za aktualno stanje glej npr. Groom, Light 1994). Danes imamo torej številne teorije in pristope, pa tudi tiste, na katere večina (upravičeno ali ne) prisega. Odnos med njimi načeloma ni izključujoč v smislu, da bi ena teorija uspela zavrniti in nadomestiti drugo, in mu ustreza pojem Kuhnovih znanstvenih paradigem, če

seveda dopuščamo hkraten obstoj več paradigem v proučevanju mednarodnih odnosov. Če teorije med sabo niso izključujoče, lahko kvečjemu govorimo o alternativnih teorijah mednarodnih odnosov, za katere pa na sedanjem stanju razvoja nista primerna (niti potrebna) niti Popperjev test falzifikabilnosti niti zahteve Lakatosevih meril progresivnega raziskovalnega programa. Vendar nam ob sedanjem obstoju dveh različnih oz. nesorazmernih (in ne neprimerljivih) epistemskih tradicij v teoriji mednarodnih odnosov (pozitivistične in post/anti-pozitivistične) kot kriterija izbire teorij(e) ostaneta neprotislovnost in empirično-normativna pomembnost teorij(e), ki jo/jih lahko apliciramo (ali želimo aplicirati – kar je v osnovi isto) na zastavljen/dani problem ali primer.¹⁵

Glede na zahteve zadnje »stopnje« v razvoju teorije mednarodnih odnosov po trojni osmislitvi – avtorjeve pozicije, teoretičnega početja in mednarodne stvarnosti – ne bo odveč čisto na koncu izpostaviti tudi moto tega prispevka. Najjasneje ga lahko pokažejo citati treh avtorjev različnih raziskovalnih provenienc. Najprej načelo kreativnega teoretiziranja teoretika (post)mednarodnih odnosov: »Teoretsko misliti pomeni nenehno pripravljenost, da ti dokažejo, kako se motiš« (Rosenau, Durfee 1995:189). Dodajmo misel teoretika in filozofa prava: »[O]seba je relacija, ... *hkrati* »kako« in »kaj«, »subjekt« in »objekt« normativnega diskurza« (Kaufmann 1994:190). In končajmo s 15. osnovno tezo slovenskega zagovornika ontološkega realizma v filozofiji znanosti: »Za vsako resnico obstaja v svetu ustvarjalec resnice, katerega obstoj že vključuje to resnico« (Borstner 1995:235).

LITERATURA

- Aron, Raymond (1981) *Peace and War: A Theory of International Relations*. Malabar: Robert E. Krieger Publishing Com.
- Ashley, Richard K. / Walker, R. B. J. (1990) »Reading Dissidence/Writing the Discipline: Crisis and the Question of Sovereignty in International Studies.« *International Studies Quarterly* 34(3): 367–416.
- Benko, Vlado (1987) *Mednarodni odnosi*, 2. prenovljena izdaja. Maribor: Obzorja.
- Borstner, Bojan (1995) *Problemi realizma: Možnosti realizma v filozofiji znanosti*. Maribor: Katedra.
- Brown, Chris (1992) *International Relations Theory: New Normative Approaches*. New York: Harvester Wheatsheaf.
- Brown, Seyom (1992) *International Relations in a Changing Global System: Toward a Theory of the World Polity*. Boulder [etc.] Westview Press.
- Bučar, Bojko (1992) *The Relationship between the Legal, Political and Moral Aspects of the Recognition of States*. Heidelberg: ECPR Standing Group on International Relations, International Studies Conference; Panel: »Power and Morality in International Relations«, 22 str.
- Bull, Hedley (1977) *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics*. London [etc.]: Macmillan.
- Burton, John W. (1974) »A Systems Approach to International Relations«. *International Social Science Journal* 26(1): 22–33.
- Carr, Edward Hallett (1964[1939]) *The Twenty Years' Crisis, 1919–1939: An Introduction to the Study of International Relations*. New York[etc.]: Harper & Row.

¹⁵ Gre za smiselno izpeljavo znamenitega gesla Paula Feyerabenda: »Vse gre« (Anything goes).

- Cox, Robert W. (1994) »Global Restructuring: Making Sense of the Changing International Economy«. V: Stubbs, Richard / Underhill, Geoffrey R.D. (ur.) *Political Economy and the Changing Global Order*, 45–59. Basingstoke: Macmillan.
- Der Derian, James (1991) *On Diplomacy: A Genealogy of Western Estrangement*. Oxford, Cambridge: Blackwell.
- Deutsch, Karl W. (1978) *The Analysis of International Relations*, 2. izdaja. Englewood Cliffs: Prentice-Hall.
- Dougherty, James E. / Pfaltzgraff, Robert L. Jr. (1990) *Contending Theories of International Relations: A Comprehensive Survey*, 3. izdaja. New York: HarperCollins.
- Ferguson, Yale H. / Mansbach, Richard W. (1991) »Between Celebration and Despair: Constructive Suggestions for Future International Theory.« *International Studies Quarterly* 35(4): 363–86.
- Franck, Thomas M. (1994) »Fairness in the International Legal and Institutional System: General Course on Public International Law«. V: *Académie de droit international Recueil des cours 1993/III* (Tome 240), 9–498. Dordrecht [etc.]: Martinus Nijhoff.
- George, Jim (1994) *Discourses of Global Politics: A Critical (Re)Introduction to International Relations*. Boulder: Lynne Rienner Publishers.
- Gilpin, Robert (1992) »The Nature of Political Economy«. V: Art, Robert J. / Jervis, Robert (ur.) *International Politics: Enduring Concepts and Contemporary Issues*, 237–53. New York: HarperCollins.
- Groom, A. J. R. / Light, Margot ur. (1994) *Contemporary International Relations: A Guide to Theory*. London, New York: Pinters Publishers.
- Haggard, Stephan / Simmons, Beth A. (1987) »Theories of International Regimes«. *International Organization* 41(3): 491–517.
- Haas, Peter M. (1992) »Introduction: Epistemic Communities and International Policy Coordination«. *International Organization* 46(1): 1–35.
- Haas, Peter M. / Haas, Ernst B. (1995) »Learning to Learn: Improving International Governance«. *Global Governance* 1(3): 255–85.
- Hoffmann, Stanley H. (1959) »International Relations: The Long Road to Theory«. *World Politics* 11(3): 347–77.
- Holsti, Kalevi J. (1985) *The Dividing Discipline: Hegemony and Diversity in International Theory*. Boston: Unwin Hyman.
- Kant, Immanuel (1937) *Dve razpravi – Razmišljanja o čustvu lepega in vzvišenega; K večnemu miru*. Ljubljana: Slovenska Matica.
- Kaufmann, Arthur (1994) *Uvod v filozofijo prava*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Keohane, Robert O. (1989) *International Institutions and State Power: Essays in International Relations Theory*. Boulder [etc.]: Westview Press.
- Keohane, Robert O. / Nye, Joseph S. (1989) *Power and Interdependence*, 2. izdaja. New York: HarperCollins.
- Keohane, Robert O. / Nye, Joseph S. ur. (1981) *Transnational Relations and World Politics*. Cambridge [etc.]: Harvard University Press.
- Koskenniemi, Martti (1989) *From Apology to Utopia: The Structure of International Legal Argument*. Helsinki: Lakimiesliiton Kustannus.
- Krasner, Stephen D. (1982) »Structural Causes and Regime Consequences: Regimes as Intervening Variables«. *International Organization* 36(2): 185–206.
- Kratochwill, Friedrich V. / Ruggie, John Gerard (1986) »International Organizations: A State of the Art and an Art of the State«. *International Organization* 40(4): 753–75.
- Lijphart, Arend (1974) »International Relations Theory: Great Debates and Lesser Debates«. *International Social Science Journal* 26(1): 11–21.
- Little, Richard (1995) »Neorealism and the English School: A Methodological, Ontological and Theoretical Reassessment«. *European Journal of International Relations* 1(1): 9–34.
- Luard, Evan (1990) *International Society*. London: Macmillan.
- Morgenthau, Hans J. (1995) *Politika med narodi: Borba za moč in mir* (prevedla Čujovič, Sonja / Selan, Marko). Ljubljana: DZS.
- Morgenthau, Hans J. (1985[1948]) *Politics among Nations: The Struggle for Power and Peace*, 6. revidirana izdaja – revidiral Thompson, Kenneth W. New York [etc.]: McGraw-Hill.

- Nardin, Terry / Mapel, David R. ur. (1994) *Traditions of International Ethics*. Cambridge [etc.]: Cambridge University Press.
- Neufeld, Mark (1995) *The Restructuring of International Relations Theory*. Cambridge [etc.]: Cambridge University Press.
- Nicholson, Michael (1990) *Formal Theories in International Relations*. Cambridge [etc.]: Cambridge University Press.
- Onuf, Nicholas (1995) »Levels«. *European Journal of International Relations* 1(1): 35–58.
- Osiander, Andreas (1994) *The States System of Europe, 1640–1990: Peacemaking and the Conditions of International Stability*. Oxford: Clarendon Press.
- Powell, Robert (1994) »Anarchy in International Relations Theory: The Neorealist-Neoliberal Debate«. *International Organization* 48(2): 313–44.
- Rosenau, James N. / Durfee, Mary (1995) *Thinking Theory Thoroughly: Coherent Approaches to an Incoherent World*. Boulder [etc.]: Westview Press.
- Rosenau, James N. (1995) »Governance in the Twenty-First Century«. *Global Governance* 1(1): 13–43.
- Rosenau, James N. (1990) *Turbulence in World Politics: A Theory of Change and Continuity*. New York [etc.]: Harvester Wheatsheaf.
- Ruggie, John Gerard (1992) »Multilateralism: The Anatomy of an Institution«. *International Organization* 46(3): 561–98.
- Scholte, Jan Aart (1993) »From Power Politics to Social Change: An Alternative Focus for International Studies«. *Review of International Studies* 19(1): 3–21.
- Sewell, James P. / Salter, Mark B. (1995) »Panarchy and Other Norms for Global Governance: Boutros-Ghali, Rosenau, and Beyond«. *Global Governance* 1(3): 373–82.
- Shapcott, Richard (1994) »Conversation and Coexistence: Gadamer and the Interpretation of International Society«. *Millennium* 23(1): 57–83.
- Slaughert Burley, Anne-Marie (1993) »International Law and International Relations Theory: A Dual Agenda«. *American Journal of International Law* 87(2): 205–39.
- Snidal, Duncan (1991) »International Cooperation Among Relative Gains Maximizers«. *International Studies Quarterly* 35(4): 387–402.
- Strange, Susan (1995) *Države in trgi* (prevedli Rojec, Matija / Svetličič, Marjan / Štiblar, Franjo). Ljubljana: ZPS.
- Sylvester, Christine (1994) *Feminist Theory and International Relations in a Postmodern Era*. Cambridge [etc.]: Cambridge University Press.
- Underhill, Geoffrey R.D. (1994) »Introduction: Conceptualizing the Changing Global Order«. V: Stubbs, Richard / Underhill, Geoffrey R.D. (ur.) *Political Economy and the Changing Global Order*, 17–44. Basingstoke: Macmillan.
- Walker, R. B. J. (1994) *Inside/outside: International Relations as Political Theory*. Cambridge [etc.]: Cambridge University Press.
- Wallerstein, Immanuel (1986) *Suvremeni svetski sistem*. Zagreb: Cekade.
- Waltz, Kenneth N. (1979) *Theory of International Politics*. Reading [etc.]: Addison-Wesley.
- Wendt, Alexander E. (1992) »Anarchy is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics«. *International Organization* 46(2): 391–425.
- Wendt, Alexander E. (1987) »The Agent-Structure Problem in International Relations Theory«. *International Organization* 41(3): 335–70.
- Wight, Martin (1994) *International Theory: The Three Traditions*, uredila Wight, Gabriele / Porter, Brian. London: Leicester University Press.
- Witworth, Sandra (1994) »Theory of Exclusion: Gender and International Political Economy«. V: Stubbs, Richard / Underhill, Geoffrey R.D. (ur.) *Political Economy and the Changing Global Order*, 116–29. Basingstoke: Macmillan.

KULTURGENI, BIOGRAMATIKA KOT DETERMINANTE DRUŽBENEGA ŽIVLJENJA IN PODOBNE ZADEVE

Sociobiologija: nova sociološka teorija?, nova sociološka panoga?

Povzetek. *Prispevek obravnava sociobiologijo v kontekstu zgodovinskih in sodobnih razprav v sociologiji. Gre za teorijo, ki se opira na dolgo tradicijo biologizma v družboslovju, vendar prispeva k njenemu dvigu na novo raven: izhaja se iz primata genetske stvarnosti v primerjavi z drugimi ravnmi biotskega življenja. Na ravni genov poteka tudi odločilni biotski proces: boj za preživetje in razširjeno reprodukcijo. Sociobiologija se ukvarja zlasti s pojavi sodelovanja in »altruizma«, ki je navidezno v nasprotju s splošnimi zakonitostmi biotskega življenja. Ta »problem« je resen s petimi razlagami. Sociobiološke pravilnosti naj bi veljale tudi za človeško družbo, ki jo sociobiologi razlagajo kot še en biotski pojav, pravzaprav brez preveč specifičnosti in »privilegijev«. Posebno pozornost namenja avtor sociobiološki razlagi družine, prava, etnicitete in odklonskosti. Osnovne premise in trditve sociobiologije – ki zadevajo človeško družbo in zahteve po spremembi sociološke analize le-te – se zavrnejo, ob wveljavitvi vsega, kar je specifično za človeško družbo (zlasti kultura).*

Ključni pojmi: sociobiologija, biogramatika, biologizem v sociologiji, boj za preživetje, geni, memi

Uvod: biologizem v sociologiji

Minilo je že več kot tričetrstoletja, kar je Sorokin v svojem – enem izmed prvih in vsekakor klasičnem – pregledu socioloških teorij zapisal, da organicistične in evolucionistične teorije sicer precej pritegnejo s svojo izzivalnostjo, zlasti z analogijami (v prvem primeru), da pa niso skoraj nič prispevale k razlagi družbenega življenja (1928/32: 340–1). Čeprav Sorokin ni znan po tem, da bi pisal pod vplivom vladajočih idej svojega časa, je bil v tem primeru vsekakor prestrog. Menil je tudi, da so te ideje »zavajajoče« in »ideološke« (1928/1932: 340–1).

Nekatere ideje biologizma, zlasti organicizma in evolucionizma, so postale del funkcionalizma: družba kot sistem, harmonija kot normalno stanje, strukturalna diferenciacija kot razvojna pot, homeostatični mehanizem itd. Tudi tretja, osnovna, klasična različica biologizma, socialdarwinizem (ob žeevolucionizmu

* Dr. Sergej Flere, profesor na Pedagoški fakulteti v Mariboru.

in organicizmu), ki je bila videti še tako pristranska, kot bomo videli, je živa in vitalna, prav kot teorija, ki jo tukaj obravnavamo. Pomembno pa je, da funkcionalizem in številni drugi pristopi v sodobni sociologiji poudarjajo specifičnost in pomembnost kulture kot *differentiae specifica* človeške družbe in ta trditev ima tako rekoč status aksioma (gl. npr. normativno izjavo Parsonsa in Kroeberja, objavljeno v *American Sociological Review* /1958/). V takšni ali drugi različici so pristopi, ki poudarjajo specifičnost človeške družbe (kulturo, zavest, tehnologijo, gospodarstvo, organizacijo) bili prevladujoči, biologizem pa je v prvi polovici tega stoletja v sociologiji bil marginaliziran.

Kljub temu biologizem v sociologiji ni presežena ali zavržena teorija. Tudi obrobne pomena ni. Ob tem gre omeniti, da Warshay v svojem pregledu socioloških teorij (1975) zapiše, da sociološke teorije niti ne zavržejo niti ne modificirajo dejstva in znanstveni postopki, temveč gre za modo, ki jih vrže v ospredje ali pa jih zreducira na obrobni pojav. To ima seveda okus grenkobe, saj to pomeni odsotnost napredka v sociologiji. Bottomore in Smelser v svoji *Zgodovini sociološke analize* (1978) pa pribijeta, da je lahko najnižja točka v razvoju neke sociološke teorije njena »koma«, ne pa smrt (1978: IX). To velja tudi za biologizem, bolj kot pa trditev, da je bil ta samo izraz zgodnje sociološke misli in posledica vpliva uspehov biologije v devetnajstem stoletju. Biologizem je morda bil – in je morda še vedno – zunaj žarišča sociološke misli, ni pa mrtev, zavržen, presežen in podobno. To sicer ni več klasični biologizem H. Spencerja, še manj pa poenostavljeni, predsodkov poln biologizem A. Gobineauja, P. Lilliefelda, J. Bluntschlija in podobnih avtorjev. V to skupino ne štejemo L. Gumplowicza, saj je njegova teorija bolj zapletena in je po krivem prištet med navadne predstavnike boja ras (Haller: 1992).

Naj omenimo še dejstvo, da se s sociologijo ukvarja ogromno ljudi, kar prispeva k temu, da so prizadevanja usmerjena v veliko smeri ter se razvijajo številne in konkurenčne teorije.

Vsekakor pa stališča – morda najbolj po zaslugi Marxa in Durkheima –, da je družbeno življenje nekaj popolnoma ločenega od biološkega, ne gre več jemati postulatивно. Že samo dejstvo, da je človek biološko bitje na nek način določa podstat determinizma njegovega družbenega življenja. Tudi če je to dejstvo vse manj pomembna kot nekoč, vsekakor ni odpravljeno.

Raziskave človekovega družbenega življenja danes v sociologiji sami niso obrobni pojav. Natančna analiza pa gotovo pokaže, da so prizadevanja v tej smeri potekala nepretrgoma, čeprav precej časa njihovi nosilci niso bili sociologi sami, temveč etologi – znanstveniki, ki se ukvarjajo z vedenjem živali, in biologi nasploh. Popolnoma nov utrip tem prizadevanjem pa je dal E. O. Wilson s svojo knjigo *Sociobiologija. Nova sinteza* (1975). Ta se sicer res le v manjšem delu ukvarja s človeško družbo, vendar je poanta ravno v tem: človeško družbo proučevati v okviru širše celote in to niti ne kot osrednji pojav. Od takrat potekajo intenzivne razprave o biološki ukoreninjenosti (morda je bolj točno rečeno o »utemeljenosti«) človeške družbe. Sociobiologija, katere prvotni zagovorniki so bili biologi (ob Wilsonu še R. Dawkins /1976/ in W. Hamilton /1964/) je najbolj pogosta v dialogu s socialno antropologijo in psihologijo, čeprav bi glede na namere morala biti v intenzivnem dialogu s sociologijo. Zagovornika sociobiologije v tem smislu svarita: »Sociologi niso bili pripravljene ali niso bili zmožni sodelovati v (tem) interdisciplinarnem dialogu in kažejo vsa znamenja,

da bodo ostali izločeni. Takšna odmaknjenost pa je nevarna za prihodnost sociologije.« (Carey in Lapreato, 1994: 407) Nevarnost naj bi izhajala iz tega, da jo bosta absorbirali filozofija in zoologija, in da bo postala izolirana zaradi neupoštevanja dosežkov sociobiologije. Tudi če te nevarnosti ne bi bilo, je izjava simptomatična.

Število člankov in tudi knjig, namenjenih sociobiologiji, je ogromno. Obravnavajo zlasti etniciteto, odklonskost, družinske odnose, zlasti pa splošne postavke sociobiološkega nauka. Tudi ni res, da znotraj sociologije ni bilo nobenega odmeva. Ritzer je sicer ne omenja v svojem vplivnem pregledu socioloških teorij (1988), vendar jo omenja Smelser (1988), enako tudi Walters v svojih pregledih sodobnega stanja sociologije (1944), Morda je še pomembneje, da je *Annual Review of Sociology* namenil temu vprašanju pregledni članek (Nielsen, 1994) in da je Pacifiško sociološko društvo (eno štirih regionalnih socioloških društev v ZDA) temu namenilo simpozij (*Sociological Perspectives*, 1994). Tudi *Social Science Information* ima posebno rubriko Biologija in družbeno življenje, v kateri so ta vprašanja zastopana, čeprav je v njej nakazano mnenje, da sociobiologija ni edini način zagovarjanja biološke ukoreninjenosti družbenega življenja. Naj omenimo vsaj še evolutivno selekcijo prebivalstev, kjer trdijo, da naj bi selekcija potekala na ravni skupin in družb.

Osnovna ideja

Wilson resno in dobesedno jemlje podnaslov svoje že omenjen knjige. Gre za poskus oblikovanja nove paradigme v družboslovju. Bolj natančno, gre za poskus »dviga« družboslovja na raven znanosti, kar seveda sodi v okvir pozitivističnih prizadevanj. Wilson, sicer vodilni znanstvenik na področju proučevanja mravelj (entomologija) in zlasti njihovega družabnega oz. »družbenega« življenja, programsko izjavlja: »Sociologija in vse druge družbene ter humanistične vede so zadnje panoge biologije, ki čakajo na vključitev v Moderno sintezo. Ena izmed funkcij sociobiologije je torej preoblikovanje temeljev družbenih ved na način, ki vključi njihove predmete v Moderno sintezo.« Na koncu sicer zatrdi, da gre le za poskus, saj »bomo šele videli, ali je možno na ta način biologizirati vse družboslovje.« (1975: 4). Po številnih in ostrih napadih je 1983. Wilson (s C. Lumsdenom) izdal še eno knjigo, kjer odgovarja kritikom in zagrenjeno pribije, da se s to problematiko ne bo več ukvarjal. Vrača se k mravljam, tem malim bitjem, ki domnevno obvladajo svet (run the world) (citirano po Fisherju, 1992: 68). Je pa ostalo še veliko znanstvenikov, ki se ukvarjajo s to problematiko, in njihovo število se vedno raste. Ob tem bi bilo preveč enostavno reči, da so biologi in drugi naravoslovci zagovorniki te teorije, socialni antropologi in zlasti sociologi pa da jo zavračajo; vsekakor pa jo psihologi jemljejo zelo resno.

Biologizem sociobiologije ni ne organicističen ne enostavno evolucionističen kot pri Spencerju. Prvič, upoštevajo še dosežki in zlasti logika moderne genetike. Sporno pa je, ali kot drugo lastnost lahko štejemo tudi večjo izkustveno utemeljenost te različice biologizma. Kar zadeva prispevek genetike, je v žarišču sociobiološkega nauka ideja, da boj za preživetje ne poteka ne na ravni skupin posameznikov (organizmov) niti med posamičnimi organizmi. Osnovna enota je gen: nosilec lastnosti dedovanja v posamezni celici. Naravna selekcija poteka na

ravni boja genov za preživetje in za razširjeno reprodukcijo. »Organizem ne živi sam zase, njegova prednostna funkcija ni, da bi produciral druge organizme, ampak da reproducira gene in služi kot njihov začasni nosilec.« (Wilson, 1975) Včasih izhaja, da so organizmi le sredstvo genov za lastno uspešnejšo reprodukcijo, njihovo vse večjo prisotnost v naravi. Organizmi so le način kako uspe DNA proizvajati še več DNA (deoksiribonukleinska kislina). Ne razum ne telo nista depozitar smisla našega življenja, ampak je to gen, ki je, kot pravi drugi utemljitelj sociobiologije Dawkins v naslovu svoje knjige, »sebičen« ali pa bi morda lahko rekli »samopašen« (1976).

Izhaja, da se organizmi, sicer samo začasni nosilci genov, morajo zatorej nujno vesti agresivno, morajo škodovati in uničevati druge posameznike, ki niso samo tekmeci, marveč vedno in brezpogojno tudi nasprotniki v boju za pridobitev tistih dobrin, ki jim omogočajo reprodukcijo. Organizmi počenajajo vse, kar povečuje in pospešuje njihovo »vseobsežno sposobnost« (inclusive fitness) za preživetje. Vendar so se biologi pri tem spopadli s problemom, ki je še zlasti pomemben za sociologijo: od kod izvira sodelovanje posameznikov (živali), oz. kot pravijo sociobiologi, altruizem, dobrohotno vedenje, ki naj bi – skladno z Dawkinsovo trditvijo o »sebičnosti« genov – zmanjševala možnosti genov za preživetje in za razširjeno reprodukcijo. Prišli so do štirih odgovorov na to vprašanje o altruizmu. Slednji da na videz izpodbija osnovno sociobiološko tezo.

1) *Sorodstveni altruizem*, kjer se posamezniki odpovedujejo dobrinam – včasih tudi lastnemu življenju – da bi omogočili preživetje nosilcem istih genov. Tukaj uporabljajo znanstveniki (ne živali same, one se ničesar ne zavedajo oz. pri njih izračun poteka na nezavedni ravni) izračun, kolikšen naj bo odstotek istih genov + drugih okoliščin, da bi se žrtev »izplačala«. Posameznik se bo žrtvoval, če je relativno število preživelih genov vsaj enako njegovemu: žrtvoval bo svoje življenje v korist dveh otrok, ki imata skupaj enako število istih genov kot on. Pri tem pa je reproduktivna verjetnost otrok (zaradi njune starosti) večja, razen če ne gre za neugodne razmere njihovega življenja, kjer je verjetno, da bosta fizično propadla.

Na ta način so sociobiologi razlagali obstoj »sterilnih kast« pri mravljah, pticah in drugih živalih pomagalcih, slug pri družinah, ki imajo potomce. Sterilni pripadniki prispevajo, se žrtvujejo, ker njihovi sorodniki nosijo iste gene, tako da se celo podjetje s stališča genov izplača. Tudi nesterilni samci in samice se včasih ne pariyo iz domnevno istih razlogov: prispevajo k preživetju in zanesljivejši razširjeni reprodukciji genov (Hamilton, 1964), s tem ko preprečujejo tudi ekološko preveliko število prebivalcev.

2) *Vzajemni altruizem*: posamezniki drug drugemu pomagajo in pričakujejo – ter dobijo – vrnjeno uslugo. V ta namen se ustanavljajo cele skupine za vzajemno pomoč (npr. skupine vladajočih samcev, ki skupno varujejo svoj prevladni položaj). Biologi so ugotovili različne vzorce povezovanja na tej osnovi. Ta oblika je popolnoma razumljiva, ni sporna in ni dvoma da je navzoča tudi pri ljudeh.

3) *Posredna vzajemnost*: tukaj ni dejanske vzajemnosti. Prav tako se ne uresniči altruistično dejanje (s katerim bi se torej zmanjšala lastna »vseobsežna sposobnost«) v zameno za protiuslugo. Posameznik je bil denimo navzoč blizu nezgode, vendar zaradi fizične razdalje ali ovir ni mogel pomagati prizadetim.

Priskrbel si je ugled, ker je o zadevi poročal, pokazal svoj interes za dogodek, izrazil obžalovanje, da se ni mogel udeležiti pomoči itd. To naj bi bil vzorec, ki je precej razširjen pri ljudeh.

4) *Čisti altruizem*, kjer posameznik prispeva k uveljavljanju splošnih ciljev in obče dobrem, ne da bi imel od tega kakršnekoli koristi zase, tudi v perspektivi ne. Vendar delovanje skupnosti kot celote omogoča ustvarjanje in trdnost razmer, kjer posameznik in njegovi geni lahko preživijo in se razširijo. Wilson meni, da je ta primer danes zelo redek, ker ne prispeva neposredno k preživetju posameznih genov, temveč k preživetju celih skupin (1975).

5) *Inducirani altruizem*, kadar ena žival preslepi drugo, jo manipulativno zavede, da stori nekaj, za kar »meni«, da ji koristi, čeprav ji dejansko škoduje, in ji tako zmanjšuje vseobsežno sposobnost. Sem sodi toleriranje parazitskih bitij, ki bi se jih lahko znebila (Trivers, 1985).

Vendar – menijo sociologi – bi o takšnem altruizmu bilo mogoče govoriti prav v moderni družbi, kar zadeva pravo, državo in druge oblike splošnodružbene institucionalizacije (Masters, v: Masters in Gruter (ur.), 1992: 82–3).

Goodenbough govori v tem smislu celo o kulturi kot parazitu, ki se uspe reproducirati kot parazit možganov, razvija pa se evolutivno, selektivno, s stališča koristnosti zase. Kultura lahko zmanipulira posameznika, da počenja nekaj, kar je v nasprotju z njegovimi interesi oz. z njegovo vseobsežno sposobnostjo. Npr. preselepi ga, da sprejme celibat ali pa da se udeleži vojne (Goodenbough, 1995: 305–7).

Prav odkritje mehanizma altruizma naj bi omogočilo ustrezno razlago vedenja pri primatih in pri človeku. Gre za vrste, ki živijo dlje časa v skupinah, kjer je sodelovanje funkcionalno in kjer bo do njega prihajalo zaradi pogostih možnosti stikov, kjer prihaja do medsebojne odvisnosti posameznikov in kjer bo evolutivno funkcionalno (Trivers, 1971). Stroški sodelovanja so – s stališča evolucije in selekcije – nižji od agresije. Ob tem sociobiologi upoštevajo okolje, ki ga kot dejavnik izločijo (želijo ugotoviti tisti del sodelovanja, ki ni pogojen z okoljem).

Iz že povedanega se da zaznati tisto, kar je sociološko najpomembnejše: človeška družba naj bi delovala na podlagi zakonitosti, ki so splošnejše od nje same. Človeška družba sodi v nek širši skupek pojavov, v katerem vladajo iste zakonitosti. Ta širši skupek pojavov je živa narava, ali živalski svet, ali pa vsaj svet primatov.

Mehanizem človekovega vedenja sicer ni izključno genetično določen (sociobiologi dopuščajo tudi vpliv okolja). Je pa prevladan. Bistveni mehanizmi, prek katerih človek reagira (človek namreč samo reagira, ni nikakršen ustvarjalec), so kemični sproščenci (releasers), snovi, ki jih organizem sprošča in ki določajo človekovo vedenje. Npr. sorodniki naj bi se prepoznavali po vonju, ki ga sprošča ustrezen sprostitev, kar sproži altruistično delovanje. Ali lahko rečemo, da to velja tudi za človeško družbo? Wilson pravi, da je za sorodstvo v človeški družbi značilna »edinstvena stopnja formalizacije biologije« v primerjavi z drugimi vrstami (1975: 554). Boj za preživetje je enak, ko gre za gene ljudi – za vrsto, ki se je še najbolj razširila po svetu – in za gene drugih vrst. Zato je tudi družina osnovna družbena skupina in vse druge oblike družbenega življenja na ta ali oni način izhajajo iz nje (1975: 35). Drugo pomembno skupino sproščencev naj bi tvorili endorfini in enkefalini.

Dokaj hitro se je sociobiologija – na podlagi spopadov s tistimi, ki so zago-

varjali specifičnost kulture v človeški družbi – znašla pred problematičnim vprašanjem: ali je človeška družba kljub temu specifična, edinstvena zaradi svoje duhovne kulture. Odgovor je nikalen, češ da človekova kultura ni specifična, njene osnove nahajamo že pri višjih opicah in razlika med našo in njihovo kulturo je le kvantitativna (ista »snov« je pri človeku bolj razvita in kompleksna). Tako naša kot njihova kultura ima organsko osnovo: naše kulturne reakcije izhajajo iz hipotalamusa in limbičnega dela možganov. Edina izjema sta jezik in govorica, to pa zaradi svoje anatomske osnove. Vendar, iz Wilsonovega nauka bi izhajalo, da so »kulturna vedenja«, »moralne reakcije« možne tudi brez jezika (Wilson 1975: 168). Domnevno opravlja jezik enako funkcijo, kot jo pri nekaterih živalih opravljajo znaki, podani z držo in druge vrste signaliziranja. Jezik je za Wilsona samo tehnično komunikacijsko sredstvo, ne pa oblika človekove ustvarjalnosti, s katero človek ustvari novo danost in novo okolje kot osnovo za smiselno delovanje. Pomenskost, smiselnost kulturnih tvorb ostaja zunaj Wilsonovega gledišča.

K temu gre dodati Wilsonove trditve, da kultura in naravna selekcija potekata vzporedno, tako da lahko v enem tisočletju (20 rodov) element kulture preide v genetsko kodo posameznikov (in obratno: iz gena v kulturo, kar pomeni, da je na poti k izginotju). Seveda pride do enkodiranja le, če element prispeva k povečanju vseobsežne sposobnosti posameznikov. Takšno je približno mnenje Wilsona v knjigi, ki jo je napisal z Lumsdenom (1983). Na primer, če so se ljudje, ki so verovali v iste bogove, tudi medsebojno ščitili v spopadih z drugimi ljudmi, bo ta element kulture sčasoma presel v njihovo genetsko kodo, saj vera povečuje vseobsežno sposobnost (prispeva k temu, da se ščitijo = povečujejo vseobsežno sposobnost). To sicer ni njun primer: njun hipotetični primer – domnevno samo po sebi razumljiv primer – je prepoved krvoskinstva. Ker odsotnost prepovedi krvoskinstva pripelje do defektnega potomstva (ketinurija), je narava oblikovala to prepoved, ki se je sčasoma enkodirala v naših možganih. Postala je enkodirana genetska kulturna tvorba, »kulturgen«, kot pravita Lumsden in Wilson (1983). Tega dela kulture ne internaliziramo z vzgojo in socializacijo, temveč ga neposredno podedujemo, oz. z Wilsonovimi besedami: pridobimo jo skladno z epigramatskimi pravili. Morala naj bi bila v hipotalmičnem in limbičnem delu možganov.

Do podobnih trditev prihaja L. Tiger, ki trdi, da obstaja »biogramatika«, da so določeni pojmi, ideje, pravila zapisani v naši genetični kodi. Takšna naj bi bila sposobnost učenja jezika. Enako naj bi veljalo tudi za druge oblike človekovega delovanja in vedenja, vendar Tiger ne najde veliko primerov (1994).

To so seveda zelo sporne trditve. Zanje ni neposrednih dokazov, so le hipotetične. Wilson odgovarja, da je skrivnost potrditve te hipoteze v kemiji možganov – kar pa še ni raziskano, vendar je to zanj le še vprašanje časa. Vsekakor pa Wilson meni, da ljudje ustvarjajo kulturo na podlagi genetične strukture možganov, ki je podedovana in ki jo vsebinsko v precejšnji meri tudi določa.

Oblikujejo se oz. obdržijo se samo tiste kulturne tvorbe, ki so v skladu z evolutivnimi zakonitostmi. »Geni držijo kulturo na povodcu.« Zdi se, da Wilson misli na dokaj kratek povodec.

Še bolj drzen je Dawkins, ki govori o »memih« kot enotah informacij v naših možganih, ki so nagnjeni k biološki in kulturni (vzgoja) reprodukciji. Ne reproducirajo pa se mehansko, temveč po pravilih evolucije. »Selekcija favorizira

meme, ki eksploatirajo kulturno okolje v lastno korist.« (1976: 199) To bi pomenilo, da se kulturna stvarnost razvija po evolutivno-seleksijski poti, kot to velja v naravi, kjer zmagujejo sebične in okolju bolj prilagojene enote kulture, ki ob tem uveljavljajo »lastno korist«!?. Ob tem manipulirajo s kulturo, da bi preživele in se reproducirale. – Če so Wilsonove trditve drzno hipotetične, pa Dawkinsove že mejijo na absurd, ker bi to pomenilo, da elementi kulturnega značaja (»memi«) izkoriščajo fizikalno in biotsko okolje, skladno z evolucijskimi pravili.

Aplikacije

Število področij družbenega življenja, kjer prihaja do uporabe sociobiologije, pravzaprav ni tako obsežno. Kot da bi imeli težave s konkretizacijo teorije.

- *Družina* ima vsekakor temeljni pomen. Pojmujejo jo popolnoma biološko. Nekateri pravijo »vulgarno«, vsekakor pa v hudem nasprotju s sodobno feministično sociologijo, ki trdi, da biološke razlike niso usodne za organizacijo družine (Lengermann in Niebrugge-Brantley, v Ritzer, 1992).

Pri družini gre predvsem za razmerje med človeškimi »samci« in »samica-mi«. Ob ustvarjanju družine ženske vložijo veliko več: ne samo da imajo manj jajčec, temveč se tudi veliko bolj ukvarjajo z vzgajanjem (in vzgojo) potomcev, kar je primerjalno opazovano dolg proces in velika naložba. Moški pa si prizadevajo vesti se promiskuitetno. Zato ženske izbirajo moške, izhajajoč iz dveh kriterijev: ali bo skrbel za družino in ji bo vdan ter ali bo imel zdrave otroke. Na tej podlagi se ustvarjajo družinska razmerja, v katerih se kaže naravna dominantnost, aktivnost in agresivnost moškega in pasivnost, zadržanost ženske.

Ženske lahko precej prispevajo k preživetju in razširitvi genov, že če samo pomagajo v gospodinjstvu, zato ni nujno, da bi bile vedno zmožne rojevati otroke. Isto pa ne velja za moške.

- *Narodi in druge etnične skupnosti* delujejo predvsem kot »skupnosti spomina« (vsaj po Webrovem mnenju), kar pomeni, da jih povezujejo kulturne navezave. Ta »spomin« pogosto ne zajema samo določenih razlag skupne zgodovine, skupnih ciljev, vdanosti kot vrednot, marveč tudi idejo o skupnem izvoru, o skupnih prednikih. V sociologiji ta ideja o narodu (plemenu itd.) kot biološki skupnosti nima pravih pristašev. Menijo predvsem, da je to nekakšna »racionalizacija«, »legitimizacija« določene genetične osnove, ki deluje evolutivno.

Znotraj sociobiologije se je s problemom etnicitete ukvarjal predvsem sociolog P. van den Berghe (1979). Ta sicer priznava, da je obstoj sorodstva med pripadniki določene etnične skupnosti v precejšnjem delu mit, vendar tak, »ki se ne more ustvariti iz nič« (27), imeti mora določeno podstat resničnosti. Skupen izvor posameznih narodov v Evropi bi se kazal tudi s fizičnimi lastnostmi severnih in južnih narodov. Enako pa velja tudi za vzorce vedenja (29).

»Etnična (in rasna) čustva so na videz iracionalna, ker imajo globljo lastno gonilno silo, ki je, v končni posledici, groba naravna selekcija genov, ki so reproduktivno uspešni. Geni, ki dajejo prednost nepotističnemu vedenju, imajo prednost v selektivnem oziru. Ni pomembno, ali se organizmi, ki so njihovi nosilci, zavedajo, da se vedejo nepotistično do svojih sorodnikov. Organizmi se

le morajo vesti, kot da bi vedeli. V primeru ljudi pa gre za zavestno vedenje, čeprav se včasih motijo.« (35)

Torej, van den Berghe dopušča možnost, da niso vsi pripadniki iste etnije vedno istega izvora. Težko bi bilo danes trditi nasprotno (asimilacije, vojne, migracije itd. so nedvomno pripeljale do mešanja). Kljub temu obdrži van den Berghe temeljni sociobiološki mehanizem: tudi pri etniji, pri vedenju pripadnikov etničnih skupnosti gre za prizadevanje po reprodukciji in širitvi istih genov ter za naravno selekcijo z dajanjem prednosti istim genom. Tu pa najdemo tudi znano Thomasovo trditev: če ljudje menijo, da je nekaj točno, in če se vedejo ustrezno, bo to tudi učinkovalo, kot da bi bilo resnično. Učinki pa so tokrat sociobiološkega značaja. Torej, van den Berghe zaplete sociobiološki mehanizem s posredujočimi variablami, da bi obdržal njegovo veljavnost do točke, kjer prevzame bistvene sestavine drugih teorij.

Sociobiološki značaj njegovega pojmovanja etnične skupine se kaže tudi v trditvi, da gre pri etniciteti za pojav, ki ni omejen na človeško družbo. Človeška družba je le eden izmed primerov, kjer obstajajo etnične skupnosti. Ostale so npr. volkovi, levi in seveda opice (36).

Etnična povezanost ne pripelje samo do favoriziranja, to je dajanja prednosti pripadnikom lastne skupine. Van den Berghe postavi vzorec razvoja medetničnih odnosov v zgodovini: (a) na začetku, ko gre za nabiralsko družbo brez delitve dela, prihaja do medsebojnega izogibanja etnij in do grabeža, (b) z začetkom predelovalnega gospodarstva pride do prvih naravnih izmenjav med etnijami, (c) bolj popolna delitev dela pripelje do povezovanja etnij, kjer se posamezne specializirajo (najdejo svojo »nišo« v gospodarstvu, kar pa van den Berghe še vedno navezuje na zgodnje stopnje družbenozgodovinskega razvoja (sodobna sociologija pa to šteje predvsem za moderni pojav – gl. Bonacich, 1976) in (d) gospodarsko izkoriščanje in politična vladavina v hierarhičnih družbah je usoda, ki se ji ni mogoče izogniti v etnično mešanih družbah. Vladajoče etnije zato uporabljajo prisilo in preslepitev (kot pri Paretu). V moderni družbi liberalna demokracija (ki zagovarja posameznika kot nosilca pravic) nima pravih možnosti za presejanje temeljnega odnosa med etnijami. Zopet bodo udeležene neenakost ali pa vsaj asimilacijo. Zanimivo je, da avtor upošteva tudi »konsocialne demokracije«, v katerih je etnija temelj organizacije politične skupnosti. Leta 1979 piše, da se takšne države niso uveljavile kot trdne in da so pripeljale do precej hudih spopadov: Nigerija, Sri Lanka, Gvajana, vzhodni in zahodni Pakistan, Kanada, Zair (82). Danes bi seveda lahko dodali še druge primere, ki institucionalno niso bili manj demokratični, kot npr. Pakistan. Zato meni, da je enonarodna država primernejša, saj nima tako hudih problemov z legitimacijo kot večnacionalna.

• *Stratifikacija.* Tukaj se srečamo z dvema razlagama. Prva je starejša. Šlo naj bi za poseben gen (domnevni Dahlbergov gen), ki ga pač nekateri imajo, in ta povzroča njihovo povzpetniško vedenje. Ostalim ta žal primanjkuje in ostajajo na nižjih stopnicah družbene lestvice.

Druga različica je nekoliko bolj zapletena: v začetku imamo seveda boj »človeških samcev« za prevzetje čim več »človeških samic«. To pa je pripeljalo tudi do gospodarskih dejavnosti (da bi se moški dokazali kot uspešni in »perspektivni« gospodarji, soprogi in očetje) in do izkoriščanja enih od drugih. V tej dejavnosti so se moški povezovali v trajne zveze (zoper druge skupine), da bi

povečali svoje možnosti za uspeh. Na koncu Crippen, zagovornik sociobiologije, sklepa: »Eden izmed najpomembnejših mehanizmov, ki je podstat izjemne sposobnosti naše vrste pri ustvarjanju velikega števila povezav asimetrične vzajemnosti, je ta, da je ljudi mogoče prepričati, da podredijo svoje lastne interese interesom vladajočega razreda.« (1994: 329) Crippen v širši razlagi pravzaprav zagovarja marksistično teorijo razredov z Lenskijevimi modifikacijami, k temu pa doda sociobiološko razlago končnih vzrokov.

- *Morala in pravo.* Cela skupina znanstvenikov si prizadeva biološko utemeljiti moralo in pravo, ali vsaj njune »antropološke« temelje (gl. n.pr. Masters in Gruter, 1992). Sicer ta prizadevanja niso vedno strogo sociobiološka, so pa vsekakor biologišča v nekem širšem smislu.

Gruterjeva argumentira približno takole: že v živalskih družbah se določena vedenja odobravajo, drugi člani družbe se strinjajo z njimi in obratno, jih ne odobravajo. To prispeva k organiziranosti in uspešnemu delovanju družbe. Neka raziskava šimpanzov je dokazala, da do kaznovanja prihaja tudi čez nekaj časa od trentuka, ko so storilci prizadeli škodo ostalim članom skupine (s svojimi rekreativnimi dejavnostmi so onemogočili skupini, da bi prišli do hrane ob času, kot so bili navajeni). Sociobiologi to štejejo za dokaz, da gre dejansko za »pravo«, »moralo«, »občutek pravičnosti«, »kaznovanje«, »internalizacijo pravil«. Reakcije so tudi proporcionalne. Vse skupaj pa zagotavlja hierarhično ureditev. De Waal ugotavlja tudi pojav obrekovanja. Pri šimpanzih nasploh pa gre tudi za zanesljiva pričakovanja in reakcije, kar ni bistveno drugačno od človeškega. (De Waal, v: Masters in Gruter /ur./, 1992: 241–55). Pravo, ki ga ustvarja človek, ni bistveno drugačno od tega, le da je bolj kompleksno, obsega več vedenj, ki so urejena s temi, in bolj vpliva na družbeno organizacijo (Gruter, v Masters in Gruter /ur./ 1992: 97). Pravo, ki ga ustvarja človek, je tudi lahko manj učinkovito, odvisno od tega ali se prilagaja okoliščinam.

Avtorica tudi trdi, da ima občutek za pravičnost biološko osnovo. Če dogodke razumemo kot usklajene in uravnovešene z našimi pričakovanji (zapisanimi v naši biogramatiki), bo to proizvedlo ugoden občutek uresničitve pravičnosti, kar naj bi aktiviralo domnevni »center zadovoljstva« v možganih in sprožilo enkefaline in endorfine. »Ni pretirano domnevati, da so se te nevrokemikalije razvile skupaj z drugimi in da pozitivni občutki, ki jih povzročajo, informirajo posameznike, da so dogodki potekali, kakor naj bi.« (103)

Glede subjektivne pravičnosti sociobiologi niso prišli daleč: kot da ne morejo razrešiti dileme, ali je evolucija pripeljala do kemične reakcije (čut za pravičnost), ki daje selektivno prednost, ali pa je po evolutivni poti prišlo do razvitosti občutka za pravično, da bi se obrzdale in kontrolirale druge reakcije posameznika, ki jih vodijo druga, bolj močna, nepredvidljiva in predvsem agresivna čustva (Masters, v: Masters in Gruter (ur.), 1992: 88).

Še en primer, kjer se pri pravu sociobiološki mehanizem očitno kaže, pa je dedno pravo. Dedno pravo štiti »nosilce istih genov«, sorodnike, in to precej v proporcijah, ki jih določa sociobiološka teorija. To velja vsaj za dedovanje brez testamenta, vendar tudi, ko gre za testament, ostajajo »nosilci istih genov« zavarovani (J. Beckstrom, citiran po Fisherju, 1992: 74).

- *Odklonskost* je še eno področje, kjer so si socioibiologi prizadevali izkustveno utemeljiti svoje postavke. Dokazovanje gre v smeri, da se kazniva dejanja in agresija nasploh vrši zlasti zoper pripadnike drugih skupin nesorodnikov. V

Kanadi na primer je ugotovljeno, da je število umorov otrok s strani očimov neprimerljivo večje kot s strani naravnih očetov. Podobno naj bi veljalo za zlorabo otrok in druga nasilna kazniva dejanja (gl. Maryanski, 1994: 380).

Kritika

Zanemarili bomo očitke sociobiologiji, ki prihajajo iz bioloških logov in se nanašajo na to, da »vseobsežna sposobnost« ne bi bila osnovni agens niti v živi naravi (v evoluciji živih bitij naj bi šlo za slučajnost, večlinijskost, skokovite mutacije, mutacije v kratkem času itd. – gl. Collins, 1983, Gordon, 1991).

Kot pri drugih oblikah biologizma tudi pri sociobiologiji zasledimo zanimive in privlačne analogije. Pojave, ki jih štejejo za specifikume človeške družbe, pripisujejo naravi oz. živalskim skupinam. Tako že pri Wilsonu (1975) naletimo na »kaste«, »sužnje«, »despote«, »matrilinealno nomenklaturu sorodstva«, »kulturo« s »kulturnimi inovacijami«, »kmetijstvo« in celo »davke«, pa seveda »investicije« ter »stroške« in »dobičke«. Gre za negiranje posebnosti človeške družbe in njeno umeščanje v naravo. To pomeni, da je človeška družba le del te širše danosti, podvržena v bistvu enakim zakonitostim. Tu sicer ni pomembno, da Wilson nima v mislih kulture v enakem pomenu kot sociologi in družboslovci. Koliko je uporaba omenjenih terminov upravičena, je seveda odvisno od spoznavne ustreznosti celega nauka, predvsem pa od tega, koliko je človeška družba razumljena specifično. Iz tega bi izhajalo, da je za sociobiologijo problem obvladovanja gibanja v zraku za zajca in za človeka enak. Zajec mora spremeniti svoje anatomske in aerodinamične karakteristike, človek pa ustvari cepelin, letalo ipd. V obeh primerih se pridobi večja »vseobsežna sposobnost«.

Očitke lahko razčlenimo:

1. Čeprav je v dveh desetletjih po izidu Wilsonove *Nove sinteze* prišlo do bolj zmernih in zapletenih različic sociobiološkega nauka (kjer se upoštevajo posredujoči mehanizmi in plurideterminiranost človekovega vedenja in delovanja), ostaja osnovni ugovor, da sociobiologija ne upošteva posebnosti in enkratnosti človeške duhovne kulture. Ne upošteva, da kultura ustvarja smiselnost, pomenskost, kar daje specifičnost človeški družbi in medčloveški komunikaciji. Človek se uresniči kot človek šele kot kulturno bitje, šele tako pride do samozavesti in identitete. Sicer je mogoče vsako teorijo rešiti z novimi variablami in zanemarjati začetno idejo, ki se počasi zgubi v determinizmu posredujočih variabel, kar se dogaja tudi z mnogo razlagami sociobiologov, ko se spopadejo s konkretnimi pojavi (kot smo videli, npr. s stratifikacijo). Vendar če osnovno sporočilo teorije ostane zanemarjamo v ozadju številnih posredujočih determinizmov, potem se zastavlja vprašanje njegove osnovne smiselnosti in eksplanatorne moči.

2. K temu gre s sociološkega stališča dodati, da je sociobiologija nominalistična: zreducira družbene pojave na ravnanja posameznikov in njihovo določnost ravnanj od nagonov za preživetje in okolja. Vojna bo izraz agresivnih, genetično določenih instinktov in prizadevanja po povečanju ozemlja, vse skupaj pa oblikuje radost do vojskovanja. Vendar je to zelo enostransko. Morda pri peščici udeležencev v bosenski vojni dejansko gre za to, vendar večina to doživlja kot družbeno prisilo (prisiljeni so udeležiti se je) in kot vojno, ki jo oblikujejo

in motivirajo s kulturnimi cilji: junastvo kot vrednota (junak ne krade, ne ropa, on grabi – pravi rek, ki ga nobena od udeleženih strani ne šteje za svojega, temveč za lastnosti značaja druge strani), nacionalna lojalnost, »dolg narodu« in verske vrednote (umirajo s križcem ali Alahom v ustih). Kot pravi Sahlins: »Agresija ne ureja družbenih spopadov, marveč družbeni spopad ureja (kanalizira) agresivnost.« (1976: 9)

3. Številni analitiki sociobiologije v družboslovju so ugotovili, da v njej zasledimo logiko grobega kapitalizma (npr. Sahlins, 1976): posamezniki se spuščajo v tekmo za preživetje, kjer so drug drugemu volk, kjer prihaja do enostavnih izračunov stroškov in koristi in kjer so razmere neusmiljene kot na zgodnjekapitalističnem trgu. Prizadevanje po maksimizaciji vseobsežne sposobnosti ni nič drugega kot izkoriščanje drugih, vzajemni altruizem pa navadna trgovina.

Zaradi tega prihaja do številnih očitkov, da sociobiologija zagovarja izkoriščanje in prevlado ter da je nasploh konservativna ideologija, preoblečena v znanstvena oblačila.

4. Sociobiologija izhaja iz določenih antropoloških predpostavk, ki so sporne, ker ni nobenega razlikovanja med človekovim domnevno enotnim značajem in značajem višjih opic. Prvič, posamezniki so neusmiljeni egoisti, zase in za svoje potomce. Drugič, biološko jim je določen, vcepljen značaj glede na spol: ženske – prave človeške samice – so pasivne, previdne in zelo pazijo, s katerim moškim – človeškim samcem – bodo stopile v stik. Moški pa je dominanten, agresiven, promiskuiteten ali vsaj poligamen, najde naravno radost v vojaškem opravilu in uničevanju drugih samcev ter v razširitvi svoje ozemelske oblasti in v grabežu dobrin. Tudi če bi to veljalo za prvotne ljudi, kar je tudi dvomljivo, danes ni mogoče prezreti progresivne emancipacije človeka od naravnih danosti in pogojenosti. Tehnologija in npr. medicina mu omogočata življenje, kjer umetno, od človeka ustvarjeno okolje prihaja vse bolj do izraza kot določajoč skupek življenjskih razmer.

5. Sociobiologija nima ustrezne optike za analizo institucionalizacije družbenega življenja. Ne zadostujejo odgovori o tem, da je družina osnovna celica in da je vse povezano z njo. Morda je bila lastnina res izvorno povezana s preživetjem družine, vendar pojave, kakršen je npr. dekompozicija lastninskih pooblastil v našem stoletju, le zelo težko razlagamo s povečanjem vseobsežne sposobnosti za preživetje in reprodukcijo genov. Kaj pa birokracija, pojav velikih gospodarskih organizacij itd.? Enostavno, sociobiologija nima ustreznega odgovora glede organizacije in institucionalizacije človeške družbe.

6. Še težje bi sociobiologija našla odgovore za družbene spremembe, npr. modernizacija družbe morda prispeva k preživetju družbe v tekmi družb (kot trdita Lenskijeva: 1984), vendar je družba kot celota od genov precej oddaljena. Kaj naj šele storimo z vprašanji totalitarizma, komunizma in raznih družbenih gibanj? Kljub temeljnim pomanjkljivostim sociobiološkega nauka, je bila njegova pojavitev potrebna, da nas spomni na biološko pogojenost družbenega življenja, na katero prepogosto pozablamo, zlasti pod vplivom raznih oblik kulturalizma.

LITERATURA

- Bonacich, E. (1976): Advanced capitalism in the US: a split market interpretation«. *American Sociological Review*: 41.
- Bottomore, T. in Smelser, N. (ur.) (1979): *A History of Sociological Analysis*. London (Heinemann).
- Carey, A. in Lopreato, J. (1994): Sociobiology and the wayward critic. *Sociological Perspectives*, 37.
- Collins, R. (1983): Upheavals in biological theory undermine Sociobiology. V: Collins, R. (ur.): *Sociological Theory*, San Francisco (Jossey Bass).
- Crippen, T. (1994): Toward a neo-Darwinian sociology. *Sociological Perspectives*, 37: 309-335.
- Dawkins, R. (1976): *The Selfish Gene*. New York (Oxford UP).
- Fisher, A. (1992): Sociobiology: science of ideology. *Society*, 29: 68-79.
- Goodenough, O. (1995): Mind viruses: culture, evolution and the puzzle of altruism. *Social Science Information*: 34.
- Gordon, S. (1991): *The History and Philosophy of Social Science*. London (Routledge).
- Haller, M. (1992): Class and nation as competing bases for collective identity. *International Journal of Group Tensions*: 22.
- Hamilton, W. J. (1964): The genetical evolution of social behavior. *Journal of Theoretical Biology*, 7.
- Lengermann, P. M. in Nieburgge-Brantley (1988): Contemporary Feminist Theory. V: Ritzer, G.: *ibidem*.
- Lenski, J. in G. (1982): *Human Societies. An Introduction to Comparative Sociology*. New York (Mc Graw Hill).
- Maryanski, A. (1994): The pursuit of human nature in sociobiology and evolutionary sociology. *Sociological Perspectives*, 37.
- Masters, R. in Gruter, M. (ur.) (1992): *The Sense of Justice. Biological Foundations of Law*. Newbury Park (SAGE).
- Nielsen, F. (1994): Sociobiology and sociology. *Annual Review of Sociology*, 20: 267-303.
- Parsons, T. in Kroeber, A. (1958): The concepts of culture and social system. *American Sociological Review*, 25, 582-3.
- Ritzer, G. (1988): *Contemporary Sociological Theory*. New York (McGraw Hill).
- Sahlins, M (1976): *The Use and Abuse of Biology*. Ann Arbor (UMP).
- Smelser, N. (ur.) (1988): *Handbook of Sociology*. Newbury Park (Sage).
- Smith, A. D. (1989): The Origins of Nations. *Ethnic and Racial Studies*. 1989.
- Sorokin, P. (1928): *Contemporary Sociological Theories*. Uporabljeni prevod:(1932) *Sociologija*, Beograd (G. Kon).
- Trivers, R. (1971): The evolution of reciprocal altruism. *Quarterly Review of Biology*, 46.
- Trivers, R. (1985): *Social Evolution*. Menlo Park (Cummings).
- van den Berghe, P. (1979): *The Ethnic Phenomenon*. New York (Elsevier).
- Walters, M. (1994): *Modern Sociological Theory*. Thousand Oaks (SAGE).
- Warshay, L. (1976): *The Current State of Sociological Theory*. New York (McKay).
- Wilson, E.O. (1975): *Sociobiology. A New Synthesis*. Cambridge (Belknap Press).
- Wilson, E. O. (1980): *Sociobiology. Abridged Edition*. Cambridge (HUP).
- Wilson, E. O. in Lumsden, E. (1983): *Promethean Fire*. Cambridge (HUP).

ZADRUŽNE VREDNOTE, NAČELA
IN PRAKSA

(Ob stoletnici Mednarodne zadrुžne zveze)

Povzetek. Članek obravnava razvoj zadrुžnih načel, kot jih je že trikrat v tem stoletju ubesedila Mednarodna zadrुžna zveza, zadnjič na kongresu v Manchesteru 1995 ob svoji stoletnici. S slednjo formulacijo Mednarodna zadrुžna zveza poudarja trajne, obče človeške vrednote kot temelj zadrुžnih načel, po drugi strani pa skuša zadrुžno poslanstvo prilagoditi spreminjajočemu se okolju. Vpliv izročila, ki je zraslo iz porabniškega zadrुžništva, je bil močnejši, kot so pričakovali, čeprav so upoštevali mnoge pripombe, zlasti pri bolj uravnoteženem upoštevanju gospodarskih in socialnih prvin zadrुžništva. V času, ko se na vrednote sklicujejo tudi mnoge druge gospodarske organizacije, bodo zadrुge lahko preživele le z dejavno in inovativno uporabo načel. Tako zadrुžne vrednote ostajajo potreben, a same zase še nikakor zadošten pogoj za uspešno zadrुžno organiziranje.

Ključni pojmi: Mednarodna zadrुžna zveza, zadruga, zadrुžništvo, vrednote

Pestro izročilo

Pred 100 leti so v Londonu ustanovili Mednarodno zadrुžno zvezo. Ta zveza (od leta 1982 ima sedež v Ženevi) spada med najstarejše, po svojem članstvu pa med najštevilčnejše nevladne organizacije na svetu. Po podatkih za leto 1995 so v Mednarodno zadrुžno zvezo včlanjena zadrुžna združenja iz 207 držav in 8 mednarodnih zadrुžnih organizacij. Prek teh članic Mednarodna zadrुžna zveza povezuje okrog 753 milijonov posameznikov.¹

Mednarodna zadrुžna zveza je bila ustanovljena okroglo pol stoletja za prvimi uspešnimi zadrुžnimi poskusi. Med njimi zgodovinarji pripisujejo časovno prvenstvo Rochdalski zadrugi poštenih pionirjev (*Rochdale Society of Equitable Pioneers*), ki jo je leta 1844 ustanovilo 28 delavcev v angleškem mestecu Rochdale nedaleč od Manchestera. Tako imenovanemu sistemu »truck«, ko so delodajalci dajali plačo v naravi, kar v izdelkih iz svoje tovarne in so bili ti izdelki pogosto nekakovostni, oporečni ali celo škodljivi, so se delavci zoperstavili z ustanavljanjem potrošniških zadrug in se tako oskrbovali z osnovnimi življenj-

* Mag. Franci Avsec, dipl. pravnik, Zadrुžna zveza Slovenije

¹ *International Co-operative Alliance, Individual Membership by Region, str. 117.*

skimi potrebščinami zanesljive kakovosti in po dostopnih cenah.² Po načrtih rochdalskih zadružnikov naj bi bile porabniške zadrugе samo prvi korak v graditvi zadružne skupnosti (cooperative commonwealth), skupnosti, ki bi bila v skladu z miselno dediščino Roberta Owana – iz nje je angleško porabniško zadružništvo tudi izšlo – dograjena šele z zadružno organizirano proizvodnjo. Ne glede na ambiciozna socialnoreformistična prizadevanja je zamisel o potrošniški zadrugi v Rochdalu uspela predvsem zato, ker je zadruga spretno povezala oskrbo članov z njihovim varčevanjem in dejansko poslovala kot porabniška in hranilniška zadruga hkrati.³

Medtem ko velja Anglija za zibelko porabniškega zadružništva, so se že v prejšnjem stoletju zlasti v Franciji razširile delavske, proizvodne zadrugе, v Nemčiji (pod vplivom organizatorjev H. Schulze-Delitzscha in F. W. Raiffeisna) obrtniške in kmečke kreditne zadrugе, na Danskem (ob pravočasni in uspešni preusmeritvi iz poljedelstva v intenzivno živinorejo) kmetijske prodajne, nabavne in predelovalne zadrugе. Tem štirim zadružnim izročilom se pridružuje še izročilo zavarovalniških, stanovanjskih, zdravstvenih in podobnih storitvenih zadrug.⁴ Skupaj s prodiranjem v najrazličnejše dejavnosti se je zadružništvo razmahnilo tudi zemljepisno iz Evrope na vse druge celine. Tako je po številu članov zadružništvo v Aziji že zdavnaj prehitelo zadružno organiziranost v Evropi.

Slovinci v razvoju zadružništva niso zaostajali. Že leta 1856 so na pobudo Jana Nepomuka Horaka ljubljanski obrtniki ustanovili *Družbo v dnarno pomoč obrtnikom in rokodelcem v Ljubljani*. Leta 1883 je po zamisli inž. Mihaela Vošnjaka pričela delovati prva zadružna zveza (*Zveza slovenskih posojilnic v Celju*). Prav množično so kreditne zadrugе ustanavljali proti koncu 19. stoletja. Več o tem na primer Schauer, str. 25–32.

Poleg gospodarskega pomena je imelo zadružništvo v prvi razvojni dobi tudi narodnoobrambni značaj, zatem, na prelomu stoletja pa predvsem socialno vlogo (izkoreninjenje oduševanja in zaustavljanje izseljevanja).⁵

Današnje zadružništvo v Sloveniji je tako po številu zadrug in po gospodarskem pomenu še najbolj razvito v kmetijstvu. Dejansko ne gre za kmetijske proizvodne, se pravi delovne ali obdelovalne zadrugе (poskus z njimi v začetku petdesetih let je propadel), temveč za kmečke prodajne in nabavne zadrugе. Po podatkih Zavoda Republike Slovenije za statistiko je bilo v Sloveniji 30. junija 1995 registriranih 356 zadrug. Od teh jih je skoraj polovica poslovala na področju kmetijstva, lova in gozdarstva (42,9 %), tem pa sledijo zadrugе v dejavnostih gospodarjenja z nepremičninami, predvsem s stanovanji (24,4 %), v trgovini (16,5 %), v predelovalnih dejavnostih (6,7 %), v gradbeništvu (4,8 %), prometu in zvezah (3,7 %) ter drugih dejavnostih (0,008 %).⁶

V primerjavi z drugimi državami je zadružništvo v Sloveniji razvito precej enostransko. Statistike Mednarodne zadružne zveze kažejo, da je zveza sprva

² Več o tem Cole, str. 57 in nasl.

³ Hasselmann, str. 9.

⁴ *The International Co-operative Alliance Statement on Co-operative Identity*, str. 6 in 7.

⁵ Prim. Adamič, str. 6 in nasl.

⁶ *Statistične informacije st. 205, 11. avgusta 1995, Ljubljana, Zavod Republike Slovenije za statistiko.*

povezovala predvsem porabniške zadruge. Sčasoma se je delež porabniških zadrug zmanjšal na račun kmetijskih, ki so jih v zadnjih letih prehiteli kreditne in druge finančne zadruge.⁷

Tabela 1: Število članov posameznikov v združnih organizacijah, včlanjenih v Mednarodno združno zvezo, po dejavnostih

Zadruge/Leto	1932	1965	1992
Porabniške	90%	49%	14%
Kmetijske in ribiške	3%	16%	22%
Delavske, obrtne in storitvene proizvodne		2%	1%
Kreditne in druge finančne	7%	28%	33%
Stanovanjske		2%	3%
Druge(*)	1%	3%	27%
Skupaj	100%	100%	100%
Število vseh članov posameznikov (milijonov)	100	223	663

Opomba(*): Za leto 1932, vključno s proizvodnimi, stanovanjskimi in gradbenimi združenji.

Vira: Hasselmann, 1968, str. 25; XXX. Congress Tokyo October 1992, Agenda and Reports, ICA Statistics, Review of International Co-operation, Vol. 85 (1992), Nos 2/3, str. 61 in 64.

Prva ubeseditve združnih načel v okviru Mednarodne združne zveze (1937)

Že od samega začetka je združništvo gradilo svojo istovetnost in prepoznavnost na določenih vrednostnih načelih, ko je v ospredje gospodarskega organiziranja postavilo človeka oziroma povsem določene, »naturalne« gospodarske potrebe (na primer nabavo potrošnega blaga, prodajo pridelkov, pridobitev posojila, zaposlitev itd.) in ne pridobivanje dobička zgolj na podlagi kapitala.

Prav skrb za ohranitev in času primeren razvoj združne istovetnosti je Mednarodna združna zveza vseskozi štela za eno najpomembnejših nalog. Različna nazorska in politična usmerjenost včlanjenih narodnih združnih združenj, v prvih desetletjih delovanja na primer sprejem sovjetskih združnih organizacij in večkrat odprto vprašanje, ali so te organizacije sploh prave zadruge, so resno pretresli Mednarodno združno zvezo. Vendar sta šele svetovna gospodarska kriza v začetku tridesetih let ter z njo povezano poseganje države v gospodarstvo in združništvo dala povod, da je Mednarodna združna zveza sklenila raziskati »uporabo rochdalskih združnih načel« v tedanji praksi. Po dolgotrajnih pripravah je XV. kongres Mednarodne združne zveze leta 1937 v Parizu sprejel poročilo, ki ga je poseben odbor pripravil na podlagi ankete med članicami. Poročilo je naštevalo sedem glavnih načel, ki jih je rochdalska zadruga uveljavila tako v svojih pravilih kot v praktičnem poslovanju: (1) odprto član-

⁷ Po veljavnih predpisih v Sloveniji bančnih in zavarovalnih poslov ni dopustno opravljati v pravni obliki zadruga.

stvo, (2) demokratično upravljanje, (3) delitev dobička sorazmerno z nakupi, (4) omejene »obresti« na kapital, (5) politična in verska nevtralnost, (6) gotovinsko poslovanje in (7) pospeševanje izobraževanja. Potem, ko so ugotovili, koliko zadruge dejansko še spoštujejo ta načela, se je pariški kongres postavil na stališče, da je treba združni značaj katerekoli organizacije presoјati glede na upoštevanje prvih štirih obveznih načel (odprto članstvo, demokratično upravljanje – en član, en glas, delitev presežka med člane sorazmerno njihovemu sodelovanju, omejene obresti na kapital), medtem ko upoštevanje drugih treh rochdalskih načel (politična in verska nevtralnost, gotovinsko poslovanje in pospeševanje izobraževanja) ni postalo pogoj za članstvo v Mednarodni združni zvezi (*The Present Application of the Rochdale Principles of Co-operation*, 1937).

Druga opredelitev združnih načel v Mednarodni združni zvezi (1966)

Po pristopu številnih novih članic zaradi dekolonializacije je XXII. kongres Mednarodne združne zveze v Bournemouthu leta 1963 glavnemu odboru naložil, da imenuje ugledno komisijo, ki naj »razišče, katera rochdalska načela so ohranila svoj pomen vse do danes, katera je treba spremeniti in kako, katera pa so svoj pomen izgubila in jih je treba nadomestiti z drugimi načeli«⁸. V široko pooblastilo komisije je spadalo tudi naročilo, da pripravi in priporoči »formulacijo novih združnih načel« za naslednji kongres zveze.

Komisija se je po naročilu kongresa odločila za pragmatičen pristop. S posvetovanji in poizvedbami v včlanjenih združnih organizacijah in pri uglednih strokovnjakih je ugotavljala, koliko združna praksa upošteva rochdalska načela, formulirana leta 1937. Po skoraj dvoletnem delu komisije je XXIII. kongres Mednarodne združne zveze leta 1966 na Dunaju sprejel novo oblikovana združna načela v statut zveze (8. člen).

V primerjavi s prejšnjo ubeseditvijo načel v obliki kratkih gesel se je komisija odločila za opisno, natančnejšo opredelitev. Prejšnja formulacija je namreč po mnenju komisije omogočala poenostavljene in preveč toge razlage, ki so prevečkrat upoštevale samo »črko«, niso pa videle bistva in smisla.⁹

V tej ubeseditvi je novo načelo prostovoljnosti, ki je povezano z zahtevo po odprtosti zadruge »brez umetnih omejitev ali kakršnega koli družbenega, političnega, rasnega ali verskega zapostavljanja« in z dostopnostjo članstva »vsem osebam, ki lahko uporabljajo storitve združne organizacije in so pripravljene sprejeti odgovornosti, povezane s članstvom«.

Načelo demokratične uprave skuša nova formulacija opredeliti tudi po vsebinski plati z zahtevo, da morajo biti osebe, ki vodijo poslovanje zadruge, »izvoljene in imenovane na način, s katerim soglašajo člani, in da te osebe članom tudi odgovarjajo«. Zaradi nastajanja zadrug, v katere se povezujejo druge zadruge (tako imenovane zadruge druge ali tretje stopnje), prejšnje geslo o enaki glasovalni pravici (»en član, en glas«) po novem velja le za primarne

⁸ *Report of the ICA Commission on Co-operative Principles* (1976), str. 7.

⁹ *Watkins* (1986), str. 6.

zadruge, medtem ko naj bi upravljanje drugih zadrug temeljilo »na demokratični podlagi v primerni obliki«.

Najmanj sprememb je doživelo načelo o omejenem obrestovanju za zadružne deleže: »Deleži upravičujejo samo do strogo omejenih obresti, če sploh.«

Glede drugega gospodarskega načela so sestavljalci nove ubeseditve poudarili, da »gospodarski rezultati, ki izvirajo iz poslovanja zadruge, pripadajo njenim članom in jih je treba razporediti tako, da se noben član ne more okoristiti na račun drugih članov«, da se ti rezultati uporabijo za razvoj zadružnega poslovanja, za skupne namene ali za delitev med člane sorazmerno njihovemu poslovanju z zadružno organizacijo.

Načelo izobraževanja (ne le članov, temveč tudi zadružnih funkcionarjev in zaposlenih delavcev, pa tudi v smislu seznanjanja širše javnosti o zadružništvu) je v primerjavi s prejšnjo ubeseditvijo postalo obvezno. Popolnoma novo je načelo o vsestranskem sodelovanju zadrug na lokalni, državni in mednarodni ravni (»Co-operation among Co-operatives«¹⁰), medtem ko so dve prejšnji, sicer neobvezni zadružni načeli, namreč o gotovinskem poslovanju ter o politični in verski nevtralnosti zadrug, opustili.

52 Ekonomska kritika zadružnih načel in kriza zadružništva v praksi

Zadružna načela, ki jih je proglasila Mednarodna zadružna zveza, so sčasoma začeli kritizirati, češ da so ukrojena zgolj po potrebah porabniških zadrug¹¹ in preveč omejujejo druge, proizvodne zadruge, ki povezujejo delavce ali samostojne gospodarske osebe kot odjemalce in dobavitelje in se morajo spoprijemati na trgu s hudo konkurenco.¹² Ekonomisti so opozorili na težavno oblikovanje zadostnega kapitala, ker omejena odmena za kapital pa tudi omejena prenosljivost zadružnih deležev zmanjšujeta pripravljenost članov za vlaganja v zadrugo (*equity problem*). Zaradi premajhnega osnovnega kapitala se je zadruga prisiljena zadolževati, to pa jo utegne pripeljati v začarani krog vse hujše finančne krize.¹³ Načelo odprtosti odvzema zadrugi možnost, da nadzoruje spreminjanje članstva in obvladuje obseg proizvodnje.¹⁴ Demokratično upravljanje pomeni, da lahko večina majhnih članov zaustavi odločitve o racionalizaciji, medtem ko bi diferencirana glasovalna pravica omogočila bolj razgibano poslovno politiko. Končno tudi načelo o sodelovanju zadrug med seboj preprečuje zadrugam, da izberejo partnerje, ki jih same štejejo za najboljše.¹⁵

Marsikdaj ne brez ironičnega ali celo sarkastičnega podtona so se ekonomisti zoperstavili tudi ideološkim trditvam, češ, da zadružništvo gradi gospodarstvo, ki je namenjeno služenju in ne zaslužku, dobičku (*una economia de servicio y de*

¹⁰ Vsi navedki, ki se nanasajo na ubeseditve načel iz leta 1966, so vzeti iz angleškega besedila pravil Mednarodne zadružne zveze (*Rules*, str. 6 in 7).

¹¹ Hasselmann, str. 25.

¹² Nilsson (1994 B), str. 39.

¹³ Zan, str. 19.

¹⁴ Ballester, str. 214.

¹⁵ Nilsson (1994 A), str. 39.

*desinteres*¹⁶). Čeprav ideologom »spiritualiziranega«, poduhovljenega združništva priznavajo iskrenost, ekonomisti vztrajajo pri trditvi, da se posamezniki le v zanemarljivem številu lahko ukvarjajo z gospodarskimi posli brez pridobitnega namena. Zato utemeljitve za spodbujanje združništva ne gre iskati v dozdevnem neprofitnem, nepridobitnem značaju zadrug, temveč v njihovi gospodarski in družbeni vlogi, ko omogočajo samozaposlovanje, preprečujejo marginalizacijo ogroženih družbenih slojev in tako blažijo družbena nasprotja.¹⁷

S proučevanjem potrošniških zadrug v desetih državah sta avstrijska raziskovalca Johann Brazda in Robert Schediwy (1989) ugotovila večplastne vzroke za krizo združništva v tej dejavnosti. Na prvo mesto postavljata zaostreno tržno tekmovanje, ki je pritisnilo na združne marže s takšno silo, da so nekateri »socialni vidiki« združništva postali »nepotrebno razkošje«. Konkurenčni pritisk je znižal ali celo odpravil tudi združni ristorno (del dobička za člane sorazmerno z njihovimi nakupi), ki je bil v mnogih državah dolga leta zaščitni znak porabniškega združništva. Na tretje mesto sta uvrstila neustrezno združno kulturo, ki se noče ali ne more spoprijeti s težavnimi vprašanji in neprijetne zadeve pometa pod preprogo (*the culture of not facing problems*). Za precej problematično se je izkazala tudi pretesna povezanost porabniškega združništva s tradicionalnim sindikalnim gibanjem. Peti razlog za težave so notranja trenja znotraj združništva. Po eni strani gre za nasprotja med osrednjimi predstavniškimi, ideološkimi organizacijami na eni in poslovnimi zvezami na drugi strani. Iz teh trenj so običajno kot zmagovalci izšli poslovneži in ne ideologi. Zapletenejša in nevarnejša za zadruge so bila trenja, ki jih je sprožil večsredišnji razvoj. Tedaj se je v osrednji zvezi vnel boj za prevlado med območnimi »fevdalci«. Za krizo je kriva tudi prešibka vloga združnih osrednjih organizacij, ki so – vsaka kot »hči mnogih mater« (nasprotno kot v holdinskem modelu) – morale jamčiti za obveznosti zadrug, ne da bi mogle ustrezno vplivati na vodenje poslov v teh zadrugah. Končno avtorja nista prizanesla s kritiko niti članom, ki da so postali zgolj porabniki in ocenjujejo zadruge pretežno po njihovih storitvah v primerjavi z drugimi trgovinami.

Od ideološke krize do krize istovetnosti

Slabitev združnih načel v praksi je kritično kot »ideološko krizo« združništva ocenil in v marsičem napovedal nadaljnji razvoj sekretar kanadske združne zveze A. F. Laidlaw leta 1980 v svojem poročilu »Zadruge leta 2000« za XXVII. kongres Mednarodne združne zveze v Moskvi. Poročilo strnjuje kritična opažanja, ki so jih že prej objavljali združni raziskovalci v različnih državah.

Skupni imenovalec teh opažanj lahko zelo splošno povzamemo kot postopno izgubljanje združnega značaja oziroma približevanje zadrug drugim gospodarskim organizacijam, ki jim zadruge postajajo podobne po svojem poslovanju in upravljanju.

Pod pritiskom tržnega tekmovanja zadruge v čedalje večjem številu začenejo poslovati tudi z nečlani. Razlike v koristih, ki jih imajo od sodelovanja z

¹⁶ Ballesterro, str. 28.

¹⁷ Prav tam.

zadrugo člani in druge osebe, se postopoma zmanjšujejo ali celo izginjajo. Značilen namen zadruge, torej njeno poslanstvo, da pospešuje gospodarske koristi članov tako, da na določen način gospodarsko sodeluje izključno ali vsaj pretežno s svojimi člani (načelo samopomoči), slabi. Kolikor zadruga pridobiva dobiček tudi iz poslov z drugimi osebami, toliko njena formalna oblika skriva isto vsebino, kot jo ima poslovanje nezadružnega podjetja. Marsikje so k takšnemu razvoju pripomogli oziroma še prispevajo davčni predpisi, ki ugodnejše poslovne pogoje članom štejejo za prikrito delitev dobička.¹⁸

Spremenilo se je tudi sodelovanje med člani in zadrugo. Tako so sredi šestdesetih let opazili težnjo, da razmerja med člani in zadrugo postajajo vse bolj labilna, tvegana in podobna tržnim razmerjem, da se tudi sami člani obnašajo do zadruge bolj preračunljivo in da »metaekonomske« cilje zadružnega organiziranja izpodriva gospodarski račun.¹⁹ Nasproti modelu »tradicionalne zadruge« kot podaljšanega obrata posameznih članov nemški teoretik Eberhard Dülfer tedaj postavi model »tržne zadruge«, ki v očeh članov postaja samo eden izmed možnih, nikakor pa ne edini partner na trgu.²⁰ Ko je članska zvestoba popustila, so morale zadruge zmanjševati stroške, to pa je pomenilo koncentracijo, oblikovanje večjih enot. Čeprav je z gospodarskega vidika smotrno, ima ukrep nepredvidene in usodne posledice, saj ponovno zmanjšuje možnosti članov za participacijo in s tem njihovo lojalnost. S tem je zadruga ujeta v drugi začaran krog.²¹

Zlasti v velikih zadrugah je vpliv članov slabel in ga je izpodrivalo poklicno poslovodstvo. Mnoge države so uvedle sodelovanje delavcev pri upravljanju tudi v zadrugah.

Na zadružnem področju so začeli preizkušati dosežke splošne organizacijske teorije. Tako je Rolf Eschenburg proučeval zadrugo kot zapleteno interesno koalicijsko med notranjimi (člani, poslovodstvo in zaposleni) in zunanji udeleženci. V nasprotju z dotlej prevladujočimi predstavami o zadružništvu kot idealnem, vsaj navznoter harmoničnem in brezkonfliktnem organizacijskem modelu, ta dognanja, znana pod imenom »konfliktna teorija zadružništva«, pomenijo pravo prelomnico (Eschenburg, 1971).

V zadnjem desetletju k slabitvi zadružne istovetnosti prispevajo tudi nove oblike za zbiranje dodatnega zadružnega kapitala, ki v zadrugo uvajajo nesodelujoče člane investitorje (*non-user investor members*) ali dopuščajo sicer omejen upravljalški vpliv osebami, ki niso člani uporabniki in zadrugi zagotavljajo tvegani kapital (Vollmer, 1995). V to smer gredo priprave na uredbo Evropske zveze o Evropski zadrugi (*Societas Cooperativa Europea*²²) in že uveljavljene globoke spremembe zadružne zakonodaje v Italiji in Franciji (leta 1992). Pragmatično

¹⁸ Münkner (1990), str. 129.

¹⁹ Prim. Henzler, str. 222.

²⁰ Dülfer (1984), str. 89–97. Tretji strukturni tip po Dülferju je tako imenovana integrirana zadruga (das Integrierte Kooperativ), ki zaradi boljše ravni obveščenosti usmerja gospodarske dejavnosti članov na podlagi privolitve teh članov, privolitve pa vključuje povratno informacijsko zvezo.

²¹ Zato Ilmonen tovrstne ukrepe imenuje nesmiselna racionalnost (»rationality without sense«, str. 6).

²² Commission of the European Communities: Amended proposal for a Council Regulation (EEC) on the Statute for a European Cooperative Society. COM (93) 252 final – SYN 386 to 391, Brussels, 6 July 1993.

usmerjeni raziskovalci iz Kanade predlagajo celo ustanavljanje specializiranih naložbenih skladov, ki bi zbirali kapital za naložbe v zadruge po načelu razpršitve tveganja (Bergeron in Martel, 1995). Kritiki tovrstnih predlogov opozarjajo na interesni konflikt med člani uporabniki (ki se zanimajo za čim ugodnejše cene in druge možnosti v sprotne poslovanju) in člani vlagatelji (ki jih privlači donosnost vloženega kapitala).²³

Po Bonfanteju lahko združna samopomoč v svojem razvoju doživi »genetsko mutacijo«, ki pripelje zadrugo bodisi v družino nepridobitnih organizacij bodisi v vrsto kapitalskih družb. To samo po sebi ni nič narobe, vendar tedaj organizacije ni mogoče več imeti za zadrugo.²⁴ Zaradi lažjega prilagajanja tržnim spremembam v gospodarskem statusnem pravu širijo možnosti za spremembo pravne oblike, med drugim tudi za preoblikovanje zadrug v nezadružne organizacije (in obratno). To kažejo nedavne spremembe francoske²⁵ in nemške²⁶ zakonodaje, medtem ko so v ameriških predpisih možnosti za preoblikovanje poslovne, združne ali nepridobitne korporacije urejene že dalj časa.

Tudi v nekdanjih socialističnih deželah je po političnih spremembah prevladalo prepričanje, da prihodnost pripada izključno organizacijskim oblikam, ki jih upravljajo po kapitalskem načelu. Ponekod je država posegla v združništvo tudi z vladnimi ukrepi. Na Poljskem so na primer z zakonom 20. januarja 1990 razpustili več kot 400 območnih in vsedržavnih združnih zvez, da bi odpravili prevladujoč vpliv »partijske nomenklature« na združništvo. Med dolgotrajnimi in slabo vodenimi likvidacijskimi postopki so se mnoge zadruge in njihova podjetja tiho »privatizirali« v korist ozkih skupin, navadno iz vrst zaposlenih (Maliszewski, 1995). V Rusiji, kjer se je proti koncu osemdesetih let zasebna pobuda močnejše uveljavila z množičnim ustanavljanjem zadrug, je novo združništvo skoraj usahnilo po letu 1991. Odtelj namreč predpisi, na primer tisti o lastnini in o privatizaciji, zadrug pogosto niti ne omenjajo. Tako so se pojavili glasovi, da gre za novo »ideologizacijo gospodarstva«, ki da ne omogoča enakopravne konkurenčne tekme vsem gospodarskim, na primer združnim oblikam. Zahtevo po enakopravnem položaju zadrug v institucionalnem sistemu nekateri štejejo celo za prvi pogoj razvoja združništva na novih temeljih (Nikiforov in Kuznecova, 1995).

²³ Ilmonen (str. 97) trdi, da člana kot uporabnika povezujejo z zadrugo ne samo gospodarska korist, temveč tudi normativni pritisk in čustvena lojalnost, medtem ko vlagatelja zanimajo samo koristi od naložbe. Vlagateljeva merila so torej utilitaristična in racionalna. Zato člani vlagatelji zahtevajo povsem nasprotno ukrepe od tistih, ki gredo v korist članom uporabnikom.

²⁴ Bonfante, str. 71.

²⁵ Loi 92-643 13. julija 1992, B. O. 13. in 14. 7. 1992. Medtem ko je francoski združni zakon iz leta 1947 prepovedal zadrugam spremembo pravne oblike (zaradi nedeljivosti rezerv), zakon iz leta 1992 dopušča takšno spremembo, če tako zahtevata preživetje ali nujen razvoj podjetja (»la survie de l'entreprise ou les nécessités de son développement«) in preoblikovanje odobri pristojni državni organ, pri čemer zakon posebej ureja režim nedeljivih rezerv (Piot, str. 25).

²⁶ Umwandlungsgesetz z dne 28.10.1994, BGBl I str. 3210.

Zadružne vrednote in t. i. »organizacijska kultura«

Pojem »organizacijska kultura« so v začetku osemdesetih let uvedli in opozorili na njegov gospodarski pomen ameriški avtorji (Peters in Waterman, 1982). Ob proučevanju hitre rasti japonskega gospodarstva so ugotovili, da na uspeh gospodarske organizacije močno vplivajo tudi vrednote, pravila in predstave njenih članov. Te dejavnike zajeli s skupnim izrazom »podjetniška« ali se splošneje »organizacijska kultura«.

Čeprav za evropsko zadružništvo vsebina »organizacijske kulture« ni bila novost, so ponovno odkrivali svoje vrednote s precejšnjo zamudo. V razvitih industrijskih državah so bile zadruge naravnane predvsem v gospodarsko učinkovitost, zato si je Dülfer zastavil vprašanje, ali se bodo na vrednote, ki so bile nekdaj značilne za zadruge, sedaj sklicevale druge gospodarske organizacije, za katere je še nedavno prevladovalo mnenje, da jim je edini cilj čim večji dobiček.²⁷ Vendar so po njegovem razmere v Evropi drugačne kot v Ameriki. Zaradi svoječasnega državnega manipuliranja z zadružnimi vrednotami so zadružniki marsikje postali »skeptični« ali celo »alergični« do kakršnegakoli vrednostnega utemeljevanja. Poleg tega se zadružništvo v sodobnem času ne more razvijati zgolj s ponavljanjem misli zadružnih pionirjev. Zadruge bi morale pozorneje spremljati spreminjanje družbenih vrednot, zlasti med mlajšimi generacijami.²⁸

Z vidika organizacijske kulture in vrednot so zadružništvo proučevali zlasti skandinavski avtorji. Po njihovih dognanjih zadružnega poslovanja niti samega obstoja zadrug ni mogoče razumeti brez zadružnih vrednot.²⁹

Pri izbiri teoretičnega izhodišča ta teorija dopolnjuje poenostavljeno ekonomistično razumevanje človeka s sociološkimi prvinami. Tako prevzema tezo, da na človekovo obnašanje vplivajo tako gospodarski dejavniki na eni kot moralna načela in vrednote na drugi strani v smislu tako imenovane »kodeterminacije«, kot jo je splošno utemeljil Amitai Etzioni v knjigi »Moralna razsežnost« iz leta 1988.³⁰

Kakor zadrug ni mogoče razložiti s poenostavljenim razumevanjem človeka kot izključno razumskega bitja, ki zgolj maksimira individualne koristi (homo oeconomicus), tudi ni mogoče sprejeti predpostavke o idealnem »zadružnem človeku« (homo cooperativus). Po Nilssonu ta predpostavka ne vzdrži, ker sodobnega človeka preveč idealizira in zato nujno vodi v znanstveno nesprejemljive, ideološko sprevržene in praktično neuporabne konstrukcije. Med obema skrajnostima se Nilsson odloča za paradigmo »zapletenega« človeka (homo complexicus) in tako sprejema gledišče, da je človek ciljno racionalno bitje, ki

²⁷ Dülfer (1988), str. 157 in nasl.

²⁸ Prav tam, str. 175 in nasl.

²⁹ Nilsson (1991), str. 90 in nasl.

³⁰ »Paradigma jaz + mi ne trdi, da ljudje preprosto ponotranjijo moralni kodeks svoje skupnosti in mu sledijo ne glede na osebne koristi, niti tega, da njihove osebne interese določajo družbene vrednote. Paradigma pa trdi, da (1) na posameznike vplivajo dejavniki dveh vrst – njihovo prizadevanje za ugodjem in njihova moralna dolžnost (oba se izoblikujeta med socializacijo) in (2) da obstajajo velike razlike, koliko ob različnih zgodovinskih in družbenih okoliščinah in na različne osebnosti v istih okoliščinah učinkujejo dejavniki ene ali druge vrste.« (Etzioni, str. 129).

skusa maksimirati ne le gospodarske, temveč tudi socioloske in psiholoske koristi.³¹

Zadružne vrednote so pomembne zato, ker vzpostavljajo in ohranjajo potrebno povezavo med člani in s tem znižujejo transakcijske stroške v zadrugi kot delni navpični integraciji v primerjavi z nezadružnim organiziranjem, ki se lahko pojavlja kot čisti tržni sistem (nikakršna integracija) ali središčno, plansko upravljanje (popolna integracija). Pri tem zadružne vrednote Nilsson razlikuje od zadružnih načel.

Zadružne vrednote so univerzalne, večne in nespremenljive (sicer po njegovem ne bi mogle biti vrednote). Izhajajo iz splošnih družbenih vrednot in nikakor niso monopol zadrug.³²

Zadružna načela so le operacionalizacija zadružnih vrednot v določenem času in prostoru. Načela izražajo vrednote, vendar jih obenem tudi prilagajajo okolju.

Tako se na primer Rochdalska zadružna »načela«, iz katerih so izšle tudi formulacije Mednarodne zadružne zveze, vsebinsko razlikujejo od organizacijskih zahtev, ki sta jih razširjala Hermann Schulze-Delitzsch (1808–1883) za obrtniške, mestne kreditne zadruge in Friedrich Wilhelm Raiffeisen (1818–1888) za kmečke kreditne zadruge na podeželju.

Schulze-Delitzsch je vztrajal pri strogo pojmovanem načelu samopomoči (brez zunanje pomoči), pri širšem poslovnem območju zadruge, delitvi presežka glede na sodelovanje in precejšnjem izplačilu presežka, da bi pritegnili člane k vpisu novih deležev. Sprva je zagovarjal neomejeno, kasneje omejeno jamstvo članov in specializacijo zadruge. V rezerve naj bi po njegovem zadruga namenjala 10 odstotkov presežka.³³

Raiffeisen je gradil svojo zadružno organizacijo tudi na načelu samopomoči, vendar ni izključeval pomoči države in drugih. Po njegovih zamislih so ustanavljali zadruge brez poslovnih deležev, zato pa z neomejenim jamstvom članov in ožjim poslovnim območjem (da se člani lahko bolje poznajo). Zagovarjal je omejitev zadružnega poslovanja na člane in nepoklicno delo uprave.³⁴ Sčasoma in s širitvijo tovrstnih zadrug so tudi okviru Mednarodne Raiffeisnove zveze posplošili ustanoviteljeve praktične napotke v načela samopomoči, samouprave in samoodgovornosti (»3 S«: *Selbsthilfe, Selbstverwaltung, Selbstverantwortung*), s katerimi se uresničuje temeljni namen zadruge (*Förderauftrag*). Leitlinien für Genossenschaften, str. 9–12.

V Združenih državah Amerike je sredi stoletja naletela na precejšnje zanimanje v teoriji in praksi zamisel o načelih sorazmernosti (*proportional principles*): člani naj bi upravljali zadrugo in prispevali za njen kapital sorazmerno obsegu, v

³¹ Nilsson (1991), str. 31 in nasl.

³² Nilsson (1994 B), str. 5. Pri tem navaja tudi kanadskega avtorja J. G. Craiga, ki je načela Mednarodne zadružne zveze povezal s splošnimi družbenimi vrednotami. Načela odprtosti in prostovoljnosti ter demokratičnega upravljanja je izpeljal iz splošnih vrednot enakosti, človekovih pravic in svobode, načeli o omejenih »obrestih« na kapital in o delitvi presežka glede na poslovno sodelovanje iz gospodarske pravičnosti, zadržno izobraževanje in sodelovanje med zadrugami pa iz vrednote vzajemne pomoči.

³³ Mladenac, str. 71–73.

³⁴ Prav tam, str. 77–81.

katerem uporabljajo združne storitve. Tako je mogoče preprečiti konflikte, ki nastanejo, če nekateri člani glede na sodelovanje z združno nadzorazmerno zagotavljajo kapital, drugi pa glede na svoje deleže več kot sorazmerno uporabljajo združne zmogljivosti.³⁵

Še bolj kot načela so okolju prilagojene združne pravne norme (določene v zakonu in združnih pravilih), združno poslanstvo, poslovni načrt in nazadnje sprotne dejavnosti zadruga.³⁶ Nilsson trdi, da zadruga ni idealna organizacija za vsakršne okoliščine in da lahko nastane konflikt med združnimi vrednotami in prakso, vendar je le navidezen.³⁷

Böökovo poročilo »Združne vrednote v spreminjajočem se svetu« (1992)

Zaradi »naglih sprememb v svetu in znotraj samega združništva« je Mednarodna združna zveza na svojem 29. kongresu leta 1988 v Stockholmu že tretjič v svoji zgodovini odločila za ponovno in izčrpno proučitev združnih načel, ki naj bi vključevala posvetovanja s članicami. O tem je za XXX. kongres Mednarodne združne zveze v Tokiu pripravil izčrpno, več kot 200 strani obsegajoče poročilo »Združne vrednote v spreminjajočem se svetu« Sven Aake Böök, nekdanji direktor švedskega združnega instituta.

Če je Laidlaw govoril o ideološki krizi, Böök opozarja na krizo združne identitete. Zaradi tekmovanja s kapitalističnimi podjetji so zadruga marsikje v razvitem svetu dajale prednost gospodarski učinkovitosti oziroma količinskemu rezultatom v škodo demokratičnega upravljanja. Vzroke za takšen položaj išče v napredujoči urbanizaciji in večji družbeni gibljivosti, ki zmanjšujeta naravno podlago za vzajemnost. Opaža svojevrsten paradoks, da zadruga tem težje dokazuje svoje prednosti, čim bolj se povečujeta življenjski standard in družbena blaginja, čeprav so za to izboljšanje zaslužne, vsaj delno, tudi zadruga.³⁸

Poročilo ugotavlja potrebo po življenjsko sposobnih združnih modelih za države v razvoju, iskanje nove istovetnosti za združništvo v državah nekdanjega planskega socializma in navsezadnje nujno revitalizacijo združenj v poindustrijskih državah.³⁹

Böök razlikuje tri kategorije temeljnih združnih vrednot: temeljne ideje, etike in načela. Temeljne zamisli, ki so bile vedno povezane z združništvom, so zelo splošne vrednote: enakost (demokracija), pravičnost (socialna pravičnost), prostovoljna in vzajemna samopomoč, družbena in gospodarska emancipacija.⁴⁰

Avtor obravnava različne možnosti za bolj ali manj korenito revizijo združnih načel. Ne glede na pristop pa se mu zdijo najbolj potrebne spremembe v treh smereh.

³⁵ Barton, str. 31.

³⁶ Nilsson (1991), str. 35.

³⁷ »Če obstaja konflikt med združno ideologijo (vrednotami) in gospodarsko dejavnostjo zadruga, to pomeni, da člani ne zaznavajo (več) tržnih ali centralno-planskih pomanjkljivosti, ki jih lahko razrešuje zadruga. Tedaj zadruga nima več razlogov za svoj obstoj – ni več potrebna, vsaj ne kot zadruga.« (Nilsson, 1991, str. 98)

³⁸ Böök, str. 101.

³⁹ Prav tam, str. 23–25.

⁴⁰ Prav tam, str. 12 in 13.

– Načelo o omejenih koristih za kapital je treba ubesediti prožneje ali pa ga opustiti kot samostojno načelo in vključiti v novo načelo o *oblikovanju kapitala*, ki mora v zadrugi, kolikor je le mogoče, temeljiti na *prispevkih članov*.⁴¹

– Namesto prvotnega načela o »politični in verski nevtralnosti«, po katerem zadruge ne bi smele zavzeti stališč niti do tistih vprašanj, ki se nanašajo na njihovo poslovanje, je po njegovem ustreznejše načelo o notranji *samostojnosti in neodvisnosti zadrug* v razmerju do vlade, državnih organov in političnih strank.

– Načelo demokratičnega upravljanja zadrug naj bi dopolnili z zahtevo, da zadruge ukrenejo korake za *vključevanje zaposlenih v demokratično upravljanje*.⁴²

Na podlagi Böökovega poročila je posebna skupina Mednarodne zadrugne zveze pripravila osnutek programske izjave o zadrugni istovetnosti za 21. stoletje.⁴³

Izjava Mednarodne zadrugne zveze o zadrugni istovetnosti (1995)

V primerjavi s prejšnjima dvema ubeseditvama zadrugnih načel listina o zadrugni istovetnosti, ki jo je Mednarodna zadrugna zveza sprejela na XXXI. kongresu v Manchesteru septembra 1995, prvič opredeljuje sam pojem zadrugne⁴⁴, poleg zadrugnih načel poudarja še zadrugne vrednote in skuša ugotoviti izzive za poslovanje zadrug v prihodnjem stoletju.

Prva bistvena lastnost zadrug v opredelitvi je njen namen (cilj), da pospešuje koristi članov. Ponovno odkritje tega namena odseva umik države iz gospodarstva, pa tudi opustitev socialističnih gospodarskih sistemov, ki so zadrugam bolj ali manj narekovali uresničevanje splošnih interesov. Opredelitev upošteva dvojno naravo zadrug, ki je združenje oseb in podjetje. V obrazložitvi listina med drugim trdi, da je »vsaka zadruga tudi podjetje« kot organizirana enota, ki posluje na trgu in si mora prizadevati, da bi članom služila čim bolj uspešno in učinkovito.⁴⁵

⁴¹ Ob spreminjanju neredkih zadrug v kapitalne družbe Böök ugotavlja, da kapital v zadrugi postaja »več kot 'služabnik'« (str. 141) in odkrito priznava, da je zaradi sprememb v okolju delniška družba postala učinkovitejša pri zbiranju kapitala. Uporaba delniškega modela je po njegovem mnenju smiselna za prodor zadrugništva na kapitalsko in tehnološko zahtevna in tvegana področja, kjer članski interesi niso izraziti, vendar šele potem, ko so izčrpane zadrugne poti in so po temeljitem premisleku tako odločili člani (str. 155).

⁴² Böök, str. 168.

⁴³ Prim. MacPherson (str. 8 in nasl.) in osnutek izjave, objavljen v isti reviji, str. 25 in 26.

⁴⁴ Pri opredelitvi samega pojma je Mednarodna zadrugna zveza že zdavnaj prehitela Mednarodna organizacija za delo (ILO), ki je že v priporočilu št. 127 iz leta 1966 opredelila zadrugo kot »združenje oseb, ki so se prostovoljno povezale, da bi dosegle skupen cilj na podlagi demokratično upravljane organizacije, s pravičnimi vložki v potreben kapital in s prevzemom ustreznega deleža pri koristih in tveganjih podjetja, v katerem dejavno sodelujejo kot člani.«

⁴⁵ The International Co-operative Alliance Statement on the Co-operative Identity, str. 12.

Tabela 2: Bistvene točke iz Izjave Mednarodne zadrुžne zveze o zadrुžni istovetnosti

»Opredelitev

Zadruga je samostojno združenje oseb, ki so se prostovoljno združile zaradi uresničevanja skupnih gospodarskih, socialnih in kulturnih potreb ter hotenj na podlagi podjetja, ki jim je skupno in ga demokratično upravljajo.

Vrednote

Zadruge temeljijo na vrednotah samopomoči, demokratičnosti, samoodgovornosti, samouprave, enakosti, pravičnosti in vzajemnosti. Zadrुžni člani – v skladu z izročilom prvih ustanoviteljev – verjamejo v etične vrednote poštenosti, odprtosti, družbene odgovornosti in skrbi za druge.

Načela

Zadrुžna načela so smernice, s katerimi zadruga uresničujejo zadrुžne vrednote v svoji dejavnosti.

1. načelo: Prostovoljno in odprto članstvo

(...)

2. načelo: Demokratično člansko upravljanje

(...)

3. načelo: Gospodarska udeležba članov

(...)

4. načelo: Avtonomija in neodvisnost

(...)

5. načelo: Izobraževanje, usposabljanje in obveščanje

(...)

6. načelo: Sodelovanje med zadrugami

(...)

7. načelo: Skrb za skupnost

(...)

Vir: The International Co-operative Alliance Statement on the Co-operative Identity, 1995, str. 3 in 4.

Zanimivo je, da Böökovega predloga o participaciji delavcev niso prevzeli v zadrुžna načela. Ko razlagajo »skrb za druge« kot zadrुžno vrednoto, omenjajo, da je s tem mišljeno tudi pravično, kot je le mogoče, upoštevanje zaposlenih, če so člani ali ne, upoštevanje poslovnih partnerjev, pa tudi upoštevanje splošnih koristi.

V skladu z Böökovim predlogom nova ubeseditev združuje prejšnji načeli o uporabi presežka in o omejeni odmeni za vplačani kapital v novo načelo o gospodarski udeležbi članov. Predlogu za »prožnejšo« ubeseditev ustreza samo dostavek o »običajno« omejeni odmeni na kapital, čeprav je delovna skupina predlagala, naj »običajno omejena odmena« velja le za kapital, katerega vpis je pogoj za članstvo. Kljub temu dostavek navaja na pomisel, da utegne »običaj« v sodobni praksi postati izjema. Na kongresu je bilo načelo dopolnjeno še z zahtevo po skupni naravi (beri nerazdelnosti) zadrुžnega kapitala oziroma vsaj njegovega dela (predlog ni povsem jasno razlikoval med premoženjem in kapitalom).⁴⁶ V ozadju tega predloga je treba iskati težnjo, da se v času deregulacije in

⁴⁶ *Syv praktiske spillerregler for fremtidens andelssamarbejde. Andelsbladet, 13. oktober 1995 (46. aargang), str. 445.*

manj prijaznega razmerja države do združništva bolj poudari posebnost zadrug v primerjavi z drugimi gospodarskimi organizacijami in se s tem zadrugam olajša pot do pridobitve določenih olajšav.⁴⁷

Novi, čeprav ne popolnoma, sta tudi načeli o samostojnosti in neodvisnosti zadrug ter o njihovi skrbi za krajevne skupnosti, v katerih delujejo. Prvo je povezano predvsem s političnimi spremembami v svetu, drugo pa z globalizacijo gospodarstva.

Sklep

Prispevek se omejuje na najbolj razširjena združna načela, predvsem tista, ki jih je razvijala Mednarodna združna zveza. Ob zadnji ubeseditvi je Mednarodna združna zveza umestila združna načela med združne vrednote in obsežno pojasnjevalno besedilo, ki upira pogled tudi v prihodnost. Bolj uravnoteženo so skušali upoštevati tudi socialne in gospodarske prvine združništva. Tako so združna načela v marsičem izgubila normativen, predpisovalen značaj in pridobila večjo prepričljivost. Z razlikovanjem med trajnimi, občeveljavnimi vrednotami in načeli, ki te vrednote prilagajajo določeni organizaciji, sta se združna teorija in praksa uspeli izogniti problematičnemu relativiziranju vrednot.

Na vrednote se danes sklicujejo tudi druge gospodarske organizacije. Če so kritiki govorili o približevanju zadrug nezadružnim podjetjem v prizadevanju za gospodarsko učinkovitostjo, lahko s stališča vrednostnega utemeljevanja opazujemo približevanje vsaj nekaterih nezadružnih organizacij združnemu organizacijskemu modelu, ki temelji na združenosti lastniske, upravljalске in (u)porabniške funkcije v članstvu.

Prav v pogledu razvijanja združnih vrednot sodobnemu združništvu napovedujejo dve možni poti. Prva pomeni prilagajanje združne dejavnosti potrebam članstva (ob predpostavki, da so se člani, ki jim je za to mar), druga pot pa pelje v razvoj, bolj ali manj neodvisen od članov.⁴⁸ Vprašanje, ali in koliko bodo uspeli razrešiti to dilemo etablirane zadruge, ali pa bodo združno zamisel lahko izvirno, inovativno uresničile druge ali povsem nove organizacije, je odprto. Kakorkoli že, združne vrednote in načela ostajajo potreben, a sam po sebi nikakor že zadosten pogoj za uspeh zadruge.

⁴⁷ Besedilo dopolnilnega predloga vsebuje *Resolution Concerning the ICA Statement on Co-operative Identity, Review of International Co-operation, Vol. 88, No. 3 (1995), str. 105 – 107*. Predlog so utemeljili tudi s splošno razširjeno prakso nerazdelnosti določenega dela kapitala v zadrugah po vsem svetu ne glede na dejavnosti. Načelo naj bi imelo univerzalen pomen: v obstoječih zadrugah bi preprečilo težnje po razdelitvi premoženja, ki so ga ustvarile prejšnje generacije združnikov, v novih zadrugah pa oblikovanje zelo nezanesljive in tvegane kapital-ske sestave.

⁴⁸ Ilmonen, str. 7; Münkner (1995 A), str. 31.

LITERATURA

- Adamič France (1993): Nastanek in razvoj zadružništva, v zborniku: Zadružništvo in upravljanje zadrug. Družba za razvoj podeželja, Ljubljana, str. 1–16.
- Ballesterro Enrique (1990): *Economía social y empresas cooperativas*, Madrid, Alianza Universidad.
- Barton David (1989): Principles, v knjigi: *Cooperatives in Agriculture* (Editor David W. Cobia), Englewood Cliffs, Prentice Hall.
- Bergeron Michel Y. in Martel Denis (1995): Une proposition d'innovation de financement: le fonds de placement en coopératives, *Revue des études coopératives, mutualistes et associatives*, No. 256 (54), 2 semestre, 74eme année, str. 73–80.
- Bonfante Guido (1995): Cooperativism and large cooperatives, *Boletín de la Asociación Internacional de Derecho Cooperativo*, Núm. 23–24, 1995, str. 65–71.
- Böök Sven Aake (1992): Co-operative Values in a Changing World, Report to the ICA Congress Tokyo, October 1992, Geneva, International Co-operative Alliance.
- Brazda Johann in Schediwy Robert (1989): Consumer Co-operatives in a Changing World, Geneva, International Co-operative Alliance.
- Cole G. D. H. (1944): *A Century of Co-operation*, London, George Allen & Unwin Ltd.
- Commission of the European Communities (1993): Amended proposal for a Council Regulation (EEC) on the Statute for a European Cooperative Society, COM (93) 252 final – SYN 386 to 391, Brussels, 6 July 1993.
- Dülfer Eberhard (1984): Betriebswirtschaftlehre der Kooperative, Kommunikation und Entscheidungsbildung in Genossenschaften und vergleichbaren Organisationen, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht.
- Dülfer Eberhard (1988): Die «Unternehmenskultur» der Genossenschaft – ein traditionsreiches Thema in neuer Aktualität –, *The International Cooperative Movement – Changes in Economic and Social Policy*, Geneva, The International Co-operative Alliance, str. 157–188.
- Eschenburg Rolf (1971): *Oekonomische Theorie der genossenschaftlichen Zusammenarbeit*, Tübingen, JCB Mohr (Paul Siebeck).
- Etzioni Amitai (1994): *Jenseits des Egoismus-Prinzips. Ein neues Bild von Wirtschaft, Politik und Gesellschaft*. Schäffer-Poeschel, Stuttgart (izvirnik: *The Moral Dimension, Towards A New Economics*, Free Press, New York, 1988).
- Hasselmann Erwin (1968): *Die Rochdaler Grundsätze im Wandel der Zeit*, Veröffentlichungen der Deutschen Genossenschaftskasse, Band 4, Frankfurt am Main.
- Henzler Reinhold (1970): *Die Entwicklung der Genossenschaft zur Unternehmung*, v knjigi: *Der genossenschaftliche Grundauftrag: Förderung der Mitglieder*, Veröffentlichungen der Deutschen Genossenschaftskasse, Band 8, Frankfurt am Main, str. 220–234.
- Ilmonen Kaj (1992): *The End of the Cooperative Movement? Sociological Essays on Cooperative Affiliation and Morality*, Helsinki, Työvänen taloudellinen tutkimuslaitos – Labour Institute for Economic Research.
- International Co-operative Alliance, *Individual Membership by Region* (1995), *Review of International Co-operation*, Volume 88, No. 3, str. 117.
- International Handbook of Cooperative Organizations* (1994), edited by Eberhard Dülfer in cooperation with Juhani Laurinkari, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht.
- International Labour Conference (1966): *Recommendation Concerning the Role of Co-operatives in the Economic and Social Development of the Developing Countries*, Geneva, ILO.
- Laidlaw, A. F. (1980): *Co-operatives in the Year 2000*, London, International Co-operative Alliance.
- Leitlinien für Genossenschaften (1990), Bonn, IRU (International Raiffeisen Union).
- MacPherson, Ian (1994): *The Cooperative Identity in the Twenty-First Century*, A Background Paper, *Review of International Co-operation*, Vol. 87, No.3, str. 8–24.
- Maliszewski Andrzej (1995): *The Fall of Co-operative Movement in Poland*, *Review of International Co-operation*, Volume 88, No. 1, str. 88–94.
- Mladenac Gromoslav (1935): *Istorija zadružnih doktrina*, Beograd, Privredni pregled.

- Münkner, Hans.-H. (1990): Strukturfragen der deutschen Genossenschaften, Teil IV, Chancen der Genossenschaften in den neunzig Jahren, Frankfurt am Main, Fritz Knapp Verlag.
- Münkner, Hans.-H. (1995 A): Revision of Co-op Principles and the Role of Co-operatives in the 21st Century, Review of International Co-operation, Volume 88, No. 2, str. 17-34.
- Münkner, Hans.-H. (1995 B): New Era for Co-ops and the Implications for Co-op Legislation, Review of International Co-operation, Volume 88, No. 2, str. 90-105.
- Nikiforov L. in Kuznecova T. (1995): Sudba kooperacii v sovremennoi Rossii, Voprosi ekonomiki, st. 1/1995, str. 66-75.
- Nilsson Jerker (1991): Kooperativ utveckling, Kooperativa institutet/Studentlitteratur, Lund.
- Nilsson Jerker (1994 A): Cooperative Principles and Practices in Producer Cooperatives. Cooperatives, Markets, Cooperative Principles, XXth International Congress of CIRI-EC, Graz, April 1994, str. 39-41.
- Nilsson Jerker (1994 B): Cooperative Principles and Practices in Producer Cooperatives, Wien, Institut für Betriebswirtschaftslehre der Universität Wien.
- Peters, T. J. in Waterman R. H. (1982): In Search of Excellence, New York, Harper and Row.
- Piot Bernard (1995): Les principes coopératifs et la réforme de la législation coopérative française, Boletín de la Asociación Internacional de Derecho Cooperativo, Núm. 23-24 (1995), str. 15-26.
- Report of the ICA Commission on Co-operative Principles (1976). London, International Co-operative Alliance.
- Resolution Concerning the ICA Statement on Co-operative Identity, Review of International Co-operation, Volume 88 (1995), No. 3, str. 105-107.
- Rules (1993), Geneva, International Co-operative Alliance.
- Schauer Dolfe (1945): Prva doba nasega zadružništva (od nastanka do leta 1895), Ljubljana, Univerza v Ljubljani.
- Stryjan Yohanar (1989): Impossible Organizations, Self-Management and Organizational Reproduction, New York - Westport, Connecticut - London, Greenwood Press.
- The International Co-operative Alliance Statement on Co-operative Identity (1995), Review of International Co-operation, Volume 88, No. 3, str. 1-68.
- The Present Application of the Rochdale Principles of Co-operation (1937), Studies and Reports, London, International Co-operative Alliance.
- Vollmer Lothar (1995): Die kapitalistische Genossenschaft, Berliner Beiträge zum Genossenschaftswesen 23, Berlin, Institut für Genossenschaftswesen an der Humboldt-Universität zu Berlin.
- Zan Luca (1989): Dinamica economico finanziaria e spirali di crisi nella cooperativa agricola, v knjigi: La strategia nelle imprese cooperative (a cura di Dora Iacobelli), Bologna, Edizioni Agricoop, str. 13-27.
- Watkins W. P. (1986): Co-operative Principles, Today and Tomorrow, Manchester, Holyoake Books.
- Watkins William Pascoe (1970): The International Co-operative Alliance, London, The International Co-operative Alliance.

IRAN – ALI BO PRIŠLO DO NOVE REVOLUCIJE?

Islamska republika Iran je vse od svoje ustanovitve leta 1979 ena od najbolj kontroverznih in nepredvidljivih držav sveta. Dolgo časa je močno generirala širitev t.i. islamskega fundamentalizma na Bližnji vzhod in v severno Afriko ter podpirala teroristične skupine za boj proti »zahodnim imperialistom«. ¹ Zahodni vojaško – politični analitiki so jo povezovali s serijo nasilnih dejanj v svetu: ugrabljanjem zahodnih talcev v Libanonu v 80-ih letih, bombnimi atentati in ugrabljanjem letal. ² Nekatere teze govori tudi o njeni odgovornosti za razstrelitev ameriškega potniškega letala nad Lockerbiem leta 1988. ³

Ameriški predsednik Clinton je maja 1995 proti njej pod obtožbo, da hoče izdelati atomsko bombo, uvedel trgovinski embargo. ⁴ Iranski voditelji tudi vse-skozi zavračajo zahtevo zahodnih demokracij, naj Iran prekliče smrtno obsodbo (fatwo) nad britanskim pisateljem Salmanom Rushdiejem, ki jo je Homeini izrekel 14. februarja 1989. ⁵

¹ Iranski islamski revolucionarji so menili, da je revolucija dolgo pričakovani odgovor zatiranih muslimanov na zahodni imperializem. Zato so bili prepričani, da morajo pomagati drugim v ummi (islamski skupnosti), ki so postali žrtev Zahoda in njegovih domačih zaveznikov (Green, 1995:582).

² Iran je 19. julija 1982 organiziral ugrabitev Davida Dodgea, predsednika Ameriške univerze v Bejrutu. Sledila ji je cela serija ugrabitev, žrtve pa so bili zahodnjaki oz. predvsem Američani. Res pa je s tovrstno prakso pričela proizraelska krščanska milica, ki je 4. julija 1982 v južnem Libanonu ugrabila štiri iranske diplomate (Green, 1995:586).

18. aprila 1983 je v eksploziji avtomobila-bombe v Bejrutu umrlo 63 Američanov, med njimi tudi šef CIA za Bližnji vzhod. 23. oktobra istega leta je bilo v podobnem napadu v Bejrutu ubitih 241 ameriških marincev. 14. junija 1985 je bilo ugrabljeno letalo ameriške letalske družbe TWA. Za vse te akcije je bil osumljen Iran (Green, 1995:586–587).

³ Iranski revolucionarni gardisti naj bi se sestali z Ahmedom Jibrilom, vodjem »Ljudske fronte za osvoboditev Palestine-Vrhovno poveljstvo« in ga najeli za razstrelitev letala družbe Pan-American Airways. To naj bi bilo maščevanje za ameriško sestrelitev iranskega airbusa istega leta, ki je terjala 290 žrtev. Iran ni nikdar prevzel odgovornosti za ta napad in tudi ZDA ga zanj niso obtožile (Green, 1995:592–593).

⁴ Na začetku leta 1995 je Rusija z Iranom sklenila pogodbo, po kateri naj bi mu za 800 milijonov dolarjev izdelala in vgradila lahkovodni reaktor. Ameriški obveščevalni viri tudi sumijo, da je Iran leta 1992 v Kazahstan poslal emisarje, da bi tam kupili obogateni uran. Američani svoje teze o nevarnosti Irana opirajo na dejstvo, da zaradi velikih zalog nafte jedrskega programa nikakor ne potrebuje zaradi pomanjkanja energije (To Build a Bomb, 1995:10–13).

⁵ Fatwa izhaja iz teološke predpostavke, da tabu štiti preroka Mohameda pred blasfemijo, Rushdie pa naj bi ga – imenujoč preroka s posmehljivim imenom, kakršnega so mu dajali zahodni kolonizatorji – zavestno prekršil. Za Rushdieja kot rojenega muslimana naj bi tu veljala dialektika prekrška in kazni, njegov »greh« pa naj bi bil mnogo nevarnejši od prekršitev istega tabuja v delih zahodnih avtorjev, saj naj bi ga njegova lastna islamska tradicija hočeš nočeš obvezovala (Debeljak, 1995:41).

* Primož Šterbenc, diplomirani politolog

Vse to nekako sugerira, da je Iran močna, monolitna država, ki nikakor noče odstopiti od svoje agresivne, revolucionarne smeri. Zahodni politični subjekti v njem največkrat vidijo trden, čeprav negativen političen dejavnik.⁶ Bil naj bi pravi prototip islamske družbe in kot tak naj bi inspiriral islamske fundamentaliste oz. integriste v boju proti preveč posvetnim ali »ateističnim« režimom.

Vendar pa je ta izgled precej varljiv. Iranskemu političnemu sistemu oz. teokraciji se namreč že precej časa močno majejo tla. Obstaja velika verjetnost, da bo prišlo do implozije, sesutja obstoječega iranskega režima navznoter. Vse manj je tistih Irancev, ki so še pripravljene stopati po poti islamske revolucije in krepijo se upori proti vladajoči strukturi, sestavljeni predvsem iz duhovništva. Vsekakor se ta proces odmiranja revolucije ni začel včeraj, temveč je k njemu najbolj pripomogla smrt njenega spiritusa agensa – imama⁷ Homeinija (1989). Ta je revolucijo pravzaprav personificiral in je najbolj pripomogel k padcu šahovega ancien regima.

Pričujoči sestavek ima namen opisati religiozne specifikke Irana, obnoviti dogajanja ob islamski revoluciji in predvsem opredeliti Homeinijevo vlogo ter predstaviti dogodke oz. pojave, ki so prispevali k temu, da lahko danes, šestnajst let kasneje, govorimo o možnosti novega upora.

Iranski šiiti

90% Irancev pripada t.i. »skupini dvanajstega imama« (Ithna- Ashariyah), ki je daleč najštevilčnejša šiitska denominacija⁸ in njena doktrina se lahko obravnava kot ortodoksna verzija šiitskega islama. Kot vsi šiiti verjamejo, da je bil Ali ibn Abi Talib, direktni naslednik Mohameda (mož njegove hčere Fatime) in četrti kalif (ar. khalifah: naslednik) v obdobju 656–661, edini legitimni naslednik preroka. Zato ne priznavajo prvih treh kalifov (Abu Bakr, Omer, Osman), vladajočih v obdobju 632–656, kar jih v največji meri ločuje od sunitske skupine islama. Alijev rod naj bi bil božansko voden, nedovzeten za greh in napako in uživa enako avtoriteto kot sam prerok Mohamed.

»Skupina dvanajstega imama« je dobila svoj naziv po Mohamedu ibn al-Askariju, dvanajstem imamu po Alijevi liniji. Ko je umrl njegov oče Hasan (873), je al-Askari postal imam, star štiri leta. Toda čez nekaj dni je skrivnostno izginil v kleti svoje hiše v Samari (današnji Irak) in nikoli ga niso našli. Ker ni imel bratov, je njegov rod izumrl. Šiiti so zanikali, da bi al-Askari umrl in so verjeli, da je še na svetu, prisoten v čudežno prikriti obliki, nevidni za vse grešnike (praktično vse ljudi). Nekega dne naj bi zopet postal viden grešnikom kot al-Mahdi (»Izbrani«), ki je omenjen v Koranu in ki naj bi se pojavil malo pred koncem sveta. Nevidni dvanajsti imam ima zato naziv al-Mahdi-I-Muntzar

⁶ Ameriški državni sekretar Warren Christopher je 20. januarja 1995 v govoru na Harvardu Iran obtožil »sejanja terorja in subverzij po celem arabskem svetu« (Ogden, 1995:29).

⁷ Šiitsko duhovniško hierarhijo (od spodaj navzgor) sestavljajo: mule (duhovniki-učitelji), bodžatoleslami (pokrajinski sodniki), ajatole (prizivni sodniki) in velike ajatole, ki tvorijo ulemo. Nad vsemi je od uleme izbran imam (Horrie, Chippindale, 1993:91–92).

⁸ Poleg te obstajajo še: Ismailiti ali »skupina sedmega imama«, Assasini ali »uživalci hašiša«, Alaviti, Druzi, Zaiditi ter druge bistveno manjše skupine (Horrie, Chippindale, 1991:125–137).

ali »pričakovani Mahdi«. Na koncu 9. stoletja so pričakovali, da bo do prihoda al-Mahdija zanesljivo prišlo v 10. stoletju. Ko se le-ta ni pojavil do 12. stoletja, je vodstvo »sekte dvanajstih« prešlo na t.i. »ulemo« – svet dvanajstih šiitskih starešin, ki so bili izbrani na podlagi študij iz Korana. Ulema naj bi bil voden s strani nevidnega dvanajstega imama in je volil njegovega človeškega namestnika izmed svojih članov, da bi vladal na zemlji do »danega časa« (gahybah) al-Mahdijeve vrnitve. Skozi stoletja se al-Mahdi ni prikazal in ulema je dobil večjo avtoriteto. Začel je učiti, da je njegov imam božansko voden, nezmožen napake, brez greha in sposoben v sanjah komunicirati direktno z al-Mahdijem. Svet dvanajstih starešin je postal centralna politična in pravna institucija šiitov v obdobju, ko je bila ta doktrina uradna vera Perzijsko-Safavidske države (Horrie, Chippindale, 1991:125–127).

Islamska revolucija

Zgoraj opisana šiitska verska doktrina je pomembno prispevala k zrušitvi šaha, fascinantni karizmatičnosti Ruhullaha Homeinija in apodiktičnosti njegovih dejanj ter začetnemu uspehu islamske revolucije. Mnogi Iranci, predvsem nepismeni in vraževerni podeželani, so namreč verjeli, da je Homeini enajst stoletij pričakovani al-Mahdi. Sam Homeini je sicer tiho zanikal svojo božanskost, toda ni naredil ničesar, da bi ovrgel kult, ki se je zgradil okoli njega (Horrie, Chippindale, 1991:127). Prav zaradi te svoje osebne avtoritete je zmožel Irance animirati za islamsko revolucijo.⁹

Islamska revolucija je bila izpeljana v imenu šiitskih mučenikov (Ali je umrl leta 661 v boju z Omajadi, sovražno dinastijo, njegovega sina Huseina pa je ista dinastija umorila leta 680 v Karbali, danes šiitskem svetem mestu na jugu Iraka), da bi ponovno oblikovala popolno islamsko državo, za katero sta oba mučenika umrla. Imam Homeini je v svoji knjigi »Islam in revolucija« (1981) dejal: »Na žalost je resnični islam obstajal samo kratko obdobje po svojem nastanku. Najprej Omajadi in nato Abasidi so mu napravili veliko škodo. Kasneje so šahi, ki so vladali Iranu, nadaljevali po isti poti; popolnoma so izkrivili islam in vzpostavili nekaj povsem nasprotnega...« (Horrie, Chippindale, 1991:91).

Šah Reza Pahlavi je dal po 2. svetovni vojni šiitski duhovščini večji nadzor nad izobraževanjem in moralo ter religioznim in privatnim življenjem Irancev, ker si je s tem mislil pridobiti njeno naklonjenost pri oblikovanju sekularne

⁹ Kot ajatola je postal znan leta 1963, ko je ostro napadel šahove prozahodne reforme, predvsem družbeno emancipacijo žensk. V šiitskem svetem mestu Qom je bil istega leta aretiran in izgnan iz Irana. Nekaj časa je preživel pri šiitski skupnosti v Turčiji, v letih 1965–1978 pa je postavil svoj osebni štab v iraškem Nadjafu (kraj je predmet čaščenja šiitov, kajti tam je pokopan Ali ibn Abi Talib). Iz Iraka ga je 6. oktobra 1978 izgnal tedanji iraški podpredsednik Sadam Husein, novo zatočišče pa je našel v Parizu, od koder je pozval iransko armado, naj se obrne proti šahu in vzpostavi islamsko republiko. 7. januarja 1979 je bilo v teheranskem časopisu Etela'at objavljeno pismo, ki ga je surovo napadlo. Očitalo mu je, da je britanski agent in razpečevalec pornografije. Odgovor je bil takojšen: v Qomu so izbruhnili nemiri in več demonstrantov je bilo ubitih. To je bil začetek iranske revolucije in šah je moral že 16. januarja zapustiti deželo. Šestnajst dni kasneje se je Homeini vrnil iz Pariza in na teheranskem letališču so ga navdušeno pričakali trije milijoni ljudi (Palmer, 1992:232 in Green, 1995:573).

države v zahodnem stilu. Toda v 70-ih letih je le-ta določila, da je šel s svojo kampanjo vesternizacije predaleč. Modernizacija je namreč ogrozila njen vpliv, ki je slonel na tradicionalni kmečki strukturi podeželja in ekonomiji bazarja v mestih. Duhovščino je še posebej razburilo potratno praznovanje 50. obletnice dinastije Pahlavi leta 1975, ki se je dogajalo v času islamskih religioznih praznikov in je slavilo predislamske pogske bogove starodavne Perzije (Horrie, Chippindale, 1991:173). Pahlavi ni nikdar uspel vzpostaviti trdnih družbenih in ideoloških temeljev za svojo vladavino. Popolnoma se je vezal na ZDA in kot tak je postal tujek v kljub vsej modernizaciji (polovica prebivalstva je žvela v mestih) še vedno tradicionalni iranski družbi. Nekateri avtorji menijo, da je k njegovi zrušitvi pripomogla tudi relativna ekonomska deprivacija.¹⁰ Vsekakor je bila eden od pomembnih razlogov za osovraženost šaha brutalnost njegove tajne službe SAVAK.¹¹

Islamska republika je vzpostavila sistem teokracije – vladavino šiitske duhovščine z ulemo in Homeinijem na čelu. Vsi segmenti iranske družbe so bili popolnoma islamizirani in vpeljana je bila celotna šiitska verzija islamskega prava (shar'ie) in islamskega kazenskega prava (hadd) (Horrie, Chippindale, 1991:93). Takoj je prišlo tudi do pregona vsakršne opozicije.¹² Za enega od svojih pglavitnih ciljev je novi režim postavil razširitev revolucije po celotnem islamskem svetu.¹³

¹⁰ Po obdobju velike ekonomske prosperitete v 60-ih in zgodnjih 70-ih letih, je po naftni krizi leta 1973 Iranecm namreč lahko ponudil bistveno manj in zato so postajali vse bolj nezadovoljni (Hague et al., 1992:80).

¹¹ SAVAK (Državna organizacija za varnost in informacije) je bila ustanovljena leta 1957 s pomočjo ZDA, Izraela in drugih držav. Na vrhuncu njene moči naj bi zanjo delal vsak deseti Iranec. Prebivalstvu je vcepila občutek groze in stalne kontroliranosti in tako zelo zmanjšala možnost kritike šahovega režima. Do ujetih pripadnikov anti-šahovih gibanj (Marksistični Fedaji, Islamski Mudžahedin) je bila neverjetno kruta in mučenja, posilstva, hitre eksekucije ter tajna sojenja so bila povsem običajen pojav. Zaradi tega so šaha grajale celo ZDA (Green, 1995:565–571).

¹² 4. novembra 1979 so revolucionarni študenti zasedli ameriško veleposlaništvo v Teheranu in zajeli 63 talcev, za osvoboditev katerih so zahtevali izročitev šaha. Namen te akcije ni bil samo demonstrirati izredno odločenost, da se gre v revolucionarnem spopadu do konca, temveč tudi poiskati vse »notranje sovražnike«, ki se niso poistovetili s Homeinijevo politiko in jih preganjati (Debeljak, 1995:40–41). Vendar pa je bila represija mnogokrat tudi odgovor na kontrarevolucijo. Homeinijev režim je bil namreč takoj po vzponu na oblast tarča terorističnih napadov. Po nekaterih podatkih je bilo samo do leta 1981 ubitih od tisoč do dva tisoč vladnih funkcionarjev in zaveznikov revolucije (Green, 1995:576–580).

¹³ Iranska ustava vsebuje določilo: »Vsi muslimani tvorijo eno skupnost in vlada Islamske republike Iran . . . vloga napore za realizacijo politične, ekonomske in kulturne enotnosti islamskega sveta« (citirano po Constitution de la Republique islamique de l'Iran – princip 11 v: Jevtič, 1989:57). V skladu s tem je Iran leta 1980 v Bahreinu pripravil spodleteli državni udar. Marca 1982 je v Teheranu organiziral seminar o islamski vladi, na katerem je sodelovalo okoli 380 klerikov iz preko 70 držav. Razpravljali so o najustreznejših načinih za izvoz islamske revolucije v iranskem stilu. V Iranu so delovale tudi šole za subverzijo, ki so slušatelje iz vsega islamskega sveta poučevale, kako zrušiti nekooperativne režime (Green, 1995:585).

Začetek konca islamske revolucije

Po mnenju Mehdiya Mozaffarija se je konec islamske revolucije ali njen termidor začel z dvema dogodkoma: imenovanjem Ali Akbar Hašemija Rafsandžanija za vojaškega poveljnika (2. junij 1988) in podpisom premirja z Irakom (julija 1988) po osemletni vojni¹⁴ (Mozaffari, 1993:611). Prav s slednjim je Homeini izgubil precej avtoritete in prestiža. Od poletja 1988 do njegove smrti (3. junij 1989) je nato vladal triumvirat (Rafsandžani, Hamnei in Homeinijev sin Ahmad). Ta je tudi sprejel odločitev o politični odstavitvi Huseina Alija Montazerija, ki je bil prvotno predviden za Homeinijevega naslednika. Pogubnega učinka podpisa premirja z Irakom se je zavedal tudi sam Homeini, ko je dejal, da »je bila ta odločitev bolj smrtonosna od zaužitja strupa«. Prav osemletna vojna je v veliki meri islamsko mobilizirala Iranca, kajti Homeini jo je razglasil za sveto (džihad), utemeljil pa ga je z naukom, da je vladajoča iraška stranka BAAS brezbožna in da je Sadam Husein murtat (odpadnik od islama).¹⁵

Premirje z Irakom je generiralo nekatere pomembne transformacije v političnem sistemu Islamske republike: 1. Paternalizem Homeinija in njegovo enormno moč, ki so ji bili podrejeni parlament, vlada in predsednik, je zamenjal predsedniški sistem. Islamska ustava je bila julija 1989 spremenjena na referendumu in to je bil začetek post-Homeinijeve ere; 2. Delno se je zmanjšala totalitarnost režima, dopustilo se je nekaj več privatne svobode; 3. Iran se je začel bolj obračati vase – počasi je začel zmanjševati izvoz revolucije in se posvečati lastni državi. V ospredje je začel stopati iranski nacionalizem. Ta proces je bil podoben tistemu po oktobrski boljševiški revoluciji, ko je prvotno »permanentno revolucijo« zamenjala »graditev socializma v eni državi«; 4. Večjo vlogo v vladi so dobili tehnokrati, tako da se je zmanjšal prej absolutni vpliv duhovščine – je pa ta še vedno ostala odločilna (Mozaffari, 1993:612–616).

Kljub tem spremembam je pglavitni problem ostala ekonomska kriza. Za revne sloje (mustazafin), katerim je Homeini nenehno ponavljal, da je revolucija njihova, in povprečno prebivalstvo se položaj po revoluciji ni izboljšal, temveč se je poslabšal – od nje sta imela korist le duhovščina in t.i. bazaar (trgovci in obrtniki). Ljudstvo je začelo počasi spoznavati, da revolucija ni resnično njegova

¹⁴ Vojna med Irakom in Iranom ali tako imenovana »prva zalivska vojna« se je začela 22. septembra 1980, potem ko je Irak po treh tednih obmejnih incidentov izvedel invazijo na Iran (Palmer, 1992:180). Kljub očitnemu dejstvu, da so bile iraške oborožene sile tiste, ki so prve prestopile mejo in vdrle na ozemlje druge države, pa Varnostni svet OZN ni določil, da je prišlo do agresije Iraka na Iran (Greig, 1991:391). Glavni razlog za iraški napad je bila iranska uporaba terorizma, da bi se sprožil šiitski upor proti režimu Sadama Huseina (Green, 1995:584). Vojna je bila s strateškega vidika predvsem pozicijska. Do konca spopada je prišlo potem, ko je Varnostni svet OZN 20. julija 1987 sprejel resolucijo št. 598, s katero je obema državam zagrozil z embargom na dobave orožja (Palmer, 1992:180).

¹⁵ Sadam Husein, ki je julija 1979 prišel na čelo iraškega BAAS-a (»Stranke arabskega vstajenja«) in tako prevzel vodstvo Iraka, je takoj prešel k agresivni politiki do iraških šiitov. Aprila 1980 sta bila na njegov ukaz obešena iraški šiitski ajatola in njegova sestra. To dejanje je zelo poslabšalo odnose z Iranom, ki so bili zaradi iraškega prizadevanja, da bi pridobil nadzor nad Šat el Arabom, že prej zelo napeti (Palmer, 1992:211). Zanimivo pa je, da je v konfliktu med zahodno-arabsko koalicijo in Irakom leta 1991 Iran posredno močno podprl Sadama Huseina. Ali Hamnei je tedaj dejal: »Boj proti ameriški agresiji, poblepu, načrtom in politikam bo veljal kot džihad, in vsakdo, ki bo ubit na tej poti, bo mučenik« (Huntington, 1993:35–36).

(Mozaffari, 1993:616). Družbeni bruto proizvod na prebivalca danes dosega le četrtno tistega pod šahom, hrana (npr. riž) pa je tudi do stokrat dražja. Prišlo je do hipertrofije korupcije, ki je zajela vse pore družbe. Pred njo niso ostali imuni celo t.i. revolucionarni komiteji, katerih naloga je skrbeti za moralo (Marlowe, 1995:48–49). Čeprav je Homeini Zahod (ZDA) razglasil za »velikega Satana« in preklel njegovo inherentno materialistično-hedonistično naravo, pa so začeli povprečni Iranci vse bolj kazati svoje frustracije ob pogledu na zahodne dobrine. To se na simbolni ravni najbolj odraža v načinu oblačenja in videzu, saj je vse več Irancev oblečenih netradicionalno in v nasprotju z verskimi zapovedmi (Marlowe, 1995:48).

Nova revolucija?

Razgradnjo revolucije je čutiti tudi med revolucionarnim trdim krilom: politiziranimi duhovniki in vdanimi, neobritimi mladimi moškimi – Hizbollahi, ki tvorijo hrbtenico odelkov t.i. Revolucionarne garde in Basidža, paravojaške organizacije. Julija 1994 je ajatola Mohamed Reza Mahdavi-Kani, generalni sekretar vplivnega teheranskega politično-duhovniškega gibanja, opozoril, da naslednji iranski predsednik ne bi smel prihajati iz vrst duhovščine. Njegova izjava, ki je zanimala revolucionarno duhovniško filozofijo, je bila priznanje najbolj iskrenega in daljnovidnega ajatole, da je revolucija v resnih težavah (Shirley, 1995:36).

Eden od prelomnih trenutkov je bil upor avgusta 1994 v Qazvinu, večinsko perzijskem mestu, ki se je hotelo ločiti od turško govoreče Zanjanske province, da bi dobilo več zvezne pomoči, a je parlament to zavrnil. Qazvinski glavni duhovnik je organiziral ulične demonstracije. Mule so izgubili nadzor in upor se je širil. Mladi moški so napadali vladne stavbe, prevračali avtomobile in vzklikali: »Smrt mulam«. Po dveh dneh nasilja je posebna enota iz Teherana za boj proti demonstrantom vzpostavila red. Do uporov je prihajalo že prej. Tisti leta 1992 v Mashadu in drugih mestih so pretresli režim in po njih so bile mestne protidemonstracijske enote povečane in okrepljene. Oblast je še posebej povečala Basidž in ustanovila enoto za nadzor mest pod poveljstvom notranjega ministra. Mule se od upora v Qazvinu vseskozi bojijo, da bi lahko prišlo do verižne reakcije demonstracij, ki se jih ne bi dalo več nadzorovati. Ta strah sta okrepila še dva upora v Tabrizu avgusta in septembra 1994 (Shirley, 1995:36–37).

Pomembno je, da je dala iranska vojska jasno vedeti: na Irance na ulicah ne bodo streljali. Tako je duhovščina ostala popolnoma odvisna od Revolucionarne garde in Basidža, obe formaciji pa sta močno nepredvidljivi in se lahko hitro obrneta proti oblastnikom, kajti tvorijo ju predvsem mustazafin, pripadniki deprivilegiranih slojev. Upokojeni general Azizollah Amir Rahimi je septembra 1994 pozval k odstopu iranskega predsednika, hodžatoleslama Rafsandžanija, h koncu klerokracije in oblikovanju vlade narodne rešitve (Shirley, 1995:37). V tem smislu je prišlo do precejšnje podobnosti z dogajanjem januarja 1979 v Teheranu, ko šahova armada, tedaj šesta najmočnejša vojaška sila sveta, ni hotela streljati na poulične demonstrante in se je postavila na njihovo stran.¹⁶

¹⁶ *Islamska revolucija je bila skoraj popolnoma nenasilna. Milijoni Irancev so mirno prote-*

Oktober 1994 je 134 intelektualcev izdalo odprto pismo, v katerem so protestirali proti režimskemu zatiranju svobode govora in kršenju človekovih pravic. Tedaj je prvič po islamski revoluciji prišlo do tako množičnega protesta iranske inteligence – prej so se oglašali le posamezniki. Intelektualci so v nekem oziru prestopili Rubikon, saj so začeli ločevati islam od vladajoče duhovščine, s tem pa je postal ogrožen sam temelj obstoječe teokracije (Shirley, 1995:37–38).

Ali Hamnei vodi državo kot dvojni vodja: revolucionarni voditelj (rahbar) in vrhovni verski pravnik (fakih).¹⁷ Izkazal se je za nekompetentnega Homeinijevega naslednika. Ajatola (fakih) je postal le po funkciji, zahvaljujoč svojemu revolucionarnemu prispevku, in ne zaradi svojih doktrinarno- študijskih sposobnosti. Nihče, niti mule niti religiozni študenti ali navadni Iranci, ne išče religiozne sodbe (fatwe) pri njem. Tisti Iranci, ki še dajo kaj na sodbe duhovščine, teh pa ni prav veliko, se za nasvet raje obračajo k starejšim ajatolam, ki niso del etablirane oblasti. Kot rahbar ima Hamnei še nekaj moči, kajti ubogajo ga še mlajši, manj izpopolnjeni religiozni študenti in mule, ki so namesto študija in poučevanja izbrali vladno službo (Shirley, 1995:38).

Duhovščina se boji, da bi lahko prišlo do širših protestov, ki bi vodili h kaotičnemu razpadu verskega reda. Zato najbolj tradicionalni in izkušeni mule zagovarjajo dostojanstven delni umik z oblasti, preden bi prišlo do zrušitve. Oblastniki se bodo po vsej verjetnosti poskušali obdržati na oblasti s prenašanjem pozornosti na zunanjo politiko in »zunanje sovražnike« – kot so počeli mnogi degenerirani režimi v zgodovini.¹⁸

Erozijo islamske revolucije bi vsaj do neke mere lahko razložili z modelom legitimnosti, ki ga je elaboriral Max Weber. Govoril je o tradicionalni, karizmatični in legalno-racionalni legitimnosti oz. avtoriteti (Lassman, Speirs, 1994:311–312). Islamsko republiko Iran bi lahko označili kot primer karizmatične legitimnosti, kjer je bil ves družbeni sistem zasnovan na privlačnosti neke bistvene osebnosti. Dokler je živel Homeini, ki je bil pravzaprav živi bog, je režim brez večjih težav reproduciral svojo avtoriteto. Ni pa prišlo do prenosa (rutinizacije) karizmatičnosti na njegove naslednike in samo še vprašanje časa je bilo, kdaj bo ves sistem začel razpadati.¹⁹ K temu je bistveno pripomoglo obliko-

stirali in zaradi tega šah preprosto ni mogel uporabiti svojih represivnih organov (Green, 1995:573).

¹⁷ Ti dve funkciji sta v načelu neločljivi: biti samo rahbar pomeni biti diktator, biti le fakih pa zapustiti revolucijo.

¹⁸ Bližnjevzhodni mirovni proces zato iranskemu režimu nikakor ne ustreza. Izraelska obveščevalna služba je prepričana, da Iran direktno podpira militantno krilo Hamasa (skupina »Izedin-al-Kasem«), ki hoče s krvavimi bombnimi atentati zaustaviti približevanje Judov in Arabcev. Iranski disidentski krogi v Parizu ocenjujejo, da je dala Islamska republika v zadnjih treh letih palestinskim skrajnežem 50 milijonov dolarjev ter jim zagotovila urjenje, svetovanje in logistično podporo (Beyer, 1994:26).

¹⁹ Da se bo iranska revolucija po njegovem odhodu soočila z globokimi težavami, je očitno slutil tudi sam Homeini. Pred smrtjo je iranskemu narodu izročil svoj politični in religiozni testament. Ta relativno obsežen spis se dotika mnogih aspektov, povezanih z iransko družbo: odnosa do Zahoda in Vzhoda, islamske revolucije, vprašanja razvoja, obtoževanja Islamske republike, načina življenja, državnih organov, izobraževalnega sistema, oboroženih sil in medijev. Skozenj je stalno prisotna zahteva, da se morata islamska revolucija in republika obraniti za vsako ceno. Bili naj bi božansko dani in kot taki emanacija tisoletnih sanj in najsvetejši ideal. Še posebej močno je Homeini opozoril na nevarnosti, ki bi utegnili islamsko

vanje sistema, v katerem je duhovščina težila k svoji privilegirani materialni vlogi.

Nakazujejo se tri bistvena vprašanja: 1. Ali bo vladajoča duhovščina sestopila z oblasti in tako vsaj do neke mere ohranila svoj tradicionalni vpliv, ali pa bo po novi revoluciji marginalizirana; 2. Do kakšne mere bo njen pohlep po povsem tozemskih dobrinah prizadel šiitski doktrinarni vrednostni sistem Irancev; in 3. Katera sekularna alternativa, če sploh, bi bila najbolj primerna za postteokratski Iran?

LITERATURA

- Beyer, Lisa (1994): The War on Peace, Time International, October 31, str. 22–27.
- Debeljak, Aleš (1995): Oblike religiozne imaginacije, Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana.
- Green, Jerrold D. (1995): Terrorism and Politics in Iran, Zbornik: Marta Crenshaw: Terrorism in Context, The Pennsylvania State University Press, University Park, Pennsylvania, str. 553–594.
- Greig, D.W. (1991): Self-Defence and the Security Council: What Does Article 51 Require ?, International and Comparative Law Quarterly, Volume 40, April, Part 2, str. 366–402.
- Hague et al. (1992): Comparative Government and Politics: An Introduction, Third Edition, The MacMillan Press Ltd.
- Horrie, Chris; Chippindale, Peter (1991): What is Islam, The Observer.
- Huntington, Samuel P. (1993): The Clash of Civilizations ?, Foreign Affairs, Volume 72, No. 3 (Summer), str. 22–49.
- Jevtić, Mirosljub (1989): Savremeni džihad kao rat, Nova knjiga, Beograd.
- Lassman, Peter; Speirs, Ronald (1994): Weber: Political Writings, Cambridge University Press.
- Marlowe, Lara (1995): Revolutionary Disintegration, Time International, June 26, str. 48–49.
- Mozaffari, Mehdi (1993): Changes in the Iranian Political System after Khomeini's Death, Political Studies, Volume XLI, Number 4, December, str. 611–617.
- Ogden, Christopher (1995): Dealing with Iran, Time International, February 6, str. 29.
- Palmer, Alan (1992): Dictionary of Twentieth-Century History: 1900–1991, Fourth Edition, Penguin Books.
- Politički i religiozni testament Imama Homeinija, lidera Islamske revolucije i osnivača Islamske republike Iran, Međunarodna politika 964, 1. VI 1990, Beograd, str. 9–24.

republiko rušiti: agresivna zahodna propaganda in skušnjava potrošniško-materialističnega načina življenja. Zahteval je prepoved uvoza zahodnih dobrin in dosledno čiščenje iranskih medijev vsega, kar ni v skladu z islamom. Ostro je napadel teze, da je islamski režim v vseh pogledih slabši od šahovega. Zagovarjali naj bi jih tisti, ki ne poznajo svetovnega položaja in drugih revolucij ter ne znajo primerjati obeh režimov (Politički i, 1990:9–24). Homeini je dejansko izredno pronicljivo anticipiral težave, do katerih je prišlo po njegovi smrti, predvsem resigniranost in apatičnost spričo dolgotrajne ekonomske in kulturne samoizolacije.

Shirley, G. Edward (1995): Is Iran's Present Algeria's Future?, *Foreign Affairs*, Volume 74, Number 3 (May-June), str. 28-44.
To Build a Bomb, *Newsweek*, May 15, 1995, str. 10-15.

Zdenko ROTER*

STROKOVNI
ČLANEK

DRŽAVA IN CERKEV – KAKO NAPREJ?

Povzetek. Avtor začneja z osebnimi spomini na čas in ljudi, ki so vezani na II. vatikanski koncil. Osrednji del razprave vpeljuje s tipologijo razmerij med državo in cerkvijo. Ob nastajanju novih razmer po letu 1990 so se v Sloveniji začela spreminjati tudi razmerja med državo in cerkvami. Avtor ocenjuje, da je v začetku leta 1995 prišlo do velike politizacije tega razmerja zaradi nasprotujočih si pričakovanih akterjev in zaradi odsotnosti artikulirane vladne politike do tega vprašanja. Po njegovi oceni vlada nima jasne predstave o svoji odgovornosti za urejanje države s cerkvami. Posebej analizira možnost sklepanja konkordata in na tej analizi utemeljuje svoje predloge za nekatera možna ravnanja vlade do cerkva. Na koncu opozarja na dejstvo, da je bila tridesetletnica koncila bolj ali manj spregledana tako v laični kot v cerkveni publicistici.

Ključni pojmi: država, cerkev, Slovenija, (Vatikanski) koncil

Javnosti je dovolj znano, da sem se velik del svojega življenja ukvarjal s ključnimi temami sociologije religije. V različnih obdobjih sem objavil svoja spoznanja tako v knjigah kot v velikem številu esejev prav v Teoriji in praksi. Ključna tema, h kateri sem se vedno znova vračal, je bila tista o odnosih med cerkvami in državo. Tudi zato so bila za moje delo dogajanja in zaključki drugega vaticanskega vesoljnega zbora vedno velikanski izziv. Zato bo v mojem sestavku tudi nekaj spominjanja, ki naj ne bi šlo v pozabo.

Nekaj čisto osebnih spominov na tiste čase

Trideset let po koncu drugega vaticanskega koncila so možni različni premisleki, a tudi pomisleki. Dogajanja v prvi polovici šestdesetih let v Rimu so bila takrat prava eksplozija novosti in drugačnosti v katoliški cerkvi. Preko noči je papež Janez XXIII postal osrednja osebnost takratnega sveta. Ne le zaradi stila svojega vladanja, marveč in predvsem zaradi novih idej in zamisli, s katerimi je hotel Cerkev spremeniti in predruščiti. Spomnim se, da mi je konec petdesetih let moj dobri prijatelj, kanonik Musizza iz Trsta pripovedoval o kardinalu Roncalliju, kakšne velike intelektualne sposobnosti skriva v sebi, še zlasti, kar zadeva odnos večinske italijanske cerkve do slovenske narodnostne manjšine v tej državi. Po izvolitvi papeža Janeza XXIII leta 1958 mi je napovedoval tudi velika

* Dr. Zdenko Roter, zaslužni profesor Ljubljanske univerze.

presenečenja, ki bodo osupnila svet in prevetrila otrdelo vatikansko, predvsem italijanizirano kurijo. Potem se je zgodilo leto 1961, prva Janezova enciklika *Mater et magistra, Pacem in terris*. Ne le v katoliškem, v celotnem intelektualnem svetu je ljudem zastal dih. Zgodilo se je. Cerkev je naznanila nov pogled na svet in nase. Papež je govoril vsem ljudem dobre volje in razglasil dialog za temeljno pravilo cerkvenih ravnanj. Spočeto je bilo tudi gibanje za dialog med marksisti in kristjani. Z ekumenizmom je papež prekinil aristokratsko, gospodovalno in vzvišeno držo do drugih kristjanov, drugovercev in ateistov. V odhajajočem političnem svetu hladne vojne so se prebudila nova upanja.

V slovenski politični in svetovnonazorski prostor je treščilo. Zmedenost, negotovost ali celo izgubljanje tal je bilo čutiti predvsem v ateističnem delu družbe, posebej med poklicnim delom takratne partijske organizacije. Trije ljudje tistega časa so nagovarjali k premisleku, vsaj kar zadeva moje prepoznave. Bil je to pokojni Bogdan Capuder, urednik *Naših razgledov*, ki je imel vpogled v takratno evrokomunistično italijansko inteligenco in se je napajal z analizami njihove revije *Renascita*. Na svoj način je slovensko kulturno javnost začel opozarjati na spremembe v katoliškem svetu eden od urednikov *Perspektiv* pokojni Primož Kozak. V partijskem aparatu pa je pokazal neverjeten posluš za novosti pokojni Stane Kavčič, predsednik ideološke komisije CK ZKS. Na cerkveni strani je nekaj let prednjačil pokojni dr. Stanko Canjkar, ki je objavil vrsto esejev v reviji *Nova pot* in končno izdal tudi knjigo *Misli o koncilu*.

Tako se je pričelo tudi moje popotovanje in svojevrstno izzivanje. S tihim privoljenjem in spodbudami S. Kavčiča sem križaril po vsej Sloveniji, predaval in imel pogovore s partijskimi aktivisti, šolniki, posebnimi javnostmi v okviru Delavskih univerz in celo z vojaškimi skupinami. Pisaril sem v revije, časopise, prišel celo do radia. To obdobje od leta 1963 do 1972 je bilo eno mojih duhovno najbogatejših obdobj. Doživel sem mnogo lepih, a še več grenkih trenutkov. Moje ključno spoznanje je bilo, da je dogmatika s kakršnim koli predznakom najusodnejša za medčloveške odnose in kakovost življenja, kot bi to rekli sociologi danes. V tej luči sem še bolj spoznal neprecenljivost duhovnega in političnega preboja Janeza XXIII, ki mu je bila duhovna in človeška dedogmatizacija osnovni cilj reformnega projekta. Da ne bo nesporazumov: tu ne mislim na teološko dogmatiko, na razumljivo teološko pojmovanje krščanskih verskih resnic, marveč na osnovni humanistični papežev pristop, na njegovo zahtevo do spoštovanja človeka kot posameznika v njegovi enkratnosti in njegovi pravici do svoje resnice, če in ko ravna po nareku svoje vesti, tudi če je ta ateistična. Dogmatična reakcija med delom partijskih aktivistov, ko sem jim razlagal bistvene sestave kopernikanskega preobrata v listinah in delu drugega vatikanskega koncila, je bila silovita in okrutna. Razumel sem tiste, v katerih se je podiral dolga leta utrjevani svet o edini pravi, marksistični resnici. Nikoli pa ne bom razumel onih, ki so ugovarjali le v političnem jeziku, me tožarili in me po vsej sili hoteli pribiti na križ kot heretika, izdajalca in celo protirevolucionarja. Tudi njim nisem odrekal pravice do drugačnosti. A nisem mogel sprejeti njihove namišljene »revolucionarnosti«, ki jim je služila zgolj za lastno politično promocijo in zato tudi za uničevanje vsakogar, ki jim je stopil na pot.

V tistih časih so bila prebujanja tudi v slovenski Cerkvi. V spominu mi ostajajo pogovori z dr. Antonom Trstenjakom, dr. Janezom Janžekovičem, dr. Stankom Canjkarjem in številnimi mlajšimi razboritimi cerkvenimi duhovniki,

ki so danes ugledniki, a se zdi, da bi to preteklost najraje pozabili. Kot da bi hoteli zastreti številna srečanja v znamenju dialoga med marksisti in kristjani, kot da naj bi ti trenutki lahko bili obremenjujoči za današnji čas, v katerem se hoče po vsej sili uveljaviti tudi križarski in zato napadalni cerkveni in politični protikomunizem.

V ta čas sodijo tudi moji pogovori s pokojnim dr. Vladimirjem Truhlarjem, jezuitom, teologom, pesnikom in avtorjem znamenite knjige Pokoncilski katoliški etos. Velika intelektualna in politična odjuga se je v prvih sedemdesetih letih na Slovenskem že končevala. Hkrati z njo se je nekaj podobnega dogajalo tudi v slovenski Cerkvi, o čemer bo zagotovo kdaj še pričeval recimo Peter Kovačič-Peršin. Truhlar, čeprav teolog, je imel sposobnost izvrstnih socioloških premislekov. Nepozabni bodo ostali najini dvogovori o spopadu med spontanim in institucionalnim v vsaki hierarhično osnovani družbeni ustanovi, tako v Cerkvi kot v partiji. Tu sva našla odgovore za počasna umirjanja ali celo usihanja koncilskih impulzov tako v Cerkvi kot v stranki. Zedinila pa sva se v enem: gibanja, ki sta jih sprožila drugi vatikanski koncil in destalinizacija, so nepremagljiva. Tudi napovedi, ki jih je zapisal v knjigi o (slovenskem) katolicizmu v poglobitvenem procesu, se bodo enkrat morale uresničiti, tako kot moja sanjarjenja o socializmu s človeškim obrazom, sintagmi, ki jo slovenski strankarski politični ciniki dandanes v imenu svojega protikomunizma še vedno izrekajo z zaničevanjem.

Pretekla so leta. Zdi se, da vsaj na Slovenskem ostaja spomin na drugi vatikanski koncil in vsa dogajanja ob njem le še kot akademski in zato celo neuporaben. Res je, da se je medtem zgodilo marsikaj. Tudi demokratični politični preobrat in samostojna slovenska država. Med drugim znova stopa v ospredje tudi odnos med novo slovensko državo in Cerkvijo, potem ko se je zdelo, da je koncil temelje novega odnosa že razrešil. Zato v drugem delu svojega besedila še nekaj o tem, kar se je v meni nabralo v zadnjem letu.

Morda bo komu kaj pomenilo. Morda se bodo prebudile nove pobude. Tako, kot zdaj v odnosu med državo in Cerkvijo, ne more več dolgo trajati. Pragmatizem, strokovna naglušnost, tekmovanje za polasčanje duš, politična spletkarjenja z duhovnim svetom, objestna grabežljivost po tvarnih dobrinah ne morejo dati ugodnih izidov za kakovost življenja državljanov v njihovi različnosti in drugačnosti. V današnjem svetu, na koncu drugega tisočletja, tudi »one man story or show« ne more prinesiti pozitivnih izidov za daljši čas.

Ureditev položaja cerkva v državi Sloveniji

V tem delu zapisa se bom opiral na meni poznana spoznanja, ki jih v pogledu tim. »verskega vprašanja« ponujata sociološka in politološka veda. Razmerja med državno oblastjo in cerkvami so eno od osrednjih poglavij tovrstnih raziskav. To velja za preteklost in sedanost. Spopadi, celo vojne, zavezništva in podrejanja v razmerjih cerkev–država so zgodovinske stalnice.

Po kriterijih sociološke vede in z uporabo metode idealnega tipa še vedno štejem, da so za uvrstitev zgodovinsko in trenutno znanih konkretnih primerov razmerij država–cerkev instruktivni štirje tipi, ki sem jih že v sedemdesetih letih obširno razložil v svoji knjigi Katoliška cerkev in država.

1. *Tip državne cerkve* – država izbere in dosledno favorizira eno samo religijo in eno samo cerkev. Cerkevna država je samo hrbtna stran te slike. Ni nobenega pluralizma, še manj polne verske svobode.

2. *Država podpira religijo kot tako*, ima do nje pozitiven vrednostni odnos. Velja polna svoboda za vse cerkve. Državi so zaželjena delovanja vseh cerkva v državno korist. Podpira do določene mere vse, ne daje prednosti nobeni od njih. Pravica do ateistične vesti je omejena ali pa je sploh ni. Država vzdržuje do določene mere svoj laični značaj.

3. *Država zavrača religijo kot tako*, ima do nje negativen vrednostni odnos. Bolj ali manj dosledno omejuje vse cerkve v kultne in cerkvene prostore in preprečuje vsako drugo (karitativno, družbeno, kulturno, politično) delovanje in funkcijo. Ima bolj ali manj razvite mehanizme omejevanja, marginaliziranja ali celo preganjanja cerkva in cerkvenih ljudi. So omejevanja svobodnega in javnega izražanja verskih prepričanj. Tipična laicistična država.

4. *država je do religije in cerkva nevtralna, brezbrizna*. Vse religije in cerkve imajo v očeh države enak položaj. Spoštovanje »naravnih« funkcij, verskih prepričanj in cerkva. Polna verska in cerkvena svoboda. Država se odreka posredne ali neposredne instrumentalizacije cerkve za državne cilje. Nekompetitivno dojemanje paralelnih cerkvenih sistemov vzgoje in izobraževanja, moralnih delovanj moralnopolitičnih presoj družbenih razmer. Pojmovanje cerkve kot dela civilne družbe in njene vloge kot ravnotežja državni organizaciji. Sporazumno reševanje odprtih vprašanj na »mejnih« področjih, vzgoja in izobraževanje, karitativa, družina, moralno-etično polje. Laični značaj države in vseh njenih institucij.

Po mojem mnenju po socioloških kriterijih tipa ločene države in cerkve ni mogoče sprejeti kot posebnega. Načelo ločitve je predvsem ustavnopravno. Zgodovinska analiza pokaže, da so dejanska razmerja med državo in cerkvijo politično neodvisna od ustavne ureditve. Zato teoretiki uvrščajo v različne tipološke lestvice še tip pozitivne ločitve za razliko od tipa negativne ločitve. Konkretni primeri odnosov država – cerkev v sedanjem evropskem in ameriškem prostoru se gibljejo pretežno med tipoma št. 2 in št. 4.

Za naša odločanja in presoje so poučna in primerljiva predvsem stanja in dogajanja v zahodnoevropskem in ameriškem prostoru ter, kar je zelo pomembno, spreminjalni procesi v svetu t.im. pokomunističnih držav vzhodne Evrope ob, kar je razumljivo, upoštevanju slovenske politične, kulturne in verske zgodovine – posebej med obema svetovnjima vojnoma ter po letu 1945.

Prav tako je pomembno upoštevati tudi dognanja sociološke vede glede prevladujočih t.im. kulturno-religijskih obrazcev, ki se jim konkretni zgodovinski primeri bolj ali manj približujejo. V tipološko lestvico teh obrazcev odločilno intervenira spremenljivka t.i. značaja določene religije in alternativni obstoj religioznega pluralizma ali religioznega monizma. Za slovenski primer je analitično uporaben takoimenovani latinski obrazec. O njem nekaj več nekoliko kasneje.¹

Razumljivo in naravno je, da slovenska država v času prehajanja iz prejšnjega političnega, gospodarskega, pravnega in duhovnega stanja v nove ureditve, ki naj

¹ Podrobneje o tem glej mag. Marjan Smrke, *Religijske spremembe v vzhodni Evropi po letu 1989, doktorska disertacija*).

bi bile skladne z evropskimi standardi in normami, spreminja tudi razumevanje vloge cerkve, svobode verskega prepričanja in njegovega izpovedovanja in pristopa k udejanjanju novega razumevanja v pravne norme in politiko države do cerkve. Pod tem vidikom sedanje stanje stvari, s katerim očitno ni zadovoljna niti država, še manj Katoliška cerkev, pa tudi druge verske skupnosti, ni niti dramatično, niti deviantno in še manj v znamenju vračanja »na staro«, kot lahko prebiramo v radikalnih publicističnih zapisih. Pri tem imajo nekateri v mislih obnovo predvojne klerikalne podobe, drugi pa podobo Cerkve in njene izločitve iz družbe v velikem delu obdobja po letu 1945. Kako potem razumeti, da je prav v tem pogledu v javnosti (cerkveni in laični) v prvih mesecih leta 1995 prišlo do nepričakovane tovrstne politizacije, ki se nadaljuje tudi v leto 1996? Mislim, da sta za to ob strankarskih preigravanjih dva temeljna razloga:

Prvi zadeva dvoje razširjenih in sistematično vzdrževanih ekstremnih pričakovanj v zlasti strankarski javnosti in je povezan s stanjem prevladujočega duha in politične zavesti v dveh nasprotujočih delih javnosti. *Prvo*, »liberalno« pričakovanje, je šokirano ob očitnih znamenjih vračanja Cerkve na javno, tudi politično prizorišče (sporočila Komisije Pravičnost in mir, izjave škofov, vključevanje duhovnikov v delo političnih strank, še zlasti zahteve cerkvenih predstavnikov po določeni konfesionalizaciji državne šole itd.). To pričakovanje obvladujejo predstave, da bi morala Cerkev ostati zelo strogo in restriktivno v cerkvenih prostorih in znotraj verske, ozko pojmovane moralne in kvečjemu še dobrodelne dejavnosti. Razpolagala naj bi le s tistimi nepremičninami, ki so potrebne za opravljanje teh dejavnosti, brez vstopa v šolske prostore in še manj v kakršnokoli politiko. S temi predstavami je – iz načelnih razlogov – povsem nezdržljivo, da bi bila cerkvi iz naslova denacionalizacije vrnjena kmetijska zemljišča in še zlasti gozdovi.

Drugo pričakovanje, navzoče predvsem v poklicnem delu Cerkve, pa tudi v delu katoliškega izobraženstva, obvladujejo prepričanja, da bi moral krščanski vrednostni in moralni sistem postati temelj družbe in države, da bi moralo biti Cerkvi v naravi vrnjeno vse po vojni odvzeto premoženje, da bi Katoliška cerkev kot najmočnejša morala postati sogovornik države v statusu partnerja in da bi ji morale biti poplačane tudi vse po vojni storjene krivice brez izjem, tudi tiste, povezane z medvojnimi dogajanjem. Moralna pravica Cerkve do vseh teh povračil naj bi bila utemeljena tudi s tem, da je Cerkev s predvojnimi, medvojnimi in povojnimi protikomunizmom bila ena od redkih ustanov, ki je pred drugimi prepoznala civilizacijsko nevarnost komunizma in tako prispevala k njegovemu sesutju in zlomu, in ki je že v času vojne ubrala pot odločnega boja proti partizanstvu oz. komunizmu. V določenem smislu torej pričakovanje restitucije stanja v Sloveniji v letu 1939 vsaj kar zadeva premoženja in vloge Cerkve v javnem in posebej v političnem življenju. Glede šole pač, glede na razmere, vsaj fakultativni konfesionalni pouk in kar zadeva razmerja Cerkev – politične stranke podpora strankam slovenske pomladi, ki naj bi po volitvah leta 1996 tudi sestavile novo demokratično vlado. Če ni mogoč podpis konkordata med sv. sedežem in državo Slovenijo, pa naj se zgodi drugačna oblika mednarodnega pravno-političnega zavarovanja pravic Cerkve in dolžnosti države za vsak slučaj.

Drugi razlog izhaja iz odsotnosti ali vsaj ne dovolj jasno artikulirane politike vlade glede celote verskih vprašanj. Vlada nima niti izdelane doktrine, še manj mehanizmov za udejanjanje politike ter *usmerjanje* ustanov, ki bi se s tem ukvar-

jale. Tak večinski vtis je vsaj v javnosti. Vtis je nastal in se utrjeval še posebej zato, ker je delo mešane krovne komisije in njenih podkomisij sprva povsem zastalo, nato se je vlada v juniju 1995 odzvala na zaključno pobudo te komisije o popolni ureditvi odnosov med Katoliško cerkvijo in Republiko Slovenijo pred letom dni. Vlada se prav tako ni odzivala na vedno bolj glasne polemike in zahteve po ureditvi odnosov, o katerih sem že govoril, zlasti v verskem tisku, dokler ni svojih pogledov povedal predsednik vlade v osporavanim pogovoru za Delo, 30. dec. 1995, ki pa navzlic bleščeci ubeseditvi ne pove mnogo obetavnega. e več. S tezo o partnerskem odnosu in sodelovanju nas spravlja v hude dvome.

Na osnovi zapisanega, resda le v obliki osnovnih zaznav, popolnoma nedvoumno izhaja, da bi iz naslova interesov države kot take in njene prihodnosti vlada morala sebi in javnosti mnogo bolj jasno in nedvoumno odgovoriti na naslednja temeljna vprašanja:

1. Kakšno je sedanje stanje (pravno in dejansko) v odnosih (in razmerjih) med državo in cerkvami, zlasti katoliško? Opravljena bi morala biti natančna strokovna in politična diagnoza, ki bi izhajala iz nadstrankarskih, državnih interesov in ne iz interesa trenutno vladajočih političnih strank.

2. Katera so ključna izhodišča državne versko-cerkvene politike, ki bi bila v skladu s standardi in normami moderne, demokratične in strukturalno pluralne družbe in bi upoštevala tudi naše zgodovinske posebnosti?

3. Kakšna naj bi bila ključna prihodnja ravnanja vlade, tudi v znamenju prevzemanja pobude zaradi njenih odgovornosti za preureditev (pravno in dejansko) razmerij s cerkvijo?

V iskanjih odgovorov na ta vprašanja bom predstavil nekaj svojih pogledov na možna ključna izhodišča za prihodnje ravnanje države v verskih in cerkvenih vprašanjih.

1. Vsaka sodobna država ima bolj ali manj artikulirano tudi svojo versko-cerkveno politiko. Izvajalec te politike so običajno vlade. Politika pa bi morala biti sprejeta z dogovorom med vsemi odgovornimi za spoštovanje prepoznane nacionalnega interesa. Versko-cerkvena politika je *legitima* tako kot vse druge državne (vladne) politike: ekonomska, znanstvena itd. Ima le svoje posebnosti.

2. Versko-cerkvena politika vsake države ima dve ključni ravni, od katerih ima vsaka svoje posebnosti. *Prva je raven religioznosti oz. vernosti in nereligioznosti (nevernosti)*. Zadeva eno od temeljnih človekovih pravic: svobodo verskega oz. neverskega prepričanja, svobodo vesti in veroizpovedi. Država je dolžna varovati to državljansko svobodo ne samo kot osebno stvar državljana, marveč tudi kot pravico do javnega izražanja (ne)verskega prepričanja. Druga je raven *religijske organizacije* (verske skupnosti, cerkve), ki omogoča skupnostno svobodno izražanje verskih prepričanj, interesov in potreb državljanov, ki se vanjo združujejo in jo vzdržujejo prav s tem namenom. Češka je n.pr. na pravni ravni te distinkcije uredila za prvo ureditev v ustavi in dodatno še z Listino o temeljnih pravicah in svoboščinah, za drugo raven pa z zakonom o cerkvah in verskih skupnostih, kar se mi zdi zanimiva izpeljava tega dela državnega ravnanja.

3. Dejanska vsebina državne versko-cerkvene politike je odvisna od odločitve države (razumljivo z upoštevanjem deželne oz. narodove tradicije in zgo-

dovine), kateremu tipu odnosov med cerkvijo in državo se želi približati. Po moji presoji bi morala naša država upoštevati bistvene sestave tipa: država je do religije in cerkva brezbrizna, nebrizna. Kateri so ti bistveni sestavi, sem kratko naznačil v prvem delu sestavka.

4. Slovenija ima kot nova (mlada) država svojevrstno prednost, saj na novo ureja svobodo vesti in veroizpovedi ter družbeni položaj cerkva. Na voljo ima izkušnje iz lastne zgodovine ter ureditve drugje, torej že preizkušene. Hkrati pa je na novi državi izjemna odgovornost. Ureditve bodo veljale za daljše obdobje, zato so nesprejemljive preizkuševalne rešitve in kakršnakoli improvizacija, pa tudi posamične, neusklajene rešitve na posameznih področjih. Posamezne ureditve morajo biti sestavni del premišljene, usklajene celote. Ne morejo nastajati spontano ali pa po volji posameznih resorjev oz. ministrstev. Vpogled v sedanje stanje bi pokazal veliko stopnjo neusklajenosti.

5. Slovenija je po svojih geografskih, kulturnoduhovnih in drugih značilnostih srednjeevropska država, v kateri se prepletata tako *tradicija* rigidnega, včasih tudi duhovno-etničnega nasilja avstroogrske vladavine, kot tudi *tradicija* svobodomiselne kulture in duhovnosti, ki se je upirala vsakršnemu nasilju. Reformacijsko gibanje je imelo tako pri nas kot v drugih srednjeevropskih državah globoke korenine. Pod tem vidikom je tudi kar zadeva sedanje rešitve legitimnejša primerljivost s Češko in Madžarsko kot n.pr. z Avstrijo ali Nemčijo.

6. Slovenijo sociološka analiza v okviru zahodnoevropske civilizacije uvršča v t.i. latinski (katoliški) religijsko-kulturni vzorec ob ameriškem, britanskem in ruskem oz. pravoslavnem, kalvinističnem in luteranskem vzorcu. V latinski vzorec štejejo še Poljsko, Litvo, Hrvaško, Slovaško, Madžarsko in Češko iz skupine pokomunističnih dežel. Razumljivo so tu še Italija, panija, Francija, latinsko-ameriške dežele z enakim osnovnim vzorcem, a vendar s številnimi variacijami in pomembnimi posebnostmi. Prevladujoča religija v vsaki od teh dežel je bila v izhodišču katoliška, torej z večinskim številom nominalnih katolikov in dominantnim položajem katoliške cerkve, ki je branjen v vsej zgodovini. Seveda je bila ta obramba v različnih časovnih obdobjih različna, razlikovala pa se je tudi v posameznih deželah. Ključna so obdobje ob reformaciji, od francoske revolucije dalje do drugega vatikanskega koncila in obdobje po njem. Za latinske dežele velja prav za vsa navedena obdobja stalno obnavljana strategija rekatolizacije, strategija, ki se je v izpeljavah tako glede na čas kot na prostor spreminjala. Protireformacija je paradigma za nasilno in napadalno, obdobje po drugem vatikanskem koncilu pa za nenasilno in novim pluralnim razmeram prilagojeno strategijo. V vseh obdobjih je veljalo, da je cerkev poskušala zavarovati ali izboljševati svoj položaj tudi s pomočjo države oz. z ustvarjanjem političnih in socialnih pogojev za doseganje teh ciljev. Ob rekatolizaciji je druga ključna značilnost za latinske dežele stalno obnavljana konfrontacija dveh polov (vzorec konfrontacije) oziroma stanje bipolarizacije. Na politični in socialni ravni je to konfrontacija med politično- kulturno desnico in politično-kulturno levico. Politična in socialna desnica se je namreč praviloma povezovala s katoliško cerkvijo zaradi enakih ali podobnih interesov. Politična in socialna levica je bila zato praviloma protiklerikalna, celo proticerkvena ali protireligiozna. Komunistični vzorec po letu 1945 samo navezuje in radikalizira to tradicijo. Prvotni ideološki konflikt med dogmatično teologijo na eni ter racionalizmom in prosvetljenstvom na drugi strani se je v teh (komunističnih) deželah izrazil kot

konflikt med tradicionalno teologijo in protikomunizmom na eni ter komunizmom kot sekularno religijo na drugi strani. Spirala medsebojnega sovraštva in antagonističnih filozofskih, političnih in socialnih definicij je domala v vseh latinskih (ne le komunističnih) deželah privedla do medsebojnih, celo fizičnih obračunavanj in celo do državljanskih vojn. Moderna država mora računati z imanentno napetostjo te vrste in ob vzpodbudnih spremembah na drugem vatiškanskem koncilu poskušati preprečevati obnavljanje usodne bipolarizacije, kolikor je odvisno od nje. Tu imajo posebno odgovornost politične stranke.

7. Slovenska država v času prehajanja iz prejšnje družbene ureditve v novo postopno in v skladu z evropskimi standardi pravno razvija in udejanja tudi svojo versko-cerkveno politiko na obeh ugotovljenih ravneh: verski in cerkveni. Pri tem opušča in zavrača prejšnji model, ki je v osnovi temeljil na negativni vrednostni presoji vernosti in Cerkve, in gradi novega. To v danem primeru pomeni vsaj štiri nesporne stvari:

a) potrebne spremembe posebne zakonodaje – nov zakon o cerkvah in verskih skupnostih;

b) polno veljavnost oz. aplikacijo sistemskih in strukturalnih zakonov tudi za cerkvene fizične in pravne osebe;

c) popravo krivic v okvirih, kot velja za druge fizične in pravne osebe ter morebitne posebne poprave, kot n.pr. primer cerkve v Kočevski Reki za nadomestitev porušenih cerkvenih objektov na širšem Kočevskem prostoru, kar bi vse moralo biti formalizirano;

d) materialno finančno obvezo države, kadar gre za opravljanje družbeno koristnih funkcij namesto državnih organov ali v splošno dobro: karitative, vzgojnoizobraževalnega dela ipd. Vse to v obsegu in na ravni oddolžitve države po načelu enakopravnosti vseh cerkva in drugih podobnih asociacij civilne družbe.

8. Načelo ločitve države od cerkve je potrebno interpretirati v četvernem smislu in pomenu:

a) kot pozitivno ločitev, ki ne onemogoča dogovornega sodelovanja in sporazumevanja, ko gre za skupno in soglasno dognane stvari v korist splošne blaginje;

b) kot avtonomijo in polno samostojnost države ter avtonomijo in samopravo cerkve. To pomeni, da ureditev izključuje obstoj tako paradržavnih cerkvenih ustanov kot paracerkvenih državnih ustanov. Cerkvene ustanove ne morejo opravljati državnih funkcij in vice versa: državne ustanove ne opravljajo cerkvenih funkcij. Duhovniki ne morejo imeti statusa državnih uradnikov oz. javnih funkcionarjev in obratno;

c) t.im. mejna področja obeh ustanov je mogoče urejati sporazumno;

d) cerkve so del civilne družbe – država je laična in kot enega svojih demokratičnih temeljev ima tudi polno veljavo svobode vesti in veroizpovedi, vključno s svobodo do ateistične vesti.

9. Država Slovenija je pristojna in opravilno sposobna, da iz svoje politične volje uredi vsa vprašanja, povezana z družbenim oz. pravnim, etičnim, političnim in tvarnim položajem cerkva v skladu z načelom njihove enakopravnosti in z upoštevanjem posebnosti vsake posamezne, kar posebej velja za Katoliško cerkev.

Dosedanja ravnanja slovenske vlade že dalj časa jasno kažejo, da kljub vsemu

še vedno nima, vsaj javno, jasne predstave o svoji odgovornosti za urejanje odnosov države s cerkvami. Pri tem ni umestno niti sklicevanje na odsotnost pobud državnega zbora ali državnega sveta niti na okoliščino, da je krovno državno komisijo v prvih letih vodil prvak SKD. Če sedanji vladi v drugih pogledih očitajo pragmatizem, potem lahko glede versko-cerkvene tematike ugotovimo, da tu ni bilo niti potrebnega in koristnega pragmatizma. Že pred letom sem to jasno in javno ugotovil: »Po mojem je treba ključni razlog iskati v tem, da nova država ni jasno, odločno, prepričljivo in evropsko moderno razjasnila starih in vzpostavila novih razmerij s Cerkvijo, sprejela novih pravil vodenja in seveda tudi, če govorimo v vrednostnem jeziku, popravila krivic, ki so se Cerkvi zgodile«. (Mladina, št. 17., 26. aprila 1994). Ni pravega opravičila in razumnega razloga za to, da je vlada leto dni odlašala z odzivom na predloge mešane komisije. Sam sem že 18.7.1994 spisal besedilo, ki je nastalo kot spontani odziv na stanje, in še danes mi je žal, da ga nisem poskusil objaviti. Tole sem zapisal:

Pobuda krovne komisije (junij 1994), da vlada sprejme odločitev za sklenitev sporazuma med Republiko Slovenijo in svetim sedežem, je vredna temeljnega premisleka. Do odločitve naj bi prišlo celo preden, ko bi krovna komisija opravila svoje delo in uredila predloge za ureditev položaja Cerkve Slovenije. Pobuda ima več razsežij, ki jih je treba ločevati, in sicer zgodovinskega, sociološkega, pravnega, političnega in civilizacijskega. V tej luči se zdi pobuda nekoliko izven časa in prostora. Zakaj?

1. Zgodovinsko razsežje

Znane so zgodovinske okoliščine in sestava sveta, v katerem je v preteklosti prišlo do sklepanja konkordatov kot mednarodnih pogodb za popolno, vseobsegajočo ureditev odnosov med Katoliško cerkvijo in državo. Pretekli svet Evrope je bil drugačen od današnjega, konkordati so v principu dajali Katoliški cerkvi privilegirani položaj pred drugimi cerkvami. Mednarodno pravno zavarovanje takega položaja je bilo umljivo. Konkordati so določali obojestranske obveznosti, Cerkev je z njimi na svoj način dobila položaj državne cerkve. Današnji svet je drugačen, tudi Cerkev po drugem vatikanskem koncilu. Zato revizije konkordatov (n.pr. Italija), e veljavni konkordati v sedanjem svetu so nasledek prejšnjih časov. Svoboda vesti, veroizpovedi in delovanja cerkva je danes mednarodno zavarovana. Našo zgodovino posebej bremenita neuspeh konkordat v Kraljevini Jugoslaviji in izrazito politična katoliška cerkev med obema vojnoma. tevilne parlamentarne demokratične države nimajo konkordata, pa je svoboda cerkve vseeno zavarovana, pravno in dejansko. Kaj je z nasledstvom l. 1966 podpisane- ga protokola med Sv. sedežem in vlado Jugoslavije, je tudi vprašanje, na katerega še ni prepričljivega odgovora.

2. Sociološko razsežje

Če zanemarimo nove značilnosti svetovne globalne družbe, potem so vredne premisleka sociološke značilnosti podobe sedanje slovenske družbe in zaznavne

spremembe. To ni več podoba predvojne katoliške Slovenije (hegemonija cerkve, vladavina SLS s 65% volilnim telesom, status paradržavne cerkve kljub ostri opoziciji). Današnja podoba: Slovenija je laična dežela s sicer krščansko civilizacijsko pripadnostjo večine (75% po različnih anketah), a prav tako z duhovno in politično avtonomnostjo večine. Odtod le 20–25% (sociološko) identificiranih s cerkvijo; verniki so razporejeni v volilna telesa vseh političnih strank, do 2/3 državljanov strogo nasprotuje vmešavanju cerkvene hierarhije v delo vlade ali predvolilna dogajanja, zelo nizek je rating kredibilnosti cerkvene duhovščine. Na drugi strani zunanji analitiki (ne spuščam se v presojo upravičenosti) uvrščajo RKC na Slovenskem med provincialne, tradicionalistične, predkoncilske in triumfalistične – vsaj na uradni ravni. To sklepajo iz javnih izjav škofov, vmešavanja teologov v strankarska politična dogajanja in nerazjasnjene vloge duhovščine med drugo vojno. Javnost je naklonjena ureditvi odnosov države s cerkvijo, a ne na način konkordata.

3. Pravno razsežje

Iz svojega (neprofesionalnega) vpogleda v moderno državno pravno teorijo sklepam, da ta preferira samostojno, samoutemeljujočo in povsem opravilno sposobno državo, ki za svoja dejanja ne potrebuje obvezujočih zunanjih impulzov. Po lastni volji se sicer odreka delu svoje suverenosti le tedaj, ko vstopa v nove evropske ali svetovne asociacije – v toliko, kolikor to počno vse države. V tem smislu je tudi slovenska država, čeprav mlada, povsem zrela in opravilno sposobna, da v duhu in po črki mednarodnih konvencij zagotavlja ne le človekove pravice, ampak tudi tiste iz naslova svobode veroizpovedi in delovanja cerkve. Predmet sporazuma s svetim sedežem zato ne more biti »popolna ureditev odnosov«, marveč samo posebna vprašanja, ki jih ne bi bilo mogoče urediti drugače. Nekateri pravniki trdijo, da bi bila sklenitev konkordata (konvencije) kršitev veljavne ustave. Trditev bi veljalo strokovno preizkusiti.

4. Politično razsežje

Poseben pravni položaj Katoliške cerkve bi spominjal na predvojno ureditev Če prav prepoznam programe nekaterih političnih strank, bi bila predlagana ureditev v nasprotju z modernim liberalnim pojmovanjem države, civilne družbe in avtonomije državljanov. Noben pragmatičen razlog ne bi bil za del političnih strank prepričljiv in izguba kredibilnosti med volilci bi bila nedvoumna in povsem upravičena.

5. Civilizacijsko razsežje

Sklepanje konkordata je preprosto v popolnem nasprotju z duhom civilizacije na koncu XX. stoletja. Ta civilizacija temelji na enakosti, svobodi in enakopravnosti osebkov, ne glede na velikost in kritično maso. Še več. Zahteva še posebno varstvo in zaščito manjšin, narodnostnih, verskih in tudi drugih.

Iz vseh teh na kratko obrazloženih razlogov mislim, da bi bilo koristno premisliti naslednja možna ravnanja države:

a) Ta država, vlada naj iz lastnih razlogov, moči in sposobnosti sprejme odločitve in prek parlamenta zagotovi *pravno ureditev polne svobode* delovanja (vseh) cerkva v duhu že veljavnih ustavnih načel in konvencij o človekovih pravicah. Verjetno pride v poštev sprejem sistemskega verskega zakona. Pri pripravi naj sodelujejo cerkve.

b) Vlada naj ob gornji načelni odločitvi sklene tudi, da bo po gornji ureditvi ter rešitvi drugih odprtih vprašanj (denacionalizacija itd.) ugotavljala (tudi v komunikaciji z apostolsko nunciaturjo), ali so preostala morebiti še vprašanja, o katerih bi sklepali po obojestranski enaki presoji še mednarodno pogodbo s Sv. sedežem.

c) V dosedanjem delu krovne komisije in podkomisij evidentirana konkretna vprašanja naj bodo predmet nadaljnje obravnave le-teh. Zaradi čim bolj pravične in objektivne rešitve naj vladne službe zberó podatke o tem, kako so te reči reševane ali rešene v drugih, s Slovenijo primerljivih državah (Francija, Italija, Avstrija, Madžarska, Češka, Poljska, Hrvaška, Nemčija). Posebej skrbno bi veljalo pregledati francoski primer.

d) Potem, ko so v krovni komisiji in podkomisijah doslej v glavnem dali predloge in zamisli cerkveni zastopniki, naj poslej pripravi svoje predloge vladni del. Angažira naj neodvisne strokovnjake.

e) Vlada naj, kot v drugih slučajih doslej, naprosi pravno fakulteto za neodvisno razlago 7. člena Ustave (ločitev) ter za ustavno-primerjalno analizo že naštetih primerljivih dežel.

f) Neodvisno od vsega naj pospeši delo na osnovi denacionalizacijskega zakona. Pri tem naj strogo upošteva državno odgovornost za naravno in kulturno dediščino.

g) Pobuda mešane krovne komisije je zanimiv izziv, na katerega pa se ne bi smeli odzvati incidentno ali celo z napovedjo kulturnega boja, ker bi to imelo dodatne škodljive posledice za že tako preveč ekstremno polariziran politični prostor. Z odločnim a umirjenim stališčem naj se čimprej oglasi Vlada v duhu že navedenih predlogov. Siceršnje polemike v javnosti pa naj potekajo po svojih poteh in zakonih, brez prilivanja olja na ogenj. – Takšno je bilo moje besedilo z dne 18. 7. 1994.

Na izhodiščih, ki so bila izbrana selektivno in se ne spuščajo v formalno ustavno-pravno stran tematike, bi bilo mogoče dovolj natančno artikulirati nadaljnja ravnanja vlade v smislu prevzemanja pobude in iz lastne volje. Tematika je v pristojnosti številnih vladnih resorjev. Ravnanj ni mogoče predvideti v vseh podrobnostih. Zato pa je koordinacija v okviru vlade kot take še bolj nujna, saj cerkvena publicistika že zdaj izpostavlja cerkvi naklonjene in izrazito nenaklonjene vladne resorje (n.pr. Ministrstvo za šolstvo). To samo po sebi govori tudi o načelnem vprašanju koordiniranega delovanja vlade v vseh pogledih. Nekatera možna ravnanja:

1. Vlada naj bi vendarle storila nekaj več, da bi se nadaljevalo delo krovne komisije v njeni popolni sestavi: državnega in cerkvenega dela. Hkrati naj imenuje tudi morebitno novo komisijo za pogovore z ostalimi cerkvami in k delu povabi tudi te. Varianta: tudi za ostale cerkve dobi pooblastila vladni del sedanje krovne komisije.

2. Vlada naj sprejme posebno vsebinsko izjavo o nameri nadaljnega urejanja odnosov s Katoliško cerkvijo ter o tem obvesti po diplomatski poti tudi Sveti sedež. Iz izjave naj izhaja politična volja države, da to stori iz lastne pristojnosti ter v neposrednih pogovorih s slovensko škofovsko konferenco o tistih vprašanjih, ki to zahtevajo. Vlada naj hkrati v izjavi pove, da je po končanih razgovorih pripravljena tudi v neposrednih stikih s Sv. sedežem oceniti dosežene rezultate ter v primerni obliki zagotoviti na poseben način tudi Sv. sedežu svojo pripravljenost za dosledno uveljavljanje rešitev in dogovorov s slovensko škofovsko konferenco. V tej izjavi bi bilo koristno v povzetku ugotoviti, kaj je vlada že doslej (prek posameznih resorjev) spremenila, rešila in uredila. Po pregledu dokumentacije je tega zelo veliko, a javnost teh podatkov preprosto ne pozna. S tem bi lahko opravili tudi legalizacijo dosedaj nekoordiniranih in avtonomnih ravnanj posameznih resorjev.

3. Mešana krovna komisija naj bi obravnavala nove pobude vlade o ureditvi finančno materialnih vprašanj katoliške cerkve. Moj predlog je v korist *letne rente oz. letnega prispevka države*, ki bi ga sestavljalo nekaj virov, in sicer:

- prostovoljni prispevek državljanov kot davčnih zavezancev, ki bi se v izbiri namenov (cerkev, kultura, karitativa in še kaj) odločili za cerkev (članarina). Varianta: prispevek za cerkev je odbitna postavka pri davčni napovedi;

- denarna odškodnina za cerkveno premoženje (gozdovi in drugo), ki ga ni mogoče vrniti v naravi iz zakonitih razlogov ali pa bi se cerkev taki vrnitvi sama odpovedala (gozdovi). Ta odškodnina bi se lahko razporedila na določeno število let;

- denarna pomoč za tiste dejavnosti cerkve, ki jih opravlja namesto države ali v njeno konkretno korist;

- drugi namenski prispevki, ki jih država že doslej daje cerkvi, n.pr. prispevki za zdravstveno-pokojninsko zavarovanje, prispevek za Karitas, za kulturno-zgodovinske spomenike in še kaj, n.pr. prispevek za Teološko fakulteto;

- drugo – n.pr. oprostitev od različnih dajatev (carinskih, davčnih).

Kako osnuje in imenuje tak fond, je stvar cerkve, ki z njim tudi namensko upravlja. Ima pa seveda s stališča države enak status kot podobni fondi civilno-pravnih oseb.

4. Sedanji projekt Urada za verske skupnosti za izdajo posebnega zakona o verskih skupnostih in cerkvah bi kazalo podpreti in s predlogom za izdajo zakona čimprej priti pred državni zbor. Seveda bi moralo biti besedilo karseda usklajeno tudi s cerkvami.

5. Posebno pozornost in natančnost bi kazalo posvetiti šoli. Položaj otroških vrtcev in srednjih šol, ustanovljenih po cerkvi, je dovolj jasen in urejen z zakonom. Pričakovati je nadaljnje ustanavljanje cerkvenih gimnazij v Mariboru, Novem mestu, Celju, Kopru in v Murski Soboti. Zanje veljajo enaka pravila kot za vse zasebne šole. Položaj Teološke fakultete v Univerzi je neurejen in ga kaže urediti. Če je TF del univerze, potem podlega istim pravilom kot druge fakultete. Cerkevna pravila veljajo za notranjo rabo in nimajo javnopravnih učinkov. Povsem odprto je vprašanje verskega pouka v državnih šolah. Bistvo razhajanj je znano. Mislim, da pride v poštev le pouk o verstvih, ki bi moral biti nekonfesiionalen v smislu dosedanjega predloga Ministstva za šolstvo. Bržkone bi kazalo premisliti, ali naj ne bi bil predmet reden in ne izbiran; in vsaj v srednji šoli bi moral biti vsa štiri leta.

* * *

Te dodatne pobude in predloge sem si zapisal že maja 1995. Zdaj, ko urejam to besedilo, je že konec januarja 1996. Čeprav je res, da so vprašanja iz odnosov država-cerkve zelo delikatna in čeprav tudi drži, da bo nova ureditev veljala za daljši čas in se zato ne kaže prenegliti, časovna dinamika urejanja vseeno pokaže naključnost, neurejenost in negotovost. Vsaj kar zadeva vlado. Katoliška cerkev ravna dosti bolj preudarno in sistematično, ne glede na to, kako gledamo na njihov projekt.

In tu se na koncu znova vračam k tridesetletnici drugega vatikanskega koncila. Mislim, da ni naključje, da ob tej okrogli obletnici lansko leto ni bilo veliko zapisanega niti v laični niti v cerkveni publicistiki. V tem vidim poleg drugega novo neugodno znamenje družbenih dogajanj pri nas: provincializacijo. V pregretih političnih prepirih in polemikah, ki so kontaminirale tudi kulturno polje, še vedno ostajamo skorajda gluhi za spremembe v širšem socialnem okolju. Samozaverovanost političnih in cerkvenih elit je prevladujoča. Morda bo papežev majski obisk Cerkvi in državi Sloveniji prinesel nove spodbude. Bilo bi zaželeno. Nikomur od odgovornih pa ne bi škodilo, da bi vzel v roke osnovne listine drugega vatikanskega koncila, vsaj tiste, ki zadevajo človeški svet, državo in Cerkev.

DRŽAVLJANSTVO IN EVROPSKA UNIJA

Povzetek. *Država za urejanje vprašanja pridobitve in izgube državljanstva ne potrebuje potrditve s strani mednarodnega prava, mednarodno pravo pa tudi ne predpisuje državi, kakšni so primerni pravni kriteriji. Mednarodno pravo postavlja temeljne omejitve, po katerih lahko država ureja le svoje državljanstvo, ne pa tudi državljanstva drugih držav. Še več, druge države imajo možnost, da ne priznavajo vseh kriterijev za podelitev državljanstva. To pomeni, da država pri urejanju vprašanja državljanstva ni omejena z mednarodnim pravom; obstajajo omejitve, ki se bolj nanašajo na posledice, ki jih povzroči državljanstvo v mednarodni sferi, kjer je treba ločevati med pogoji za dodelitev državljanstva, ki so mednarodno sprejeti, in tistimi, ki niso. Pravni red v vseh evropskih državah podeljuje svojim državljanom več pravic kot pa tujcem, ki bivajo pri njih (n.pr. na področju človekovih pravic, ki se vežejo na politične aktivnosti). Pri tem moramo poudariti, da se je državljanski status državljanov v Evropski skupnosti že temeljito spremenil s sprejetjem veljavni določil o državljanstvu Evropske Unije. V prihodnjosti se bo z sprejetjem skupne evropske zakonodaje in uvedbo evropskega državljanstva pomen notranjih zakonodaj močno zmanjšal.*

Ključni pojmi: *državljanstvo, Evropska Unija, mednarodno pravo, država*

Vprašanje državljanstva sodi pod pristojnost suverenih in samostojnih držav. V prvem stavku 1. člena Haške konvencije leta 1930 je določeno, da ima vsaka država pravico, da svobodno odloča o tem, kdo so njeni državljanji. Suverenost lahko opredelimo (poleg drugih definicij) tudi kot ustavno samostojnost, kar daje državi moč, da na svojem ozemlju vzpostavi politični in pravni sistem ter tudi, da določi jedro svoje populacije. To je populacija, ki »pripada« državi in katere interese je država dolžna braniti proti drugi državi. To je tudi populacija, ki so ji bile (posebno po ameriški in francoski revoluciji) podeljene posebne civilne, potem pa se politične pravice, ki jih varuje država.

Mednarodno pravo s področja človekovih pravic, ki predvideva zaščito za vse osebe, ne glede na nacionalnost in državljanstvo, ima v nekaterih državah zelo malo veljave. Pravica do vstopa v državo običajno velja le za državljanje in/ali prebivalce te države. Večina notranjih zakonodaj in mednarodno pravo dajejo

* Borivoj Kos, dipl. pravnik, svetovalec ministra, Ministrstvo za notranje zadeve R Slovenije

svojim prebivalcem na podlagi državljanstva politične pravice, predvsem volilno pravico in pravico do dela (predvsem v javnih službah) ter nekatere pravne in socialne pravice in ugodnosti (kot n.pr. pravico do nakupa nepremičnin). Nasprotno pa se obvezno služenje vojaškega roka omejuje le na državljane moškega spola. Vse to je razumljivo, če upoštevamo, da so države suverene in neodvisne nacionalne tvorbe.

Državljanstvo je temeljni pogoj za uveljavljanje političnih pravic, pomembno pa tudi vpliva na obseg pravic, ki jih ima posameznik v pravnem sistemu. Čeprav je uveljavljeno, da ima vsaka država pravico, da sama določi komu bo podelila državljanstvo ter na podlagi katerih določil, pa kaže razvoj mednarodnega prava tendenco po omejevanju pravic, ki jih ima država na tem področju. Hkrati se vse bolj širi prepričanje, da naj bi država ne izvajala celotne jurisdikcije na področju državljanstva. Moč države bi bilo moč omejiti tudi z dolžnostjo države, da zagotovi popolno varstvo človekovih pravic.

Dejstvo je, da se zaradi uveljavljanja človekovih pravic vedno bolj zmanjšuje pomen državljanstva, predvsem zaradi mednarodnega prava na področju človekovih pravic ter ustavne in druge notranje zakonodaje. Mednarodno pravo na področju človekovih pravic običajno velja za vse osebe in obvezuje državo, da zaščiti vse osebe, ki so pod njeno jurisdikcijo, ne glede na nacionalno pripadnost in državljanstvo. V mednarodnem pravu obstajajo težnje, da bi se vsaj nekatere pravice razširile tudi na tužce, ki prebivajo v državi, ter celo na tiste, ki to državo le obiščejo.

Postavlja pa se vprašanje, ali je tradicionalni odnos do državljanstva še zadovoljiv v Evropi, ki se združuje, in v svetu, ki teži h globalnemu trgu in globalnemu načinu življenja? Različni avtorji trdijo, da je absolutna suverenost države v zatonu, obstaja pa trend, ki je zelo kompleksen in težko razpoznaven in zagovarja regionalni in globalni pristop (Rosas, 1995:33). V teh novih okvirih se načelo, da je državljanstvo (oziroma pravice in dolžnosti, ki izhajajo iz državljanstva) prepuščeno domeni države, ne more uveljaviti. Lokalne vlade ne smejo imeti pravice do popolnoma proste izbire svojih državljanov, ki jo daje instrument podelitve državljanstva. Lahko rečemo, da je t.i. »pravica do državljanstva«, ki je opredeljena s Splošno deklaracijo o človekovih pravicah iz leta 1948, že prvi pokazatelj, da je potrebno na to področje uvesti določeno mednarodno zakonodajo.

V primeru prepustitve ozemelj (odcepitev države) mednarodno običajno pravo ne daje nobenih jasnih navodil. Med strokovnjaki s tega področja vse bolj prevladuje mnenje, da bi morali prebivalci ozemlja, ki je bilo prepuščeno drugi državi, avtomatično izgubiti svoje izvirno državljanstvo in avtomatično pridobiti državljanstvo druge države. Pri tem se veliko omenjajo sporazumi o manjšinah, ki so bili podpisani po prvi svetovni vojni. Tak pogled se ne zdi preveč prepričljiv: prvič, že samo dejstvo, da se je zdelo (in se še vedno) potrebno podpisati take pogodbe, kaže na (še vedno) odsotnost splošnega načela; kasnejše pogodbe in praksa v posameznih državah niso bile dovolj enotne, da bi se tako načelo lahko razvilo.

Splošno sprejeto načelo je, da ima država, ki se odcepi, pravico (ne pa dolžnosti), da podeli državljanstvo domicilnemu prebivalstvu na prepuščenem ozemlju, seveda le v primeru, ko je bilo ozemlje pridobljeno na legalen način. Avtomatična podelitev državljanstva v takih primerih bi bila v nasprotju z

osnovnim principom, da država lahko samostojno odloča o tem, kdo so njeni državljani.

Trendi v notranjih zakonodajah

a) Pridobitev državljanstva

Pri pridobitvi državljanstva zakonodaja države v določenih primerih teži k obstoju večdržavljanstva. Večdržavljanstvo je še vedno splošno v veljavi pri otrocih, ki so rojeni v mešanem zakonu. Nekatere bivše socialistične države pa tudi v takšnih primerih težijo k preprečevanju večdržavljanstva ter zahtevajo odločitev le za eno državljanstvo. Pri pridobitvi državljanstva z naturalizacijo obstaja težnja, vsaj med zahodnoevropskimi državami, da bi omogočili naturalizacijo osebam, ki že dolgo prebivajo na njihovem ozemlju, še posebej delavcem migrantom in njihovim otrokom, tako da za naturalizacijo ne zahtevajo poprejšnjega oziroma hkratnega odpusta iz prejšnjega državljanstva. Vse to vodi k vsaj začasnemu stanju večdržavljanstva.

Določila, po katerih so ženske avtomatično pridobile državljanstvo svojega partnerja, so ukinjena. Poroka z državljanom lahko samo pospeši postopek naturalizacije, ne glede na spol partnerja, ki zaprosi za državljanstvo.

b) Državljski status in notranje pravo

Pravni red v vseh evropskih državah podeljuje svojim državljanom več pravic kot pa tujcem, ki bivajo pri njih (n.pr. na področju človekovih pravic, ki se vežejo na politične aktivnosti). Pri tem moramo poudariti, da se je državljski status državljanov v Evropski uniji že temeljito spremenil s sprejetjem veljavnih določil pogodbe o Evropski uniji in ustrezne sekundarne zakonodaje. V prihodnosti se bo s sprejetjem skupne evropske zakonodaje in uvedbo evropskega državljanstva pomen notranjih zakonodaj močno zmanjšal.

Razločevanje med državljani in tujci se bo zmanjšalo tako v pravnem kot tudi praktičnem pogledu, vendar le v okviru Evropske unije in seveda le za državljane članic Evropske unije. Trenutni pravni in administrativni trendi kažejo, da te države se niso pripravljene ali pa so vsaj veliko manj pripravljene, da bi tako politiko izvajale tudi za državljane tretjih držav. Težko je opredeliti skupne trende v politiki proti tretjim državam, ki niso članice Evropske skupnosti. Nekatere države se držijo tradicionalne politike in podeljujejo tujcem, ki bivajo pri njih, samo toliko pravic pri dodelitvi državljanstva, kolikor to od njih zahteva mednarodno pravo. Druge države podeljujejo pri njih živečim tujcem pravni status, katerega okvir močno presega dolžnosti, ki jih imajo te države po mednarodnem pravu.

c) Večkratno državljanstvo

Normalno je, da ima vsak posameznik samo eno državljanstvo. Pa vendar je v svetu mnogo ljudi, ki nimajo nobenega državljanstva ali pa jih imajo več. Ker zakoni o državljanstvu posameznih držav temeljijo na različnih konceptih (nekateri temeljijo na načelu *ius sanguinis*, drugi na *ius soli*), prihaja do pojava apatridnosti in bipatridnosti ali polipatridnosti. Večkratno državljanstvo je posledica temeljne pravice države, da sama določa kriterije za podelitev državljanstva. V praksi to pomeni, da večdržavljanstvo nastopi kot posledica hkratnega upoštevanja principov *ius sanguinis* in *ius soli* v primerih, ko se otrok rodi v

mešanem zakonu, oziroma če je novo državljanstvo dodano tistemu pridobljenemu ob rojstvu (naturalizacija, poroka, posvojitve itd.). Povečanje števila oseb z večdržavljanstvi je posledica razvoja komunikacij, razvoja mednarodnih političnih in gospodarskih odnosov in migracije prebivalstva.

Obstoj večdržavljanstva ni v nasprotju z mednarodnim običajnim pravom. Ker pa v praksi večdržavljanstvo predstavlja pravni problem, je bilo v okviru pogodbenega prava narejenih več poskusov, da bi se izognili oziroma zmanjšali število primerov večdržavljanstva oziroma da bi reševali probleme, ki nastanejo zaradi tega. Večina držav poskusa z zakonodajo na tem področju zmanjšati število takšnih primerov predvsem s pogojem, da je pridobitev njihovega državljanstva možna šele na podlagi odpusta iz prejšnjega državljanstva oziroma da država poskrbi za odpust iz državljanstva v primeru, ko posameznik pridobi drugo državljanstvo.

Dvojno državljanstvo je možno, toda mnoge države se poskušajo izogniti sovpadajočim jurisdikcijam. V nadaljevanju bomo poskušali opredeliti meje, do katerih lahko država dejansko razširi državljanstvo na različne skupine ljudi. Zavračanje državljanstva lahko privede do apatridnosti oziroma do pojava, da so ljudje prisiljeni iskati ali obdržati državljanstvo (in s tem zaščito) tiste države, s katero nimajo pristne vezi. Nacionalna pripadnost in državljanstvo sta ponavadi predpogoja ne samo za diplomatsko zaščito, pač pa tudi za vrsto pravic in ugodnosti, kot so n.pr. politične in socialne pravice. Veliko naporov je bilo vloženih v zavarovanje apatridov ter zmanjšanje njihovega števila.

Po načelu enakosti država ne more svojemu državljanu nuditi diplomatske zaščite proti drugi državi, katere državljanstvo le-ta tudi poseduje. Po načelu učinkovitega državljanstva pa lahko tretja država prizna (od tistih državljanstev, ki jih posameznik ima) le državljanstvo države, kjer ima posameznik stalno bivališče, ali pa državljanstvo tiste države, s katero je posameznik najbolj pristno povezan. Temeljna načela običajnega prava izhajajo iz prakse, ki jo izvajajo države in mednarodna sodišča.

Notranje pravo naj bi bilo priznано s strani drugih držav samo v primeru, da je le-to »v skladu z mednarodnimi konvencijami, običaji in načeli prava na področju državljanstva, ki so splošno priznane«. Med državo in posameznikom mora obstajati pristna vez¹. Država ne more zahtevati, da določbe, ki jih je uzakonila, priznajo tudi druge države.

Podelitev državljanstva osebam, ki zanj zaprosijo in se strinjajo z naturalizacijo, ni toliko sporna, kot to lahko postane v primeru, ko se nanaša na tujca in je v nasprotju z njegovo voljo saj prinaša s seboj dolžnosti, kot so služenje vojaškega roka in plačevanje davkov. Vse to vodi k pozitivnemu kompetenčnemu spo-

¹ Glej sodbo Mednarodnega sodišča v primeru *Nottenbohm med Liechtensteinom in Gvatemalo*. Nemški državljan *Nottenbohm* je živel v Gvatemali, kjer je imel svoje podjetje. Leta 1939 je pridobil državljanstvo Liechtensteina, vendar je še vedno živel v Gvatemali. Po vstopu Gvatemale v vojno na strani zaveznikov je bil kot nemški državljan zaprt, njegovo premoženje pa zaplenjeno. Po vojni se je *Nottenbohm* naselil v Liechtensteinu. Pred sodiščem, kjer si je želel pridobiti svoje zaplenjeno premoženje, je njegove interese zastopala država Liechtenstein. Spor med Gvatemalo in Liechtensteinom je reševalo mednarodno sodišče in odločilo, da Gvatemali ni potrebno priznati pridobitve državljanstva tretje države, ker je bila pridobitev državljanstva fiktivna in zgolj z namenom, da obide zakone države, v kateri je kot državljan sovražne države *Nottenbohm* stalno živel in se ukvarjal s trgovsko dejavnostjo;

ru. Do negativnega kompetenčnega spora lahko pride, če država odreče državljanstvo posameznikom ali skupini ljudi, ki so z njo v pristni vezi. Takšna pristna vez je očitna n.pr. v primeru odvzema državljanstva osebam, ki so državljanji po rodu in v nasprotju z njihovo voljo.

Po vojaškem udaru leta 1973 so čilenske vojaške oblasti odvzele (prostovoljno ali prisilno) državljanstvo tistim Eilencem, ki so zapustili deželo. Združeni narodi in Medameriška komisija za človekove pravice so takšno početje kritizirali. Konvencija o zmanjšanju števila primerov apatridnosti iz leta 1961 je uvedla splošno načelo, da »država ne more odvzeti državljanstva osebi, ki bi na tak način ostala brez državljanstva« (8. člen). Zaradi vse večjega poudarka načelu nediskriminacije je postalo jasno, da je odvzem državljanstva na podlagi pripadnosti rasi, etnični skupini ali veri nezakonit.

Državljanstvo Evropske unije

Z mastrichtskim sporazumom so članice EU zaradi dinamičnega razvoja v Evropi in zaradi še tesnejšega združevanja dodale gospodarskemu elementu tudi močan političen pridih. Čeprav je ta koncept predvsem političen in brez zakonske podlage, mastrichtski sporazum vsebuje nekaj takšnih elementov, od katerih je eden državljanstvo Evropske unije (v nadaljevanju državljanstvo EU).

Že uvodne določbe pogodbe o Evropski skupnosti določajo namen uveljavitve državljanstva EU: zagotoviti večje varstvo pravic državljanov članic unije. Zaradi tega je pogodba o Evropski uniji (Pogodba o Evropski uniji, Maastricht, 7. februar 1992), ki je bila dodana Evropskemu sporazumu, na novo uredila status evropskega državljanstva. V novi verziji se 8. člen evropskega sporazuma glasi tako: S tem se uveljavi državljanstvo EU. Vsaka oseba, ki ima državljanstvo države članice, je državljan EU. Državljanji EU uživajo vse pravice in dolžnosti, ki izhajajo iz tega sporazuma.

Razlogi za uvedbo državljanstva EU so bili:

- približati odločanje državljanom;
- poenostaviti in povečati odgovornost odločanja v okviru Evropske skupnosti;
- izboljšati učinkovitost in delovanje skupnega evropskega trga;
- pospeševati razvoj evropske identitete;
- izboljšati pravno zaščito državljanov držav članic;
- vzpodbuditi razvoj državi podobnega sožitja na nadnacionalni ravni, ki bi temeljil na evropski kulturi in ideologiji;
- povečati pravno in družbeno legitimnost glede konsenza in večjega sodelovanja tistih, ki so udeleženi v integracijskih procesih;
- zmanjševati osebne in geografske omejitve v razvijajoči se politični skupnosti.

Pravica do državljanstva EU, ki jo podeljujejo člani od 8a – 8e ter ostali deli pogodbe o Evropski uniji, niso povsem prepričljivi, kajti število pravic je omejeno, nekatere pravice – predvsem pravica do svobode gibanja in bivanja – pa so bile zasčitene še pred sporazumom v Maastrichtu, predvsem z evropskim sporazumom, prakso Evropskega sodišča in/ali z institucionalno prakso.

Na podlagi določil iz pogodbe lahko zaključimo, da temelji koncept držav-

ljanstva EU na treh elementih: solidarnosti med državljani Evropske skupnosti, med pripadniki evropskih narodov in na načelu nediskriminacije. Državljeni EU imajo skupne interese pri uveljavljanju osnovnih pravic. V državi gostiteljici, ki je članica unije, so ti državljani obravnavani na enak način kot državljani te države; solidarnost med državljani EU in institucijami evropske skupnosti. Le-ti so dolžni upoštevati državljane kot subjekt v procesu odločanja; državljanstvo EU je element evolucije, po katerem dvojna »os solidarnosti« ne predstavlja stanja, ki ga ni moč spremeniti, pač pa je le pomik k še bolj povezani Evropi².

Nekatera določila o državljanstvu EU (n.pr. člen 8b o volilni pravici na evropskih in lokalnih volitvah, ki izhaja iz bivanja, ne pa državljanstva) pomenijo pomemben prispevek k predmaastrichtskim prizadevanjem. Koncept državljanstva EU predstavlja dinamičen element. Potrebno pa je opozoriti na dejstvo, da je državljanstvo EU omejeno samo na državljane držav članic in ni namenjeno državljanom tretjih držav. Španija je zato predlagala, da bi ministrski svet Evropske unije podrobno določil, na katere osebe, ki niso državljani članic unije, se lahko nanašajo določila o državljanstvu EU. Se več, nekatere pravice, kot je n.pr. pravica do prostega pretoka delovne sile, so bile s sekundarno zakonodajo in sodno prakso omejene le na državljane držav članic. O'Leary se v svojem članku sprašuje, ali 48. člen pogodbe (se ne nanaša na državljanstvo), ki določa pravico do prostega pretoka delovne sile prav tako ščiti državljane države, ki ni članica unije.

Opredelitev državljanstva iz besedila prvega odstavka 8. člena ter razločevanje med državljanstvom skupnosti in državljanstvom države kažeta na dejstvo, da države članice same odločajo o državljanstvu. S strani Evropske unije ni bilo narejeno dovolj za boljšo opredelitev državljanstva oziroma določitev postopkov za pridobitev državljanstva.

Da bi razpršili dvom o tej zadevi in pomirili nekatere uporne države članice glede njihove suverenosti, je bila k pogodbi o Evropski uniji dodana posebna deklaracija o državljanstvu držav članic. Konferenca razglša, da kadarkoli se pogodba o ustanovitvi Evropske skupnosti nanaša na državljanstvo držav članic, se vprašanje, ali ima posameznik državljanstvo države članice, rešuje samo v okviru notranje zakonodaje te države. Država članica ima pravico, da za potrebe Evropske skupnosti razglasi, katere državljane razglša za svoje, tako da vloži posebno deklaracijo pri predsedstvu. Takšno deklaracijo lahko država vloži in dopolni, kadarkoli je to potrebno.

² V tej zvezi je potrebno predstaviti primer *Micheletti vs. Španija*. Micheletti, ki je državljan Argentine in Italije, je v Španiji zahteval izdajo dokumenta, s katerim bi se lahko izkazal za državljana EU. Ta dokument je potreboval, ker je želel v Španiji opravljati svoj poklic. Španske oblasti so mu zahtevo zavrnile v smislu 9. člena španskega civilnega zakonika. Micheletti je pred vstopom v Španijo prebival v Argentini in ne v Italiji. Sodišče je v tem primeru upoštevalo določbe 3., 7., 52., 53., in 56. člena pogodbe o Evropski gospodarski skupnosti ter direktivo sveta skupnosti št. 73/148/EEC o odpravi omejitev gibanja in prebivanja za državljane članice skupnosti zaradi opravljanja dela. Sodišče je odločilo, da so španske oblasti nepravilno zavrnile zahtevo, ker zakonodaja skupnosti članici skupnosti prepoveduje omejevanje pravice do svobodnega gibanja in prebivanja državljanu druge članice skupnosti, ki ima tudi državljanstvo države nečlanice skupnosti. V takšnem primeru mora članica skupnosti upoštevati zgolj državljanstvo druge članice skupnosti ne glede na to, da oseba poseduje tudi državljanstvo nečlanice skupnosti; glej sodbo št. C-369/90 z dne, 7. julija 1992;

Določila drugega dela pogodbe, ki se nanašajo na državljanstvo unije, dajejo državljanom držav članic še dodatne pravice in zaščito. V noben primeru pa ta določila ne nadomeščajo državljanstva članice. Danska je z enostransko deklaracijo *inter alia* razglasila, da je »državljanstvo EU politični in pravni koncept, ki se popolnoma razlikuje od koncepta državljanstva, ki je opredeljen v Ustavi Kraljevine Danske in z danskim pravnim sistemom« ter da v nobenem primeru ne daje pravice državljanu druge države članice, da pridobi dansko državljanstvo. Vprašanje, ali posameznik poseduje državljanstvo države članice, se rešuje samo v okviru notranje zakonodaje te države.

Tako v maastrichtskem sporazumu kot tudi v sklepih iz Edinburgha je navedeno, da se vprašanje državljanstva ureja le z notranjo zakonodajo. Da tega ni jemati dobesedno, se je pokazalo že z deklaracijo iz februarja l. 1992, ko je bilo dodano, da lahko država članica sama deklarira, kdo so njeni državljani »za potrebe« Evropske skupnosti, tako da vloži deklaracijo pri predsedstvu. V primeru, da pozna notranja zakonodaja več vrst državljanstev in da ne opredeljuje, katera kategorija tvori državljane »za potrebe Evropske skupnosti«, potem se zdi bolj verjetno, da bo država to uredila s posebno deklaracijo kot pa z zakonom. Vse to še bolj utrjuje načelo, da država članica prosto odloča o tem, kdo so njeni državljani za potrebe Evropske skupnosti, ki so na tak način upravičeni do statusa državljana skupnosti.

Kljub vsemu ne moremo 8. člena Evropskega sporazuma, ki se sklicuje na notranjo zakonodajo, še bolj pa na zgoraj omenjeno deklaracijo in odločitev, razlagati tako, da ima država članica popolnoma proste roke pri vprašanju državljanstva in da ji ni treba upoštevati vsaj minimalnih standardov, ki jih zahteva mednarodno pravo. Država članica tako ne more – za pravne potrebe skupnosti – med svoje državljane vključiti tudi večje populacije iz drugih koncev sveta, ki nimajo nobene zgodovinske ali drugačne povezave s to državo (njihova morebitna vključitev bi pomenila, da bi na ta način prišli do ugodnosti, ki jih nudi Evropska skupnost, predvsem do pravice svobodnega gibanja). Prav tako država članica ne more arbitrarno izključiti večjega dela svoje populacije. Pri združitvi obeh Nemčij se je pojavilo to vprašanje, saj ni šlo za nekaj tisoč ali deset tisoč novih državljanov, temveč za nekaj deset milijonov.

1. Pravice državljanov EU

Evropska pogodba trenutno priznava sedem pravic, med njimi pravico do svobodnega gibanja, volilno pravico in pravico do kandidiranja na evropskih in lokalnih volitvah v državi, kjer ima oseba stalno prebivališče (kljub temu, da ni državljan), pravico do konzularno-diplomatske zaščite v državi, kjer država članica nima svojega predstavništva, prav tako pa tudi pravico do predložitve peticije v evropski parlament in pravico, da se obrne na ombudsmana. Leta 1993 je evropski parlament izglasoval v skladu z 8d in 138e členom pravila za postopek za vložitev peticije in delo ombudsmana. V skladu s temi »pravili« ima ombudsman pravico, da vodi poizvedbe v zadevah, kjer je prišlo do malomarnega ravnanja s strani institucij in raznih teles skupnosti. Sprejeta so bila določila, kjer so navedene dolžnosti ombudsmana (Jorna, 1995:3). Čeprev 2. odstavek 8.

člena pogodbe določa, da so državljani EU dolžni izpolnjevati svoje obveznosti, ki izhajajo iz pogodbe, pa pogodba sama takšnih obveznosti ne predvideva.

Kot je poudarilo Medameriško sodišče za človekove pravice je državljanstvo pomembno, ker inter alia predstavlja »osnovni pogoj za uveljavljanje političnih pravic«. Na splošno države podeljujejo volilno pravico (aktivno in pasivno) svojim državljanom. Pravica do političnega udejstvovanja je utemeljena v 25. členu in v 23. členu ameriške konvencije o človekovih pravicah. Glede na uvod ima »vsak državljan« pravico do političnega udejstvovanja. V 21. členu univerzalne deklaracije o človekovih pravicah so manj eksplicitni o tem vprašanju, toda nedvomno temeljijo na dejstvu, da so upravičenci državljani.

Odločitev nemškega Ustavnega sodišča z dne 31.10.1990 dovolj jasno kaže, da predstavljajo lokalne volitve za narod in njegovo suverenost pomembno področje delovanja. Sodišče je odločilo, da so reforme lokalne volilne zakonodaje v Schleswig-Holsteinu in Hamburgu, ki dajejo volilno pravico tujcem, *neustavne*, ker tujcev ni moč uvrstiti v eno izmed skupin, ki jih predvideva 20. člen ustave, ki skupaj z 28. členom velja tudi za lokalne volitve. Poleg takšnih ustavnih problemov predstavlja vprašanje volilne pravice za tujce tudi političen problem, saj daje določenemu delu prebivalcev – tujcev v neki skupnosti večjo politično moč.

Zato pomeni člen 8.b napredek pri promoviranju političnih pravic tistih evropskih državljanov, ki se poslužujejo pravice do svobode gibanja, ki je zagotovljena z zakonodajo Evropske skupnosti. Določba ne pokriva državnih in regionalnih volitev, kar pomeni praznino. Vizija Evrope je pluralistična struktura sestavljena iz različnih »nivojev« odločanja. Vedno več problemov se pojavlja, ko se poskuša državne in regionalne volitve predstaviti kot »bolj pomembne«, »bolj politične« v primerjavi z drugimi nivoji odločanja, kar vse vodi k potrebi po ponovnem premisleku o prihodnosti skupne Evrope. Primeri Irske in Velike Britanije ter razprava, ki je tekla v nordijskih državah v 80-ih letih o volilni pravici za nordijske državljane na državnih volitvah, ponujajo nekatere možne vzorce.

Nadaljnja razsežnost, ki jo ima volilna pravica za državljane unije, je izločitev državljanov tretjih držav. Nekatere države enostransko dajejo volilno pravico na lokalnih volitvah tudi državljanom držav, ki niso članice Evropske unije. Ne moremo trditi, da so državljani tretjih držav, ki so brez volilne pravice ter brez pravice do državljanstva skupnosti, na tak način diskriminirani, prav tako pa tudi ne, da je olajševanje pogojev za pridobitev državljanstva v okviru določene skupine držav (kot n.pr. nordijske države, države Evropske unije in pa srednjeameriške države) prepovedano.

Skozi zgodovino človekovih pravic so bile politične pravice tiste, ki so bile podeljene najkasneje. Medtem ko so bile civilne pravice in svoboščine podeljene vsakomur, so bile politične pravice podeljene s strani države le »določenim ljudem«. Hkrati je država skrbno varovala svojo posebno pravico do odločanja o tem, kdo so ti »ljudje«. Vendar pa, če razumemo politične pravice kot absolutne pravice ter resno jemljemo politično udejstvovanje, potem moramo nas delež pri tem ponovno oceniti. Obstaja več načinov za doseg sprememb, vsekakor pa moramo iskati rešitve v širših perspektivah.

2. Državljanstvo EU – pogledi in kritična razmišljanja na trenutno stanje

Pri spremembah pogodbe ima komisija Evropske unije dve pomembni funkciji: zagotoviti spoštovanje zakonov in ekskluzivno pravico za predlaganje zakonodaje. V okviru institucij Evropske unije in zunaj njih potekajo intenzivne razprave o nadaljnjem razvoju državljanstva EU. V skladu z 2. odstavkom člena pogodbe bo letos sklicana medvladna konferenca, kjer naj bi preverili, ali so potrebne kakšne spremembe v pogodbi. Na podlagi 1. odstavka člena Evropske pogodbe lahko vlade držav članic ter Evropska komisija predlagajo amandmaje k pogodbi. Namen tega poročila je podati nekaj predlogov za spremembo državljanstva EU, kot je le-to opredeljeno v 8. členu evropske pogodbe, ki naj bi bili upoštevani ob pogajanjih za konferenco.

V poročilu komisije je navedeno, zakaj je bil status državljanstva EU »konstitucionaliziran« na ravni Evropske skupnosti, hkrati pa so podani nekateri cilji, ki opravičujejo izbiro državljanstva in uvedbo tega statusa na nadnacionalnem nivoju. Namen tega poglavja je odgovoriti na vprašanje, zakaj je bilo državljanstvo EU uvedeno in kaj pravzaprav pomeni. Tretje poglavje se ukvarja s sedanjo vsebino in pogoji za državljanstvo EU. Še prav posebej je opisan razvoj 8. člena evropske pogodbe od sprejetja Evropskega sporazuma leta 1993. Hkrati so navedene tudi tiste pravice, ki niso bile sprejete v koncept državljanstva EU in ki niso v direktni povezavi s statusom državljanstva. Četrto poglavje se ukvarja z možnimi spremembami statusa državljanstva EU. Predlogi so nastali v okviru same Evropske skupnosti, držav članic in raznih komisij.

Treba je ločevati med cilji, ki jih imajo evropske institucije in države članice pri uvajanju državljanstva EU in ali so bili narejeni določeni koraki za uresničitev teh ciljev, ter med cilji, ki naj bi jih v zvezi z državljanstvom sprejele te institucije in kako naj bi se te cilje najboljše uresničilo.

Prav tako je treba ločevati predloge za reformo državljanstva EU in trenutno stanje na tem področju. Možna reforma državljanstva EU, ki bi prinesla več jasnosti na to področje, se kaže predvsem v dejstvu, da je državljanstvo EU pogojeno z državljanstvom države članice unije. Prav tako bi bila potrebna sprememba besedila v pogodbi, ki bi jasneje opredelilo pogoje za omejevanje pravice do svobode gibanja in bivanja, potrebno bi bilo skrajšati rok za usklajitev odstopanj od načela enake obravnave na področju volilne pravice, razširiti pristojnosti ombudsmana in izdelati katalog temeljnih pravic.

a) Državljanstvo EU

Postavljajo se določena vprašanja v zvezi z državljanstvom EU, ki kažejo na nedorečenost ali celo na določeno kontradiktornost določb o državljanstvu in ostalih pogodb, ki so jih sklenile države članice Evropske unije. Pravica do prebivanja – 8. člen eksplicitno zagotavlja pravico do svobode gibanja, vstopa in prebivanja; toda te pravice so lahko omejene z zakoni. Vprašanje je, ali 8. člen sploh kaj prispeva k obstoječemu pravnemu stanju, razen, da pomeni novo osnovo za sprejetje sekundarne zakonodaje. V tem kontekstu je vprašljivo tudi določilo, da so edino državljani držav članic državljani EU.

Ali lahko tako kot komisija trdimo, da pomeni državljanstvo EU neposredno politično vez med unijo in državljani držav članic, če je državljanstvo EU

ustvarjeno z namenom, da bi državljane Evropske skupnosti vzgajali v duhu evropske identitete? Izključitev dolgoletnih stalnih prebivalcev, državljanov tretjih držav, kaže na to, da se teži k posebnemu tipu identitete, ki pa ni v skladu s konceptom držav, ki sprejemajo imigrante že več let. Lahko rečemo, da ohranitev državljanstva države članice kot predpogoj za državljanstvo EU opozarja na dejstvo, da so suverene države tiste, ki določajo obseg in vsebino državljanstva EU, ter da je njihova suverenost pomembnejša, kot so posameznikove pravice (Jorna, 1995:3).

b) Volilna pravica

Glede volilne pravice so institucije Evropske unije sprejele dve direktivi, ki na podlagi te pravice zagotavljata pravico do enake obravnave tako na notranjih (občinskih) kot tudi na evropskih parlamentarnih volitvah. Vendar pa tako pogodba kot tudi sekundarna zakonodaja omejujeta to temeljno načelo enake obravnave. Določilo o volilni pravici dovoljuje državi članici, da se v primeru, ko državljani EU predstavljajo 20% vseh volilcev, odloči, da ne upošteva določila, kar bistveno omejuje temeljno pravico do enake obravnave. Evropski parlament je predlagal, da se veljavnost tega določila časovno omeji, vendar ta predlog ni bil sprejet. Nekatero državo članico so pripravljene zagotoviti volilno pravico državljanom EU na notranjih volitvah, kot jo določa 8. člen, le na podlagi recipročnosti. Vendar ali je pogoj recipročnosti v skladu z zakonodajo Evropske unije?

c) Temeljne pravice

Za temeljne pravice lahko rečemo, da je kljub temu, da okvir temeljnih pravic presega okvir državljanskih pravic, takšen status državljanstva, ki eksplicitno ne zagotavlja temeljnih pravic, močno osiromašen. Ker so ekonomske in socialne pravice vezane na pogoj za pridobitev pravice do bivanja, zadostujeta vir sredstev in zdravstveno zavarovanje. Zastavlja se vprašanje o socialni dimenziji državljanstva EU. Preseneča dejstvo, da je zelo malo ekonomskih in socialnih pravic, če sploh so kakšne, zagotovljenih na podlagi državljanstva EU, kar naj bi prispevalo k boljši pravni zaščiti državljanov EU.

d) Diplomatska in konzularna zaščita

O diplomatski in konzularni zaščiti lahko rečemo, da se je delo na tam področju pričelo že pred uveljavitvijo maastrichtskega sporazuma. Posebna delovna skupina (EPC Working Group on Consular Affairs) je izdelala gradivo z naslovom »Navodila za zaščito državljanov članic skupnosti v državi, kjer njena država nima diplomatsko-konzularnega predstavništva«. V skladu z navodilom lahko državljan članice unije v državi, kjer njegova država nima predstavništva, zaprosi za posredovanje in pomoč diplomatsko-konzularno predstavništvo druge države članice skupnosti ali misijo skupnosti. Za posredovanje ali pomoč lahko državljan EU zaprosi v primerih, kot so: smrt, nesreča, huda bolezen, napad ali aretacija. Vse države, ki niso članice unije, so obveščene o navodilu. Prav tako so se sporazumeli o dokumentu, ki ga lahko izda misija EU za povratek državljan EU v svojo državo (Emergency Travel Document).

e) Pravica do peticije

V členu 8.d je določeno, da ima vsak državljan EU in vsak tujec, ki legalno prebiva v državi članici, pravico do peticije. Peticija se naslovi na parlament, ki jo nato odstopi komisiji. Pričakovati je, da se bo število peticij povečalo, kar bo zahtevalo od parlamenta in komisije večjo učinkovitost in ažurnost. Pri tem bo

potrebno ločiti postopek s peticijam in postopek s pritožbami zoper malomarno delovanje institucij skupnosti – uprave, ki je stvar ombudsmana.

f) *Ombudsman*

Določbo o ombudsmanu vsebuje člen 8.d. Določba predstavlja pomemben element državljanstva EU in demokratične kontrole. Ombudsman lahko sproži postopek v primerih malomarnega delovanja različnih institucij unije, razen zoper sodišče in sodišče prve stopnje v zvezi z njunimi sodnimi postopki. Institucije Evropske unije so dolžne poslati ombudsmanu vse informacije, ki jih zahteva, prav tako pa mu morajo dovoliti dostop in vpogled v posamezne spise. Pri tem je vezan na tajnost podatkov.

Zaključek

Pravni red v vseh evropskih državah podeljuje svojim državljanom več pravic kot tujcem, ki bivajo pri njih (n.pr. na področju človekovih pravic, ki se vežejo na politične aktivnosti). Pri tem moramo poudariti, da se je državljanski status državljanov v Evropski uniji že temeljito spremenil s sprejetjem veljavnih določil. V prihodnosti se bo s sprejetjem skupne evropske zakonodaje in uvedbo evropskega državljanstva pomen notranjih zakonodaj močno zmanjšal.

Razločevanje med državljanji in tujci se bo zmanjšalo tako v pravnem kot tudi praktičnem pogledu, vendar le v okviru Evropske skupnosti in z ozirom na njene državljanke. Trenutni pravni in administrativni trendi kažejo, da te države še niso pripravljene ali pa so vsaj veliko manj pripravljene, da bi takšno politiko izvajale tudi za državljanke tretjih držav. Težko je opredeliti skupne trende v politiki proti tretjim državam, ki niso članice Evropske skupnosti. Nekatere države se držijo tradicionalne politike in podeljujejo tujcem, ki bivajo pri njih, samo toliko pravic pri dodelitvi državljanstva, kolikor to od njih zahteva mednarodno pravo. Druge države podeljujejo pri njih živečim tujcem pravni status, katerega okvir močno presega dolžnosti, ki jih imajo te države po mednarodnem pravu.

LITERATURA

- ANDRASSY Juraj (1984): Mednarodno pravo, Zagreb, Školska knjiga.
- FRANSMAN Laurie (1995): The case for reform, Referat na konferenci Državljanstvo v novi Evropi; London 8. in 9. junij 1995.
- HOFMAN Rainer (1995): Nationality Status and Minorities, Referat na konferenci Državljanstvo v novi Evropi; London 8. in 9. junij 1995.
- JORNA Kristina (1995): Union citizenship in an closer Union – Some Reflection on current state of play, Referat na konferenci Državljanstvo v novi Evropi, London 8. in 9. junij 1995.
- KNEŽEVIĆ Gašo in drugi (1995): Prestanak SFRJ – pravne posledice, Beograd, Pravni fakultet.
- O'LEARY Siofra (1995): European Union Citizenship – Option for Reform, Referat na konferenci Državljanstvo v novi Evropi, London 8. in 9. junij 1995.
- ROSAS Allan (1994): Nationality and Citizenship in a Changing European and World Order, Turku Law School.
- European Bulletin on Nationality, Svet Evrope, Strasbourg, 1995.

MEDIJSKA POLITIKA EVROPSKE UNIJE NA PODROČJU INFORMACIJSKE TEHNOLOGIJE

Povzetek. Članek predstavlja politiko Evropske unije do elektronskih medijev in telekomunikacijskega sektorja ter izpostavlja probleme, ki nastajajo pri vzpostavljanju informacijske družbe: ukinitve nepotrebnih regulacijskih ovir, univerzalen in javen servis, vstopne poslovne restrikcije in medijski pluralizem. Informacijska družba bo zahtevala takšno medijsko politiko, v katero bodo vključeni vsi mediji in ki ne bo dovoljevala neskladnosti med politikami posameznih medijskih sektorjev. Ker konvergenca vpliva na vse aspekte življenja, medijska politika ne sme vključevati le ekonomsko dimenzijo, ampak ves spekter vrednot (socialne, kulturne, idr.).

Ključni pojmi: Evropska Unija, elektronski mediji, informacijska družba, medijska politika

Informacijska družba je že dolgo vroča tema znanstvenih in političnih pogovorov (Bell 1973, Porat 1977), Nora in Minc 1987), toda njena pomembnost se je pod vplivom nedavnega tehničnega in tržnega razvoja še okrepila. Tehnološke spremembe so transformirale tradicionalni telefonski sistem v t.i. informacijsko avtocesto, ki omogoča večji pretok informacij in večjo procesno moč prenosa informacij preko mreže. Integracija audivizualne komunikacije in založništva z informatiko in telekomunikacijo omogoča oblikovanje novih servisnih dejavnosti, ki bi lahko močno zaznamovale evropsko družbo. Ena od najbolj signifikantnih sprememb, ki je nastala pri integraciji tehnologije, je zameglitev tehničnih razlik med videotelekomunikacijskimi servisi in interaktivnimi elektronskimi mediji. Ta konvergenca lahko temeljito spremeni karakter elektronskih medijev in njihove funkcionalnosti v družbi. Komunikacijska povezava glasu, podatkov in slike bo omogočila razvoj novih servisov in produktov ('teleshopping, interaktivne tele-igrice in video-on-demand'). S pomočjo novih komunikacijskih možnosti se bodo na različnih področjih, n.pr. v izobraževanju in v zdravstvu, uresničevali tudi t.i. družbeni cilji.

Ali je konvergenca medijskega sektorja podobna industrijski revoluciji, kot je zapisano v poročilu o informacijski družbi in predloženo Evropskemu svetu ('Bangelmanovo poročilo')¹ ali pa je del evolucijskega procesa, je vsebina druge razprave. Dejstvo je, da bo vpliv novega medijskega razvoja na družbo ogromen.

* Karmen Erjavec, asistentka na Fakulteti za družbene vede in doktorand na Univerzi Salzburg

¹ Europe and the Global Information Society Report of the High-Level Group on the Information. (1994), (Bangelmannovo poročilo).

Vlade in druge regulacijske avtoritete se bodo morale soočiti s problemom regulacije tega konvergentnega sektorja, vključno z vprašanjem svobode, restrikcije in/ali dolžnosti sodelujočih akterjev zakonodaje. V Združenih državah Amerike in tudi v zahodni Evropi je vse močnejša diskusija, izzvana s tehnološkim razvojem, o regulacijskih ovirah (Dennis, 1993).

V tem članku bo na kratko opisana temeljna komunikacijska politika Evropske unije. Najprej bo predstavljeno politično ogrodje Evropske unije o informacijski družbi, ki je predpogoj za razvoj evropske informacijske avtoceste.

Glavne poteze evropske komunikacijske politike

Razvojna politika elektronskih medijev in telekomunikacijskega sektorja

V prvih 25 letih obstoja Evropske skupnosti ni bilo razvite celovite medijske politike. Šele v osemdesetih letih so na evropskem nivoju razvili osnoven koncept politike na področju telekomunikacij in elektronskih medijev. Medtem ko je bila politika elektronskih medijev in telekomunikacij uvrščena v kontekst notranje tržne iniciative, sprejete leta 1985², je bila politika posameznih področij zasnovana in uresničena ločeno.

Temeljni cilj telekomunikacijske politike Evropske unije, kot je zapisano v Maastrichtski pogodbi, je oblikovanje internega trga telekomunikacijskega sektorja, v katerem bo potekala neomejena konkurenca. Specifični problem Unije na tem področju je bila visoka stopnja regulacije in monopolni položaj državnolastniških PTT-jev v večini držav Evropske unije. V smislu nadaljevanja kontinuitete teh telekomunikacijskih organizacij in omogočanja delovanja univerzalne telekomunikacijske mreže brez omajanja njihove finančne stabilnosti se je začel proces liberalizacije tega sektorja.³

Na osnovi triplastnega modela telekomunikacijskega trga (oprema/telekomunikacijski servisi/mrežni servisi) se je postopna liberalizacija trga začela na nivoju opreme. Liberalizacija vseh servisov, vključno s telefonijo, naj bi se končala do 1. januarja 1998, kot je bilo sklenjeno 22. julija 1993 na Evropskem svetu. Leto kasneje je Svet sprejel novo resolucijo, v kateri so se države članice obvezale, da bodo do 1. januarja 1998 uresničile celovito liberalizacijo telekomunikacijske strukture na osnovi oblikovanega regulacijskega ogrodja za univerzalne servise (Hudson, 1994). Regulacijske spremembe so vsebovane v drugem delu *Zeelene knjige*, objavljene januarja 1995.⁴ Komisija je v dodatku tudi zapisala smernice za liberalizacijo telekomunikacijskih servisov preko infrastrukture CATV.

Časovne postavke za liberalizacijo so podprte s harmonizacijo ukrepov, tako

² *Commission of the European Communities (1985): Completing the Internal Market White Paper from the Commission to the European Council. COM, 85(310).*

³ *Commission Directive of 28 June 1990 on competition in the markets for telecommunications servs. (1990), OJ, 192 (10).*

⁴ *Green Paper on the liberalization of telecommunications infrastructure and cable television networks. (1995), COM, 682(94).*

s ciljem razvoja enotnega trga evropske unije kot unijinih R&R programov za konkurenčnost evropske industrije.

Gerald W. Brock v knjigi *Process and preference telecommunication policy making* trdi, da je glavni cilj politike Evropske unije na področju elektronskih medijev razvoj internega trga audiovizualnih servisov in da se politika elektronskih medijev bistveno razlikuje od telekomunikacijske politike.

Po Brocku obstaja temeljna razlika med tema dvema področjema v pozornosti, namenjeni vsebini za posamezno področje. Medtem ko se problem telekomunikacije ne rešuje na nivoju Unije, je ustanovitev internega trga elektronskih medijev zahtevala od članic Unije vsebinsko zasnovane ukrepe, kot so n.p.r. zaščita mladoletnikov, ukrepi na področju reklamiranja in založniških pravic (Brock, 1994: 33–45). Podobno kot o vsebinskih problemih so potekali politični pogovori tudi o mnenjskem pluralizmu in konkurenci.⁵

Druga razlika v politiki Unije do teh dveh sektorjev je njen pristop k liberalizaciji teh sektorjev. Medtem ko Unija svojo politiko do elektronskih medijev usmerja k zagotovitvi svobodnega čezmejnega sprejemanja in redistribucije televizijskih programov v celotni Evropski uniji, ni sprejela nobenega zakona, ki bi zagotavljal posebne in ekskluzivne pravice državam članicam pri oskrbovanju elektronskih servisov (Preiskel, Higham, 1995).

Bangelmannovo poročilo

Do nedavne odsotnost celovite komunikacijske politike ni bistveno ovirala razvoja elektronskih medijev in telekomunikacijskega sektorja, ker sta bila oba sektorja v zadostni meri med seboj neodvisna. Z naraščajočo konvergenco teh dveh sektorjev pa se je pojavila potreba po novi obsežni politični reorganizaciji v kontekstu uveljavljanja informacijske družbe. Clinton/Gorova vlada je v Združenih državah Amerike ta problem reševala v okviru 'National Infrastructural Initiative' (Gore, 1994). Za Evropsko unijo je postalo oblikovanje informacijske družbe prioriteta naloga. Komisija je decembra 1993 v *Beli knjigi*, namenjeni rasti, konkurenci in zaposlovanju, zapisala, da je informacijska družba »srce razvojnega modela za 21. stoletje in da je ta razvoj bistven za preživetje Evrope«.⁶

Evropski svet je povabil skupino strokovnjakov, da pod vodstvom evropskega komisarja za telekomunikacijsko in industrijsko politiko Martina Bangelmanna prouči ukrepe za uveljavljanje informacijske družbe. Skupina je junija 1994 Evropskemu svetu predstavila poročilo *Europe and the Global Information Society*.

Bangelmannovo poročilo predlaga konkretne projekte kot 'gradnike' za uveljavitev informacijske družbe in priporoča ukrepe za ureditev regulacijskega ogrodja. V poročilu 'gradniki' predvsem zagovarjajo razvoj mrež, glavnih servi-

⁵ Commission of the European Communities (1992): *Pluralism and Media Concentration in the Internal Market: An Assessment of the Need for Community Action Commission Green Paper. Com, 480(92)*.

⁶ European Commission (1993): *Growth, Competitiveness, Employment-The Challenges and Ways Forward into the 21.st Century With the Paper. COM, 700(93)*.

sov in partnerstvo med privatnim in javnim sektorjem. Poročilo svetuje, naj se financiranje informacijske družbe prepusti predvsem privatnemu sektorju, javni sektor pa naj le pomaga usposabljeni akterje in prevzame katalično funkcijo. Specifični projekti so naslovljeni na uporabo servisov, kot so delo na daljavo, učenje na daljavo, upravljanje cestnega prometa, zdravstvena mreža in mreža evropske javne uprave.

Poročilo priporoča naslednje ukrepe za ureditev regulacijskega ogrodja telekomunikacijskega sektorja pri graditvi informacijske družbe:

– nadaljnja rast konkurenčnosti telekomunikacijske infrastrukture in servisov;

– odstranitev političnih togosti v telekomunikacijski organiziranosti, n.pr. pri subvencioniranju javnih funkcij, pri vključevanju v zunanje R&R aktivnosti in pri samostojni odgovornosti za ustanavljanje univerzalnih servisov;

– ustanovitev regulacijskih avtoritet na evropskem nivoju, ki bi bile odgovorne za reguliranje operacij na celotnem področju Unije in za uresničevanje posameznega regulacijskega ogrodja;

– realizacija regulacijskih ciljev v okviru jasno postavljenih časovnih omejitev.

Bangelmanovo poročilo poudarja pomen notranje povezave in učinkovitosti, ureditev tarif in zagotovitev enakega dostopa do trgov tretjih držav. *Poročilo* tudi zagovarja nadaljnji razvoj enotne evropske regulacijske politike pri zagotavljanju avtorskih pravic, pravice do zasebnosti, zaščite informacij in problema medijskega lastništva. *Bangelmanovo poročilo* poudarja pomen notranje povezave in učinkovitosti, ureditev tarif in zagotovitev enakega dostopa do trgov tretjih držav. *Poročilo* tudi zagovarja nadaljnji razvoj enotne evropske regulacijske politike pri zagotavljanju avtorskih pravic, pravice do zasebnosti, zaščite informacij in problema medijskega lastništva. *Bangelmanovo poročilo* predlaga ustanovitev posebnega odbora, v katerem bi sodelovale eminentne osebnosti iz vseh področij in bdele nad izvrševanjem postavljenih nalog pri oblikovanju informacijske družbe in promocije ozaveščanja javnosti o njenih možnostih.

V odgovor na *Bangelmanovo poročilo* je Evropska komisija oblikovala akcijski načrt *Europe's Way to the Information Society*,⁷ kjer so začrtane koordinacijske smernice za ves informacijski sektor in oblikovani predlogi za naslednja področja:

- regulacijsko in zakonodajno ogrodje;
- mreže, temeljni servisi, uporaba in vsebina;
- družbeni, socialni in kulturni aspekti;
- promocija informacijske družbe.

Bangelmanovo poročilo in akcijski načrt Komisije sta postali bistveni izhodiščni točki v tranziciji Evropske unije v informacijsko družbo.

⁷ Commission of the European Communications (1994): *Europe's Way to the Information Society: An Action Plan*. COM, 347(94).

Regulacija informacijske avtoceste v Evropski uniji

Soočanje s konvergenco

Telekomunikacijsko zakonodajo in zakonodajo elektronskih medijev so na evropskem nivoju oblikovali in sprejemali ločeno; čeprav so se politične iniciative zavedale pomena konvergenca.

Evropska komisija se je že leta 1987 v *Zeleni knjigi o telekomunikacijskih servisih in opremi*⁸ osredotočila na konvergenco telekomunikacije in računalnikov. Kot izhodiščna točka analize je bilo postavljeno dejstvo, da konvergenca telekomunikacij in informacijske tehnologije vodi do številnih novih problemov, ki vključujejo kolizijo dveh različno reguliranih sektorjev – telekomunikacijskega sektorja, ki je bil v Evropi tradicionalno v rokah državnega monopola in subjekt striktnega reguliranja, in računalniškega sektorja, ki se je razvil v konkurenčnem okolju.

V *Zeleni knjigi* iz leta 1987 je tudi omenjena dolgoročna konvergenca audiovizualnih tehnologij. Toda nadaljnje problematiziranje te teme je bilo odloženo na kasnejše obdobje. Danes vemo, da je konvergenca audiovizualne in komunikacijske tehnologije temeljna značilnost informacijske družbe (Dennis, Pavlik, 1993). Danes sta popolnoma različno regulirana sektorja producirana skupaj. Ta pojav in dejstvo, da tudi tradicionalni medijski sektorji, kot sta tisk in založništvo, konvergirajo z modernimi elektronskimi mediji, vodita v kolizijo regulacijske tradicije (Preiskel, Higham, 1995: 383).

V drugem delu *Zelene knjige o infrastrukturi*⁹ je objavljeno poglavje 'Future evolution of the regulatory environment to meet the challenges of convergence'. V tem poglavju je Komisija dokončno sprožila pogovor o konvergenci telekomunikacije in elektronskih medijev z namenom oblikovanja regulacijskega ogrodja konkurenčne infrastrukture.

Problemi

Tehnološki razvoj pelje h konvergenci medijev, dopušča oblikovanje trga preko mej posameznih sektorjev in ponuja možnost delovanja novih servisov. V literaturi se največkrat omenjajo naslednje možnosti uporabe servisov: 'teleshopping, vido-on-demand in tele-games'. Zagotovila za to, da bodo kupci resnično plačevali za storitve teh servisov, pa ni.

Negotovost pri oblikovanju trga nove tehnologije prav tako vnaša negotovost pri potencialnih investitorjih. Posebno je ta negotovost prisotna pri dolgoročnih investicijah, ki so nujne pri zagotavljanju infrastrukture.

Colin Turner trdi, da bo primerno regulacijsko ogrodje olajšalo investicije v nove servise. Prav tako pa se ne sme zanemariti socialna in kulturna vloga te multimedijske uporabe (Turner, 1995: 506).

⁸ Commission of the European Communities (1994): *Towards a Dynamic European Economy*. COM, 347(94), str. 5.

⁹ Commission of the European Communities (1994): *Towards a Dynamic European Economy*. COM, 347(94), str. 2.

a) *Odstranitev nepotrebnih regulacijskih ovir*

Za Schoofa in Browna prvi problem pri oblikovanju skupne politike nastane že pri odstranjevanju nepotrebnih regulacijskih ovir, ki so jih povzročile različne regulacijske tradicije. Da bi se izognili oblikovanju fragmentarnih pristopov v Evropski uniji, zahtevata odstranitev nekonsistentnih posledic konvergence elektronskih medijev in telekomunikacijskega sektorja in priporočata revizijo uporabe različnih medijskih politik, da bi se izognili neželenim posledicam konvergence (Schoof, Brown, 1995: 329).

Med problemi, s katerimi se bo Evropska unija morala soočiti, je tudi določitev kvote vsebin evropskih programov. Tretje poglavje *Television without Frontiers* z naslovom 'Promotion of distribution and production of television programmes' vključuje takšne kvote.¹⁰ Komisija je oblikovala jasne preference produkcije posameznih delov programa. Posamezne medijske institucije in ameriška filmska in televizijska produkcija so podvomile v učinkovitost teh kvot.

Tretje poglavje vključuje tudi ključni element političnega kompromisa. To poglavje je *quid pro quo* za dosego dveh pomembnih tržnih ciljev: svobodnega sprejema med državami Evropske unije in regulacije posameznih servisov (Siune, Truetzschler, 1992).

b) *Univerzalni in javni servisi, kulturni aspekt*

Regulacijski ukrepi o oskrbovanju servisov, ki so v javnem interesu, so bili sprejeti tako v telekomunikacijskem sektorju kot v elektronskih medijih. Zagotavljanje posebnih in ekskluzivnih pravic pri oskrbovanju telekomunikacijske infrastrukture se nanaša na pojem univerzalnega servisa. Telefonija je temeljni servis, do katerega ima vsak državljan dostop pod razumnimi in nediskriminacijskimi pogoji, ki so zagotovljeni v liberaliziranem okolju. Za uveljavljanje univerzalnih servisov je bila najbolj pomembna odločitev Evropske unije za odprt infrastrukturni trg od 1. januarja 1998 (Hudson, 1994: 659).

S pojavom novih servisov se je povečala utemeljenost vprašanja, v kolikšni meri naj se pojem univerzalni servis razširi na telekomunikacijske servise in/ali elektronske medije in kako naj se univerzalni servisi financirajo.

Argument za vključitev novih servisov v definicijo univerzalnih servisov prav, da se bo s vključitvijo novih servisov možno izogniti pojavu razredne stratifikacije v informacijski družbi. Argument proti vključitvi pa je dodatno finančno breme, ki bi predstavljalo še dodatne ovire za nove potencialne akterje (Schoof, Brown, 1995: 332).

Elektronske medije v veliki meri oskrbujejo javni mediji in so tradicionalno temelj nacionalne medijske politike. Javne servise v večini držav financirajo s pomočjo državljanov v obliki naročnine. V zadnjih letih ima, tako v javnih kot v privatnih elektronskih medijih, vedno večjo vlogo privatni kapital. Komerzialne televizije se financirajo predvsem iz reklam, nov trend pa predstavljajo t.i. pay-TV. Tudi vedno več privatnih kanalov zahteva od državljanov, da bi jim plačevali naročnino. To bi lahko vodilo v restrukturiranje mnogih javnih elektronskih medijev, v redukcijo zaposlenih in servisov. Konkurenca močno kritizira javne

¹⁰ Commission of the European Communities (1984): *Television without Frontiers Green Paper on the establishment of the common market for broadcasting, especially by satellite and cable*. COM, 300(84), str. 5.

elektronske medije, ker uporabljajo naročnino za osnovo konkurenčnega boja na komercialnem trgu.

Javni elektronski mediji so zrasli v obdobju, ko je bil zemeljski spektrum redek resurs, in so zato zadovoljevali velik delež javnih interesov, vključno s kulturnimi in izobraževalnimi cilji. To je bilo posebej prisotno v državah, kjer ni bilo mogoče sprejemati več kot šest zemeljskih kanalov. Satelitski prenos je dodal 150 kanalov, digitalna kompresija pa dopušča še pet- do šestkrat več servisov. Mnoge satelitske televizije planirajo prenos multiplih programov.

Oblikovanje prihodnjega statusa javnih elektronskih medijev je zelo pomembna naloga Evropske unije. Schoof in Brown podajata isti argument za nadaljevanje delovanja javnega servisa v Evropi, ali direktno preko naročnine ali indirektno kot za telekomunikacijske univerzalne servise: oskrba servisov z minimalno vsebino, zagotovitev določene stopnje pluralnosti in vključitev kulturne različnosti. Predlagata tudi ponoven razmislek o vlogi javnega interesa in kulturne politike na področju elektronskih medijev. »Če se ne bo v zadostni meri pretehtala vloga javnih elektronskih medijev, bo težko intelektualno in operacionalno vzdrževati nivo celotnega sektorja«, trdita Schoof, Brown (1995: 333).

c) Poslovne restrikcije in konkurenčna politika

Razvoj konvergence telekomunikacijskega sektorja in elektronskih medijev je spodbudil splošen trend horizontalne in vertikalne integracije podjetij v sektorju.

Mnoge dežele v različnih oblikah podpirajo vstopne poslovne restrukcije. Ekstremen primer je monopol, ki omejuje vstop na trg vsem drugim udeležencem. V mnogih evropskih deželah je do nedavnega veljal na področju mobilne mreže monopol, ki še vedno velja v večini držav za fiksno mrežo. Kot rezultat dogovora o telekomunikaciji iz leta 1992 in publikacije *Zelena knjiga o mobilni komunikaciji in infrastrukturi* se je v Evropski uniji oblikovalo soglasje o ukinitvi vstopnih restrikcij.

Celo na trgih, ki veljajo za odprte, veljajo vstopne restrikcije. V Združenih državah Amerike lokalnim kabelskim podjetjem ni dovoljeno ponujati kabelskega sistema na področju drugih servisov. V ZDA uporablja velik odstotek mrež (elektrika, telekomunikacija in kabelska TV) drogove, ki so v lasti energetskih ali telekomunikacijskih podjetij. Regulacija FCC-ja in kasnejši Kabelski zakon iz leta 1984 sta prepovedala zamenjavo podjetij pri vstopu v kabelsko dejavnost. Danes, ko je v ZDA dobro razvita kabelska televizija, se mnogi zavzemajo za ukinitvev teh restrikcij (Hudson, 1994: 661).

Vstopne poslovne restrikcije so prisotne tudi v Veliki Britaniji. Britanske telekomunikacijske organizacije po zakonu o telekomunikacijah ne smejo ponujati svojih razvedrilnih servisov. Britanska vlada je leta 1991 sprejela odlok, da bo do leta 2001 ukinila te restrikcije. Nedvomno bo ukinitvev vstopnih restrikcij in ukinitvev omejitve investicij tujega kapitala oblikovala takšno ekonomsko okolje, ki bo pritegnilo investitorje. V zadnjih letih v Veliki Britaniji veliko investirajo v kabelski televizijski sistem.

Negotovo je, ali se bo ta uspeh ponovil tudi v drugih državah Evropske unije. Prvič, RBOC ima po ukinitvi vstopnih restrikcij velike investicijske možnosti v lastni državi. Drugič, primer investiranja v Veliki Britaniji je pokazal, da

je kombinacija televizijskega in telefonskega servisa preko kabelske mreže zelo zanimiva za investitorje. Nadaljnje poslovne restrikcije so nepotrebne, če ne prispevajo k izboljšanju investicijske klime (Schoof, Brown, 1995: 333).

Tudi na Danskem telekomunikacijskim organizacijam ni dovoljeno ponujati razvedrilnih servisov. Na Nizozemskem pa kabelskim podjetjem ni dovoljeno producirati televizijskih programov. Različne vstopne restrikcije so značilne za različne države.

Čeprav se zdi jasno, da bo dolgoročno prevladal princip pravičnega in neregulativnega konkurenčnega boja in bodo vstopne restrikcije ukinjene, so restrikcije v omejenem obdobju kljub temu potrebne za doseg posebnih ciljev, ki služijo javnemu interesu.

Vsekakor pa je treba na evropskem nivoju pretehtati utemeljenost vstopnih restrikcij. Schoof in Brown se bojita, da bi različne nacionalne politike lahko hitro povzročile fragmentacijo evropskega trga in oblikovale ovire pri oskrbovanju vseevropskih servisov. Nacionalne strategije lahko z uporabo vstopnih restrikcij komercialno škodijo Evropski uniji, kjer je oskrba infrastrukture liberalizirana (Schoof, Brown, 1995: 334). Nacionalni nosilec oskrbe posameznega servisa je lahko zaradi restriktivne politike svoje države v neenakem položaju s konkurenčnim podjetjem iz druge države, kjer ne veljajo podobne restrikcije.

d) Možnost uporabe

Velik delež telekomunikacijske zakonodaje regulira dostop do infrastrukture glede na druge infrastrukturne oskrbovalce in oskrbovalce telekomunikacijskih servisov. Zastavlja se vprašanje, ali in v kolikšni meri se lahko regulacijski princip na področju telekomunikacij razširi na sektor elektronskih medijev, ki je bil dosedaj izločen iz takšnih pravil. Pri vsakršnem razširjanju telekomunikacijskih regulacijskih principov je treba upoštevati različnost v vsebinskem in transportnem aspektu, če naj se nadaljuje vsebinsko osnovana regulacija elektronskih medijev.

Kabelska distribucija televizijskih servisov je razvila svoj lasten pristop do oskrbovanja kabelske mreže z vsebino elektronskih medijev. Posamezne države članice imajo posebna regulacijska pravila za elektronske medije. Vprašanje je, ali naj imajo elektronski mediji odprt dostop do kabelske televizije ali bi morali za vstop izpolnjevati določene pogoje.

Ob vprašanju regulacije se odpira vprašanje 'pogojnega dostopa' do televizijskega programa. Mnoge televizijske postaje so razvile ustrezen sistem pogojne programske uporabe, največkrat v obliki dekodirne naprave na domu konzumenta. Evropska komisija je naročila EDVVG (European Digital Video Broadcasting Group), naj razvije industrijski pristop za pogojno uporabo digitalnih sistemov. Elektronski mediji so soglasni v številnih pomembnih elementih, ne najdejo pa konsenza o odprtem ali zaprtem sistemu. Oba sistema imata velik vpliv na trg.

Z nadaljnjim razvojem multimedijskih servisov bi bilo treba vzpostaviti takšno situacijo, ki bi onemogočala zlorabo podjetij, ki bi imela kontrolo nad omejeno uporabo medijev. Zato bi bilo potrebno razviti fleksibilen dostop do medijev, ki bi vključeval različne regulacijske tradicije elektronskih medijev in telekomunikacij, kar bi omogočilo soočenje z zahtevami po spremembah na trgu (Hudson, 1994: 662-663).

e) *Nove oblike licenc*

Novi multimedijski servisi lahko 'padejo' v različna regulacijska področja in lahko se tudi zgodi, da bodo novi podjetniki morali upoštevati tako regulacije elektronskih medijev kot telekomunikacijske regulacije. To pa lahko predstavlja še dodatno breme za nove akterje multimedijskih servisov.

V Združenih državah Amerike so se zavedali tega problema. Ameriški podpredsednik Gore je predlagal oblikovanje ločenih režimov za multimedijske servise na informacijski avtocesti, da ne bi 'padli' niti v skupino telekomunikacijskih regulacij niti v skupino regulacij elektronskih medijev, ampak v posebno skupino regulacij, ki bo vsebovala manj restrikcij (Gore, 1994).

Podobni ukrepi bi morali veljati tudi za nove servise v Evropi. Na lokalni ali regionalni osnovi bi to lahko dosegli z oblikovanjem geografsko omejenih con, v katerih bi najprej poskusno, toda pospešeno in brez zaprek uveljavili regulacijsko ogrodje, ki bi bilo kasneje uporabno na nacionalni ravni.

Na evropskem nivoju je dejstvo, da novi multimedijski servisi padejo pod različne regulacijske režime, že poslabšano z različnimi regulacijskimi pristopi držav članic. To lahko predstavlja veliko breme za vzpostavljanje vseevropskih multimedijskih servisov. Schoof in Brown predlagata, da naj se ovire na evropskem nivoju presežejo z opustitvijo obstoječih regulacijskih zahtev – tako na področju telekomunikacij kot na področju elektronskih medijev – za specifične multimedijske servise ali multimedijske projekte, ki delujejo na evropski ravni. Pretehtati bi bilo treba, ali je kontekst transevropske mreže (TEN) v okviru 'projekta skupnih interesov' (Schoof, Brown, 1995: 335).

f) *Delitev resursov*

Ena od največjih ovir investiranja privatnega kapitala v informacijsko avtocesto je komercialna dilema o velikosti zahtevanih investicij glede na njihov »output«.

Evropski svet je v resoluciji 17. novembra 1994 izbral konkurenčnost kot motor za dodatno investiranje v telekomunikacijski razvoj.

Osnovna cena investicij v infrastrukturo se nanaša na področje gradbeništva. Po podatkih študije Evropske komisije znašajo ti stroški 70% ali 80% vseh skupnih stroškov.¹¹ Aktivna politika delitve resursov v okviru gradbeništva bi lahko zmanjšala breme novih akterjev, povečala konkurenčnost in izboljšala razpoložljivost privatnega kapitala.

Najpomembnejša metoda za delitev resursov je delitev kanalov ali drogov (Schoof, Brown, 1995: 336). V nekaterih državah so bolj v uporabi kanali (Velika Britanija), v drugih državah pa drogovi (Irska).

Različna nacionalna okolja lahko zahtevajo posebne nacionalne pristope, kljub temu pa ima lahko delitev resursov pozitiven vpliv na konkurenčnost.

g) *Delitev odgovornosti in institucionalno ogrodje*

Eden od pomembnih principov, predlaganih leta 1987 v *Zeleni knjigi o telekomunikaciji* in vključenih v kasnejše zakone, je ločitev delovanja in regulacije servisov. V elektronskih medijih je ta princip na splošno uporabljen v mnogih državah. Regulacija elektronskih medijev in telekomunikacijskega sektorja je

¹¹ *Investing in Infrastructure for the European Information Society. (1995), KPMG.*

običajno zaupana različnim avtoritetam. V pogojih konvergence lahko ta ločitev vodi do neskladnosti ali vsaj do izgube sinergije.

Konvergenca informatike in telekomunikacije je oblikovala napetost med delitvijo funkcij v vladi in v posameznih resorjih. Nadaljevanje konvergence komunikacijskega medijskega sektorja bo vodilo še do nadaljnjih napetosti. »Na nacionalni ravni je potrebna organizacijska ureditev, ki bo omogočala sodelovanje različnih vladnih oddelkov. Na nivoju Unije je treba oblikovati ravnovesje med regionalnimi, nacionalnimi in evropskimi kompetencami«, predlagata Schoof in Brown (1995: 336).

b) Regulacija elektronskih medijev

Obseg regulacije elektronskih medijev je zelo odvisen od posameznih držav. V ZDA, na primer, se vlada eksplicitno ne ukvarja z regulacijo vsebine. V večini evropskih držav pa so sprejete ovire direktnega vmešavanja vlade v vsebino elektronskih medijev. V mnogih državah je vlada sprejela določen niz standardov: delež dramske umetnosti, delež informacij, delež lastnega produkcijskega programa, delež produkcije drugih držav, minutaža reklamiranja itd. Tehnološki razvoj omogoča preko kablanskega sistema in satelitske tehnike prenos skoraj neomejenega števila televizijskih kanalov. Obstoječo zakonodajo o elektronskih medijih na nivoju Unije in v posameznih državah bo treba prenoviti v smislu novega tehnološkega razvoja.

i) Produkcija vsebine

V telekomunikacijski zakonodaji ni nič zapisano o vsebini telekomunikacij. Zakonodaja o evropskih elektronskih medijih se ukvarja z vsebino le v tolikšni meri, kolikor ta predstavlja oviro za delovanje skupnega trga. Pojav informacijske družbe zahteva prenovu evropske politike do medijske vsebine, ker ima le-ta vitalno vlogo v evropski družbi. Ta prenova bo zahtevala podporo medijske industrije, ker je medijska vsebina bistvena za oblikovanje evropske, nacionalne in regionalne identitete.

Schoof in Brown predlagata nekaj pomembnih nalog. Prvič, potrebno bo najti ravnotežje med nacionalnimi in evropskimi iniciativami. Države članice porabijo skupaj desetkrat več denarja za podporo audiovizualni industriji kot Unija. Zato je Evropska komisija predlagala, da bi v prihodnosti to podporo prenesli na evropski nivo. Drugič, potrebno bi bilo zagotoviti, da medijski akterji ne bi ločevali člena v verigi med programskimi producenti in občinstvom.

Subvencijska shema želi obiti arbitražo kreativnih in komercialnih problemov, na katere distributerji in servisi oskrbovalci naletijo, ko vlagajo denar v programsko produkcijo. Programski distributerji bi morali oblikovati močno servisno dinamiko. Potreben bo tudi kritičen premislek o uporabnosti kulturnih in javnih kriterijev (Schoof, Brown, 1995: 337).

j) Medijski pluralizem in koncentracija

Dejstvo, da imajo množični mediji posebno vlogo v demokraciji nasproti zakonodajni, izvršilni in sodni oblasti, je mnoge države vodilo do sprejetja posebnih ukrepov, ki ščitijo medije. Posebno skrb so namenili refleksiji pluralističnih mnenj v medijih. Čisti ekonomski pristop do medijev bi lahko veljal za demokratičen ideal pluralizma. Čeprav je cilj vsakega medijskega delovanja

zagotoviti si ekonomsko dominanco, lahko instrumentalizacija tega principa pelje v koncentracijo. Konkurenčni zakon sam po sebi ne zagotavlja pluralizma. V multimedijem svetu so sprejeti posebni ukrepi za vključitev pogleda reprezentativne manjšine v medije. Takšna reprezentacija verjetno ne bi bila možna v čistih konkurenčnih pogojih. Možen regulacijski pristop je lahko najti v združitvi evropskih regulacijskih postopkov in v dodelitvi eksplicitnih pravic državam članicam, da sprejmejo potrebne ukrepe za zaščito medijskega pluralizma.

Zaključek

Čeprav glavni cilji oblikovanja medijske politike na evropskem nivoju izhajajo iz predpostavke oblikovanja internega evropskega trga, se cilji uresničujejo ločeno v telekomunikacijskem sektorju in v elektronskih medijih.

Informacijska družba bo grajena na temelju konvergence različnih komunikacijskih medijev. Nova situacija bo zahtevala novo politično ogrodje za vse medije, s ciljem preprečitve nekonsistence med politikami različnih medijskih sektorjev. Prav tako bo potrebna ukinitvev nepotrebnih regulacijskih ovir tako v telekomunikacijskem sektorju kot v elektronskih medijih. Težavnost prehoda v informacijsko družbo se ne bi smela podcenjevati.

Politika omejenega dostopa do novih servisov mora biti fleksibilna. Vseevropsko podeljevanje licenc in resursov, kot so n.pr. drogovi, ima lahko pozitiven vpliv na razvoj multimedijev. Vertikalna integracija je lahko sprejemljiva za vstop na novi trg, revidirala pa bi se v luči zahtev razvijajočega se trga. Ves pristop bi moral biti primerljiv in skladen s telekomunikacijsko politiko.

Konvergenca medijev bo imela vpliv na vse aspekte življenja, zato se medijska politika ne bi smela ograditi le na ekonomsko dimenzijo, ampak bi morala upoštevati tudi socialne in kulturne vrednote. Proučiti bi bilo potrebno utemeljenost javnega in univerzalnega servisa v smislu podpore vsebinske produkcije okolja. Izogniti se je potrebno novim oviram; neekonomske zahteve morajo biti tržno modulirane, da bo Evropa sposobna izkoristiti kulturno in lingvistično različnost, sinergijo in možnosti za interakcijo na enem trgu v obdobju informacijske družbe.

LITERATURA

- Bell, Daniel (1973): *The Coming of the Post-industrial Society*. New York.
- Brock, W. Gerald (1994): *Process and preference in telecommunications policy making*. Cambridge, Harvard University Press.
- Commission of the European Communities (1985): *Completing the Internal Market White Paper from the Commission to the European Council*. COM, 85(310).
- Commission Directive of 28 June 1990 on competition in the markets for telecommunications services. (1990), OJ, 192(10).
- Commission of the European Communities (1992): *Pluralism and Media Concentration in the Internal Market: An Assessment of the Need for Community Action* Commission Green Paper. COM, 480(92).

- Commission of the European Communities (1994): Europe's Way to the Information Society: An Action Plan. COM, 347(94).
- Commission of the European Communities (1994): Towards a Dynamic European Economy. COM, 347(94).
- Commission of the European Communities (1994): Towards a Dynamic European Economy. COM, 347(94).
- Commission of the European Communities (1984): Television without Frontiers Green paper on the establishment of the common market for broadcasting, especially by satellite and cable. COM, 300(84).
- Dennis, Everette E. in Pavlik, John V. (1993): The Coming of Convergence and its Consequences. V: Dennis, Everette E. in Pavlik, John V. et. al., Demystifying media technology. Mountain View, Mayfield Publishing Company, str. 1-4.
- Europe and the Global Information Society Report of the High-Level Group on the Information. (1994) (Bangemannovo poročilo).
- Europea Commission (1993): Growth, Competitiveness, Employment- The Challenges and Ways Forward into the 21.st Century White paper. COM, 700(93).
- Gore, Al (1994): Forging a new Athenian Age of democracy. *Intermedia* 22(2), str. 4-7.
- Green Paper on the liberalization of telecommunications infrastructure and cable television networks. (1995), COM, 682(94).
- Hudson, Heather (1994): Universal service in the Information Age. *Telecommunications Policy*, 18(8), str. 658-669.
- Investing in Infrastructure for the European Information Society, (1995), KPMG.
- Nora, Simon in Minc, Alain (1978): *L'informatisation de la société*. Paris.
- Preiskel, Ronnin in Higham, Nicholas (1995): Liberalization of telecommunication infrastructure and cable television networks: the European Commission's Green Paper. *Telecommunications Policy*, 20(5), str. 381-390.
- Porat, Marc U. (1977): *The Information Economy: Definition and Measurement* US Department of Commerce. Washington DC.
- Schoof, Hans in Brown, Adam Watson (1995): Information highways and media policies in the European Union. *Telecommunications Policy*, 19(4), str. 325-338.
- Siune, K. in Truetzschler, W. (1992): *Dynamics of Media Politics: Broadcast and Electronic Media in Western Europe*, London, Sage.
- Turner, Colin (1995): Trans-Europe networks and the Common Information Area. *Telecommunications Policy*, 19(6), str. 501-508.

FRAMANIA – GEOPOLITIČNI IZZIV

Uvod

V pričujočem sestavku želimo predstaviti teoretični model Framania¹, model, kateremu je znana italijanska revija za geopolitiko LIMES posvetila eno od lanskih tematskih števil. Avtorji revije Framanio definirajo kot geopolitičen eksperiment. Eksperiment, s katerim odgovarjajo na aktualno problematiko v Evropi, natančneje v Evropski uniji (EU). Zahtevani gospodarski okviri za vstop v ekonomsko in monetarno unijo (EMU) so namreč prestrogi celo za države, ki same sebi pripisujejo vlogo velikih sil. Tako smo bili v zadnjem času priče ugibanj o prihodnosti EU – predvsem o časovni determinanti in o državah, ki naj bi EMU vzpostavile. Plod teh ugibanj je ideja o združitvi dveh vodilnih držav, Nemčije in Francije, v EU. Ideja se zdi drzna že avtorjem samim, zaradi njene hipotetične zasnove pa želijo vzpodbuditi predvsem reakcije, ki bi pozitivno vplivale na nadaljnji razvoj dialoga v EU.

Framania

Za idejnega očeta Framanie velja nemški kancler Adenauer, ki je združitev Nemčije in Francije predlagal marca 1950. Ideja je sprožila negativne reakcije v francoskih vladnih krogih, naletela pa je na odobravanje s strani generala de Gaulla, ki tedaj ni imel pomembnejše politične funkcije. Zaradi specifičnih političnih razmer v tedanjih mednarodnih odnosih se ideja v praksi ni realizirala. Vrnitev de Gaulla na vodilni položaj v Franciji (leta 1958) je bila vzrok za ponovno tesnejše sodelovanje med državama. Plod tega sodelovanja pa je podpis Sporazuma o prijateljstvu in sodelovanju 22. januarja 1963.

Da se je ponovno porodila ideja o Framanii, gre zasluga predvsem vplivnima nemškima politikoma W. Schäuble in K. Lamersu (članoma parlamentarne skupine CDU-CSU ter tesnima sodelavcema kanclerja Kohla). Z dokumentom *Razmišljanja o Evropi* sta predstavila nemško vizijo o evropskem združevanju. Zaradi razmer v Evropi sta predlagala oblikovanje »trdnega jedra«², poziv Franciji, da bi skupaj prebrodili na videz brezizhodno krizo. Ideja nemških krščanskih demokratov je bila z združitvijo petih držav (Nemčije, Francije, Nizozemske, Luxemburga in nenazadnje na nemško marko vezane Belgije) vzpostavitev

* Valentina Flander, študentka FDV, Mednarodni odnosi

Gregor Kos, študent FDV, Mednarodni odnosi

¹ Beseda Framania je skovanka v italijanskem jeziku, sestavljena iz besed Francia (slo. Francija) ter Germania (slo. Nemčija).

² In ne trdega jedra, kakor so izraz »fester Kern« napačno prevajali angleški, francoski ter italijanski avtorji.

nekakšnega magneta v srcu Evrope (Kerneuropa). S tem ni mišljena izključitev preostalih držav, nasprotno, ustvarjeno magnetno polje naj bi jih popeljalo do skupnega cilja. Ideja spominja na Balladurjeve koncentrične kroge³, privede pa nas v bistvu do Evrope večih z več hitrostmi. Vendar Schäuble posebej poudarja, da ne želijo vzpostaviti novih institucij, še manj pa ustvarjati trajne razlike med državami (za kar se posebej zavzemajo nekateri Francozi), toda dopuščajo oblikovanje prehodnih »krogov«. Lamers izpostavlja, da trdno jedro ni cilj, je sredstvo za uravnavanje procesov poglobljanja in širjenja integracije. Združitev Nemčije in Francije naj bi bila politično dinamičen proces, nikakor ne alternativa EU. Konec koncev je pomembnost ekonomske in monetarne unije predstavljala strateško usmeritev Nemčije in Francije vse od časov predsednika V. Giscarda d'Estainga in kanclerja Helmuta Schmidta, ki sta se na sestanku v Aachenu leta 1978 strinjala o vzpostavitvi evropskega monetarnega sistema. Njuna naslednika, François Mitterrand in Helmut Kohl, sta bila ideji prav tako predana. In celo novi francoski predsednik Jacques Chirac, ki sicer ni prevzel znane Mitterrandove naklonjenosti Kohlu in je glede evropskega projekta občutno manj zavzet, se čuti zavezanega hvaliti vrline EMU.

Ekonomska plat Framanie

Kaj bi vzpostavitev EMU sploh prinesla EU? Za gospodarstvo bi pomenila zmanjšanje stroškov (približno 30 milijard USERRSS 41/ zunanje-trgovinskih transakcij ter menjalnih tečajev. Individualnim Euro-prebivalcem bi ta odprava privarčevala precej denarja, ki ga sedaj izgubljajo ob menjavi na vsaki meji med državami članicami. Za vlade bi EMU pomenila način, kako stabilizirati mednarodni denarni trg. Za enotno tržišče EU, vzpostavljeno konec leta 1992 s prostim pretokom ljudi, kapitala, dobrin ter storitev, bi pomenila dodatno učinkovitost ter znotraj monetarne unije »kompetitivno« devalvacijo. Vendar pa bi EMU pomenila tudi delno izgubo suverenosti. Monetarno politiko bi uravnavala supranacionalna Evropska centralna banka, vlade pa bi na ta način izgubile možnost lastnega iskanja izhodov iz kriz.

Zastavlja se vprašanje, ali je zaradi enega bistvenih problemov, s katerimi se sooča Evropa – strahu, da bi zaostala za ZDA in Japonsko – upravičena integracija med Francijo in Nemčijo⁴? Odgovor lahko razberemo iz ekonomskih kazateljev⁵. Z vidika BDP sta Nemčija in Francija vsekakor lep par – skoraj 3000 milijard US ita zabeležili v letu 1993. Kljub vsemu pa to ne zadošča, da bi se približali rezultatom Japonske (4215 milijard USERRSS 41/ ali nedosegljivi številki ZDA (6288 milijard USERRSS 41/. Japonske jima ne uspe prehiteti niti s priključitvijo na nemško marko vezanih držav – torej po Schäublu in Lamersu

³ Gospod Balladur si je tri-centrično Evropo zamislil kot zunanji krog »partnerskih« držav, ki bi vključeval države vzhodne in centralne Evrope (diplomatska in trgovinska povezava), srednji krog držav članic, ki bi bile primorane sprejeti skupna pravila na določenih področjih (enotni trg, carinska unija, itd.) ter več notranjih krogov »okrepljene solidarnosti«, ki bi zajemali države, zmožne in željne hitrejših preobrazbe (monetarna ter vojaška unija).

⁴ Francija in Nemčija predstavljata 46.5% BNP celotne EU.

⁵ Podatki so povzeti po reviji Limes.

držav trdnega jedra – Beneluxa, Avstrije ter Danske. Tako »razširjena« Framania bi dosegla 3800 milijard US ÍDP. Šele s priključitvijo Italije in Velike Britanije bi skupen BDP znašal 5700 milijard US, kar presega japonskega a je še zmeraj pod ameriškim. Z vidika izvoza pa se nam kažejo drugačni rezultati. Leta 1992 sta Francija in Nemčija dosegli za 36 milijard US izvoza, kar je več kot Japonska in skoraj enako kot ZDA. Če pa pri Franciji in Nemčiji ne upoštevamo deleža trgovine znotraj EU⁶, Framaniji zadostuje priključitev na marko vezanih držav, da doseže 32 milijard US izvoza v ostali svet in še vedno prehitijo Japonsko (28 milijard US izvoza v letu 1992).

Vendar je potrebno poudariti, da v trenutni situaciji le Luxemburg in Nemčija izpolnjujeta vse predpisane konvergenčne kriterije za vstop v EMU. Prav zato je Francija primorana izvajati striktno reformo, nad katero pa francoski prebivalci nikakor niso navdušeni. To so dovolj jasno izkazali s protestnimi shodi. A celo v Nemčiji trenutna situacija ni zavidanja vredna. Tako kot celotna EU se Nemčija sooča z visoko stopnjo nezaposlenosti⁷. V zadnjem letu je več kot 231.000 Nemcev izgubilo svojo službo. Tako je vseh nezaposlenih sedaj v Nemčiji 3.8 milijonov, oz. kar 9.9% celotne delovne sile⁸. Vzroki za nemške težave so znani – močna denarna enota in lanskoletno radodarno oblikovanje plač. Po decembrskih podatkih se je gospodarska rast znižala, tako da letos napovedujejo le enoodstotno razširitev gospodarske dejavnosti⁹. Vsi navedeni podatki kažejo, da se Nemčiji vsekakor mudi v EMU, saj bo le takrat in tam lahko ponovno izkoriščala in uveljavljala svoje prednosti. Pa čeprav le s Francijo.

Sklepne misli

V prijetnem nizozemskem mestu Maastricht se je pred leti, decembra 1991, zdelo vse zelo jasno. Za izvršitev »*ever closer union*« naj bi v Evropski uniji vzpostavili enotno in stabilno denarno enoto. S tem bi zaključili zadnjo fazo ekonomske in monetarne unije, kar bi avtomatično vodilo v politično unijo. Jasnost iz leta 1991 pa postaja vse bolj zamegljena. Med članicami EU se kaže vse več socialnih in ekonomskih razlik¹⁰. Jasno pa je tudi, da Evropa datuma za vzpostavitev EMU ne more prelagati v nedogled.

Iz zamegljenosti pa nam lahko ponujajo izhode hipotetični eksperimenti. Avtorji v Limesu zatrjujejo, da želijo s tovrstnimi modeli vzpodbuditi nadaljnja razmišljanja, nadaljnje razgovore. S tem bi bistveno pripomogli k analitičnemu pristopu k problematiki, ki je po mnenju stroke več kot potreben. Le z analitičnim pristopom bo mogoče raziskati vse možne alternative, izzvati vse možne odzive. Na tak način so v Limesu tudi zastavili Framanio. Ne zato, ker bi bili prepričani v zgoraj predstavljeni potek dogodkov. S svojim modelom so želeli sprožiti reakcije, tako pozitivne kot negativne.

⁶ Prav tako ne bi smeli upoštevati deleža trgovine ZDA znotraj Nafta.

⁷ Stopnja nezaposlenosti sicer ne spada h konvergenčnim kriterijem.

⁸ Podatki so povzeti po *The European* (januar 1996).

⁹ Lani je gospodarska rast dosegla dva odstotka, leta 1994 pa 2.9%.

¹⁰ Na nekohezivnost EU pa kaže tudi pravica do opt-out formule, ki sta si jo glede vstopa v EMU izborili Velika Britanija in Danska.

MIGRACIJSKI TOKOVI V EVROPI PO RAZPADU SOCIALIZMA

Katholieke Universiteit Leuven (Haverlee, Belgija) je v okviru raziskovalnega projekta »Odnosi med socialno strukturo, prostorskimi spremembami in mobilnostjo« leta 1993 izvedla delfi študijo o migracijskih tokovih v Evropi po razpadu socialističnih režimov. K sodelovanju so iniciatorji študije povabili okrog dvesto evropskih ekspertov za migracije. Med povabljenimi je bil tudi Peter Klinar. Vsi, ki so sodelovali v delfi študiji, so morali odgovoriti na vnaprej pripravljena vprašanja o migracijskih tokovih v Evropi. Ker so v odgovorih Petra Klinarja kristalizirani rezultati njegovega dolgoletnega raziskovanja mednarodnih migracij, se je uredništvo odločilo za njihovo objavo. Soprogi pokojnega profesorja Klinarja, ge. Sonji Klinar, se zahvaljujemo za soglasje k objavi teksta.

Ali bo po vašem mnenju prišlo v bližnji prihodnosti do hitrega povečanja migracij iz vzhodne v zahodno Evropo? Ali bo ta predvideni migracijski val dolgoročen ali kratkoročen? Kakšen bo obseg teh gibanj?

Izhodišče za oceno migracij iz vzhodne in srednje Evrope v Zahodno Evropo mora biti prihodnje obdobje desetih let. V tem času ni mogoče pričakovati, da bi na Vzhodu prišlo do izrazitejših socialno ekonomskih premikov iz sedanjih kriznih razmer. To bo tudi obdobje spreminjanja in urejanja političnih in nacionalnih razmer v tem prostoru, ki bo izpolnjeno s konfliktnimi razmerami. Procesi politične konsolidacije in ekonomskega okrevanja bodo torej dolgotrajnejši. V tem obdobju utegneta socialno ekonomska kriza in politična konfliktnost šele doseči vrhunec. Vrhunci socialno ekonomskih in političnih kriz ne bodo v posameznih vzhodnih družbah doseženi istočasno. Za nobeno postsocialistično vzhodno družbo ni mogoče pričakovati uresničitve idealnega razvojnega scenarija, po katerem bi bile izpeljane takšne reforme, ki bi učinkovito reševale socialno ekonomske in politične probleme ter zagotavljale običajne umirjene migracijske tokove. Vse postsocialistične družbe čakajo (vendar z različno ideniziteto glede na njihovo razvojno in civilizacijsko stopnjo) v prihodnjem obdobju kombinacije scenarijev z elementi vrhuncev kriz, nestabilnosti, ekonomskih kolapsov, relativne revščine, množične nezaposlenosti, paraliz, administrativnih diriganj, skrajnih nacionalizmov, kaosa, pa tudi katastrof, nemirov, nasilja in spopadov. V obdobjih vrhuncev kriz se bodo povečali množični pritiski za socialno ekonomske in prisilne politične emigracije. Emigracijski pritiski z Vzhoda bodo prisotni v vsem 10-letnem transformacijskem obdobju postsocialističnih družb in se bodo intenzivirali v obdobjih vrhuncev kriz. Ni pa pričakovati, da bi dramatično obsežni migracijski tokovi dejansko pritekli do Zahoda. Zahod sistematično gradi zapore proti grozečim migracijskim tokovom z Vzhoda in v tej zvezi namenja tudi srednjeevropskim državam vlogo jezua pred vzhod-

* Za objavo pripravil dr. Ivan Bernik, izredni profesor FDV

nimi migracijskimi tokovi. Do omejevanj emigracijskih odločitev bo prihajalo tudi zaradi širjenja informacij o ksenofobičnem razpoloženju do imigrantov z Vzhoda v imigrantskih zahodnih družbah in zaradi otežkočenega delovanja imigrantskih etničnih skupnosti, ki sicer predstavljajo pomemben vzvod verižnih migracij. Nekatere vzhodnoevropske etničnosti zaradi pomanjkanja migracijskih tradicij še niso uspele razviti svojih emigrantskih etničnih skupnosti na Zahodu. Čeprav obstoje tehnčne možnosti, ni pričakovati, da bi zahodne imigrantske države bile zainteresirane razviti sistematičen informacijski sistem potreb po imigrantski delovni sili, ki bi olajšal odločitve potencialnim emigrantom na Vzhodu in s tem pospeševal emigracije iz tega okolja. Te informacije bodo pritekale na Vzhod nesistematično, po posebnih, tudi prikritih kanalih in bodo povezane s političnimi koncesijami, pa tudi korupcijo, kar štejemo kot rezultat velikega razkoraka med ponudbo delovne sile in povpraševanjem po njej.

Kateri bodo povodi, vzroki in posledice teh migracijskih gibanj? Kako bi vi opisali vpliv posameznikov, kot so sorodniki, prijatelji in znanci, na odločitve o migriranju? Kdo se bo po vašem predvidevanju vključeval v te migracijske procese? Ali bodo trajne in začasne (na pogodbah temelječe) migracije ter ilegalne migracije prevladovale nad begunstvom in iskanjem azila? Ali bo prišlo tudi do velikega bega možganov?

Emigracijski tokovi z Vzhoda bodo v prvi vrsti odvisni od migracijske politike zahodnih imigrantskih držav. Emigrantske vzhodne države bodo sicer formulirale svojo migracijsko politiko, ki pa jo bodo težko uresničevale. Tako bo za individualne emigracijske odločitve odločilna migracijska politika Zahoda, kar pomeni, da bodo individualne odločitve pri tehtanju push pull dejavnikov determinirane po njej, in da bodo sorodstvene in prijateljske vzpodbude manj pomembne. Imigrantske države bodo do imigracij z Vzhoda izrazito selektivne. Vzpodbujale bodo trajne imigracije bega možganov, morebitnih podjetnikov s kapitalom, združevanje družin trajnih, selekcioniranih imigrantov. Z manjšimi kvotami bodo sprejemale začasne in sezonske imigrante za opravljanje nižje vrednotenih storitvenih in v manjši meri tudi proizvodnih dejavnosti, ki jih nočejo več opravljati avtohtoni prebivalci. Imigrantske države bodo vodile selektivno politiko sprejema tudi z upoštevanjem kriterijev etnične stratifikacije. Pri tem bo kulturna različnost, ki zavira akulturacijo imigrantov, igrala pomembno vlogo. Nekatere etničnosti srednje Evrope utegnejo biti v boljšem položaju na lestvici etnične stratifikacije, od na primer etničnosti muslimanskega kulturnega izvora, saj se širi na Zahodu izrazita ksenofobija, do domnevnega muslimanskega fundamentalizma in dokajšnja brezbržnost in mednarodna politična neuspešnost v zvezi s preprečevanjem genocidnih početij nad bosanskimi muslimani. Predvidevamo lahko, da bo pri etnični stratifikaciji – kot kriteriju imigrantskih sprejemov – pomembno tudi razlikovanje med etničnostmi rimsko katoliške in pravoslavne veroizpovedi. Ob administrativni politični selekciji, temelječi na različnih kvotah (družinskih, poklicno-kvalifikacijskih, etničnih ipd.) in političnih koncesijah (npr. srednjeevropskim državam za uspešno zadrževanje vzhodnih migracijskih pritiskov), bodo učinkovali tudi ekonomski selekcijski ukrepi: vstopne takse, davki, odmerjeni zaposlovalcem imigrantske

delovne sile ipd. Omejitveni imigrantski ukrepi zahodnih držav in dolgotrajna kriza z njenimi vrhunci pa bodo povečali pritoke kategorij ilegalnih imigrantov z Vzhoda, pa tudi kvazi azilantov. Tem tokovom se bo Zahod težko upiral (čeprav vlaga velike napore v njihovo preprečitev – Maastricht ipd.). Predvidevamo lahko povečanje teh kategorij imigrantov z Vzhoda, kakor tudi beguncev, zaradi političnih, socialno-ekonomskih, ekoloških katastrof na Vzhodu. Zahod teži k administrativnim omejitvam ilegalnih imigrantov, ki so neučinkovite, premalo pa se ukvarja s kompleksnimi reševanji migracijskih problemov, med katere sodijo alternative migracijam. Prav tako se ne loteva celovitejšega reševanja problemov ilegalnih imigrantov, ki so množično prisotni na Zahodu, saj ostaja Konvencija za zaščito pravic vseh kategorij imigrantskih delavcev (vključno ilegalnih) in članov njihovih družin (december 18. 1990 G.A.U.N.) neratificirana.

Katere države – tako emigrantske kot imigrantske – bodo igrale najbolj pomembno vlogo v prihodnjih evropskih migracijah in zakaj? Ali menite, da bo zaradi migracij prišlo do intenzivnejšega povezovanja nekaterih zahodnoevropskih držav z nekaterimi vzhodnoevropskimi državami? Bodo migracijska gibanja »združila« zahodno Evropo, vzhodno Evropo ali pa celotno Evropo ali pa bodo spodbudila še močnejše delitve? Ali bodo nekatere vzhodnoevropske države postale hkrati imigrantske in emigrantske države? Kako bodo predvidene množične migracije iz vzhodne v zahodno Evropo vplivale na migracijska gibanja iz tretjega sveta na isto območje? Kakšne bodo reakcije Evropejcev na migrante iz tretjega sveta?

V prihodnjih evropskih migracijah utegne biti pomembna vloga migrantskih držav Nemčije, pa tudi Francije in Velike Britanije ter nordijskih držav. Med emigrantskimi državami pomembno vlogo lahko pripišemo Rusiji in Ukrajini. Zaradi vmesnega in tranzitnega položaja bodo pomembno vlogo igrale tudi srednjeevropske države. Nemčija bo odločilno vplivala na migracijske tokove z Vzhoda zaradi svojega političnega in gospodarskega interesa do Vzhoda. Francija, usmerjena na migracije z Juga (Magreb), utegne biti pomembna glede imigracij muslimanov z Vzhoda. Velika Britanija z izkušnjami kolonialnih in postkolonialnih migracij bi mogla opravljati pomembno posredovalno vlogo pri prehodu vzhodnoevropskih migrantov v Severno Ameriko in Avstralijo. Pri tej vlogi se ji lahko pridruži tudi Španija in Portugalska v zvezi s prehodom vzhodnoevropskih imigrantov v Južno Ameriko, kjer se odpirajo nove potrebe po delovni sili. Nordijske države se odlikujejo po zagotavljanju pravic imigrantom in po poskusih uveljavljanja njihove kulturno-pluralistične integracije, hkrati so dokaj odprte za sprejem različnih kategorij imigrantov, še posebej beguncev. Med emigrantske države z velikim potencialom emigrantov, ki se odpirajo v mednarodni prostor, uvrščamo Rusijo in Ukrajino. Od teh dveh držav in njunih migracijskih politik je tudi v veliki meri odvisno, ali bo mogoče emigracijske pritiske z Vzhoda zadržati pod kontrolo emigrantskih držav. Hkrati so velike vzhodne države tudi pomembno področje migracij med postsocialističnimi družbami (državami nekdanje SZ), ki bodo morale graditi poleg svoje emigracijske še lastno imigracijsko in remigracijsko politiko.

Strah pred migracijskimi pritiski z Vzhoda bo vzpodbujevalno vplival na

usklajevanje migracijskih politik imigrantskih zahodnih držav, ki so že zgradile dvoje migracijskih sistemov (enega za migracije znotraj ES in drugega za migracije iz nečlanice ES). Ta usklajevanja so dosedaj predvsem osredotočena na omejitvene administrativne ukrepe, ki zadevajo imigracije z Vzhoda, pa tudi na izmenjavo informacij, vzpodbujanje remigracij, politiko podeljevanja azila ipd. V bližnji prihodnosti ni mogoče pričakovati, da bi migracijska politika Zahoda do imigracij z Vzhoda pospeševala integracijo zahodnih držav. Politika imigracij teh držav se razlikuje in tudi v prihodnje se bodo o sprejemu določenih kategorij imigrantov Vzhoda odločale glede na lastne interese.

Med vzhodnimi emigrantskimi državami bo glede migracij v prihodnjem obdobju le malo sodelovanja, prej je mogoče pričakovati pojavljanje konfliktov (problemi obstoja imigrantskih etničnih manjšin v drugih državah, tranzitne migracije med sosednjimi državami, imigranti v obmejnih področjih, ki se ukvarjajo s problematičnimi dejavnostmi, begunci ipd.). Na ta način nekatere vzhodne postsocialistične države hkrati postajajo emigrantske in imigrantske družbe, pri tem pa se vanje vseljujejo različne nezaželjene in neselekcionirane kategorije imigrantov.

Prezreti ne kaže tudi pomena srednjeevropskih držav, kamor štejemo tudi Slovenijo, ki utegnejo preseči zapleteno prehodno postsocialistično obdobje hitreje od drugih vzhodnih postsocialističnih družb, ki jim, kot že omenjeno, zahodne države namenjajo vlogo jezu pred migracijskimi pritiski z Vzhoda proti Zahodu. Srednjeevropske države te svoje vloge »cordon sanitarie« ne želijo, čeprav od Zahoda zanje dobivajo nekatere koncesije. Imajo težave z zagotavljanjem standardov migracijskih predpisov, uveljavljenih na Zahodu, srečujejo se s problemi nezaželenih imigrantov, ki ostajajo v njihovih družbah, čeprav so bili namenjeni na Zahod. Med temi imigranti in avtohtonim prebivalstvom prihaja do konfliktov. Takšne razmere bodo značilne za srednjeevropske države tudi v bližnji prihodnosti.

Znano je, da so zahodnoevropske države (npr. Nemčija) bolj zainteresirane za določene etnične in socialne kategorije imigrantov z Vzhoda kot za kulturno različne kategorije imigrantov iz tretjega sveta. V prihodnosti utegne priti do zamenjav imigrantov tretjega sveta z imigranti z Vzhoda, verjetno pa se bodo zahodne države pri sprejemu omenjenih količin imigrantov raje odločale za kulturno sorodne imigrante z Vzhoda kot za kulturno različne imigrante s tretjega sveta. Takšna preusmeritev migracijskih tokov utegne vzbuditi konflikte tretjih držav do postsocialističnih vzhodnih držav.

Zahodna Evropa si je prizadevala za propad realno-socialističnih sistemov. Sedaj, ko se je to zgodilo, nosi soodgovornost za razvoj postsocialističnih družb, katerih sestavina so tudi migracije. Migracijski tokovi z Vzhoda, še posebej večji deleži manj kvalificiranih delavcev, ilegalnih imigrantov, beguncem ipd., vzbujajo šovinizem in ksenofobijo do njih na Zahodu. Ti pojavi se lahko širijo, če bi se zahodne družbe začele srečevati z resnejšo socialno-ekonomsko krizo, ali pa, če ne bo več mogoče kontrolirati migracijskih pritiskov z Vzhoda. Zdi se, da na ekstremne pojave ksenofobije in šovinizma dovolj množično odgovarja liberalnejša civilna družba na Zahodu in verjetno se bo to umirjanje nadaljevalo tudi v prihodnje, če ne bo prišlo do globjih kriz in poplave vzhodnih imigrantov.

Kdo, po vašem mnenju, dobiva in kdo izgublja z migracijami? Kakšne so posledice emigracij v vzhodnoevropskih družbah? Kakšen je vpliv imigracij na zahodnoevropske družbe?

Posledice predvidenih migracijskih tokov bodo za imigrantske družbe skladne z razvojem, saj bodo dobile kategorije imigrantov, ki ustrezajo njihovim potrebam. Probleme bodo povzročale kategorije ilegalnih imigrantov, kvaziazilantov in beguncev. Omejene emigracije ne bodo reševale razvojnih problemov emigrantskih vzhodnih držav. Nekaj kratkoročnejših koristi bi si mogle emigrantske države obetati od trajnega sodelovanja s svojimi emigrantskimi etničnimi skupnostmi na Zahodu (sredstva, investicije, poslovni stiki), še posebej pa s trajnim sodelovanjem s strokovnjaki (beg možganov), ki so emigrirali, s spreminjanjem bega možganov v cirkulacijo strokovnjakov, pridobivanjem kompenzacij za »izvoz« možganov ipd.

Kakšna bo v spremenjenih razmerah migracijska politika vzhodnoevropskih in zahodnoevropskih držav? Ali pričakujete »fortifikacijo« zahodne Evrope, tj. zapiranje mej kot reakcijo na migracijske pritiske? Kakšna bo po vašem mnenju vloga Evropske zveze ter drugih organizacij in institucij? Ali bodo migracijski procesi v glavnem organizirani in regulirani ali pa bodo bolj ali manj spontani?

Interesi migracijskih politik imigrantskih (zahodnih držav) in emigrantskih (vzhodnih držav) so različni. Emigrantske države nudijo množico manj kvalificiranih delavcev, ki jih imigrantske države ne sprejemajo, te so zainteresirane za kvalificirane, strokovnjake, podjetnike, ki jih emigrantske države skušajo zadržati. Gre za izrazito nasprotje med ponudbo delovne sile in povpraševanjem po njej. Emigrantske družbe težijo k začasnim, imigrantske pa k trajnejšim, selekcioniranim imigracijam. Emigrantske družbe želijo prostovoljne, inovativne remigrante, imigrantske pa vračajo negativno selekcionirane remigrante. Težnje emigrantskih družb so svoboda in enakopravnost mednarodnih migracij, imigrantske družbe pa dosegajo omejitve mednarodnih migracij. Emigrantske države so zainteresirane za kulturno pluralistične integracije svojih trajnih emigrantov, medtem ko imigrantske družbe forsirajo integracijo s pomočjo prikrite asimilacije. Emigrantske družbe niso naklonjene pojavom etnične stratifikacije in diskriminacije lastnih emigrantov v imigrantskih družbah, ki teh procesov ne opuščajo in omogočajo imigrantom omejeno socialno-ekonomsko integracijo, ne pa tudi politične integracije v imigrantsko družbo. Povedano kaže na nujnost težavnih usklajevalnih dejanj med migracijskimi politikami emigrantskih in imigrantskih držav. Teoretično izhodišče tega usklajevanja bi moglo temeljiti na upoštevanju zahtev trga delovne sile ob hkratnem uveljavljanju načel svobode gibanja in solidarnosti s kategorijami, ki jih prizadevajo pomanjkanja ali preganjanja. V ta načela sodijo alternative mednarodnim migracijam, iskanje trajnih in začasnih zaposlitvenih možnosti za nove imigrante in detaširane delavce ob upoštevanju zaposlitvenih prednosti za avtohtone in imigrante s priznanim imigrantskim statusom. Iz povedanega sledi, da politika zahodne Evrope kot zaprte trdnjave ni mogoča; politika nekakšnega globalnega apartheita bi bila v izrazitem nasprotju z evropskimi integracijskimi procesi, hkrati pa bi tudi ogrozila etnično pluralistične integracijske procese trajnejših imigrantov v zahodni Evro-

pi in prizadevanja za zagotavljanje njihovih pravic; prizadela bi humanistična in solidarnostna evropska dejanja v zvezi z begunci ipd.

Evropska skupnost in evropske institucije bodo nadaljevale s svojimi koordinacijskimi dejavnostmi v zvezi z migracijsko politiko zahodnih držav. Ta politika bo enostranska, ker bo seveda temeljila na interesih razvitih zahodnih držav. Ni verjetno, da bo tudi med njimi prišlo v burnem obdobju transformacij postsocialističnih družb do enotnih pogledov glede politike sprejema novih kategorij imigrantov. Ta politika bo še vnaprej ostajala v pristojnosti posameznih držav Zahoda.

Dolgotrajnejši intenzivni migracijski pritiski s postsocialističnega Vzhoda proti Zahodu bodo narekovali kontroliranost teh migracij. Zaradi tega bodo prevladovalle omejevalne, organizirane migracije, ki bodo temeljile pretežno na temeljnih interesih migrantskih držav in njihova organiziranost bo enostranska. Restriktivni ukrepi zahodnih držav in vrhunci kriz na Vzhodu pa bodo pospeševali individualne ilegalne imigracije, ki bodo dobivale tudi oblike organiziranega kriminala.

Katere politične cilje bodo na področju mednarodnih migracij po vašem mnenju skušale zahodnoevropske države doseči v naslednjih treh letih?

Zahodnoevropske države bodo v obdobju prihodnjih treh let dosegle večjo medsebojno uskladitev ukrepov (ki bodo delno učinkoviti) za omejevanje ilegalnih imigrantov in kvaziazilantov, za zaježitev tranzitnih migrantov, za zaostritev ukrepov na zahodnih mejah ES;

– uskladile bodo strožja določila v zvezi s podeljevanjem azila, kar bo omogočalo vračanja prosilcev azila, ki ne bodo izpolnjevali strožjih pogojev;

– različni interesi migracijskih politik emigrantskih in imigrantskih držav bodo onemogočali bolj usklajeno mednarodno migracijsko politiko;

– začele se bodo tudi dejavnosti integralnejše strategije za umiritev vzhodnih migracijskih pritiskov, ki zadevajo razvojno – modernizacijske alternative migracijam, delovanje mednarodnih institucij, investiranje v zaposlevalne in kvalifikacijske firme na Vzhodu itd. (učinki teh začetnih dejavnosti bodo skromni);

– imigrantske države bodo sprejemale omejene kvote posameznih kategorij imigrantov (npr. kot koncesije za vlogo jezu srednjeevropskih držav) in uveljavljale selekcijo začasnih imigrantov (politiko rotacije). Posredovale bodo v zvezi z migracijami imigrantov iz njihovih družb v druge države (npr. v Latinsko Ameriko). Poskušale bodo s politiko zamenjave imigrantov iz tretjih dežel z imigranti z Vzhoda. Sprejemale bodo tudi nekatere kategorije začasnih migrantov na strokovno izpopolnjevanje;

– nadaljevali se bodo postopki v zvezi z ratificiranjem Konvencije za zaščito pravic vseh kategorij imigrantskih delavcev in članov njihovih družin (G.A.U.N. – dec. 18. 1990), ki pa v večini držav ne bodo privedli do sprejema določil konvencije; v bližnji prihodnosti tudi ni pričakovati kakšnih korenitejših premikov v zvezi z uresničevanjem pravic različnih kategorij imigrantov in omejitev njihovih diskriminacij ipd;

– postopno se bo začel uveljavljati imigracijski informacijski sistem med zahodnoevropskimi državami;

– pojavi ksenofobije in nacionalizma avtohtonega prebivalstva v odnosu do imigrantov bodo zavirali procese kulturno pluralistične integracije trajnih imigrantov, kljub problematičnosti asimilacionistične integracije.

Kako pa bi napovedali poglobitve cilje, h katerim bodo na področju mednarodnih migracij vzhodnoevropske države v naslednjih treh letih težile?

– V vzhodne družbe bodo prihajali različni eksperti iz razvitejšega sveta (tudi dvomljive vrednosti) in omejene količine kapitala ter pomoči z Zahoda, pa mednarodne institucije, kar bo vplivalo na razvoj in minimalno zavrlo emigracijske pritiske;

– potencialnim emigrantom bo na voljo nekaj informacij o pogojih in razmerah v imigrantskih družbah, vendar te informacije še ne bodo sistematične in popolne;

– emigrantske vzhodne države bodo začele oblikovati svojo migracijsko politiko in jo usklajevati z imigrantskimi zahodnimi državami, rezultati uresničitve te politike bodo skromni;

– srednjeevropske države bodo zadrževale emigracijske pritiske z Vzhoda in sledile omejitvenim administrativnim imigrantskim ukrepom, kot so uveljavljeni na Zahodu. Na možnosti emigracij na Zahod bodo vplivale tudi tradicije migracij od srednjeevropskih družb k zahodnoevropskim;

– v vzhodnih državah se bodo pojavljali zapleteni problemi in etnični konflikti v zvezi z migracijami med novonastalimi nacionalnimi državami, ki so bile vključene v nekdanje skupne zvezne države, srečevale se bodo z različnimi kategorijami prisilnih migrantov;

– vzhodne postsocialistične države bodo uveljavljalečasne in sezonske migracije v obmejnih predelih;

– nastanek nacionalnih držav v postsocialističnih družbah bo vzbudil sodelovanje s svojimi trajnimi emigranti po svetu.

Kim BYUNG-KOOK*

KOREJA: KONFUCIANSTVO PROTI DEMOKRACIJI

Nacionalizem

Nacionalizem ostaja najmočnejša ideologija moderne Koreje. Nikoli ni izgubil zaupanja ljudi kot temelja za zgodovinsko delovanje. V bistvu se je veljava nacionalizma v Koreji okrepila ob vsakem kritičnem trenutku v 20. stoletju. Prva je bila izkušnja z japonskim kolonializmom. Za japonski kolonialni poseg v Koreji je bilo značilno, da je bila to kolonizacija ljudstva, ki je imelo sorodne kulturne in rasne značilnosti s kolonizatorji. Na naravo kolonialne vladavine so močno vplivala takšna zgodovinska dejstva. Japonci so bili prepričani, da je mogoče celovito vključevanje Korejcev v japonsko narodno kulturo. S prepričanjem o preobrazbi Korejcev v lojalne podložnike japonskega cesarstva je kolonizator izvajal strogo celostno integrativno politiko.¹ Raba korejskega jezika je bila prepovedana, da bi tako odpravili posebne mite, kulturo in zgodovino Koreje iz zavesti korejskega ljudstva. Korejci so bili prisiljeni sprejeti japonska imena; izpostavljeni so bili močnim državnim aparatom prisile, ki so jih japonski kolonizatorji prevzeli iz lastne zgodovinske izkušnje in z namenom, da preprečijo širitev »prevratniškega« korejskega nacionalizma. Obstajal je tudi stalen pritok Japoncev na Korejski polotok. Zaupana jim je bila zgodovinska misija preobrazbe Koreje v »majhno« Japonsko in hitro so postali zgornji sloj korejske družbe.

Vendar pa je imela strategija celostnega vključevanja notranjo pomanjkljivost. »Integracija« je zahtevala zatiranje. Dejansko se je z vedno trdnejšim prepričanjem Japoncev, da je »celovita integracija« korejskega ljudstva v japonsko kulturo možna, povečevala tudi izkoriščevalska in zatirska kolonialna izkušnja za navadne Korejce. Moderna zamisel Koreje kot naroda s posebno kulturo in neodvisno zgodovino se je rodila sredi take razdiralne izkušnje japonskega imperializma. Z upoštevanjem globoke etnične enovitosti Koreje je moderna zamisel naroda obrazložena kot *minjok* (ljudstvo kot posebna etnična kategorija) in je Korejcem dala moč, potrebno za ohranitev njihove posebne kolektivne identitete in za prenašanje strogosti imperializma. Za Korejce razlika med tem, kar je Anthony D. Smith poimenoval »etnijska«² in narodom ni obstajala. Vrženi v preobrazbene spremembe družbene in politične strukture s šokom od zunaj so Korejci vstopili v modernost, ne da bi napravili jasno časovno razločitev med predmodernim in modernim. Moderne politične pojave so lahko razumeli samo na podlagi njihove obrazložitve z bistveno nemodernim pomenom. Nacionalni-

* Dr. Kim Byung-Kook, profesor na Univerzi v Seoulu, Koreja.

¹ Gregory Henderson, *Korea: The Politics of the Vortex* (Cambridge: Harvard University Press, 1968).

² Anthony D. Smith, *The Ethnic Origins of Nations* (Oxford: Blackwell, 1986).

zem je takšen značilen primer. Korejci so si zamišljali zemljepisne meje naroda in identifikacijo njegovih članov samo z njihovo sorodnostjo, to je v tem primeru *jok* (etnijska), ki je imel(a) skupen sistem mitov in simbolov, ki so dajali zanesljivo in trdno identiteto od začetka zgodovine.³

Še več, z upoštevanjem dejstva, da je konfucijanstvo izoblikovalo vladajočo ideologijo v petih stoletjih, je bil *jok* (in torej tudi *minjok*) v bistvu zamišljen kot krvno sorodstvo. Korejci so dojemali drug drugega kot *kyorae* (ljudstvo, ljudje iste krvi) ali kot *dongpo* (bratstvo, bratje od ene matere) s težnjo po obrazložitvi pojma *minjak* v ozko bioloških okvirjih.⁴ Podobno je bila zamišljena država (*guk'ka*) s povezovanjem pojma *guk* (dežela, država) in *ka* (družina). Spojitev tradicionalne družine (sorodstva) z moderno zamislijo naroda, čvrsto utemeljeni na dejanski etnični enovitosti, ki se ji je priključila še boleča razdiralna izkušnja z japonskim kolonializmom, je Korejo 20. stoletja spremenila v izjemno povezano družbo. To je globoko vplivalo na vsakdanje poglede Korejcev na narod. Zanje narod ni bil zgolj zamišljeni umetni izdelek (artefakt). »Celota« (narod) je bila prav tako konkretna kot njeni vidni »deli« (posamezniki in skupine). Dejansko se je celota v zavesti Korejcev utrdila prej kot njeni deli, še posebej ker je kolonialna izkušnja Korejce izučila, da so njihova individualna življenja v zapleteni povezanosti z usodo širše skupnosti. V Koreji se je nacionalizem pojavil kot protest proti zatiranju in izkoriščanju: bil je sila kolektivnega osvobajanja.

Razdelitev Koreje po letu 1945 je zagotovila še eno priložnost racionalizmu za okrepitev obstoja v družbi. V Koreji je nacionalizem ostal neuresničena zamisel. Po doseženi neodvisnosti od Japonske je Koreja postala žrtev tekmovanja velikih sil v politiki hladne vojne in je bila razdeljena po 38. vzporedniku. Ideal ustanovitve nacionalne države je ostal neuresničen in od tod je izvirala strastna nacionalistična želja po združitvi z *isan gajok* (ločenimi družinami, sorodstvom) na severu.⁵ Ironično je, da je nacionalizem dobival svojo energijo iz neuspele uresničitve svojega političnega programa. Razdelitev je prav tako imela obraten učinek. Ob upoštevanju stvarnosti ostrega vojaškega soočenja s Severno Korejo, kot tudi zaradi izkušenj vojaškega poraza v zgodnjem delu Korejske vojne je bila družba izjemno občutljiva za prizadevanja politične oblasti v Seulu, da bi zatrla širitev političnega protesta. Zaznavanje naroda kot konkretne žive entitete, kot tudi strah pred nevarnostjo izbruha nove korejske vojne, če bi se politično tekmovanje sprevrglo v razdrobitev, je družbo pogosto speljalo v domnevo, ki je bila v bistvu stanje samozatajevanja. Mnoge družbene skupine niso želele pospeševati političnega protesta preko točke, kjer bi se mita *kyorae* in *dongpo* porušila. Številni so dejansko vdano odobravalni retoriko nacionalizma, ki je upodabljala radikalnejše elemente v politični opoziciji kot protidružbene, protinarodne in protidržavne.

³ Kim Byung-Kook, *Nation-State and International Politics: Change and Continuity*, v Kim Ha-Ryong, et. al, *The Post Cold-War Era and the New Political Order*; Seoul: 1994, str. 273-316.

⁴ No Tae-Don, *A Review on the Formative Period of the Korean minjok*, *Yoksa bipyong*, let. 19, 1992, str. 1-24.

⁵ Lim Hyun-Chin, Gong Yu-Sik, and Kim Byung-Kook, *Nation Building and State Building in Korea: An Introduction to the Theory of a 'Broken Family/Nation'*, v Ku Bom-Mo, et. al, *The New Horizon of Political Science in Transitional Korea*; Seoul: Nanam, 1994, str. 487-511.

Narodna povezanost je prav tako preživela zato, ker je bila dejansko uničena z industrializacijo. S prevzemom oblasti Park Chunghee leta 1961 se je začelo novo obdobje hitre rasti. Obdobje razvojne države je vsililo Korejcem boleč čas družbene prenove. Podvrženi so bili razdiralni logiki trga brez mreže družbene varnosti, ki bi popravila šok prehoda iz osebne kmečkega sveta v neosebno industrijsko družbo.⁶ Zato je bilo naravno, da so Korejci iskali nov način organiziranja življenja in povezovanja z zunanjim okoljem. Ker se je industrializacija razvijala naprej, so mnogi začeli čutiti nostalgijo po družbi, vedno bolj zaznani kot brezkonfliktna, enovita, močno osebna in čustvena kmečka družba. Raje, kot da bi se neposredno soočili z dejstvom, da Koreja ni več mirna enovita kmečka družba, v kateri imajo njeni člani jasne družbene vloge in dolžnosti, družba in država stalno obnavljata mita *kyorae* in *dongpo*, kot da se ne bi razvila zapletena struktura družbenih cepitev in interesnih konfliktov. Strukturalno se je Koreja spremenila v moderno družbo z vsemi napetostmi in protislovji v družbenih odnosih, ki spremljajo industrializacijo. Kulturno pa je ostala premoderna ali točneje nemoderna. Z retoriko *dong'gilsong hoebok* (obnavljanja enovitosti) so se Korejci upirali spremembam. Zdi se, da so se tem bolj oklepali spominov na preteklost, čim bolj je njihova sedanost postajala strukturalno različna od nje.

Močan vpliv, ki ga je imel nacionalizem na Korejce, lahko pojasnimo na kratko z vsaj štirimi zgodovinskimi dejavniki. Prvič, kruta in razdiralna izkušnja imperialnega japonskega »integrativnega« kolonializma, izkušnja, ki ji ni mogel ubežati noben razred in/ali regija, je izoblikovala mit, da je bila individualna življenjska možnost vsakogar neizbežno povezana z usodo *joka*. Drugič, tradicija predstave tega *joka* kot sorodstvene skupnosti, podedovane iz korejske konfucijanske preteklosti, je omogočila Korejcem razumeti njihov narod na poseben nemoderen način in takšna reinterpretacija je okrepila kolektivistične in sredotežne težnje, vsebovane v nacionalizmu. Tretjič, trajanje stanja narodne razcepljenosti po 38. vzporedniku je dalo konkreten predmet ali cilj korejskemu nacionalizmu, to je združevanje, kar je v procesu ohranjalo pri življenju sile nacionalizma. Četrtrič, industrijski začetek, ki je bil zaradi naglice zelo boleč in zmeden proces strukturne preobrazbe, je sprostil nostalgijo po enoviti preteklosti, preteklosti, ki je bila porušena prav z industrializacijo.

Končni rezultat je bila družba, ki bi se lahko povzpela po lestvici abstrakcije in diskurza vse do vrha, to je sveta *minjok*, kakor hitro se je pojavil problem. To je bila družba, ki je bolje vrednotila celoto kot njene dele. Dejansko so bili družbeni konflikti sami delegitimizirani. Konflikti so bili obravnavani kot rušitelji sorodstvene harmonije, ideala konfucijanstva. Korejci bi lahko prav tako našli v svoji zgodovini številne primere, ko so bili konflikti uvod v politično razdejanje, ne pa dialiktični razvoj k odprti pluralistični družbi.⁷ Parlament, ki je bil razcepljen glede problema odpiranja in moderniziranja Koreje, je bil nemočen pred japonskim imperialističnim poseganjem v poznem 19. in zgodnjem 20. stoletju. Ideološki razcep na levo in desno stran, ki se je izoblikoval v kolonialnem obdobju, je posledično dopustil velikim silam, da so leta 1945 razdelile

⁶ Song Ho-Geun, *Labor Politics and the Market in Korea*; Seoul: Nanam, 1991.

⁷ Pak Gwang-Ju, *The State Ideology and Reality in Korea: The Conflict between Liberal Democracy and Authoritarian Reality*, *Han'guk jongchihakhoebo*, let. 22, št. 2 (1988), str. 42.

Korejo brez večjih težav. Tragična korejska vojna je bila podobno spoznana za posledico neobgljene razdrobljene desnice, ki ni zmogla spremeniti političnega tekmovalja med frakcijami v produktivno silo nacionalne gradnje. Politična razdrobljenost je otežila odvritev vojaškega posega Severne Koreje. Ko se je dejansko takšen poseg zgodil junija 1950, je politična razdrobljenost onemogočila učinkovit protiudarce severnjaškemu vojaškemu napredovanju.

Sam nacionalizem ni bil ploden temelj za vzpon take vrste politične ideologije, ki bi družbeni konflikt obravnavala kot neizbežen in legitimen. Zgodovina moderne Koreje je bila tako polna narodnih tragedij, ki so spodbujale razvoj takih političnih razmišljanj, v katerih je bil družbeni konflikt vir politične nestabilnosti in razdejanja, ne pa sila, ki bi jo vpregli in ukrotili pri gradnji odprte demokratične politične skupnosti.⁸ Zato je tu ležalo seme tako za povezanost kot za razdrobljenost. Korejci so zmogli hitro preseči razlike in se povezati drug z drugim, kadar koli je bila ogrožena varnost od zunaj ali ko se je pojavil problem, ki je zadeval narodni ugled. Lahko so si zamislili skupnost na ravni »celote« brez večjih težav in snovali združeno stanje. Njihova moč na ravni celote pa je postala pomanjkljivost, ko se je pojavil problem konfliktnih odnosov med deli takšne celote. Za mnoge so bili deli nelegitimni, saj so rušili že oslabiljeno enovitost prebivalstva in s tem tudi konfucijanski duh sožitja in skupnosti. Prav tako so bili nevarni, kajti razdrobljenost bi lahko spodbudila še enkrat vojaški avanturizem Severne Koreje. Takšno stališče je dopuščalo, da razvojna država zatre brez večjih težav tiste politične sile, ki so poskušale organizirati dele in omogočiti izražanje osnovnega družbenega konflikta. Institucionalna nerazvitost političnih strank, ki so – po besedah Giovannija Sartorija – deli celote (in nič več)⁹, potrjuje takšne posledice korejskega nacionalizma.

Problem politične organizacije in kolektivne akcije je imel v Koreji dva različna obraza. Ko je bil problem, ki je zadeval politično skupnost, narodnega pomena in obsega, so se Korejci lahko hitro razvrstili za državo in se sprijaznili z žrtvijo, ki jo je zahtevala kolektivna akcija. Ko pa se je problem nanašal na organiziranje dela in obrambo njegovih interesov proti drugim delom v okviru družbe, pa so bili mnogi Korejci menili, da bi lahko takšno delovanje uničilo narodno sožitje. Družba je bila v bistvu ujeta v kulturo samoodpovedovanja. Njeni deli so potrebovali organizacijo za obrambo svojih interesov pred korejsko močno razvojno državo, vendar pa so iskali gotovost naroda in zaščito države. Njeni deli so prav tako potrebovali konfliktno ideologijo, toda namesto njih so težili k sožitju.

Vere

Privlačnost, ki so jo na splošno imeli narodni miti in simboli na prebivalstvo, je zavrla razvoj institucij v Koreji. Problem pa se tu seveda ni končal. Korejske

⁸ Za pozitiven pogled na vlogo družbenega konflikta v demokratizaciji gl. Ralf Dahrendorf, *Class and Class Conflict in Industrial Society* (Stanford: Stanford University Press, 1959), str. 206–240.

⁹ Giovanni Sartori, *Parties and Party Systems: A Framework of Analysis* (Cambridge: Cambridge University Press, 1976), Chapter 1.

vere prav tako niso imele mobilizacijske moči. Koreja pozna na tem področju obilje paradoksov. Je večerna družba, toda budisti, kristjani in konfucijanci niso imeli težav pri vzpostavljanju političnega sožitja. Dejansko so člani korejske družine želeli pogosto izražati različne verske nagibe, ne da bi povzročili slabe občutke med seboj. Čeprav je večerna družba, pa Koreja še ni imela množične politične stranke, ki bi bila organizirana na verskih načelih. Njena velika, razvpita krščanska skupnost prav tako ni poskušala vplivati na vsebino vzgojne politike. Celo splav je ostal nepolitično vprašanje za korejske kristjane. Koreja je večerna družba v strogo številčnem smislu: to pomeni, da imajo različne vere kar pomembno število svojih privržencev.

V človeški zgodovini so bili vsaj štirje različni načini razumevanja vloge vere in posebej odnosov med duhovnim svetom in človeško stvarnostjo.¹⁰ Prvi vmešča duhovni svet v neposredno nasprotujoče odnose s stvarnostjo, pri čemer je moralna obveza vernika, da spreminja posvetni svet v skladu z besedami iz Biblije. V takšni veri pomen in smoter človekovega življenja izhajata iz transcendenčnega, abstraktnega in vsemogočnega Bitja, ki je ustvarilo veselje in usmerja njegovo zgodovino.¹¹ Drugi je podoben prvi vrsti vere v tem, da predpostavlja obstoj Boga, vendar pa se razlikuje v tem, da si njegovo navzočnost zamišlja samo v obstoju ritualov in obredov, ki jih izvajajo duhovniki in menihi v verski skupnosti. Če so pri prvem načinu odnosi med duhovnim in posvetnim svetom soočeni (konfrontirani) po svoji naravi, pa drugi način enostavno priznava nepremostljiv prepad med obema svetovoma, pri čemer je vera človekova zasebna stvar, tako da omejuje pomen vere na življenje v okviru cerkve in samostana. Tretji način pa nasprotno zanikuje obstoj nasprotja med duhovnim in posvetnim svetom; v bistvu spreminja bogove v človekove služabnike, ki pomagajo uresničevati *bok* (srečo) na tem svetu. Četrty način gre še naprej in zavzame stališče, da posmrtno življenje in bog nimata posebnega pomena in zato na svoj poseben način zavračata soočenje med posvetnim in duhovnim svetom.

Med vsemi štirimi načini bi lahko samo prvega označili kot nekakšno »ideologijo«, ki ima mobilizacijsko moč nad družbo. Prav tako je očitno, da navadno obstajajo različni pogledi drug ob drugem v katerem koli času v družbi. Koreja v tem ni bila izjema, toda v primerjavi z drugimi državami zunaj severovzhodne Azije je bila za Korejo značilna odsotnost prvega načina. V korejski tradicionalni veri ni obstajal pritisk ali gorečnost po preseiganju človeških možnosti ter njihovem podjarmljenju in preobrazbi v skladu z božjo voljo.¹² V svetovnem nazoru korejskega šamanizma, ki je zgodovinsko izvirni način zasnove, obstoječe pred prihodom budizma, konfucinizma in kasneje krščanstva, bog ni bil središče sveta, ki bi bil oblikovan po vnaprej zamišljenem svetu. Šamanizem ne priznava transcendenčnega stanja človekovega obstoja. Za njegove vernike je

¹⁰ Ivan Vallier, *Catholicism, Social Control and Modernization in America* (New York: Prentice Hall, 1970).

¹¹ *The role of Christianity in the history of West Europe and some Latin American countries is a case in point.* Christopher Hill, *The Century of Revolution, 1603–1714* (New York: W.W. Norton & Company, 1980); Jorge Larraín, *The Concept of Ideology* (London: Hutchinson, 1979); Brian Smith, *The Church and Politics in Chile* (Princeton: Princeton University Press, 1982).

¹² Choi Jong-Ho, *A Society without Ideology: Its Origin and Structure*, Gyegan Sasang, 1989, str. 15–18.

pomembno predvsem življenje na tem svetu. V šamanizmu v bistvu namesto da bi človek služil Bogu, obstoj bogov pomaga človeku doseči *bu* (blagostanje), *su* (dolgo življenje), *ja* (moško potomstvo) in *kwi* (čast, dostojanstvo).¹³ Na podoben način šamanizem ne postavlja dihotomije duha in telesa, pri čemer je prvi bližji Bogu in vzvišen nad slednjim. Namesto tega predpostavlja, da je prišel človek na svet kot sestavni del narave in da so vse človeške sposobnosti bistvene za izoblikovanje posameznika.¹⁴ Šamanizem nima dihotomne, konfliktna zamisli tega sveta nasproti drugemu svetu, telesa nasproti duhu.

V Koreji šamanizem obstaja poleg različnih ver in dejansko uspeva hkrati z njimi. Pokazal je izredno prožnost, sposobnost preživetja kot prevladujoč način konceptualizacije navkljub stalnemu vpadanju tujih ver. Strpnost za verske razlike in v mnogih primerih hkratna privrženost, brez zapostavljanja, različnim veram je zares izjemna. To sta omogočila deloma udomačevanje in združevanje, zaradi česar so vere, »uvožene« iz tujine, prevzele šamanistično prevzetost s tem obstoječim svetom. Ali kot v primeru konfucianstva in taoizma, ko so bile »uvožene« vere prav tako prevzete s totranskim življenjem kot korejski domači šamanizem. Pripadajoč »podobni« vrsti v tem smislu, da nista postavljalta človeka v položaj, ki bi bil osredotočen okrog Boga, konfucianizem in tasizem nista potrebovala dolgega in težavnega združevanja s šamanizmom, preden ju niso spoznali in razumeli korejski ljudje.¹⁵ Udomačevanje in združevanje budizma ter pozneje krščanstva sta bila težavnejša, ker sta pridigala individualno odrešitev, vsebovala univerzalistično etiko in prepričanje ter predpostavljala duhovni svet, drugačen od posvetnega sveta, če že ne v neposrednem nasprotju z njim.

Kakor koli že, izpostavljena združitvenemu propadanju v Koreji, sta budizem in krščanstvo izgubila vsakršne univerzalistične težnje, ki sta jih imela, odkar sta bila prvič vpeljana v Korejo. Budhisattva iz budizma je tako sedaj samo še eno božanstvo v šamanističnem svetu, ki ga Korejci z molitvijo prosijo za dosego sreče (bok) na tem svetu. Budizem je moral spustiti svoje onostranstvo in opustiti svoj nauk o samoodpovedovanju, da ga je sprejelo šamanistično korejsko ljudstvo. Krščanstvo ni bilo nobena izjema.

Bolj etični sistem kot vera je novokonfucijanstvo postalo državna ideologija dinastije Yi (1392–1910), ponazarjajoč tu sistem prepričanja, ki je bil osredotočen na totransko življenje, ki ga je častil. Konfucianizma ne zanima posmrtno življenje; ali natančneje, res da priznava obstoj duhovnega sveta, toda preprosto verjame, da je dolžnost človeških bitij vzpostaviti sožitje med ljudmi v totranskem življenju. S takšnim ciljem konfucijanstvo teži k vladavini človeka, ki je dosegel in izboljšal osebne vrline. Usmerjen je k temu svetu, ne k naslednjemu. Še več, konfucijanstvo daje pomen in smisel človekovemu obstoju edino v okviru medosebnih odnosov na tem svetu. Tu torej ne obstaja nedružbena zamisel človeka kot razumnega in neodvisnega bitja. Človek je vedno relacijsko bitje s

¹³ Yu Dong-Sik, *Shamanism and Korean Culture*; Seoul: Hyondae sasangsa, 1978); Choi Gil-Sung, *Shamanism of Korea*; Seoul: Hyongsol chulpansa, 1981).

¹⁴ Hahm Pyong Choon, *Shamanism: Foundation of the Korean World-View*, in Lee Hongkoo, Yang Seung Doo, Jon Byongje, and Hahm Chaibong, eds, *Korean Jurisprudence, Politics, and Culture (A Collection of Essays and Articles of Late Hahm Pyong Choon)* (Seoul: Yonsei University Press, 1986), pp. 318–320.

¹⁵ Hahm Pyong-Choon, *Religion and Law in Korea*, in Lee, Yang, Jon, and Hahm, eds., str. 157–165.

praviciami in dolžnostmi, opredeljenimi v partikularističnem okviru v skladu z njegovimi družbenimi vlogami in položajem v hierarhični ureditvi ter asimetrično spleteno mrežo družbenih odnosov. Človek ni nek neomejen subjekt. Njegovo razumevanje je funkcionalno na podlagi izvrševanja vlog glede na razmere in upoštevanja posebnih pravil vedenja in delovanja glede na njegov položaj.¹⁶ Vseh pet glavnih načel se nanaša na medosebne odnose v tem posvetnem življenju. Nobeno se ne ukvarja z odnosi med človekom in Bogom.¹⁷

Konfucianizem je po besedah Hahma Pyong Choona »antropocentrizem«. S prevzemom konfucijanstva kot državne ideologije je dinastija Yi »dejansko ustvarila nekakšen 'idol'. Nastal je nekakšen absolut iz posvetnega življenja. Korejci so zagotovo postavili posvetni pojav v absolut, 'absolutizirajoč tako relativno'. Za Korejce to ni (bil) transcendenčni in neomejen Bog, ki je zasedel suvereno mesto v življenju, pač pa človeška naklonjenost, človek sam.«¹⁸ In s postavljanjem posvetnega sveta, organiziranega po petih glavnih načelih kot naravnega človeškega reda, je konfucijansto pozitivno uveljavilo to, kar je značilno za posvetni svet, tj. hierarhični red.

S tem ne trdimo, da ni bilo nobenih sprememb v korejskem kulturnem in verskem okolju in da se je konfucijanstvo obdržalo v modernem času nedotaknjeno kot dovršen etični sistem. Nasprotno, to se ni zgodilo. Modernizacija in vzpostavljanje industrijske družbe sta močno oslabila moč petih temeljnih načel konfucijanstva kot sedanjega zakonika etičnega vedenja v vsakdanjem življenju za navadne Korejce. Podobno je sistem razširjene družine razpadel v veliko število družinskih celic. Toda to, kar je pomembno, je preživetje antropocentrizma in rodovnosti kot opredeljujočih značilnosti korejske kulture. Gojitev konfucijskih osebnih vrlin in moralnega vzgajanja je ideal, ki ga je težko uresničevati v industrijski družbi. Zdi se, da se je njihov pomen v vsakdanjem življenju mnogo Korejcev zmanjšal. Toda celo po zrušitvi vsega posebnega konfucijanskega učenja sta antropocentrizem in rodovnost ostala nedotaknjena kot okvir osmišljanja sveta in dajanja pomena življenju.

Za Korejce je vera še naprej nedvomno stvar zasebnega nagnjenja in jo uresničuje doma, v samostanu in/ali cerkvah, da bi dosegli *bok* na tem svetu. Različne vere v Koreji, na katere je močno vplival in jih povezal svetovni pogled šamanizma in konfucijanstva, niso postavile duhovnega in posvetnega področja človekovega življenja v neposredno nasprotujoče odnose. Če obstaja kakšen prevladujoč pogled, potem je to nazor, ki spreminja bogove v človekovo sredstvo za dosego posvetnih ciljev. V šamanističnem svetu bogovi služijo ljudem. V humanističnem konfucijanskem svetu pa sploh ni dobro razvita sama zamisel boga. Obstaja samo sistem etike, ki pozitivno uveljavlja stanje posvetnega sveta. Zato se ni treba čuditi, da moderna Koreja, večreligiozna družba, ni nikoli doživela izkušnje verskih sporov in verskih vojn. Odsotnost verskih konfliktov v večreligiozni družbi samo potrjuje odpornost konfucijanskega antropocentriz-

¹⁶ Hahm Chai-Bong, *Geundae sasangui haechaewa tongil han'gukui jongchi isang*, v: Kim Yong-Ok, ed., *The Unification of the Three Kingdoms and Korea*: Seoul: Tongnamu, 1994, str. 462-463.

¹⁷ Donald S. MacDonald, *The Koreans: Contemporary Politics and Society* (Westview Press, 1990), str. 69.

¹⁸ Hahm, *Religion and Law in Korea*, str. 169.

ma, kakor tudi moč šamanizma, da oslabi, če že ne uniči, misijonarski značaj tujih ver med njihovim udomačevanjem in stapljanjem.

Takšne kulturne težnje odvezemajo Koreji en temelj za organiziranje politične družbe, tj. Cerkve nasproti Državi, verskih idealov nasproti posvetni stvarnosti. V antropocentričnem kulturnem okolju Koreje vere nimajo moči, v bistvu legitimnosti za politično mobilizacijo ljudstva in organiziranja naroda in prednostnih javnih zadev. Celo tuje vere so izgubile svojo transcendenčnost, ko so se vpletle v udomačevanje in združevanje, in niso več sposobne ponuditi utopijo, ki je različna od tega sveta in v nasprotju z njim. Z odvzemom vizije, ki presega posvetno stvarnost, vere v Koreji nimajo več sposobnosti za proizvodnjo kolektivnih spodbud, na katerih so lahko zgrajene množične organizacije. Krščanstvo, najnovejša uvožena vera, za katero bi pričakovali, da bo njen misijonarski značaj preživel dlje od drugih, no, nobena izjema. Krščanski družbeni aktivizem je še naprej omejen na majhno skupino krščanskega prebivalstva.

Enodimenzionalnost in redukcionizem

Še več, konfucianizem je izpeljal svojih pet glavnih načel iz, kot je bilo zaznati, naravnega reda, to je družine, in prenesel takšne norme in načela vedenja na širša področja človekovega obstoja (npr. državo in meddržavni sistem) brez mnogo sprememb. To je, načela, ki naj bi upravljala politične odnose na ravni države in meddržavnega sistema, so bila spoznana kot enaka normam in načelom, ki naj bi uravnavala odnose v družini. Tako je monarh za državne uradnike in podložnike to, kar je oče (*ali bi moral biti*) za sina, prijazno (*in*) in usmiljeno (*ja*) bitje. Podobno morajo biti državni uradniki in podložniki takšni, kakršen je sin do očeta, sinovski (*hyo*) in ubogljivi (*kong*).

V konfucijanstvu je politična avtoriteta podobno izpeljana iz najbolj temeljne naravne in moralne ureditve, to je družine. Odnos med očetom, materjo in sinom je odnos asimetrične vzajemnosti in vsak istoveti svoje interese z interesi celotne družine. S takšno zamislijo interesov, po kateri je v oče odgovoren za izvrševanje avtoritete nad sinom, s čimer je postavljena tudi obramba in razvijanje interesov celote, je očetovemu delovanju naravno zagotovljeno spoštovanje in odobravanje drugih članov družine. Politična avtoriteta vladanja obstaja samo na drugačni ravni, to je državni; vendar pa sta njena narava in vloga dejansko enaki, kot je avtoriteta očeta do družine. Tako mora biti polna naklonjenosti in uvidevnosti; usmerjena mora biti k blagoru celote.

S spremembo konfucijanstva v izvorno lokalno kulturo in postavitvijo velikega cilja preobrazbe dinastije Yi v »majhno« Kitajsko (*junghwa*) so Korejci sprejeli tudi enodimenzionalni in »redukcionistični« pogled na človekovo življenje, kakršen je obstajal v konfucijanstvu. Politične norme in načela na ravni države so izpeljali iz odnosov v družini. Celo načela, ki naj bi urejala odnose med Kitajsko in njenimi majhnimi sosedi v meddržavnem sistemu, so podobno povzeli iz tistih, ki urejajo harmonične odnose med starejšimi in mlajšimi brati. Osebnostne vrline prijaznosti (*in*), poštenosti (*ui*), spodobnosti (*ye*), uvidevnosti (*j*); vrline otroškega spoštovanja in bratovske ljubezni v družini (*hyojae*); in načelo vdanosti (*chung*) in iskrenosti (*sin*) za politično skupnost so bila vsa obravnavana kot ena in ista naravna ureditev, in od tod je izviralo tudi sklepanje, da je bil

samo človek, ki je bil privržen svojim staršem, sposoben vdane privrženosti vladanja.¹⁹

Enodimenzionalni pogled, ki predpostavlja obstoj enotnega naravnega zakona, po katerem so bila človeška življenja na ravni družine, države in meddržavnega sistema organsko urejena, še pospešuje »redukcioniistični« pristop k družbenim problemom. Konfucianizem je prepričan, da se ustrezno upravljanje družine (*jaeka*) začne z gojitvijo osebnih vrlin in moralno vzgojo (*susin*) družinskih poglavarjev in njenih članov; in da se vodenje dežele (*chiguk*) ter vzdrževanje miru na svetu (*pyongchonha*) začne s sposobnostjo učinkovitega vzdrževanja in upravljanja moralne skupnosti družine. To je, vladar naj bi se naučil ljubiti politično skupnost in posvetil svoje življenje njeni blaginji na enak način, kot je oče ljubil svojo družino in bil pripravljen žrtvovati se zanjo samo z gojenjem osebnih vrlin in moralno vzgojo. Osebno gojenje vrlin (odlik) in moralno vzgajanje sta bili zahtevi za vodenje politične skupnosti. Z njimi bi se vladar lahko naučil krotiti pohlep po oblasti in spremenil samega sebe v sredstvo javne volje (*minsim*).

Enodimenzionalni pogled na človekov obstoj in posledični »redukcionizem« v pristopu k reševanju problemov, sta dodatna dejavnika, ki otežujeta organizacijo družbenih konfliktov v sodobni Koreji. Tu še vedno obstaja kulturna težnja po poudarjanju osebne in moralne vzgoje kot načinov preobrazbe politične skupnosti in gradnje demokratičnih institucij. Sprememba je le v vsebini moralne vzgoje. Moderni Korejci zahtevajo za vsakega posameznika, da vzgaja svoj občutek državljanske dolžnosti in goji participativno kulturo. Vsebina moralnega vzgajanja se je spremenila od konfucijanske prijaznosti in poštenosti k modernemu državljanstvu. Toda večji poudarek na preobrazbi zavesti (*uisik gaebyok*) kot na graditvi organizacije še naprej ostaja značilnost korejske kulture. Sredstvo, ki naj bi prispevalo k družbeni preobrazbi in utrditvi demokracije, je v nekem smislu pravšno. Brez preobrazbe korejske politične kulture v razvito participativno kulturo in Korejcev v dejavne državljane je preobrazba institucionalnega okolja z utrditvijo demokracije obsojena na neuspeh. Demokracija zahteva vzpostavitev državljanske kulture. Brez državljana demokracija ni mogoča. Toda prav tako je res, da je demokracija zgrajena na organizaciji in zato je bilo tragično, da poudarjanja zavesti ni spremljala podobna pozornost do organizacije. Problem je bil v tem, da so Korejci razumeli gojenje državljanskih dolžnosti drugače kot na Zahodu. Korejci so mu dali posebno konfucijansko reinterpreteracijo. Zahodna ljudstva so vzgojila duh državljanskih dolžnosti s sodelovanjem v zvezah z drugimi bližjimi ljudmi. Korejci pa nasprotno razumejo *uisik gaebyok* v poglobljenih osebnih etičnih okvirjih, kot individualno zadevo, v mnogočem podobno prebujanju k pravemu načinu življenja, kot ga preizkušajo konfucijanski učenjaki z gojenjem vrlin. Dejansko je dediščina konfucijanstva pogosto spodbujala Korejce k iskanju rešitev za politične konflikte v moralnem samovzgajanju tistih na vrhu družbenopolitične hierarhije. To, je bilo usodno za demokracijo. To kar je korejska družba potrebovala za gradnjo demokracije, je bila množična organizacija, ki naj bi oblikovala in povezovala

¹⁹ Bu Nam-Chol, *The Ideological Policy to Maintain Monarchical Power in Yi Dynasty: Its Major Characteristics*, članek pripravljen za konferenco Korejskega združenja za politične vede (maja 1991), str. 1-5.

konfliktne interese posredniških skupin in razredov ter nadzorovala zlorabo državne oblasti. Namesto tega je neposredno vskočila v problem moralnega vzgajanja vladajočih elit in zaobšla težavno nalogo organiziranja posredniških skupin. Korejci so potrebovali organizacije za zaščito njihovih interesov pred državo, toda namesto tega so skušali doseči hitro prosvetlitev vladajočih elit in upali na njihovo samovzgojo.

Še več, kot smo že omenili, je človek po konfucijanski opredelitvi intersubjektivno bitje, postavljeno deloma v trdno spet ali vzajemno prepletajoč se položaj z drugimi ljudmi. To pomeni, da je posameznik pojmovan z vidika posebne vloge, ki jo izvršuje, in posebnega položaja, ki ga ima v družbenih mrežah. Pojem »družben«, kot je uporabljen tu, seveda pomeni tisto emocionalno družinsko vez in ne nekakšno abstraktno entiteto, kot so razredi. Pojem »družben« predstavlja tako ljudske mreže čustev, ki so konkretna in globoko osebna. Takšna družinskost je prešla v moderno Korejo kljub dejstvu, da je industrializacija hitro uničila strukturo razširjene družine. Ali bolje, družinskost je okrepljena prav zaradi uničenja čustvenega sveta razširjene družine. Pomanjkanje varnosti razširjene družine je moderne Korejce usmerilo k iskanju šolskih vezi (*bakyon*), krvnih vezi (*hyolyon*) in regionalnih vezi (*jiyon*) v prizadevanju po novi graditvi udobnih, varnih in zaupljivih koncentričnih krogih osebne naklonjenosti. Gradnja čustvenih koncentričnih krogov je skrajno nujna zadeva za Korejce, ker ne poznajo drugih načinov za svojo samoopredelitev.

Poudarek na osebnih vezeh seveda ovira razvoj horizontalne organizacije, ki je utemeljena na družbenogospodarskih cepitvah. Razširjeni emocionalni koncentrični krogi, ki pogosto obdajajo posameznike iz različnih razrednih okolij, nudijo utvaro, da je Koreja relativno odprta družba. To preprečuje alternativne načine samoprepoznavanja (npr. proletariata), medtem ko hkrati krepi že omenjeno težnjo po uveljavitvi osebnih odgovorov na v bistvu sistemske probleme. Korejci ponujajo osebno gojenje vrlin kot odgovor na problem organizacije, oblasti in avtoritete na državni ravni. Tako poskušajo spremeniti družbeni red z razpršenimi, visoko etičnimi prizadevanji, kar je praktično neizvedljiva naloga.

»Drugi najslabši« Svet

Koreja iz leta 1994 ni plodna zemlja za kvašenje razredne politike in gradnjo horizontalnih družbenih institucij. To je deloma zasluga zapuščine konfucianizma. Neuspeh levih ideologij v Koreji ima seveda tudi novejšo zgodovinske vzroke. Dejansko je bilo obdobje v moderni Koreji, ko je imela prej »levica« kot »desnica« ideološko prevlado. V takojšnjih poosvobodilnih letih (1945–1950) so bili mnogi desničarji politično diskreditirani zaradi omadeževanosti z njihovim preteklim sodelovanjem z japonskimi kolonizatorji. V nasprotju s tem je imel socializem nacionalizem na svoji strani. Zaradi zavzetja nekompromisnega bojevitega stališča proti imperialni Japonski v 30. letih, se je lahko sklicevala na nacionalistične simbole in mite pri mobiliziranju množic. Socialistična retorika in ideje so imele tudi široko javno poslušalstvo v družbi, prizadeti z revščino. Problem distributivne pravičnosti in zemljiška reforma sta bila »prednostna

problema« v političnih razpravah v poosvobodilnih letih.²⁰ V takšnih razmerah je »levica« dejansko izstopala kot sila, ki bi lahko obnovila korejsko zgodovino in uresničila ideal narodne neodvisnosti in družbene pravičnosti. Poosvobodilno obdobje je bilo obdobje radikalizma.²¹ Socializem in nacionalizem sta se povežala in okrepila drug drugega v moči mobiliziranja korejskega ljudstva.

Takšne drzne in bojevite levičarske politične sile seveda niso preživele poosvobodilnih let. »Levica« razvojnih desetletij (od 1961) je predstavljala bistveno drugačno silo. Čeprav so se strukturna nasprotja in protislovja kapitalizma poslabšala zaradi hitre rasti, pa »levica« v razvojnih desetletjih ni uspela razširiti svoje množične baze in je ostala ideološko in organizacijsko razcepljena. Javna predstava o socializmu se je radikalno spremenila po letu 1950. Velika pričakovanja in upanja množic, ki jih je vzbujala »levica« v poosvobodilnih letih, so izginila, zamenjalo pa jih je splošno nezaupanje in sovražnost do socialističnih idej.

Malo je držav na svetu, ki so doživele takšno radikalno in nenadno preobrazbo v ideologiji. Država je prešla iz ene skrajnosti v drugo v petih letih po osvoboditvi od Japonske leta 1945, ideološki prazni prostor, ki ga je povzročila smrt levičarske ideologije, pa so hitro zapolnile tradicionalne vrednote in surovi protikomunizem. Že omenjeno preživetje konfucijanskega pogleda na svet je imelo, z drugimi besedami, dva različna vzroka. Prvič, konfucijanski pogled na svet je ponujal emotivni svet medosebnih vezi, ki so jih Korejci tem bolj cenili, čim bolj se je družba spreminjala v hladno neosebno kapitalistično mrežo. Drugič, ideološka paradigma, ki bi lahko ponudila alternativno vizijo za prihodnost, to je marksizem, je bila po letu 1950 popolnoma razvrednotena kot način politične analize in razprave.

Politični šok, ki je zrušil legitimnost marksizma, je bil tragična izkušnja korejske vojne.²² Vojna je uničila predstavo o socializmu kot sredstvu miru in pravičnosti²³; upravičila je okrepitev že preveč razvitih državnih aparatov prisile, tezo da je povzročila stalno izredno stanje; razstavila socializem in nacionalizem; in postala katalizator za vzpostavitev gospodarstva, ki je bilo zasnovano z ameriško pomočjo.²⁴ Pomoč naj bi okrepila državno avtonomijo in sposobnost nasproti družbenim skupinam z zagotavljanjem materialnih virov, ki jih niso nadzirale societalne skupine in sile ter niso bili odvisni od njih. Še več, duh izdaje, ki so ga množice občutile do levece, je zdaj izkoristila država, da bi zatrla vse vrste levičarskih gibanj. Javnost je tako dejansko izgubila sposobnost razločevanja komunizma od naprednejših in demokratičnih ideologij socialne demo-

²⁰ O zamislih prednostnih problemov gl. Albert O. Hirschman, *Journeys Toward Progress* (New York: Doubleday, 1965), Part II.

²¹ Bruce Cumings, *The Origins of the Korean War: Liberation and the Emergence of Separate Regimes, 1945–1947* (Princeton: Princeton University Press, 1981).

²² Son Ho-Chul, *The Korean War and the Ideological Terrain: The State, Ruling Coalition, and Ideology*, in Son, et. al, *The Korean War and the Structural Change in North and South Korea*; Seoul; 1991, str. 1–27.

²³ Chang-Mi-Seung, *The Occupation Policy of North Korea during the Korean War, v: The Understanding of the Korean War*; Seoul: Yoksa bipyongsa, 1990, str. 170–203.

²⁴ Anne O. Krueger, *The Developmental Role of the Foreign Sector and Aid* (Cambridge: Harvard University Press, 1979).

kracije.²⁵ Sprejemala je trditev, da bi morali biti »izgredi« političnega tekmovanja odpravljene zaradi zavarovanja krhke »liberalne demokracije«. Mnogi so tudi zamenjali samo izražanje družbenih konfliktov s politično nestabilnostjo, ki bi lahko spodbudila možnost novega vdora iz Severne Koreje.

Kričeča protikomunistična ideologija ali »mentaliteta«, ki je izšla iz vojne, je zožila korejske sposobnosti za razvijanje novih demokratičnih vrednosti in idealov. Pripomogla je tudi k državnemu načrtovanju nadzora nad družbenimi konflikti in izključitvi novo nastajajočih družbenih skupin iz različnih političnih aren.²⁶ Z drugimi besedami, avtoritarne težnje, svojstvene korejski konfucijanski dediščini, so se radikalno okrepile med korejsko vojno. Celotna javnost je bila prežeta z nezaupanjem in sovraštvom do komunizma, kar je zožilo njeno sposobnost, da bi se razumsko ukvarjala z distribucijskimi problemi. To je bilo tisto pomanjkanje razločevalne ideološke sposobnosti, ki je dopuščala državi, da je izključila problem relativnega pomanjkanja s političnega dnevnega reda v razvojnih desetletjih. Razvojna država je zatirala vse družbene sile, ki so dvomile o njeni prednosti in strategiji ter jih opisovala kot »peto kolono«, ki pomaga severnokorejskemu režimu. Družba je medtem izbrala diktaturo kot drugo najslabšo možnost za politično nestabilnost, ki bi lahko sprožila novo vojno na korejskem polotoku.

Država in družba v Koreji sta pogosto preveč izpostavljali sam politični konflikt kot nestabilnost režima in kot kritično odpiranje sovražnemu zunanjemu vdoru. Mnogi so v avtonomni ljudski organizacijski kampanji zaznali mobilizacijsko politiko, ki jo je uporabljal komunizem za prisvojitve moči in oblasti. Strah pred komunistično vladavino ali enostavno samo vojno je povzročil, da so številne skupine ljudi omejile svoje politično delovanje. Država si je medtem nakopičila še več moči in zavestno izrabljala vojaške razmere za zagovarjanje svojega nauka o »prvenstvu varnosti«. Nadaljevanje ideološke polarizacije in vojaške sovražnosti med Severno in Južno Korejo je tako okrepilo učinke korejske vojne. Ideološka manjšina je tako bežala z enega področja na drugo ali pa je bila nasilno zatrta. Nadaljevanje sovražnosti in utrditev režima sta potekala hkrati in medsebojno krepila ter ideološko poenotila tako Južno kot Severno Korejo.

Potem je po tridesetih letih prišlo do šoka zaradi konca hladne vojne. Obdobje glasnosti in perestrojke se je pokazalo najprej kot razširitev ideološkega okvira v Koreji in pomoč prizadevanjem političnih aktivistov za spremembo represivnih aparatov države. V povezavi s pojavom povojne generacije kot ključnega oblikovalca javnega mnenja v korejski družbi je konec hladne vojne povzročil psihološko sprostitev korejskega ljudstva in zmanjšal prepričljivost stare protikomunistične retorike in propagande. Vendar je bila sprememba samo del-

²⁵ K. W. Kim, »Ideology and Political Development in South Korea, *Pacific Affairs*, let. 38, št. 2 (1965), str. 164–176; Kim Hak-Jun, *Political Culture of Liberation and National Division, v: The Tradition and Change in the Korean Society*; Seoul: 1983, str. 307; Kim Kwang-Woong and Choi Myong, *Democratic Political Consciousness and State Ideology*, v: Kim, ed., *Theories on Electoral Politics of Korea*; Seoul: Nanam, 1990, str. 430.

²⁶ Kim Byung-Kook, *Dynamic of National Division and Revolution: The Political Economy of Korea and Mexico*; Seoul: 1994; No Jae-Bong, *Ideology and Practice*; Nokdu, 1985; Lee Hong-Ku, *Anti-liberal Democracy and Korean Political Culture*, v: *Change and Development of the Korean Society*; Seoul: Byommunsa, 1985.

na. Če je stari protikomunizem začel izgubljati prepričljivost, pa je nova vrsta protikomunizma pognala globoke korenine v družbi. Glavni problem za levico v Koreji je bil način, kako se je hladna vojna končala. Vzhodna Evropa je preizkusila mirne revolucije, ki so končale diktaturo komunističnih partij. Novice o moralnem razkroju in gospodarskem propadu komunističnih družb so pokazale mnogim »premoč« kapitalizema, končni propad sovjetskega imperija pa je postal simbol »vdaje« komunističnih revolucionarnih idealov. To je bil tragičen preobrat zgodovine za levico v Koreji. Propad komunizma je zelo otežil delavskim aktivistom dela pri razvijanju množičnih organizacij in vzgajanju razredne zavesti, kajti ideološka alternativa kapitalizmu ni bila več jasna in razvidna niti aktivistom.

Konec hladne vojne je skratka zagotovil ideološko priložnost kot tudi izziv za delavski sektor v Koreji. Dopustil mu je preizkus z novimi idejami in strategijami z razrahljanjem pritiskov protikomunizma. Konec hladne vojne je sprožil tudi dvome o ciljih boja, ki so jih aktivisti uporabljali za mobilizacijo članstva. Tako je konec hladne vojne razširil ideološki prostor delovanja delavskega razreda, odpravil pa je tudi nekoč razumljiv in jasen cilj, s katerim so aktivisti lahko mobilizirali delavce in s katerimi so se lahko nekako prerinili skozi nemirno in sovražno politično okolje. Delavsko gibanje je npr. po letu 1987 postalo še bolj razcepljeno glede ciljev političnih bojev, čeprav je dobilo priložnost za utrditev in razširitev svoje organizacijske baze.

Neorganizirana politična družba

V korejskem kulturnem okolju so številne strukturne in ideološke cepitve, ki so poganjale in vodile moderno zgodovino zahodne Evrope k množični demokraciji, izgubile moč delitve in mobilizacije družbe v opozicijski blok ljudi. Kulturno okolje je preprečilo strukturi cepitev in se izrazilo v konkretni množični organizaciji. V primeru religij npr. problem ni v tem, ali so Korejci verno ljudstvo ali ne. So globoko verni, in razcvet budističnih samostanov, krščanskih cerkva in tristo ali več verskih ločin v Koreji je pojav, ki ga je nek znanstvenik označil kot preobrazbo Koreje v »veleblagovnico religij«,²⁷ kar samo potrjuje, kako verni so Korejci in kako je psihološko težko nositi breme industrijske preobrazbe.

Toda Korejci so verni na poseben način. Dejansko antropocentrični po svojem svetovnem nazoru so Korejci nenaklonjeni prenašanju verskih prepričanj in občutkov v posvetni politični svet, ki lahko povzroči spore z veliko človeškimi žrtvami. Prav tako poskušajo postaviti vrednosti tostranskega sveta nad zadeve onostranskega in v bistvu spreminjajo bogove v sredstvo za doseganje *bukwiyonghwa* (veličanstvo bogastva in časti) na tem svetu. Korejske vere nimajo želje po preseganju, nasprotovanju, osvajanju in preobrazbi posvetnega sveta. Nimajo torej vizije prihodnosti, ki je v nasprotju z dano posvetno stvarnostjo. Takšno pomanjkanje transcendenčnega nasprotja odvzema korejskim veram sposobnost organiziranja politične družbe.

²⁷ Yun Yi-Heum, *National Religions: The Responses of National Religions toward social Change, v: Social Change and Religion in Korea*; Seoul, 1987; Yun Yi-Heum, et.al, *Religions of the Koreans*; Seoul: Jongeumsa, 1987.

Nasprotno, to, kar odvrča organizacijo razrednega boja, je ideologija protikomunizma. Razred kot osnova za organiziranje politične družbe in marksizem kot način političnega diskurza sta bila popolnoma diskreditirana po treh letih korejske vojne. Levica je povzročila nepremostljivo krizo legitimnosti sama sebi tako, da je neposredno nasprotovala korejski kulturi. Levica je porušila temeljno pravilo antropocentričnega sveta z istovetenjem izboljšave človeškega življenja na tem svetu kot prvenstvenega cilja politike, s tem, da je povzročila smrt in trpljenje milijonov. Večina Korejcev ni mogla videti kakršne koli vrednosti v ideologiji, ki je bila pripravljena žrtvovati milijone človeških življenj za nekakšno utopijo. Dejansko, če njena gradnja zahteva množično človeško žrtvovanje, je niso mogli imenovati utopija: to je bila enostavno politična ureditev, ki je nasprotovala človeški etiki ali morali (*inryun*), kot so jo razumeli Korejci.

Še več, levica je nasprotovala korejskemu nacionalizmu s prečkanjem 38. vzporednika in sproženjem vojaškega vdora k svojim bližnjikom, Korejcem. Vojna je porušila povezavo, ki je obstajala med nacionalizmom in marksizmom v Koreji pred letom 1950. Razdružitev je bila ostra in trajna, zlasti ker je bil nacionalizem kot ideologija v Koreji pojmovan v etnično sorodniških okvirih. Nacionalizem je moderen pojav tako na zahodu kot na vzhodu. Upoštevač zgodovinsko nepretrganost Koreje, ki je neodvisna politična tvorba več kot tisoč let, in upoštevač dediščino konfucijske družinskosti, so si Korejci iz 20. stoletja seveda lahko svoj narod predstavljali samo na osnovi zamisli o etniji, konkretni zgodovinski tvorbi, ki je bila znana vsem Korejcem. V korejskem jeziku sta zamisel naroda (*minjok*) in etnije (*jok*) praktično neločljivi in zamenljivi. Korejci so enostavno povezali pojma ljudstvo (*min*) in etnija (*jok*) v predstavi njihovega naroda in zanje je zamisel *jok* sorodniška tvorba, ljudstvo, ki ima skupne prednike (izvor), skupne krvne vezi. Korejci si v določenem smislu predstavljajo modernost prek predmodernosti, zamišljajoč si narodno skupnost prek predmoderne družinskosti (sorodništva).

Zato je imel zločin, ki ga je zagrešila levica, ko je povzročila vojno, poseben pomen v Koreji. Sprožila je vojno proti svoji Družini, dejanje, ki ga niso mogli odpustiti v svetu konfucijanstva. Kriza legitimnosti je bila v bistvu dvovrstna. Levica se je pokazala za nehumano (*ban-inryun*) v politični družbi antropocentrizma. Prav tako je bila nebratovska v družinskem svetu. In s takšno zamrznjeno predstavo v zavesti navadnih Korejcev je bila politična usoda levice za vselej zapečaten. Levica ni mogla nikoli več okrepiti svoje moči. Odtlej je bila izolirana od ostale politične družbe in vsak poskus njenega preustroja v politično silo, kakor koli šibek je bil, je sprožil besen napad desnice. Večina Korejcev je navadno podpirala ali pa je vsaj ostala neopredeljen opazovalec histeričnih odzivov na pogosto omejene izzive levice.²⁸ V bistvu je celo sporno, ali je v Koreji sploh obstajala levica, ki bi jo lahko označili kot politično »silo«.

V resnici je razdružitev marksizma od nacionalizma oslabil položaj levice, tako da je postala »imaginarni sovražnik«. Po letu 1950. se ni nikoli mogla razviti v politično silo, ki bi bila dovolj močna in čvrsto utemeljena na množični osnovi. Nikoli ni dosegla politične moči, ki bi spodbijala *status quo*. Takšen

²⁸ Kim Byung-Kook, *The Amorphous Civil Society and Factionalism o Party Politics: A Note on the Korean Culture of the Era of National Division*, v: Han Bae-Ho, et. al, *Capitalism and Democracy in Korea*; Seoul: Bopmunsu, 1991, str. 221–240.

položaj političnega propada in nazadovanja seveda ne pomeni, da cepitev na levo in desno ni bila pomembna v politiki povojne Koreje. Levo kot konkretna politična tvorba ni bila nikoli v položaju, da bi preoblikovala narodni obstoj in obnovila politični diskurz, vendar pa je bila namišljen sovražnik ali živi duh, ki je imel moč preganjati Korejce in preoblikovati njihovo zgodovino. Duh preteklosti je bil stalno klican nazaj, da bi preprečil razvoj razredne ideologije in omejil sredobežne težnje v enoviti družbi.

Skratka, nacionalizem se je v Koreji obnovil sam. Ni več povezan z marksizmom in se še vedno razhaja v okviru sorodniških etničnih zamisli in razprav. Takšen nacionalizem ima zares moč mobiliziranja države in družbe, ko nastopi mednarodna kriza in je zunanji sovražnik jasno ugotovljiv. Nacionalizem brez »podpore« drugih ideologij pa nima konkretnega programa delovanja in posebne vizije prihodnosti, ko politični problemi, s katerimi se sooči skupnost, niso več meddržavni, pač pa znotrajdržavni. Tu je v bistvu nevarnost njegovega zoževanja na golo čustvenost brez jasnih ciljev v političnem boju in mobilizaciji. Nacionalizem zahteva »krvno transfuzijo«. Mora si sposoditi organizacijske strategije in politične teorije, preden se spremeni v ideologijo, ki lahko prenaša prihodnje alternative na sedanost.²⁹ Brez prenosa teorij in strategij je nacionalizem zgolj sistem simbolov, mitov in retorika, ki jo je lahko zlorabiti za oviranje organiziranja delov družbe in njihovega izražanja interesov.

Zaton marksizma v Koreji je imel velike posledice tudi za regionalne cepitve. Osnovna os, na kateri je v Koreji organiziran strankarski sistem, je vera.³⁰ Toda korejski regionalizem je posebne vrste. Prvič, v nasprotju z regionalizmom, ki obstaja v pluralnih družbah zahodne Evrope³¹, ta ne izraža osnovnejših družbenih in ideoloških cepitev, kot so etnične, razredne in verske razlike. V pluralnih družbah je regionalizem posledica etničnih, razrednih in/ali verskih nasprotovanj, ki se ponavadi tesno pokrivajo z ozemeljskimi mejami. Teritorialna osredotočenost ljudi s posebnim etničnim izvorom, podobnim razrednim ozadjem in/ali versko naklonjenostjo je tam pobudnik regionalizma.

Koreja je bila drugačen primer. To je etnično enovita država: protikomunizem in antropocentrični svetovni nazor sta izločila marksizem in vere kot mobilizatorja politične podpore. Zato je regionalizem v Koreji neizrazit, brez konkretne organizacije in posebnega programa delovanja ter osredotočen na karizmatične voditelje. Dejansko je regionalizem v družbi s težnjo po samorazumeva-

²⁹ Za povezanost nacionalizma in »socialističnih« idej v Latinsko-ameriških državah ter njen vpliv na oblikovanje modernih množičnih političnih strank in interesnih skupin, glej Peter F. Klaren, *Modernization, Dislocation, and Aprismo: Origins of the Peruvian Aprista Party, 1870–1932* (Austin: The University of Texas Press, 1973); Charles Beuquist, *Labor in Latin America: Comparative Essays on Chile, Argentina, Venezuela, and Colombia* (Stanford: Stanford University Press, 1986).

³⁰ Kim Jin-Kuk, *The Reality of Regional Sentiments and their Remedies*, v: *A Psychological Analysis on Regional Sentiments*; Seoul, 1988, str. 79–101.

³¹ Za politiko v pluralnih družbah Zahodne Evrope, gl. Arend Lijphart, *Democracy in Plural Societies: A Comparative Exploration* (New Haven: Yale University Press, 1977); Kenneth D. McRae, ed., *Consociational Democracy: Political Accommodation in Segmented Societies* (New York: McClelland and Stuart, 1974); Val Lorwin, *Belgium: Religion, Class, and Language in National Politics*, v: Robert A. Dahl, ed., *Political Oppositions in Western Democracies* (New Haven: Yale University Press, 1966), str. 147–187.

nju kot rodovni (sorodniški) skupnosti nelegitimna podlaga za politično delovanje in organizacijo. Politične stranke, ki izhajajo iz neorganiziranih občutkov regionalizma, so dane v čudnem položaju zanikovalnega regionalizma kot legitimne podlage organizacije in poskušajo vsaj dajati vtis, da jih zanima premagovanje regionalnih čustev. Brez povezave z razrednimi ideologijami in verskimi razlikami je regionalizem v Koreji tudi nesposoben ponuditi sistematičen program delovanja. Politične stranke se ponavadi omejujejo na razpravo o razdelitvi ministrskih položajev in regionalno razdelitev naložbenih virov.

Sinkretičen zaton religij v Koreji in izguba legitimnosti levičarskih ideologij po vojni sta v povezavi z nastankom etničnega nacionalizma in preživetjem konfucijskega enodimenzionalnega pogleda na svet končno izoblikovala politično družbo, ki je organizacijsko neurejena na vmesni, posredni ravni. Korejska družba ni razdeljena in mobilizirana na osnovi verskih razlik in razredne razslojenosti. V Koreji torej v modernem času³² ne obstajata dva splošna temelja za organiziranje posameznikov v posredniške skupine, ne zato, ker bi bila enoverna in brezrazredna družba, pač pa zato, ker je njen poseben pogled na svet, podedovan od dinastije Yi in korejske vojne, zavrl sprejetje politične perspektive v okviru verskega in razrednega konflikta. Koreja je večreligiozna razredna družba³³, toda njena antropocentrična kultura in protikomunistična ideologija preprečujeta razpršenim občutkom verskih razlik ter ekonomske odtujitve, da bi se razvili v konkretno politično gibanje z nedvoumnim programom delovanja. Ob pomanjkanju ideologije, ki bi dajala nadčuten pomen občutenju razlik pri srečanju s sosedom z različnim verskim in/ali razrednim izvorom, občutek »razdalje« do sosedov, ostaja prav to, to je razpršeni občutek razlike.

Zato je povsem naravno, da sta strankarska in volilna politika v Koreji potratni. Ob pomanjkanju politične ideologije, ki lahko sproži »kolektivne spodbude«, dovolj močne, da bi ljudje s skupnimi interesi presegli privlačnost oportunitizma in brezplačne vožnje, so se morale politične stranke v Koreji nesorazmerno opirati na »selektivne spodbude« denarnih koristi za pridobivanje aktivistov in organiziranje volilne kampanje. Bistvo problema je v pomanjkanju široko organiziranega občinstva za politike. V korejskem kulturnem okolju ni mnogo znanih organizacij in posredniških zvez z množično udeležbo, ki bi bile pripravljene poslušati besedovanje politikov. Trajnejše občinstvo predstavljajo manjše skupine, ki so organizirane po posebnih osebnih, šolskih (*hakyon*), regionalnih (*jiyon*) in krvnih vezeh (*hylyon*). Najučinkovitejši, čeprav ne tudi edini dosegljivi način za pristop h korejskim volilcem, je »osebni stik« s kandidati. Politiki potrebujejo lokalno posredništvo, ki lahko pristopi k volilcem prek mreže treh vezi. Morajo se torej neposredno srečati z volilci in jih pridobivati na osebni način.

Za zagotovitev tesno spleteno mreže krajevnih posredništev, osebne vezano-

³² Seymour M. Lipset and Stein Rokkan, *Cleavage Structures, Party Systems, and Voter Alignments*, v: Lipset and Rokkan, eds., *Party System and Voter Alignments* (Boston: Free Press, 1967), str. 1–56.

³³ Lim Hyun-Chin, *Modern Korea and Dependency Theories*; Seoul: The Seoul National University Press, 1987; Hong Du-Seung, *An Analysis on Social Stratification through Job Classification*, let. 5, št.1, december 1983, str. 82–84; Suh Gwan-Mo, *Class Structure and Class Differentiation in the Korean Society*, Seoul: Hanul, 1984.

sti na politike in »dobro povezane« v okviru šolskih, regionalnih in krvnih vezi z volilci, je treba veliko in stalno vlaganje energije in denarja. Ni naključje, da se korejski politiki redko angažirajo v dolgotrajnih razpravah o javnih zadevah. Večine Korejcev ne spodbujajo kandidatove sposobnosti izmišljanja izumetničenih odgovorov na probleme javnih zadev. V bistvu ni veliko problemov javnih zadev, ki zahtevajo nekompromisna moralna in etična stališča od navadnih Korejcev. Vere so brez moči v politični areni; nesporazumi, ki izhajajo iz dohodkovnih razlik, se ne uspejo razviti v polno razredno nasprotje; in politične razprave o reformah so pogosto zožene na raven osebne kulture in moralne vzgoje namesto na gradnjo množičnih organizacij. Politiki v Koreji morajo zato večino svojega časa posvečati dejavnostim neposrednih stikov s svojimi volilci. To so zares časovno požrešne dejavnosti. Skupine v Koreji, ki so dostopne politikom kot občinstvo, so običajno majhne po obsegu; prav tako stalno potrebujejo obnavljanje z negovanjem osebnih vezi in razdeljevanjem izbranih spodbud.

Sredotežne sile

Kakorkoli že, Koreja ni nemočno razdrobljena družba. Koreji zagotovo manjkajo dobro razvite posredniške organizacije, toda razdrobitev na posredniški ravni je več kot popravljena s sredotežnimi silami narodnega »duha«. zato se moderna Koreja razlikuje od dinastije Yi. Moderni Korejci si lahko zamišljajo narod in vidijo njegovo življenje v neposredni povezavi z usodo skupnosti. Vrsta zgodovinskih »šokov« je izoblikovala preveč razvito državo³⁴ in vzpostavila močno enovito, množično mobilizirano družbo, ki lahko hitro doseže soglasje. Ti »šoki« so bili japonski kolonializem, izobraževalna reforma, zemljiška reforma, korejska vojna in hitra delovnointenzivna industrializacija. Njihova časovna usklajenost in zaporedje so posebej pomembni za vzbuditev sredotežnih sil, ki so hotele omejiti razdrobitev kot posledico premalo razvitih posredniških organizacij. Korejska vojna (1950–1953) je izbruhnila kmalu zatem, ko je bila Koreja osvobojena japonskega kolonializma (1910–1945) in po zemljiški reformi. Sledila je torej zemljiški reformi (1950) in vzpostavitvi modernega množičnega izobraževalnega sistema (1948).

Dogodki, ki so pomembno zaznamovali strukturo družbene moči in močno preoblikovali razčlenjenost korejske družbe, so spremenili tudi politične parametre.³⁵ Zlasti vladajoči *yangban* in zemljiškoposestniški razredi tradicionalne družbe so se zrušili pod zaporednimi valovi družbenopolitičnih premikov. Pod japonskim kolonializmom so izgubili elementarni vir oblasti in avtoritete v tradicionalni družbi, to je birokratski položaj. Prav tako so bili diskreditirani kot vladajoči razred v razmerah nacionalizma, ideologije, ki je služila kot glavni vir legitimnosti v moderni Koreji, kajti niso uspeli zaščititi samostojnosti; dejansko so mnogi iz bivšega razreda *yangban* sodelovali z Japonsko pri njenih prizadeva-

³⁴ Jang-Jip Choi, *The Formation of an Overdeveloped State and the Structure of Political Cleavage in Korea, v: A Study on Korea's Society*, let. 3; Seoul: Han'gilsa, 1985, str. 183–216.

³⁵ Hahn Been Lee, *Korea: Time, Change and Administration* (Honolulu: East-West Center, 1968).

njih za kolonizacijo Koreje. Zemljiška reforma iz leta 1950 je bila tista, ki je odpravila pričakovanja njihovega ponovnega nastopa kot vladajočega razreda. Finančno nadomestilo za zemljo, ki ga je zagotovila država, se je spremenilo v papirnate obveznice med inflacijo, ki je izbruhnila takoj po korejski vojni, in zgornji razredi veleposestniške družbe niso imeli več možnosti za preobrazbo v industrijski in finančni razred. Zato se je pojavil obsežen prazen prostor med srednjimi in zgornjimi družbenogospodarskimi položaji in nove poti za hitro družbeno gibljivost so bile odprte.³⁶

Še več, vojna je povečala družbeno spremenljivost in pustila naslednji generaciji močno poenostavljeno strukturo družbenih sporov in cepitev. Neenako razdelitev fizičnih virov je zelo zmanjšala kombinacijo vojne in zemljiške reforme. Izobraževalna reforma, ki je bila vpeljana pod vplivi ZDA, pa je močno zožila prepad v razdelitvi človeških virov. Potem je prišlo obdobje hitre delovno intenzivne industrializacije (1961–1972); odprlo je nove kanale družbene spremenljivosti, za katerih uporabo so bili člani nižjih razredov dobro pripravljeni zaradi množične izobraževalne reforme, ki je bila uveljavljena več kot desetletje pred tem. Vpliv teh strukturalnih šokov lahko analitično povzamemo na dva različna načina. Izoblikovali so relativno enakopravno družbo z novimi mnogovrstnimi potmi hitre družbene spremenljivosti za nižje razrede. Z mobilizacijo celotnega prebivalstva za vojno in industrializacijo in na drugi strani njegovo umestitev v sistem narodne vzgoje in izobraževanja, ki ga je čvrsto nadzorovala država, so bili Korejci udeleženi v izjemno podobnih življenjskih izkušnjah in življenjskih pričakovanjih.

Koreja je neizoblikovana družba s pomanjkanjem dobro razvitih posredniških organizacij. Toda je tudi družba z močnimi sredotežnimi silami, ki omejujejo sredobežne težnje slabo organizirane družbe. Njeni posamezniki živijo atomizirano politično življenje v tem smislu, da nimajo trajnih institucionalnih kanalov za politično sodelovanje.³⁷ Verske skupnosti in sindikati niso bili nikoli pomembni spodbujevalci podpore za korejske politične stranke. Korejci so organizacijsko razpršeni v nešteto majhnih emocionalnih poosebljenih skupin. Res pa je tudi, da so Korejci na podlagi skupnih podobnih življenjskih izkušenj in pričakovanj videni kot ustvarjanje ene velike politične tvorbe. Še več, to je tvorba, ki jo podpira antropocentrični svetovni nazor konfucijanstva, ki spreminja politiko v kampanjo za gradnjo etične humanistične politične skupnosti.

»Javna mnenja« v Koreji je zato težko vpreči in mobilizirati v politične namene. Ker v družbi primanjkujejo posredniške organizacije, ki spreminjajo spremenljive interese v konkretne in posebne predloge politik, politiki težko razumejo dejansko vsebino in usmeritev sprememb v razpoloženju javnosti. Zaradi pomanjkanja institucionalnih kanalov obveščanja so prepuščeni sami sebi in se preveč opirajo na svoj življenjski instinkt ali občutenje (kam) politike. Še

³⁶ Hak-Chung Choo, *Some Sources of Relative Equity in Korean Income Distribution: A Historical Perspective*, Korea Development Institute Monograph 7501 (December 1974), str. 1–50; Man Gap Lee, *Sociology and Social Change in Korea* (Seoul: Seoul National University Press, 1982); Kim Yong-Mo, *A Study on Social Stratification in Korea*; Seoul: Iljogak, 1982), pp. 209–301.

³⁷ Gil Seung-Heum, *The Change in the Structure of Political Consciousness of the Koreans*, v: *Korean Politics and Welfare State*; Seoul: Samyongsa, 1981, str. 114–128.

več, ker imajo Korejci podobne življenjske izkušnje in ohranjajo moralistični pogled na politiko, so politiki in družbeni aktivisti pogosto presenečeni nad spremembami v javnih mnenjih, ki so nepredvidljive in vseobsežne. Spremembe v mnenjih običajno niso omejene na posamezen del prebivalstva. Korejci spreminjajo svoje stvari *eu masse*. Zdi se, kot da družba kot celota zdrvi k eni vodstveni usmeritvi: upoštevajoč spremembe v gospodarstvu in politični skupnosti, se je hitro spremenila smer vodenja in pripeljala do »sredine«, kot so jo razumeli Korejci.

»Srednja pot« (*jung yong*) za Korejce ni srednja točka v klasičnem ideološkem spektru levo – desno, kot ga najdemo v zahodnih demokracijah. Z izbruhom korejske vojne je izginila možnost oblikovanja družbenih interesov in organiziranja političnih skupin na podlagi razrednih ideologij. Srednja pot pomeni za Korejce vzpostavljanje družbenega sožitja z omejevanjem skrajnostnih idej. Političnega delovanja ne presojuje z nekakšnimi splošnimi abstraktnimi zamislimi in merili, pač pa s posebnimi posledicami, ki jih imajo v družbi in z osebno neoporočenostjo sodelujočih, tj. ali to delovanje potrjuje in krepi ideal petih glavnih vrlin (*in, ui, ye, ji, sin*). In takšne osebne vrline (kot npr. dobrota in pravičnost) niso univerzalne po svoji naravi, razumljene kot moralne zahteve, ukaz nekakšnega vsemogočnega Bitja. To so prej posebna načela in ideali delovanja, katerih posebna vsebina se spreminja v skladu s položajem in vlogo v družbenih razmerjih. Ker so posebna (individualizirana), njihova določna vsebina ne more biti posplošena, čeprav se zdijo precej varljiva. Toda njihove meje lahko člani skupnosti bolj ali manj določajo v vsaki dani politični situaciji.

Iskanje srednje poti seveda ne pomeni, da je politika v Koreji »mirna« in »harmonična«. Nasprotno, konfucijanski pogled na svet je spremenil politiko v zadevo imeti »prav in neprav«, v pravico in krivico ter v poziv za vzpostavitev etične politične skupnosti. Posledično je zato spremenil iskanje srednje poti v močno ideološko obremenjeno moralno dolžnost. Korejci so ustvarili sivo področje sredine in ga spremenili v ideološko utopijo. Ker družba zato ponavlja cikel zamenjave mehanizma, da bi odpravila skrajne težnje, in hiti k nasprotni usmeritvi v svojem iskanju srednje poti (Korejci ta proces imenujejo *jaki jonghwa ali samoočiščenje*), je stalno vpeta v cikel stroge, enostranske moralne presoje političnih dogodkov in *yoron jaepan* (sodbo javnega mnenja). Korejska družba je ironično vpeta v vrsto enostranskih moralnih presoj, medtem ko išče ravnotežje. Reformistične sile so v nekem obdobju zato obravnavane kot sile nestabilnosti in uničevanja, ker njihovo politično gibanje (institucionalno nenadzorovano, ko je na oblasti) kritizira in izrinja zunanje omejitve tega, kar je po presoji mogoče v celotni politični družbi. Ko je enkrat takšna ocena postavljena, potem družba hiti k nasprotni usmeritvi z istim ciljem in z isto pristranostjo, toda zgodnejšimi politiki na krmilu.

Koreja je dejansko dežela izjemno nestanovitne in spremenljive »plebiscitarne« politike. Zaradi pomanjkanja lojalnosti do posredniških skupin in prisotnosti svetovnega nazora, ki opredeljuje posameznika v okviru medosebnih odnosov, ostaja korejska družba na posredniški ravni atomistična. Toda ker je zgodovina izoblikovala družbo z visoko stopnjo podobnosti glede življenjskih izkušenj in pričakovanj in ker je konfucianizem ustvaril široko soglasje o tem, kakšna bi morala biti politika, so razkropljeni Korejci sposobni skočiti neposredno na

raven nacionalne (državne) politike in sodelovati v oblikovanju »javnega mnenja«, ki je poenoteno. Javno mnenje se vedno spreminja *en masse*, toda v okviru jasnih meja antropocentrizma in protikomunizma.

Marjan MALEŠIČ

»Razvoj obramboslovne misli«

Katedra za obramboslovje in Obramboslovni raziskovalni center sta v decembru 1995 ob svoji 20-letnici oziroma 10-letnici organizirala posvet o razvoju obramboslovne misli v svetu in v Sloveniji. Na posvetu, ki je bil del obeležitve obeh jubilejev je z referati sodelovalo osem domačih in dva tuja znanstvenika in strokovnjaka, v razpravo pa so se aktivno vključevali tudi drugi udeleženci posveta.

Poleg želje po dostojni obeležitvi omenjenih jubilejev je bil namen posveta samopresoja obramboslovja kot znanstvene discipline, torej ne toliko pogled navzven, v okolje, ki je običajno predmet našega preučevanja, temveč ponotranjena presoja znanstvenoraziskovalne in pedagoške dejavnosti ter primerjava le-te z mednarodnimi izkušnjami in trendi. Izid posveta predstavlja oplemenitenje obramboslovja kot znanstvene vede in priložnost za njegovo tehtnejše poseganje v okolje nacionalne in mednarodne varnosti.

Tematski okvir, ki je bil podlaga za pravo prispevkov predstavljenih na posvetu lahko strnemo v naslednjih točkah:

- organiziranost raziskovalne in pedagoške dejavnosti na področju miru, varnosti in konflikta ter struktura obramboslovne znanstvene skupnosti v Sloveniji, v drugih državah in na ravni mednarodne skupnosti (akademske, vladne in zasebne raziskovalne in pedagoške institucije, organizacije, društva, skupine pritiska, »lobiji«, ipd.),

- (re)definiranje predmeta preučevanja ob prelomu tisočletja,

- kritična presoja metod dela,
- evalvacija načel znanstvenega dela na raziskovalnem področju,

- kriteriji kakovosti izobraževanja civilnih in vojaških obrambnih strokovnjakov,
- odnos teorije do ideologije, družbenih norm in vrednot, politične prakse in varnostne prakse,

- problemi empiričnega raziskovanja (odnos teorija-empirija, objektivnost, verodostojnost, preverljivost in preglednost),

- problem horizontalne znanstvene produkcije,

- interdisciplinarnost obramboslovja (razmerje med zaželenostjo in obvladljivostjo, posebej na individualni ravni).

V nadaljevanju zapisa pogledimo, kako so se na posvetu znanstveniki in strokovnjaki odzivali na tako oblikovani stimulus.

Po mnenju avtorja zapisa je opustitev besedne zveze »SLO in DS« in sprejem izraza »obramboslovje« kmalu po uvedbi študija na tedanji FSPN ključna točka v razvoju Katedre kot institucije in obramboslovja kot vede in še zdaleč nima zgolj simbolnega pomena. Je plod spoznanja, da je tedaj aktualni sistem obrambe in varnosti lahko edino predmet preučevanja in da ga ne gre enačiti z znanstveno disciplino, ki ga preučuje. Na tej razvojni točki dejavnost Katedre in njenih članov izrazito prehaja v definiranje svojega predmeta preučevanja, v iskanje in oblikovanje ustreznih metod dela, v spoštovanje norm in načel znanstvenega delovanja in pravil akademskega življenja ter v izgradnjo relativno avtonomnega položaja v odnosu do političnih in državnih institucij, kar vse so konstitutivne prvine obramboslovja kot vede.

Izr. prof. dr. Anton Grizold meni, da obramboslovje kot družbena znanost interdisciplinarno preučuje vojaško-obrambne, politološke, sociološke, ekonomske, mednarodne, informacijske in druge sestavine pojavov varnosti, obrambe, vojsstva in miru na ravni posamezne države ter celotne mednarodne skupnosti. To je *predmet preučevanja* obramboslovne vede. Od konca druge svetovne vojne do 80-tih let sta preučevanje varnostne problematike zaznamovali dve teoretični šoli – realistična, ki je razumela varnost kot cilj, moč države pa kot instrument za doseg tega cilja in idealistična, ki je utemeljevala varnost predvsem kot posledico: trajajoči mir v mednarodni skupnosti naj bi zagotovil varnost vsem državam. Oba pogleda sta varnost zožila – realistični na problem moči, idealistični na problem miru – ter s tem utrdila pojmovanje, da je varnost predvsem vojaško-politični fenomen. Izraz takšnih pogledov so tudi obstoječe nacionalne in mednarodne varnostne strukture. Grizold meni, da je bilo obramboslovje na začetku svoje razvojne poti

utemeljeno predvsem na institucionalnem pristopu in je preučevalo en segment sodobne varnostne problematike, t.j. obrambo kot funkcijo in strukturo sodobne države. Postopoma pa je svoj predmet preučevanja prek različnih nacionalnih in mednarodnih raziskovalnih projektov razširilo od obrambne na kompleksno problematiko nacionalne in mednarodne varnosti. S tem pa se obramboslovje konstituira kot ekvivalent znanostim, ki proučujejo kompleksni pojav varnosti v razvitih državah.

Prof. dr. Anton Žabkar in prof. dr. Martin Shaw sta razmišljala o predmetu preučevanja ob koncu tisočletja, saj se pojavljajo novi varnostni izzivi, ki jih obramboslovje mora razčleniti in ovrednotiti. Žabkar je začel z ugotovitvijo, da je ena od posledic dezintegracije globalnega bipolarnega strateškega ravnotežja pojav in širjenje »konfliktov nizke intenzivnosti« (low-intensity conflicts). Splošni trendi pojava in širjenja konfliktov nizke intenzivnosti so: (1) prevlada znotrajdržavnih konfliktov kot posledica krize nacionalnih držav, (2) zmanjševanje stopnje nasilja, (3) internacionalizacija konfliktov (OZN, OVSE, NATO, EU), (4) časovna razvlečenost konfliktov, (5) zemljepisna osredotočenost konfliktov (»svetovni pravokotnik konfliktov« je »mati vojne«, (6) prevlada nezahtevnih tehnologij vojskovanja, (7) prodiranje konfliktov v Evropo. Ena od implikacij novih trendov v razvoju konflikta bodo tudi nove naloge, struktura, organizacija in doktrina oboroženih sil, nove tehnologije t.i. nesmrtonosnega orožja (non-lethal weaponry) in nov koncept »vojskovanja ničelne smrti« (zero-death warfare).

Shaw je v izhodišču svojega prispevka predpostavil, da je bil pomen varnosti ob koncu dvajsetega stoletja podvržen dvojni transformaciji. Bolj očitna sprememba je ekspanzija vprašanj, ki vstopajo v varnostni diskurz, medtem ko so njega zanimali ljudje in institucije, ki jim varnost »pripada«, t.j. nosilci pravice do varnosti (holders of rights to security).

V času hladne vojne je bila varnost praktično sinonim za vojaško varnost. Varnostne študije so se osredotočale na vojaško ravnotežje med Vzhodom in Zahodom. Od leta 1989 dalje pa varnostne študije

vključujejo tudi vprašanja, ki so bila v preteklosti marginalna – ekološki problemi, migracije, človekove pravice, pravice manjšin ipd.

Takšna sprememba je bila povod za bolj temeljito prevetritev prejšnjih varnostnih konceptov, v katerih so varnostne študije domnevale, da varnost zadeva državo in da je »nacionalna varnost« identična z varnostjo države. Razprava je bila osredotočena na odnose med »nacionalno« in »mednarodno« varnostjo, t.j. med varnostjo ene države in varnostjo sistema držav kot celote.

V devetdesetih letih je bilo tovrstno enačenje varnosti z državnimi interesi izzvano. Tudi zagovorniki tradicionalnega državnega koncepta so bili prisiljeni priznati, da je teoretično gledano, varnost posameznika različna od varnosti države, in da, kot pravi B. Buzan, država lahko pogosto prej ogroža varnost posameznika kot pa jo zagotavlja. Nekateri, kot na primer K. Booth, pa so šli še dlje in zagovarjali idejo, da varnost pripada posamezniku, prej kot državi.

Socialni teoretiki trdijo, da je varnost splošen problem posameznika v sodobnih družbenih razmerah. Medtem ko je sodobna družba odpravila nekatere nevarnosti znane iz preteklosti, je hkrati ustvarila nove. Zapleteni družbeni sistemi, ki so podstat sodobnega življenja prinašajo s sabo nove nevarnosti. S tega vidika so vojna in nesreče v naravnem okolju zgolj eno od mnogih varnostnih vprašanj sodobnih družb.

Nov pristop k varnosti, ki je utemeljen na posamezniku in družbi, manj pa na državi se zlagoma umešča v mednarodne varnostne študije. Waever je na primer predlagal koncept »družbene varnosti« (societal security), v katerem ima varnost družbe prednost pred varnostjo države. Waeverjeva težava pa je, da opredeli družbo preozko, zgolj v smislu etničnosti in religioznosti. Po mnenju Shawa je njegova napaka v tem, da je zanj pomembna varnost diskretnih družb in v domnevi, da lahko »družbo« vedno definiramo kot različno od drugih družb. V povečano fluidni svetovni ureditvi je težko definirati takšne diskretne družbe. V nekaterih primerih, kot je na primer Slovenija, lahko identificiramo družbo (national society) v

veliki meri utemeljeno na etnični homogenosti, medtem ko v drugih primerih, recimo v Bosni in Hercegovini, to ni mogoče. V slednjem primeru je identificiranje varnosti z etnično-definirano »družbo« pravzaprav legitimiziralo skrbi Srbov in Hrvatov, ki so bile izgovor za povzročanje genocida in ki so imele prioriteto pred varnostjo žrtev genocida.

Varnost nič bolj ne pripada narodom ali etnično-definiranim »družbam« kot pripada državam. Varnost dejansko zadeva posameznika v vseh zapletenosti in različnih družbenih razmerjih, v katere je vpleten. Čeprav je v Bosni in Hercegovini legitimno upoštevati varnost Srbov, Hrvatov in (najbolj ogroženih) Muslimanov kot nacionalnih skupin, nobena od njih ne predstavlja diskretne »družbe«. Nasprotno, bile so in še so del širšega multietničnega družbenega konteksta. Znotraj tega konteksta je varnost posameznika, družine, multietničnih lokalnih skupnosti in žensk, ki jim grozijo bombradiranje, genocid, posiljevanje in etnično čiščenje, bolj pomembno kot pogosto mitično slicevanje na »narod«.

Shaw sklene, da bodo morale varnostne študije inkorporirati to pluralistično, nenacionalistično kot tudi ne-državno definicijo varnosti, če želijo ohraniti svojo relevantnost v novih razmerah Evrope in sveta v enaindvajsetem stoletju.

Metode dela so bile zaradi interdisciplinarnosti obramboslovja prenesene iz drugih znanstvenih disciplin, seveda pa to obramboslovju še vi dalo znanstvene legitimacije. Potrebno je bilo razviti lastno teorijo kot podlago za uporabo metod (usmerjevalna vloga teorije) in lastno znanstveno paradigmo kot posledico generalizacije večletnega iskanja resnice. Obramboslovje je utemeljeno predvsem na družboslovju, kar mu je omogočalo črpati teoretična, metodološka in empirična spoznanja iz tedaj že bolj ali manj uveljavljenih družbenih ved, kot so sociologija, politične vede in komunikologija, pa tudi psihologija, politična ekonomija in zgodovina.

Grizold omeni, da obramboslovje poleg splošnih družboslovnih raziskovalnih metod uporablja tudi nekatere metode iz nedružboslovnih znanosti, na primer, uporaba teorije iger in simulacije dogod-

kov, odnosov, procesov, ali pa metoda zgodovine dogodka in drugo, čeprav obramboslovje vseh doslej ni zmoglo posebej razvijati. To še posebej velja za simulacijo družbenih vlog, vojaških konfliktov in mednarodnih odnosov.

Posvet je zgolj bežno in še enkrat v luči obramboslovne vede presodil in afirmiral Mertonova načela znanstvenega delovanja, med katerimi omenimo **univerzalizem in objektivnost**, ki pomeni, da mora biti obramboslovje odprto, segajoče prek nacionalnih ali državnih okvirov in preverljivo; **organizirani skepticizem**, ki pomeni sposobnost dvomiti v vse mogoče resnice – ideološke, državne, nacionalne, pa tudi znanstvene; **družbenost**, ki pomeni, da si obramboslovja kot vede ni mogoče lastiti, da je last vseh; **nesebičnost**, ki pomeni, da obramboslovje ne more biti samo sebi namen, ampak se mora odzivati na izzive iz okolja.

Razčlemba položaja znanosti v družbi je doc. dr. Franc Mali začel s premiso, da čas moderne zahteva preseganje ekskluzivističnih modelov družbene regulacije in avtonomije sistema znanosti. Tega se pri nas ne zavedamo v celoti, saj prevladujeta dva modela pojasnjevanja razmerja med znanostjo in družbo, in sicer avtonomistični in instrumentalistični model. Poenostavljeno bi lahko rekli, da prvi model zanemarja kriterij družbene relevantnosti, medtem ko drugi vidi vlogo znanosti zgolj v podrejanju zunanjim, bodisi ekonomskim bodisi političnim interesom in potrebam.

Na temelju izhodišne premise Mali dokazuje, da v novih načinih produkcije znanstvenega vedenja, ki jih zaznamujejo aplikabilnost, kognitivna interdisciplinarnost, organizacijska in institucionalna heterarhičnost ter meta-teoretska samorefleksija, takšni izključujoči modeli pojasnjevanja razmerja med družbo in znanostjo in od tod izpeljana načela praktičnega vodenja znanstvene politike predstavljajo prej kot ne anahronizem. Predvsem pa omenjena modela ne moreta najti svoje potrditve v najnovejših teoretskih refleksijah o (samo)regulaciji sistema znanstvenega vedenja.

Mali v svojem prispevku zagovarja pomen sodobnih epistemoloških konceptov pojma resnice kot simbolnega komuni-

kacijskega medija družbeno izdiferencirane sistema znanosti; opozori, da na ravni kognitivne strukture in modelov razvoja vseh (predvsem pa inter- in intradisciplinarno orientiranih) znanstvenih ved (raziskovalnih področij) tako razumljeni koncept medija resnice spodbuja vedno nove pomisleke o metodoloških kriterijih preverljivosti empiričnih (izkusnih) znanstvenih teorij; in izpostavi vlogo t.i. kritično racionalističnih postopkov (metodoloških korakov) pri določanju kriterijev objektivnosti znanstvenih spoznanj.

Mali sklene, da kolikor neka znanstvena veda morda iz perspektive »vsakdanjih« oblik raziskovalnega dela celo dopušča razlago, da velja anarhistična maksima »vse gre« (anything goes), pa ravno analiza njenih sistemskih struktur, ki se posredno ali neposredno izvajajo na simbolni komunikacijski medij resnice, pokaže na njeno racionalnost in objektivnost. Brez te racionalne osnove znanstvenega vedenja, še posebej v polju interdisciplinarnega razvoja, kamor je treba glede na stopnjo zrelosti njenega kognitivnega razvoja in potencialov njene družbene uporabnosti šteti tudi obramboslovno vedo, bi bili sintagmi podružbljanje znanosti in poznanstvenje družbe pojma s prazno vsebino.

Na tej točki lahko razčlenimo razmerje obramboslovja do okolja, ki ga obkroža, se pravi, predvsem do političnih in državnih institucij, ki se v delu svoje dejavnosti ukvarjajo z istimi vprašanji kot obramboslovje. Z drugimi besedami, predmeta njihovega delovanja oziroma preučevanja se vsaj delno prekrivata. Kljub drugačnim pogledom v delu znanstvene skupnosti, posebej tistim pogledom, ki poudarjajo vrednotno prekrivanje znanstvenika kot posameznika in programa politične stranke, se zavzemamo za apolitičnost obramboslovja. Vendar ne za apolitičnost v smislu zapiranja vase, v smislu delovanja pod »steklenim zvonom«, ampak v smislu spoštovanja norm in načel znanstvenega ustvarjanja, zavračanja favoriziranja ene politične opcije na račun drugih oziroma odprtosti za vse, ki so pripravljene spoštovati akademski habitus in avtonomijo obramboslovja. Ta odprtost še posebej velja za državne institucije, ki uporabljajo dosežke pedagoškega, raziskovalnega in publicističnega dela, hkrati pa opuščajo

misel na apologetsko vlogo obramboslovja v zvezi z njihovo dejavnostjo.¹ S takšno držo želi obramboslovje prispevati k preseganju ostrega političnega rivalstva na obrambnem področju, rivalstva, tako pogubnega za stanje nacionalne varnosti.

Pomeni, da obramboslovje kljub pripravljenosti za sodelovanje s politično državo, ostaja del civilne družbe, čeravno se zdi, da je ta šibka in nedejavna. Velik del pripadnikov civilne družbe, tako močne in vplivne v času osamosvajanja Slovenije in prehoda na pluralni politični sistem, je prestopil v državo, ki se silovito krepi. Zdi se, da mimo države ni moč narediti ničesar, zato tudi razmerje med politiko in znanostjo postaja kakovostno drugačno. Če smo bili pred nedavnim, tudi na Katedri za obramboslovje, v strahu pred političnimi pritiski in posegi, se je danes bati, da se znanstveniki pretirano spogledujemo s politiko (državo) in skušamo prek participacije pri oblasti vplivati na tok varnostnega, političnega in družbenega dogajanja nasploh.

V tem kontekstu je dr. Andrej Anžič z Visoke šole za notranje zadeve razmišljal o sprejemljivosti obramboslovnega vedenja za kreatorje varnostne politike v ožjem smislu, torej tiste, ki se nanaša na področje policije in varnostnih služb. Pravi, da imamo v Sloveniji na tem področju opraviti z amaterizmom, nestrokovnostjo in ozkimi strankarskimi interesi, na eni strani in z nepripravljenostjo dela stroke za sodelovanje na drugi strani. Priča smo tudi prepletu različnih političnih in strokovnih interesov in nekritičnemu kopiranju tujih vzorcev. Strokovnjaki so sicer vključeni v procese političnega odločanja, vendar je njihova vloga zreducirana na reševanje obrobni vprašanj.

V nadaljevanju si pogledjmo, kako je

¹ Zanimivo izkušnjo je na posvetu predstavil prof. dr. Anton Bebler. V dveh različnih obdobjih (sredi osemdesetih let v nekdanji socialistični Jugoslaviji oziroma v začetku devetdesetih v samostojni Sloveniji) je dal pobudo za pripravo mednarodne znanstvene konference dvema različnima ministroma za obrambo (tedanjemu jugoslovanskemu oziroma tedanjemu slovenskemu obrambnemu ministru). Oba sta predlog zavrnila in začuda je bila tudi argumentacija obeh zelo podobna.

posvet ovrednotil nekatere aktualne probleme razvoja obramboslovne vede. Odločitev za *empirično raziskovanje*, ki je imela za posledico ustanovitev Obramboslovnega raziskovalnega centra je tudi zelo vidna v razvoju obramboslovja kot vede. Ie obrat od relativno šibkih teoretičnih predpostavk k empiričnemu preučevanju varnostno-obrambne stvarnosti je pripomogel k legitimiranju nove znanosti. Obramboslovna teorija je s tem vzpostavila svoj dvom v resnice tedanje varnostno-obrambne politike. Empirični izsledki so imeli silen povraten vpliv na razvoj obramboslovne teorije, hkrati pa so raziskovalce usmerjali na nova vprašanja, ki so sčasoma izkazala potrebo po sodelovanju v mednarodnih raziskovalnih projektih.

Doc. dr. Ljubica Jelušič meni, da je tudi raziskovalno delo pripomoglo k definiranju predmeta preučevanja obramboslovja in k priznavanju njegove relativne samostojnosti in matičnosti za določene teme s strani drugih znanosti. Pregled raziskovalnih projektov, ki smo jih izvedli ali pa jih še izvajamo bi pokazal zelo širok spekter področij, od raziskav nacionalne varnosti, civilno-vojaških razmerij, vloge množičnih medijev v vojni, konverzije vojaštva in vojaške industrije do vojaškega poklica.

Področje raziskovalnega dela med drugim pokaže, da obramboslovje v določenem smislu nadomešča vojaške znanosti, ki se v Sloveniji zaradi spleta različnih okoliščin niso razvile – še obramboslovje se je komaj obdržalo, s tem ko je nenehno poudarjalo svoj civilni in akademski izvor. To pa obramboslovja ni oviralo pri vključevanju v mednarodne raziskovalne tokove, saj je lahko ponudilo teoretična znanja, preverljive empirične podatke, in relativno trdno finančno osnovo. Med pomembnimi mednarodnimi projekti, v katere se vključuje obramboslovje je Jelušičeva omenila projekt iz PHARE programa Evropske unije (EU) »Varnost in demokracija v novi Evropi«; projekt COST programa EU »Konverzija vojaštva«; projekta znotraj ERGOMAS (European Research Group on Military and Society), in sicer »Vojaški poklic« in »Spreminjanje družbenih vrednot in stališč do varnosti, miru in vojne«; projekta, ki sta plod dvostranskega sodelovanja ORC s švedskim partnerjem, in sicer »Vloga množičnih medijev v srbsko-hrva-

škem konfliktu« in »Propaganda v vojni«. Jelušičeva meni, da bo v bodoče poleg sodelovanja v projektih, ki jih sponzorira NATO, za nas zanimivo prav dvostransko sodelovanje s sorodnimi inštituti in centri v drugih državah.

Pedagoška dejavnost, ki je bila v času razpadanja nekdanje skupne države v krizi se je že v prvem letu samostojne slovenske države reafirmirala. Katedra za obramboslovje se že nekaj let ubada s približno trikrat večjim številom aplikantov za študij, kot jih lahko sprejme. Letna vpisna kvota je omejena na štirideset študentov, kar je glede na selektivnost študija in glede na potrebe sistema nacionalne varnosti, še posebej obrambnega sistema, premalo. Tudi habilitacijska slika obramboslovja, ki je bila v omenjenem času neugodna je danes bistveno ugodnejša.

Posledično je treba opraviti tudi premislek o *organiziranosti obramboslovja in njegovem položaju na Fakulteti za družbene vede*. Položaj obramboslovja znotraj Fakultete za družbene vede trenutno ne ustreza v celoti njegovim razvojnim potrebam in relativno visokim pričakovanjem uporabnikov storitev – pred kratkim je bil, na primer, podpisan Sporazum o sodelovanju med FDV in MORS, ki se v veliki meri nanaša na pedagoško in raziskovalno dejavnost obramboslovja.

Polk. Milan Gorjanc, direktor Centra vojaških šol pri MORS, je v omenjenem Sporazumu kot prioriteto videl *izobraževanje kandidatov za častnike Slovenske vojske*. Program vojaškostrokovno usmerjenega študija obramboslovja na FDV naj bi zagotovil potrebna znanja za uspešno vključevanje diplomantov v proces neposrednega vojaškostrokovnega izobraževanja in pridobivanja vojaških veščin v Centru vojaških šol. Slovenska država se ni odločila za oblikovanje elitne vojaške akademije, ampak bo kandidate za častnike Slovenske vojske izobraževala na obeh slovenskih univerzah, torej tudi na FDV – smer obramboslovje. Najbistvenejši razlog za takšno odločitev je, da ne želi oblikovati častnikov, ki bodo ekskluzivni družbeni sloj, ampak bodo vpeti v slovensko družbo in njeni dejavni soustvarjalci. V tem smislu se zdi Gorjančeva ugotovitev o izjemnem pomenu vzgojne plati izobraževanja, ki naj bi častniku vcepila zavest o pripadnosti

vojski in vojaškemu poklicu, rahlo protislovnost. Gorjanc je tudi pozval k prilagoditvi programa podiplomskega študija obramboslovja potrebam Slovenske vojske. Na MORS je velik interes za specialistični podiplomski študij.

Mnogi izmed razpravljalcev na posvetu so izrazili svoje zadovoljstvo, da je prišlo do podpisa Sporazuma o sodelovanju med MORS in FDV in do sodelovanja med MORS in univerzama nasploh, saj je to prava pot za zagotovitev častniškega kadra v državi kot je Slovenija.

Mag. Vinko Vegič, s Centra za strateške študije MORS je predstavil *strateške študije*, ki so po njegovem mnenju znanstvenoraziskovalna dejavnost, ki proučuje globalne politične, ekonomske, varnostne, vojaške in druge dejavnike in procese v mednarodnem okolju in nudi podporo oblikovanju nacionalnovarnostne politike. Center za strateške študije MORS razvija naslednja vsebinska področja: mednarodno varnost, civilno-vojaška razmerja, doktrino in obrambni sistem, civilno obrambo in simulacijsko igro kot metodo, ki je v pomoč tako izobraževanju kot načrtovanju na Ministrstvu za obrambo.

Mag. Vlatko Cvrtila s Fakultete za politične vede, Univerze v Zagrebu, je predstavil *probleme konstituiranja vede o obrambi in zaščiti na Hrvaškem*. Tudi na Hrvaškem obhajajo 20-letnico obstoja našemu obramboslovju sorodnega študija. Na Hrvaškem sta v tem obdobju na obramboslovnem študiju diplomirala 2102 študenta, magistriralo je 128 in doktoriralo 13 kandidatov (za primerjavo povejmo, da imamo v Sloveniji v istem obdobju 281 diplomantov, 15 magistrstov in 7 doktorjev obramboslovja). Raziskovalno jedro se na Hrvaškem ni moglo razviti, saj je bila večina profesorjev (do leta 1985 več kot 85%) iz vojaške organizacije, tudij je bil skoraj v celoti usmerjen na preučevanje obrambno-zaščitnega koncepta SLO in DS. Relativno pozno in številčno skromno so se odločili za pomlajevanje pedagoškega kadra iz vrst

svojih diplomantov. Ne glede na to, da so obstajale določene predpostavke za razvoj »znanosti o obrambi in zaščiti«, se le-ta ni uspela institucionalizirati v akademski skupnosti.

Kljub tej primerjavi, ki je za slovensko obramboslovje ugodna, je treba omeniti nekaj težav, s katerimi se soočamo na področju obramboslovja. **Interdisciplinarnost obramboslovja je še vedno zelo zaželeno, vendar posebej na individualni ravni vse težje obvladljiva, kar posebej na področju raziskovalnega dela zahteva interdisciplinarno oblikovane projektne skupine.** Opazno je tudi **nesorazmerje med rastjo obrambne organizacije na eni in obramboslovja na drugi strani.** Medtem ko obrambna organizacija v Sloveniji v zadnjih letih količinsko in kakovostno raste, se je obramboslovje, ki naj bi vsaj delno zadovoljevalo njene potrebe po kadrih ter jo raziskovalno in analitično spremljalo, kadrovskega prepolovilo. Trenutno je na Katedri za obramboslovje in Obramboslovnem raziskovalnem centru stalno zaposlenih šest pedagogov in raziskovalcev. Pri tem je treba omeniti tudi **druge znanstvene discipline, ki naj bi sprejele svojo vlogo tudi na področju preučevanja nacionalne varnosti in s tem dopolnjevale obramboslovno teorijo na specifičnih področjih, kot so na primer politična ekonomija nacionalne varnosti, mednarodno vojno in humanitarno pravo, psihosocialni vidiki nesreč in še bi lahko naštevati.**

Naj na koncu poudarim, da relevantnost in upoštevanost obramboslovja kljub nekaterim odporom postaja vse bolj opazna. Če se je še pred časom zdelo, da so »vsi postali strokovnjaki za vse« in da so zapletena vprašanja nacionalne varnosti postala enostavnejša, seveda ne po naravi stvari, ampak zato, ker so jih nekateri v svoji nevednosti poenostavljali, potem lahko danes rečemo, da obramboslovna stroka in znanost pridobivata na pomenu.

Darko LUBI

Svet, Evropa in prihodnost NATO

Razmišljanje ob in o knjigi Teodorja Geršaka »NATO njegova preobrazba in Slovenija«

Že bežen pogled na evropsko politično zgodovino zadnjih dveh stoletij pokaže, da je bil v Evropi po vsaki veliki vojni vzpostavljen nov varnostni red: po Napoleonomih vojnah je bil to sistem Svete aliance in evropskega koncerta velikih sil, po I. svetovni vojni sistem Društva narodov in po II. svetovni vojni varnostni sistem hladne vojne z NATO, Varšavsko zvezo in OZN kot glavnimi subjekti. Danes je končana tudi zadnja izmed štirih velikih vojn, ki so po mnenju L. J. Halleja od konca 18. stoletja potekale za ohranitev ali ponovno vzpostavitev evropskega ravnotežja moči – tj. hladna vojna (povzeto po Ačimovič, 1978: 12). Ker z njenim koncem niso bile avtomatično uresničene tudi starejše ali novejšje zamisli o »močni in združeni« Evropi (H. Truman) ali o »celoviti in svobodni« Evropi (G. Buch), Evropa znova išče ustrezen varnostni sistem. Vzpostavitev varnostnega reda, ki bo boljši od golega ravnotežja moči, bo verjetno zahtevala daljše prehodno obdobje »hladnega miru«, kot ga že imenujejo nekateri skeptiki. Ob tem pa velja upoštevati, da uspeh tega projekta nima samo evropskega pomena, saj naj bi bila Evropa nekakšen »testni primer« za prihodnost varnostnega sistema celotne mednarodne skupnosti¹.

Podoba novega evropskega varnostnega reda bo v veliki meri odvisna od presoje ustreznosti obstoječih in posledično morebitne vzpostavitve novih evropskih varnostno-političnih ustanov. Glede na to, da Severnotlantska zveza s koncem hladne vojne ni doživela podobne usode kot najprej Varšavska in nato še Sovjetska zveza, je razumljivo, da je v zadnjih petih letih ena izmed osrednjih tem politično-var-

nostnih razprav o evropski varnosti tako politikov kot učenjakov vprašanje prihodnosti NATA. To kompleksno politično-varnostno vprašanje pa obsega dve široki vprašanji: NATO v prihodnje – da ali ne? in Kakšen NATO?

Čeprav naj bi razprava o prihodnosti NATA pritegovala predvsem pozornost ameriškega partnerja v zavezništvu (Jakobson, 1995: 65), je bilo na to temo izdano že veliko knjig in objavljeno ogromno znanstveno-strokovnih člankov na obeh straneh Atlantika. Prispevke o NATU, resda maloštevilne, lahko najdemo tudi v slovenski strokovni periodiki, sredi letošnjega leta pa smo na Slovenskem dobili še prvo monografijo na to temo. To je knjiga z naslovom NATO, njegova preobrazba in Slovenija, ki jo je napisal Teodor Geršak, pri nas znani razlagalec varnostno-političnih in vojaških vprašanj, izdalo pa jo je Združenje Atlantski svet Slovenije.

Če se ozremo najprej na *zgradbo knjige*, lahko ugotovimo, da avtor svojo razpravo o NATU razvršča v dva tematska sklopa, od katerih je eden posvečen vprašanju oblikovanja nove evropske politične in varnostne ureditve v obdobju po zgodovinski zmagi liberalizma ter preobrazbi NATA za potrebe novega časa, eden pa prikazu vključevanja Slovenije v NATO oziroma novo evropsko »vojaškostrateško zasnovo«. Knjiga obsega še tretji tematski sklop, katerega predmet sta hladna vojna kot taka in prikaz nekaterih njenih sestavin (jedrske vojaške doktrine, oboroževanje ter razoroževanje in uravnavanje oboroževanja). Po avtorjevi napovedi naj bi se tematski sklopi med seboj prepletali, vendar je jasno vidno, da obsegata prva dva sklopa večino prvega ter drugo in tretje poglavje, tretji sklop pa preostala tri poglavja, medtem ko v zadnjem poglavju predstavljene sporazume, deklaracije, protokole in druge dokumente, ki praviloma sodijo med priloge monografskih del, ne moremo šteti za vsebinsko poglavje knjige. Bolj kot prepletenost je na nekaterih mestih opazna pomešanost vprašanj, zlasti pri obravnavi tematskega sklopa o Sloveniji in NATU. Ta sklop predstavlja eno od nosilnih tem knjige, poleg tega je izpostavljen v njenem naslovu, pa besedilo kljub temu ni uvrščeno niti v samostojno poglavje. Med značilnostmi zgradbe knjige

¹ Jonathan Dean: *Ending Europe's wars: the continuing search for peace and security*. New York: Twentieth Century Fund Press, 1994, p. 387 (povzeto po Sloan, 1995: 222).

velja navsezadnje izpostaviti še neuravnoteženost obsega posameznih tematskih sklopov. Sklop o »hladni vojni« obsega namreč kar slabi dve tretjini besedila knjige, medtem ko je NATU in njegovi preobrazbi namenjena dobra četrtina, razpravi o NATU in Sloveniji pa celo samo dobra desetina besedila. Z vidika razmerja med naslovom knjige in njenim besedilom bi potemtakem lahko v knjigi ločevali dva dela: del, ki je povezan z naslovom (dobra tretjina), in del, kjer je povezava zelo ohlapna (slabi dve tretjini). Tako se bralcu poraja sum, da je drugi del vključen v knjigo predvsem zato, da je knjiga količinsko obsežnejša.

Tematski sklop o *NATU in njegovi preobrazbi* je vsebinsko precej širok, saj v njem avtor od orisa sveta in njegove prihodnosti po koncu hladne vojne prehaja na poskus orisa vloge sile v družbenem dogajanju v prihodnje, od tu pa na razmišljanje o novi evropski politični in varnostni ureditvi ter o novi vlogi NATA v njej. Najprej so zelo na kratko prikazane temeljne značilnosti liberalne družbe zahodnega tipa, grobo je opisan projekt nove svetovne ureditve in predstavljen pogled na vzroke in naravo konfliktov v svetu po hladni vojni. Avtorjeva teza, da liberalizem nima alternative in da svet prehaja v obdobje skupnosti, prilagojene zahodnim vrednotam, spominja na tezo F. Fukuyame o koncu zgodovine. Tudi T. Geršak namreč obravnava liberalno družbo kot idealni tip, ki danes nima resnega tekmeča, zato bo po njegovem mnenju tudi v spopadu kultur, ki ga razume kot temeljni vzorec prihodnjih konfliktov, nesporno zmagovalac zahodni liberalizem. Identifikacija temeljnega vzroka prihodnjih globalnih spopadov se (morda naključno – zaradi odsotnosti referenc tega ni mogoče vedeti!) ujema s Huntingtonovo napovedjo spopada civilizacij (Huntington, 1993), s tem, da pri S. P. Huntingtonu ne zasledimo tako pogumne napovedi končnega izida spopada².

² Po drugi strani lahko najdemo povsem nasprotno mnenje, da imamo danes razen s preživetostjo ameriške hegemonije (1945–1990) in preživetostjo kapitalizma kot zgodovinskega sistema, ki je nastal sredi 15. stoletja in bo verjetno izginil v drugi polovici

V poskusu orisa prihodnje vloge sile, zlasti pa njene vojaške sestavine v družbenem dogajanju, tako v že obstoječih liberalno-demokratskih družbah kakor v svetu nasploh, bralca moti oziroma bega avtorjevo premalo natančno razločevanje med dvema bistveno različnima položajema. Za razvite demokratične družbe – evropske in druge – danes večina avtorjev meni – izhajajoč iz znane Kantove teze o tem, da se demokracije med seboj ne vojskujejo –, da je vojni spopad med njimi zelo malo verjeten ali celo nemogoč, zato bo njihova morebitna uporaba vojaške sile usmerjena na odnose z državami zunaj liberalno-demokratskega kroga. To je teorija o preživetosti t.i. velike vojne, ki jo zastopa tudi T. Geršak. Po drugi strani pa isti avtor to teorijo hote ali nehotе raztegne tudi na svet v celoti, kar je v ostrem nasprotju z empiričnimi dejstvi o številu in naravi oboroženih spopadov po koncu hladne vojne³. Kako si je mogoče drugače razložiti naslednjo trditev: »Po koncu delitve sveta na dva pola se na svetovni ravni nekdanja fizična brutalnost in nasilje, ki sicer spremljata vojne spopade, vedno bolj umikata in ostajata le skrajno sredstvo za umirjanje kriznih žarišč, v uporabo pa prihajajo novi načini delovanja« (str. 22). V nadaljevanju svojega razmišljanja o vlogi sile avtor navrže še nekaj misli o notranje-političnih vidikih vloge vojaške sile v sodobnih razvitih demokratičnih družbah. Ob tem pa je izhodiščna teza, da postaja »vojaška sila v liberalizmu sestavni del civilne družbe« (str. 23), dober primer avtorjeve pojmovne zmede in/ali ohlapne rabe terminov, ki se vlečeta skozi celotno knjigo.

Sestavina vsake resne razprave o NATU naj bi bilo razmišljanje o dolgoročni prihodnosti te mednarodne ustanove. Kljub temu, da je organizacija severnoatlanskega sporazuma uspešno preživela svoje prvo srednjeročno obdobje negotovosti in da ji

prihodnjega stoletja, opraviti tudi s preživetostjo liberalizma kot prevladujoče ideologije kapitalističnega svetovnega sistema (1789–1989) (Wallerstein, 1993: 1–3).

³ Glej na primer članek P. Wallensten & M. Sollenberg: *After the Cold War: Emerging Patterns of Armed Conflict 1989–94*. V: *Journal of Peace Research*, Vol. 32, No. 3.

danes le malo analitikov napoveduje skorajšnji konec, je namreč v spremenjenih politično-varnostnih in strateških razmerah v svetu po koncu hladne vojne dolgoročna prihodnost enega najbolj vidnih simbolov te vojne veliko manj trdna kot nekoč. Še zmeraj so odprti *trije možni poteki* dolgoročne prihodnosti NATA:

1. po prvem se bo severnoatlantska zveza obdržala v nespremenjeni obliki (članstvo) in z domala nespremenjeno vlogo (mandat);

2. drugi predvideva, da bodo NATO bodisi razpustil, bodisi bo postopoma odmrli;

3. po tretjem pa se bo NATO obdržal zaradi korenitim strukturalnih (članstvo, organiziranost ipd.) in funkcionalnih spremembah (zmanjšanje pomena njegovega tradicionalnega poslanstva v smislu obrambne zveze in prevzem novih varnostnih vlog – vzpostavljanje miru, ohranjanje miru ipd.).

Vse tri možnosti je sicer korektno obravnavati kot enakovredne razvojne opcije, vendar se danes že nakazuje, da si bo nespremenjeni NATO le s težavo zagotovil legitimnost svojega nadaljnega obstoja. Tako ostajata na voljo dve medseboj izključujoči se razvojni možnosti, od katerih vključuje vsaka zelo pomembne implikacije za evropsko varnost in varnost celotnega sveta.

Napovedovanje dolgoročne prihodnosti NATA v smislu verjetnosti uresničitve ene ali druge razvojne možnosti je zagotovo precej tvegano početje. To velja tudi za teoretično podprto napovedovanje – ki je nasploh seveda veliko boljše od golega ugibanja – saj o tem vprašanju ne obstaja soglasje niti na teoretični ravni, kjer naj bi razmišljanje ne bilo obremenjeno s subjektivnimi političnimi interesi. Dva osrednja teoretična pristopa v okviru sodobne znanosti o mednarodnih odnosih – neorealizem in neoliberalni institucionalizem – namreč zastopata glede prihodnosti NATA povsem različni stališče: neorealizem zastopa drugi, neoliberalni institucionalizem pa tretji omenjeni potek.

Neorealizem se v bistu opira na Tukididovo trditev iz Zgodovine peloponeške vojne, da je edina trdna podlaga zavezništva vzajemni strah. Države se povežejo v zavezništvo kot odgovor na zaznane zuna-

nje grožnje; in obratno, s prenehanjem groženj izgine tudi zavezništvo, kajti, kot pravi G. Liska, »zavezništva so proti nekemu ali nečemu in samo posledično za nekoga ali nekaj (George Liska: Nations in Alliance: The Limits of Interdependence. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1962, str. 12; citirano po Hellmann & Wolf, 1993: 10). Na temelju bodisi S. M. Waltovega koncepta o ravnotežju strahu bodisi K. N. Waltzovega koncepta o ravnotežju moči kot podlagi za nastanek in zaton zavezništev in ob upoštevanju še nekaterih drugih dejavnikov (npr. cena pripadnosti zavezništvu z vidika avtonomije države in nevarnosti, da se država zaplete v vojno zaradi izpolnjevanja svojih zavezniških obveznosti; zavezniško obnašanje tretjih držav) neorealisti napovedujejo, da se bo brez jasne sovjetske/ruske vojaške grožnje Zahodu povezanost NATA bistveno zmanjšala, tako da je samo vprašanje časa, kdaj bo izgubil lastnost učinkovitega zavezništva (Hellmann & Wolf, 1993: 12, 19, 26).

Neoliberalni institucionalizem (ali kratko neoliberalizem) pa po drugi strani pri napovedovanju prihodnosti NATA izhaja iz svojih pogledov na nastanek, razvoj, trajnost in ukinitve mednarodnih institucij, med katere prišteva tudi zavezništva. Temeljni razlog za ustanovitev institucije so koristi, ki jih države pričakujejo od njene delovanja in ki niso omejene samo na zagotavljanje varnosti pred zunanji grožnjami, ampak zadevajo tudi različne druge vidike sodelovanja med državami. Mednarodne institucije lahko obstajajo samo tako dolgo, dokler države to želijo, pri čemer moramo upoštevati, da si države tega na splošno ne želijo. Zaradi tega so institucije zelo vztrajne in sposobne samohranitve ter jih je tako lažje ohraniti kot ustanoviti. Glede dolgoročne prihodnosti NATA se potemtakem izhodiščna neoliberalistična teza glasi, da odsotnost sovjetske vojaške grožnje ni zadostni razlog za razpad NATA, ampak je razpad mogoče pričakovati samo ob temeljiti spremembi interesnih koristi njegovih članic, ko jih ne bo zanimalo spoštovanje pogodbenih obveznosti, ampak bodo v oslavitvi ali razpustitvi zavezništva videle celo svoj interes. Vse to bi se lahko zgodilo ob temeljiti (strukturalni) spremembi v razmerju moči

med osrednjimi članicami NATA in/ali močni zaostritvi odnosov med njimi, ali če bi članice severnoatlantske zveze ugotovile, da bi lahko svoje interese bolje uresničevale v kateri drugi obstoječi ali načrtovani mednarodni instituciji. Po mnenju neoliberalistov takšne razmere ne bodo kmalu nastopile; razen tega pa menijo, da dolgoročni obstoj NATA zagotavljajo še nekatera druga pomembna dejstva: visoka stopnja njegove institucionaliziranosti, tako da je sam obstoj organizacije postal porok njenega nadaljnjega obstoja; dejstvo, da je NATO ena izmed najbolj uspešnih mednarodnih institucij po II. svetovni vojni, in ker institucije uspeh na splošno krepi, uspešne institucije običajno ne razpadejo; dejstvo, da je NATO najmočnejša institucionalna vez med njegovimi ameriškimi in evropskimi članicami ter dejstvo, da medsebojna odvisnost članic NATA presega okvir njihovega atlantskega zavezništva, zato bi razpustitev NATO negativno vplivala na odnose med članicami na drugih področjih (ibidem, 13–15, 19–21).

Po mnenju analitikov vsebujeta oba pristopa tako prvine prepričljivosti kot tudi več epistemološko-metodoloških slabosti, zato ni mogoče na nobenega vnaprej pristati. To zahteva nadaljnje raziskovanje, zlasti zamisli neoliberalističnega institucionalizma, saj je veljavnost neorealistične napovedi z vsakim letom nadaljnjega obstoja NATA bolj načeta. Ob tem mora biti razmišljanje posvečeno tudi ali predvsem iskanju odgovora na vrsto širših in ožjih, med seboj povezanih vprašanj.

Prvo in najširše je vsekakor vprašanje nove politično-varnostne ureditve sveta – ali nove svetovne ureditve, kot se običajno poimenuje – ki je hkrati osnova za razmišljanje o novi evropski varnostni ureditvi. Ustroj *nove mednarodne ureditve* je za prihodnost NATA pomemben predvsem z vidika pričakovanega političnega, gospodarskega in vojaškega položaja Evrope v svetu, v smislu, ali bo imela (zlasti njen zahodni del) v skladu s Kissingerjevimi realnopolitičnimi napovedmi vlogo enega izmed petih (ali šestih) svetovnih središč moči, ali bo predvsem eden izmed treh svetovnih gospodarskih blokov, ali bo morda v duhu znane Huntingtonove paradigme o spopadu civilizacij nosilni steber

zahodne civilizacije v njenem spopadu z drugimi svetovnimi civilizacijami (Huntington, 1993), ali pa bodo sicer povezane evropske države delovale v razmerah večpolnega sveta bodisi z vodilno vlogo ZDA bodisi bistveno spremenjene OZN (Nacht, 1995: 200–201; Vukadinović, 1995: 89–98; Nye, 1992: 86–89). Posebne pozornosti je navsezadnje vredna napoved, da bo osrednja značilnost sveta v prihodnje regionalizem in da se bo Evropa dokončno izoblikovala kot svetovna regija s posebno regionalno zavestjo (Hettne, 1991: 282–283).

Naravo in ustroj *evropske varnostne ureditve* bo zagotovo zelo opredeljeval položaj Evrope v svetu, še prej in močneje pa vrsta in narava notranjeevropskih virov ogrožanja evropske varnosti. Čeprav je danes NATO osrednja in zagotovo z vseh vidikov najmočnejša (zahodno)evropska varnostna ustanova, se vsaj kot teoretične možnosti za v prihodnje poleg prenovljenega atlantskega zavezništva nakazujejo še nekatere druge organizacijske rešitve: zahodnoevropska obrambna skupnost z Evropsko zvezo kot osrednjo ustanovo, vseevropski sistem kolektivne varnosti, temelječ na okrepljeni vlogi današnje Organizacije za varnost in sodelovanje v Evropi, in evropski varnostni sistem brez trdnih vojaških zavezništev ali institucionaliziranih večstranskih varnostnih struktur, ki bi ga lahko poimenovali z »Europe des Etats« (Hyde-Price, 1992). Navedeni štirje perspektivni modeli zagotavljanja evropske varnosti so seveda t. i. idealni tipi, vendar je mogoče s primerjalno analizo njihovih prednosti in slabosti priti tudi do pomembnih spoznanj glede dolgoročne prihodnosti NATA.

Ko je zagotovljen dovolj širok politično-varnostni okvir razprave, je primerno in nujno postaviti nekaj za dolgoročno preživetje NATA vsekakor ključnih konkretnih vprašanj: kakšne so ob vseh spremembah, ki jih je prinesel konec hladne vojne, njegove zunanje in notranje (intrapaktovske) vloge (glej na primer Duffield, 1994–95), kakšen je dolgoročni interes ZDA za Evropo, njeno varnost in s tem za NATO (glej na primer Sloan, 1995), koliko je nadaljnji obstoj atlantskega zavezništva interes združene Nemčije, kakšen koncept evropske varnosti podpira Rusija (glej na primer Arbatov, 1995). In končno,

če najdemo za nadaljnji dolgoročni obstoj NATA dovolj tehtnih razlogov, šele tedaj je umestno ugotavljati, *kakšen* NATO je primeren za novo svetovno in evropsko varnostno-politično okolje. S tem se odpre kompleksno vprašanje preobrazbe NATA z vidika njegovega temeljnega namena in vloge, članstva, varnostno-obrambne politike, politične in vojaške strategije ipd. Logična sestavina razprave o preobrazbi NATA je tudi razmišljanje o Sloveniji kot morebitni članici danes še čezatlantskega, morda pa v prihodnje ameriško-vseevropskega varnostno-političnega zaveznitva (sistema)⁴. Kot je v družboslovju pogost primer, je torej tudi v razpravi o NATU treba na posamična vprašanja (npr. Slovenija in NATO) prehajati prek poprejšnje obravnave posebnih vprašanj (npr. smer, način in hitrost preobrazbe NATA, zlasti njegove širitve), vse to pa je jalovo početje, če ni razrešena temeljna dilema o dolgoročni prihodnosti NATA v smislu »NATO – da ali ne?« In koliko se teh (ali drugih) vprašanj loteva Geršakova knjiga, zlasti pa, kakšne odgovore ponuja?

Odsotnost jasne definicije novega velikega projekta, imenovanega *nova svetovna ureditev*, ni slabost samo Geršakove knjige, toda avtorjevo implicitno pojmovanje te zveze je skrajno poenostavljeno in tudi napačno. Nova svetovna ureditev najprej ni predvsem ideja ekonomistov, ampak politikov, poleg tega pa bistva koncepta nove svetovne ureditve ne gre preprosto izenačevati z vprašanjem razdelitve moči v svetu po razpadu dvopolnosti. Tudi v tem primeru pa je razdelitev sveta na tri ekonomske podceline (ameriško, pacifiško in evropsko), kar je po Geršaku bistvo nove svetovne ureditve, samo ena izmed številnih opcij. To posredno ugotavlja tudi sam avtor v sicer protislovni trditvi: »Svet je ostal brez supersil. Vedno bolj postaja monocentričen«. (str. 20)

Kar se tiče *nove evropske politične in varnostne ureditve*, je v Geršakovi knjigi razprava o njej enako nepopolna kot njena

uresničenost v evropski politični stvarnosti. Avtor pravilno ugotavlja, da je danes Evropa po neuspelem versajskem in jalt-skem projektu pred novim poskusom oblikovanja svoje politične in varnostne ureditve ter da celovitih in usklajenih rešitev tega problema še ni (str. 24, 39). Toda velika razprava že teče, ne pa se šele pripravlja, kot pravi pisec (str. 39), kar dokazuje poplava izrečenih in zapisanih besed o tem vprašanju vse od padca berlinskega zidu. Tako pisec bralcem ne nameni bistveno več od omenjenega in nekaj misli, zapisanih bolj v slogu političnega manifesta kot strokovne razprave (npr. zadnji odstavek na str. 26).

Podobno vsebinsko šibak je *težiščni del* Geršakove *razprave o NATU* po razpadu dvopolnosti. Razprava ima v najboljšem primeru srednjeročno razsežnost, ko obstoj NATA v glavnem ni sporen, zato je v knjigi poudarek na prikazu organiziranosti NATA, njegove današnje politične in vojaške strategije, vprašanju razmerja z Evropsko in Zahodnoevropsko zvezo, vprašanju širjenja članstva ipd. To seveda pomeni, da dilema o dolgoročni prihodnosti severnoatlantskega zaveznitva ni niti zastavljena. Avtor sicer pravi, da bo moral NATO opredeliti, kaj je njegova prihodnja vloga (str. 39), sam pa kot odgovore ponudi samo splošne trditve, da je NATO kot najmočnejša vojaška zveza na svetu še vedno »politično potreben pri reševanju konfliktov in demokratizaciji pokomunističnega sveta« (str. 20), ali da bo »v novi vlogi in spremenjeni obliki potreben še dolgo časa« (str. 40). Kljub temu, če odmislimo odsotnost dolgoročnega vidika, je v Geršakovi knjigi NATO – takšen, kot je danes, in takšen, kot naj bi bil v neposredni prihodnosti – bralcu nestrokovnjaku vendarle zadovoljivo predstavljen. K temu veliko prispeva avtorjeva dokaj obširna predstavitev organiziranosti NATA (celotno III. poglavje) in njegovega novega strateškega koncepta, sprejetega novembra 1991 na zasedanju šefov držav ali vlad članic v Rimu⁵.

⁴ Gre za zamisel W. Stützleja, nekdanjega direktorja SIPRI-ja, o preobrazbi NATA v EATO (European-American Treaty Organization), ki naj bi bila odprta za vse države od Vladivostoka do San Francisca ali Vancouverja (Stützle, 1991).

⁵ Bolj zahtevnemu bralcu pa priporočamo branje izvirnega besedila – tj. III. dela priručnika NATO Handbook (Brussels: NATO Office of Information and Press, 1992 ali 1995) in ustrezne priloge istega priručnika,

Po predstavitvi programa Partnerstvo za mir, vključno z njegovimi pomanjkljivostmi in nedorečenostmi, avtor od razprave o NATU na splošni in posebni ravni preide na obravnavo posamičnega vprašanja – tj. *sodelovanja Slovenije z NATOM* in drugimi evropskimi političnimi in varnostnimi ustanovami (zlasti Zahodnoevropsko zvezo) in vključevanja Slovenije v te ustanove s položajem enakopravne članice. V dokaj obsežnem razmišljanju, ki je zagotovo najbolj izviren del celotne knjige, pisec predstavlja svoj pogled tako na nekatera splošna (politična) kot tudi konkretna (operativna ali izvedbena) vprašanja našega približevanja NATU: vključitev v NATO z vidika ohranitve narodne samobitnosti, nujnost čimbolj javno potrjenega političnega odločanja o vključevanju, nujnost upoštevanja morebitnega prihodnjega članstva v NATU pri razvoju slovenskega obrambnega sistema in slovenske vojske, nujnost zagotavljanja demokratičnosti in preglednosti vseh postopkov v zvezi z oblikovanjem obrambne politike ter delovanjem vseh sestavin obrambnega sistema, možnosti za naše operativno sodelovanje z NATOM že danes idr. Čeprav je tudi ta del knjige napisan bolj v obliki tez, ima vendarle značaj nekakšnega opomnika, ki je lahko koristen širšemu krogu politično delujočih in razmišljajočih ljudi, saj vsebuje vrsto opozoril, napotkov in tudi nekaj konkretnih zamisli, kako napraviti našo pot v NATO čim krajšo, čim bolj gospodarno ipd. Vendar ostane tudi tukaj pisec zvest svoji ravni in vnaprejšnjemu pristopu k razpravi. Kljub najavi v uvodu knjige, da bo opisano, »zakaj bi bilo za Slovenijo najbolje, da vstopi v NATO, zakaj bi si s tem zagotovila najvišjo stopnjo varnosti« (str. 12), je namreč bralec, ko prebere Geršakovo besedilo, seznanjen, kako naj bi se Slovenija približ(ev)ala k NATU, ali kakšne so pri tem njene prednosti pred nekdanjimi članicami Varšavske zveze, medtem ko lahko o odgovoru na ključno vprašanje, zakaj članstvo v NATU, le ugiba. Trditev, zapisana v knjigi, da nam NATO »zagotavlja fizično garancijo zoper vsako obliko nasilja in nas celo postavlja pod svoj jedr-

v kateri je objavljeno celotno besedilo Zavezniškega strateškega koncepta (The Alliance's Strategic Concept).

ski dežnik« in da »gre za trajno rešitev problema naše varnosti« (str. 63), ni samo zelo splošna in kot taka zopet zahteva argumentacijo, ampak je z njo predstavljena samo svetla plat morebitnega članstva. Pred dokončno odločitvijo o vključitvi v NATO bomo morali v Sloveniji pogledati tudi drugo stran medalje.

V celoti gledano, lahko za tisti del Geršakove knjige, ki govori o NATU in njegovi preobrazbi, če ga ocenjujemo skozi prizmo prej orisanega hipotetičnega modela za razmišljanje o NATU, ugotovimo, da je avtor v bistvu omenil ali odprl večino relevantnih vprašanj. Žal pa je vse samo omenjeno oziroma odprto. Razprava poteka večinoma na splošni ravni; vzročne zveze so v glavnem samo postavljene, ne pa tudi dokazane. V knjigi, ki že na ovitku nosi emblema NATA, verjetno težko pričakujemo, da bo vprašanje o dolgoročni prihodnosti tega zaveznitva glede na negotovost odgovora posebej izpostavljeno. Toda po drugi strani gre za eno izmed izhodiščnih dilem, katere poglobljena analiza brez vnaprejšnjega odgovora bi močno okrepila tako intelektualno raven razprave kot tudi njeno objektivnost.

Tudi pri ocenjevanju tematskega sklopa oziroma dela knjige, ki govori o *hladni vojni in nekaterih njenih razsežnostih*, se moramo najprej vrniti k njenemu uvodu. V njem pisec pravi, da je moral zaradi »razumevanja sedanjih političnih in varnostnih sprememb«, in »da bi bralec bolje razumel posledice bipolarnosti«, »obdelati celotno obdobje od hladne vojne do razpada bipolarnosti« in »poseči tudi v mnoge vojaške in politične probleme obdobja hladne vojne« (str. 9). Namen je vsekakor dober in problem pravilno zastavljen, toda njegova obdelava je groba in tudi nenavadna. Danes je razpravljanje o vzrokih konca hladne vojne podobno cvetoča intelektualna dejavnost, kot je bilo na začetku hladne vojne razpravljanje o vzrokih za njen nastanek. V nasprotju s prevladujočo prakso pa T. Geršak celotnemu obdobju hladne vojne namenja vsega pet strani besedila na začetku prvega poglavja knjige. Zato ne preseneča, da ne podaja niti jasne definicije pojma hladna vojna, da ne predstavlja njenih glavnih politično-vojaških značilnosti, da ne omenja različnih razlag (šol) nastanka tega pojava – tradicionalistične, revizi-

onistične, zlasti pa postrevizionistične z J. L. Gaddisom, R. Jervisom in D. Larsonovi kot glavnimi predstavniki – ali različnih pogledov na vzroke za zaton hladne vojne (od internalističnih, prek strukturalnih do pretežno politično in vojaško naravnanih razlag).

Opazen pa je avtorjev triumfalni pristop h koncu hladne vojne, ki se med drugim dobro odraža v trditvi, da je zmaga zahodne liberalne demokracije v tej vojni »dokončna in popolna« (str. 17). Zmaga nad komunizmom je res dokončna, toda ali je tudi popolna? Ali ni bližje resnici trditev, da poraz Vzhoda v hladni vojni še ni utemeljen razlog za razglašanje zmage Zahoda (Rorfeld, 1992: 2). Danes tudi zahodni pisci vse manj govorijo o zmagi in si postavljajo resignativna vprašanja, kot na primer: »V hladni vojni v Evropi smo zmagali, toda kdo smo »mi« in v čem smo zmagali?« (Serfaty, 1995: 49), ali naslavljajo svoje knjige s pomenljivimi naslov, kot na primer: V hladni vojni smo vsi izgubili (npr. Richard N. Lebow & Janice G. Stein: *We All Lost the Cold War*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1994).

Med številnimi razsežnostmi hladne vojne T. Geršak v svoji knjigi posebej izpostavlja tri politično-varnostne in vojaškostrateške probleme: nastanek, razvoj in odpravo (!) jedrskih vojaških doktrin, sporazumevanje o uravnavanju oboroževanja (nadzoru nad oboroževanjem) in razoroževanju ter oboroževanje v svetu na vrhuncu hladne vojne. Predstavitev teh treh problemov obsega skoraj dve tretjini besedila knjige. Ko gre za tri tako kompleksne pojave v razvoju mednarodnih odnosov po II. svetovni vojni, tudi 158 strani (velikega formata in zgoščenega tiska) ni veliko. Zato v primeru Geršakove knjige ne gre za preobsežno obdelavo teh vprašanj kot tako, ampak predvsem za (ne)usklajenost med težiščem besedila knjige in njenim naslovom. Razen tega bi bilo koristno, če bi bila ta razlaga glede na njeno predvideno vlogo, bralcu ponujena pred razmišljanjem o prihodnosti sveta, Evrope in NATA. Tudi v tem primeru pa bi bilo zelo dobrodošlo povzemanlo poglavje na koncu knjige, v katerem bi pisec v uvodu najavljena vprašanja in skozi besedilo odkrite odgovore povezal v smislenu celoto.

Kritične presoje je nadalje vredna avtorjeva izbira prav teh treh vprašanj kot tistih, s katerimi je edino mogoče uresničiti uvodoma zastavljeni cilj. Čeprav gre za tri zelo pomembne pojave oziroma procese iz časa hladne vojne, pa bi bilo bolj koristno, zlasti z vidika naslovne teme knjige, razložiti katero drugo vprašanje, zlasti pa bolj poglobljeno razložiti nastanek, razvoj in zaton hladne vojne kot enega izmed najbolj protislovnih pojavov v zgodovini XX. stoletja. Potem morda avtor za vrhunec hladne vojne ne bi več štel sredo 80. let, kot je razvidno iz zadnjega poglavja knjige, ampak tako kot večina drugih piscev čas od leta 1958 do konca kubanske krize leta 1962. Tematski sklop o hladni vojni je potemtakem ne samo v količinskem, ampak tudi vsebinskem nasprotju s temeljnim predmetom in namenom knjige.

Iz tega izhaja priporočilo bralcem, naj zadnja tri poglavja Geršakove knjige berejo in ocenjujejo kot samostojne celote. S tega vidika sta zlasti poglavji o »nadzoru nad oboroževanjem« in oboroževanju v svetu koristna pregleda temeljnih značilnosti obeh procesov v izbranem obdobju, čeprav sta zaradi odsotnosti navedb virov – kar je značilnost celotne knjige, tukaj pa jih najbolj pogrešamo – primerna samo za bralčevo prvo informacijo. Navsezadnje pa je treba bralca, ki mu področje razoroževanja in njemu bližnjega področja uravnavanja oboroževanja ni posebej domače, opozoriti, na drobno, vendar vsebinsko zelo pomembno dejstvo. Pri Geršakovi dosledni rabi zveze »nadzor nad oboroževanjem in razoroževanjem« gre za napačen prevod angleške zveze »arms control and disarmament«. Čeprav je v slovenski zvezi sporna samo zadnja črka m, je njeno dodajanje skozi celotno knjigo verjetno posledica avtorjevega nerazlikovanja med uravnavanjem oboroževanja (nadzorom nad oboroževanjem) in razoroževanjem kot dvema povezanima, sicer pa povsem različnima teoretičnima konceptoma.

Knjiga T. Geršaka je bila izdana ob prvem času, ugotavlja pisec njenega predgovora. Temu dejstvu ni mogoče oporekati. Drži tudi, da je to prva knjiga o NATU, ki jo je napisal domači avtor, kar je zagotovo opazen prispevek k relativno skromnemu obsegu tovrstne publicistike. Vendar se postavlja vprašanje, kakšna je konkretna korist knjige s tako raznoliko vsebino – ki

bi jo, mimogrede povedano, v tujini zagotovo napisalo več piscev – in s tako površinsko ravniyo razprave. Odgovor na to vprašanje je večplasten, predvsem pa je odvisen od opredelitve, kaj je glavni namen knjige. Če je to populariziranje NATA tudi prek seznanjanja širše slovenske javnosti s temeljnimi dejstvi o sedanosti in bližnji prihodnosti severnoatlantske politično-vojaške zveze, potem je Združenje Atlantski svet Slovenije s svojo prvo izdajo zadelo v polno. Bralca nestrokovnjaka, ki bo našel v knjigi obilo dejstev, podatkov, grafičnih in tabelarnih prikazov, prevode nekaterih dokumentov idr. (žal pa ne tudi stvarnega kazala), verjetno ne bo posebej motila splošnost in pojmovno-teoretična nenatančnost razprave ali odsotnost temeljnega znanstvenega instrumentarija. Se vedno pa bo potreboval veliko volje in časa, da se bo prebil skozi Geršakovo jezikovno-slogovno »mojstrovino«. Povsem drugačno sodbo pa zasluži, če kot glavni namen opredelimo tudi dvig razprave o NATU in drugih mednarodnih politično-varnostnih in strateških temah na višjo (ali sploh) strokovno-znanstveno raven. S tega vidika je Geršakova knjiga – kljub velikim obetom, ki jih avtor zapise v uvodu – samo (eklektična) kompilacija žurnalističnih besedil, ki so bila večinoma v takšni ali drugačni kombinaciji že objavljena.

VIRI:

- AĆIMOVIĆ, Ljubivoje (1978): Problemi bezbednosti i saradnje u Evropi. Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu, Prosveta.
- ARBATOV, Alexei (1995): NATO and Russia. V: Security Dialogue, Vol. 26, No. 2.
- DUFFIELD, S. John (1994-95): NATO's Functions after the Cold War. V: Political Science Quarterly, Vol. 109, No. 5.
- HELLMANN, Gunther & WOLF Reinhard (1993): Neorealism, Neoliberal Institutionalism, and the Future of NATO. V: Security Studies, Vol. 3, No. 1.
- HETTNE, Björn (1991): Security and Peace in Post-Cold War Europe. V: Journal of Peace Research, Vol. 28, No. 3.
- HUNTINGTON, P. Samuel (1993): The Clash of Civilizations? V: Foreign Affairs, Vol. 72, No. 3.
- HYDE-PRICE, Adrian (1992): Alternative security systems for Europe. V: European security – towards 2000. Michael C. Pugh

(ed.), Manchester: Manchester University Press.

- JAKOBSON, Max: Collective Security in Europe Today. V: The Washington Quarterly, Vol. 18, No. 2.
- NACHT, Alexander (1995): U.S. Foreign Policy Strategies. V: The Washington Quarterly, Vol. 18, No. 3.
- NYE, S. Joseph, Jr. (1992): What New World Order? V: Foreign Affairs, Vol. 71, No. 2.
- ROTFELD, Adam Daniel (1992): The fundamental changes and the new security agenda. V: SIPRI Yearbook 1992, Oxford et al.: Oxford University Press, SIPRI.
- SERFATY, Simon (1995): Half Before Europe, Half Past NATO. V: The Washington Quarterly, Vol. 18, No. 2.
- SLOAN, R. Stanley (1995): US perspectives on NATO's future. V: International Affairs, Vol. 75, No. 2.
- STTZLE, Walther (1991): From the known past to the unknown future. V: SIPRI Yearbook 1992, Oxford et al.: Oxford University Press, SIPRI.
- VUKADINOVIĆ, Radovan (1995): Diplomacija – strategija političnih pogajanj. Ljubljana: Arah Consulting d.o.o.
- WALLERSTEIN, Immanuel (1993): The World-System After the Cold War. V: Journal of Peace Research, Vol. 30, No. 1.

Irena BRINAR

Evropska unija

Metka ARAH

Evropska unija: vizija političnega združevanja

Arah consulting, Ljubljana 1995, 431 str. Zbirka preobrazbe

»Slovenska javnost je lahko ponosna, da se v Sloveniji pojavlja delo, ki tako rekoč vseobsežno analizira glavne politične tokove delovanja Evropske unije«, je zapisal Radovan Vukadinović v predgovoru k omenjeni knjigi. Ponos ne izvira samo zaradi vsebine dela, temveč tudi iz redkosti tovrstne literature na slovenskem knjižnem trgu. Po knjigi dr. Mirka Ilešiča Pravna ureditev EGS iz davnega leta 1983, ki je prvi zaoral ledino v kompleksno področje evropskih integracijskih procesov, sta sledili le še dve: dr. Iztoka Simonitija, ki je

leta 1989 uredil knjigo *Evropa 1992* in mag. Boruta Zupana *Evropska skupnost na prehodu v Evropsko unijo iz leta 1993*. Ob tako redkih izdajah literature s tega področja nikakor ne moremo in smemo biti pretirano strogi, zato omenimo še dve deli, ki se ukvarjata bodisi s položajem konkretne države nasproti evropskim integracijam, in to je knjiga, ki jo je uredil Dušan Snoj, *Cilj: ES; Slovenija in notranji Evropski trg leta 1993*, bodisi s širšim področjem integracij, kot je to storil Andrej Dolinšek v nekako prelomnem letu 1983 v knjigi *Regionalne integracije v deželah v razvoju*. Seveda obstaja vsaj še nekaj integralnih del z drugih področij, ki posamezna poglavja namenjajo tudi različnim specifičnim področjem (in teh res ni malo zaradi kompleksnosti tematike) evropskih integracij, kot so: teorije mednarodnih odnosov in teorije integracije, mednarodne organizacije (dr. Vlado Benko: *Mednarodni odnosi*), teorije mednarodnih ekonomskih odnosov in ekonomske teorije integracije (dr. Vladimir Kenda: *Uvod v mednarodne ekonomske odnose*; dr. Andrej Kumar: *Mednarodna ekonomika (skripta EF)*), teorija države in federalizem (dr. Marjan Brezovšek: *Federalizem in decentralizacija*), male države, interesna združenja in lobiranje, vloga parlamentarnih organov, kmetijska politika, socialna politika, komunikacije in komunikacijski sistem (glej zbornike, ki jih izdajajo Slov. politološko društvo, Slov. sociološko društvo in Slov. komunikološko društvo), evropski denarni sistem (dr. Ivan Ribnikar: *Denarni sistem in denarna teorija (skripta EF)* in ne nazadnje še vojaški vidiki (Teodor Geršak: *NATO – njegova preobrazba in Slovenija*). Seveda obstaja tudi množica raziskav, za katere upam, da bodo kmalu dostopne tudi širši slovenski strokovni in laični javnosti. Evropske integracije kot proces in kot institucije so zaradi svoje specifičnosti (pogosto in najpreprosteje jih imenujemo kar *sui generis*) v razvoju mednarodne skupnosti na prehodu iz XX. v XXI. stoletje neizogibna tema širših strokovnih del. V kulinariki bi rekli, da so kot dodatek jedem, ki jim dajejo poseben in svojevrsten okus.

Knjiga dr. Metke Arah je res četrta po vrsti v zadnjih dvanajstih letih, ki je v celoti posvečena Evropski uniji kot naslednici

Evropskih skupnosti, vendar pa prva, ki obravnava na eni strani politične vidike evropskih integracijskih procesov v najširšem pomenu in na drugi strani politično združevanje kot eno izmed področij integracije. Avtorica se je lotila obravnavanje evropskih integracijskih procesov skozi diskurz političnega iz dveh razlogov. Prvi je ta, da je »ovrednotenje dosežkov unifikacijskega procesa na dveh temeljnih področjih proučevanja – ekonomskem in političnem – trebna opraviti ob upoštevanju njune specifičnosti in medsebojne prepletenosti; slednja ne dopušča strogega ločevanja med dosežki ekonomske in politične unifikacije, saj je v vsaki odločitvi ekonomske narave mogoče zaznati vpliv dejavnikov politične narave«. Drugi razlog je spoznanje, da je »vsakršen dogovor o mednarodnem ekonomskem sodelovanju plod političnega konsenza med pomembnimi družbenopolitičnimi dejavniki, ti pa so spet determinirani z ekonomsko podstatjo svoje družbene stvarnosti. Sinergija ekonomskih in političnih elementov tako opozarja, da je vsakršno opredeljevanje integracije kot ekonomske ali politične vsaj toliko relativno kot trditev, da je ekonomska integracija predhodnica politične. Ekonomska integracija se resda običajno meri z naraščanjem obsega in vrst blaga, ki je predmet mednarodne menjave, vendar je pri tem pogosto zanemarjeno dejstvo, da že samo zaupanje v koristnost krepitve ekonomske soodvisnosti subjektov integracije predpostavlja do določene stopnje vzpostavljeno politično integracijo« (str. 37). Teoretiki integracije imenujejo ta proces »politični spill-over«.

Knjigi je mogoče pripisati prvenstvenost tudi v tem, da obravnava omenjeno tematiko ne samo z instrumentalno-institucionalno-pravnega vidika (analiza institucij, norm in instrumentov, ki so proizvod nikoli dokončanih pogajanj med samimi državami članicami ter med njimi in organi Skupnosti/Unije), marveč hkrati predstavi tudi širši okvir nastanka določenega dogodka, naj bo to pogodba, pravna norma ali vzpostavitev nove institucije. Vsi ti dogodki so proizvod določenih zgodovinskih okoliščin v in zunaj Skupnosti/Unije; razmerja sil med akterji v posameznih državah, med samimi državami in na ravni Skupnosti/Unije tudi med posameznimi

organi, pri čemer je izredno pomembna, na žalost vse premalo raziskana, vloga posameznih političnih osebnosti. Proces unifikacije so na t.i. predunifikacijski ravni, že pred ustanovitvijo ESPJ, spodbujale predvsem elite enot prihodnjega sistema (elite držav članic), sčasoma pa je to vlogo vse bolj prevzemala elita novega sistema (Evropska komisija) ob močni podpori posameznih (predvsem ekonomskih) interesnih skupin. T.i. zgodovina evropskih integracij je zgodovina Evrope (Zahodne in tudi Vzhodne) druge polovice XX stoletja. Vsem zgodovinskim obdobjem, ki jih zaznamujejo določeni zgodovinski dogodki – revolucije, prebujanje narodov, vojne in ki so sestavni del splošne izobrazbe, ki smo si jo vsi lahko pridobili pri urah splošne zgodovine že iz osnovne šole dalje, bo treba dodati obdobje evropskega združevanja. Ali bo končni rezultat sedanjih procesov podoben tistemu pred približno 130 leti v Italiji in Nemčiji, bo pokazala prihodnost.

Pomen te knjige pa ni samo v njeni prvenstvenosti glede obravnavane tematike ter načina obravnave, temveč tudi zaradi slovenskega izrazoslovja, ki mu je avtorica kot pravnica posvetila še posebno pozornost. Ne samo da je le-to na področju evropskega združevanja in institucij zelo skromno in da se uporabljajo angleški izrazi, še tisto, ki ga premoremo in ki nam ga je uspelo posloveniti, se različno uporablja, zato vlada pravna, ekonomska in še kakšna zmeda. Eden izmed razlogov je zagotovo skromnost tovrstne slovenske literature, vključujoč prevode temeljnih pravnih virov ES/EU, zaradi česar so novinarji v glavnem tisti, ki vpeljujejo nove slovenske izraze, pogosto zaradi naglice novinarskega dela nekritično in nestrokovno. Drugi razlog pa je ta, da se tisti, ki pišejo o evropskih združevalnih procesih (ne samo novinarji), ne potrudijo uporabljati že uveljavljenega izrazoslovja (ne preverjajo izrazoslovja v že objavljenih slovenskih delih) in izumljajo nove izraze. Pri vsem tem pa nam jezikoslovci bolj malo pomagajo. Naj navedem samo najbolj očiten primer. Samo zato, ker slovenščina nečesa ne dopušča oz. zgradba besede zveze spominja na tuj jezik, imamo v slovenščini dva Evropska sveta in samo iz pozornega branja oz. poslušanja lahko razberemo, za katero

institucijo gre – ali za mednarodno organizacijo s sedežem v Strasbourgu, katere dosleden prevod tako iz francoščine kot angleščine bi bil Svet Evrope, ali pa za enega izmed organov Evropske unije (Evropski svet), ki se seli vsakih šest mesecev običajno v prestolnico države, ki mu predseduje. Zmeda bi bila popolna v primeru, če bi se Francija odločila, da bo vrhunski sestanek Evropskega sveta v Strasbourgu. Zato občudujem vsakogar, ki ob sami analizi problemov še zmore toliko moči, da si prizadeva za slovenjenje evropskega zelo inventivnega in obsežnega besednjaka. Razvoj evropskih integracij namreč spremlja tudi nov evropski besednjak, ki je pogosto zaradi unikuma same materije, hiperinventiven in zapleten. Iskanje ustreznih slovenskih izrazov, ki izpolnjujejo merila slovenskih jezikovnih standardov, na eni strani in na drugi strani pomensko in vsebinsko ustrezajo tujemu izrazu in materiji, ki jo označujejo, je zahtevno delo, saj je treba poznati ne samo vsebino predmeta, ki naj bi ga pokrivali, marveč tudi vse odtenke in povezave s sorodnimi izrazi in materijami. In Metka Arah je v dodatku h knjigi priložila zelo natančen prevod tistega dela Enotne evropske listine in Pogodbe o Evropski uniji, ki zadeva politično združevanje.

Knjiga dr. Metke Arah obsega 431 strani in je razdeljena na pet poglavij, ki se medsebojno dopolnjujejo in nadgrajujejo. Kljub njeni obsežnosti je treba povedati, da čeprav bi obsegala še enkrat toliko strani, bi bilo nemogoče zajeti vso kompleksnost materije evropskih združevalnih procesov. Avtorica je osrednjo pozornost usmerila na politične vidike integracijskih procesov in na samo politično združevanje kot eno izmed področij integracije, pri čemer je analizirala tako procese znotraj ES/EU kot njihovo umeščenost v širšo mednarodno skupnost. Vsi tisti, ki se ukvarjajo s teorijo integracije, bodo morda našli pripombe k uvodnemu poglavju – Uvod, kjer avtorica obravnava teoretična izhodišča proučevanja Evropske unije kot zveze, »ki je nastala kot rezultat postnacionalne unifikacije« (str. 45). Avtorica v kratkih orisih predstavi klasične štiri teorije politične integracije (funkcionalizem, federalizem, komunikacijsko teorijo in neofunkcionalizem), kar je ob množici

najnovjših teoretičnih (eklektičnih) pristopov, s katerimi si analitiki integracije prizadevajo teoretično osmisлити najnovjše težnje predvsem v razvoju evropske integracije, zagotovo potreben, ne pa tudi zadosten teoretični okvir. Še več pomislekov bi našli glede podpoglavja o ekonomskih teorijah integracije, ki jih avtorica pojmuje zelo široko kot liberalizem in institucionalizem. Za liberalizem bi lahko rekli, da je veliko bolj kot teorija eden od pristopov k proučevanju mednarodnih ekonomskih odnosov, ki ima množico pojavnih oblik na različnih področjih ekonomske aktivnosti in ki jih pokrivajo različne ekonomske teorije (najbolj znana in eksploatirana na področju ekonomske integracije je teorija trgovine in v njenem okviru teorija carinske unije). Vsebinska, ki jo avtorica obravnava v podpoglavju o liberalizmu, ustreza tistemu, kar poznamo pod imenom pluralizem (pluralistična teorija) in v novjšem obdobju pristop »medvladnega sodelovanja« (intergovernmentalizem), cepljen z neorealistično teorijo. Ravno nasprotno pa velja za institucionalizem, ki ga Arahova aplicira zgolj na ekonomsko področje, pri čemer pozablja, da je institucionalizem (institucionalistična teorija) značilnost mednarodnih odnosov v najširšem pomenu in ga zato umeščamo kot teorijo mednarodnih odnosov. Teorija integracije je kot dežnik, pod katerim najdemo multidisciplinarni spekter posameznih in posebnih integracijskih teorij (pristopov) na političnem, ekonomskem in pravnem področju. Če prvo področje (politično) ponazarja nekakšen makro/splošen pristop k integraciji (države kot političnoteritorialna entiteta), je za druga dva značilno, da prispevata k splošni teoriji integracije posebne in posamezne značilnosti (t.i. sektorski pristop). Multidisciplinarni pristop, ki ga zahteva še zlasti proučevanje evropskih integracijskih procesov zaradi njihove razvejanosti in vseobsežnosti, je težko obvladati, še težje pa predstaviti v neki zgoščeni obliki, kar avtorica potem, ko sistematično in z analitično natančnostjo obdela trend razvoja političnega združevanja v ES/EU, v opravičilo ugotavlja v petem delu knjige – Sklepne misli.

Uvodno poglavje je zasnovano kot nekakšna skicirka množice pojavov, s

katerimi so na različne načine (vzročno in posledično) povezani procesi integracije, zato bomo v tem poglavju našli veliko več vprašanj in novih idej kot pa odgovorov nanje oz. globljih analiz. Vsi tisti, ki se ukvarjajo s pojavom integracije, bodo v tem poglavju našli nove izzive proučevanja, kot na primer razmerje med integracijskimi procesi in globalno družbo preko dveh t.i. prevodnikov – naroda in države, kjer avtorica ugotavlja, da države (tudi t.i. novonastale), ki združujejo interese narodov na manjšem področju, ne morejo zagotoviti varstva vrste vrednot, ki imajo globalne razsežnosti, zato se narodi reševanja globalnih problemov ne morejo učinkovito lotiti, dokler ne preidejo faze lokalnega in pozneje regionalnega povezovanja. Naslednja binarna zveza, ki bi jo bilo treba podkrepiti s konkretno analizo podatkov, je razmerje med medsebojno odvisnostjo in integracijo. Dr. Arahova postavi zelo izzivalno tezo, ki govori o enostranski povezanosti obeh pojavov v smislu, da so integrirane enote nujno medsebojno odvisne, medtem kot za medsebojno odvisne enote ne velja, da so tudi integrirane (str. 42). Pri tem je treba dodati, da to velja samo ob pogoju, da je integracija sinonim za politično unifikacijo, pri čemer dobimo Haasovo trditev, da se »politična integracija razvija iz ekonomskih vezi v okviru določenih skupin držav, vendar vsakršna ekonomska povezanost med udeleženkami še ne vodi v politično skupnost« (str. 29). Politično integracijo, katere podlaga je mednarodna pogodba, moramo razlikovati od politične integracije, ki temelji na ustavi kot najvišjem pravnem aktu države. Medtem ko za prvo velja, da je to proces integracije različnih področij oblikovanja skupnih politik (običajno so to področja obrambe in varnosti ter zunanje politike (t.i. »visoke politike«), ki poteka postopoma in je predmet vedno novih pogajanj, je druga končana s sprejemom ustave. Prav zato ločimo različne faze procesa politične integracije, katerih poimenovanje bi težko izpeljali iz doslej znanih oblik državne organizacije. Največkrat jih merimo po številu področij oblikovanja enotne politike. In vendar, če v začetni stopnji politične unifikacije še lahko govorimo o medsebojni odvisnosti enot, ki se integrirajo (ne nazadnje jo lahko

merimo z ekonomskimi kazalci), je to v končni fazi oblikovanja politične skupnosti (države) nemogoče, saj gre za en subjekt in prejšnje samostojne enote postanejo deli enotnega sistema/skupnosti. Vendar tudi tukaj ne veljajo splošno znani obrazci organizacije političnih skupnosti. Tako na primer v ZDA obstajajo večje razlike med federalnimi enotami, kot se to zahteva od sedanjih in prihodnjih članic EU (kazenski sistem, socialna politika, denarni sistem, davčni sistem). V obeh primerih pa se v novejšem času srečujemo s procesi decentralizacije na različnih področjih (v EU skozi načelo subsidiarnosti). Ali to pomeni, da so ES/EU že dosegle tisto stopnjo centralizacije/integracije, ko se mejna učinkovitost in uspešnost delovanja novih skupnih institucij zaradi notranje zapletene organizacije in širitve članstva postopoma zmanjšujeta, s čimer upada tudi zaupanje Evropejcev v osrednje bruseljske institucije?

Tudi vprašanje »kolikšna stopnja penetracije oblasti je nujno potrebna za učinkovito uveljavljanje odločitev oblastne strukture v primeru, ko na državnem nivoju institucionalizirana politična oblast prenese posamezne suverene pravice na mehanizme izven svoje teritorialne jurisdikcije in s tem postopoma razvija novo raven odločanja« (str. 38) je ostalo odprto, saj se na tem področju nujno srečamo s problemom merjenja in množico t.i. nemerljivih dejavnikov v zunanji politiki posameznih držav. Stopnja notranje integracije oz. razvitost ali nerazvitost politične enote je zagotovo eden izmed dejavnikov, ki vplivajo na oblikovanje unije, ni pa odločujoč, kot to trdi dr. Arahova (str. 45). Primeri iz novejše zgodovine kažejo, da tudi časovna distanca od oblikovanja samostojne politične tvorbe igra pomembno vlogo. Države, ki šele stopajo na pot samostojnosti in šele vzpostavljajo notranjepolitični sistem, so veliko občutljivejše na prenos kakršne koli suverenosti na enote zunaj sistema, še zlasti to velja za politično unifikacijo (primere najdemo tako med bolj kot manj razvitimi državami – neuspeh poveljnih predlogov za ustanovitev Evropske politične unije in Evropske obrambne skupnosti kot tudi neuspeh velikega števila poskusov integracij med državami v razvoju). Najnovejši primeri zavrnitve članstva v ES/EU kot

tudi vroče razprave med članicami te integracije o nadaljnjem razvoju nam samo še potrjujejo tezo, da sama razvitost držav še ne zagotavlja politične integracije. Države, pa naj bodo razvite ali nerazvite, ljubo-sumno varujejo svojo suverenost in niso pripravljene sprejemati hitrih, še manj pa preuranjenih rešitev.

V knjigi sta implicitno prisotni dve tezi, ki ju avtorica preverja že od konca prvega poglavja dalje in to sta: – proces politične unifikacije ne prenese nikakršnih bližnjic; uvajanje prehitrih ter razmeram v prostoru neprilagojenih sredstev in oblik povezovanja je nujno obsojeno na neuspeh; – integracija ni stanje, ki bi ga bilo mogoče vzpostaviti mimo ali proti volji protagonistov (tako držav članic kot tudi osrednjih institucij integracije) procesa unifikacije, morda celo s prisilnimi sredstvi; integracija je pojav dejanskosti, ki se danes kaže v prepletanju nadsocijalnih s subsidiarnimi pristojnostmi organov ob upoštevanju vsakokratnih rezultatov medvladnih pogajanj. Področje političnega združevanja je zaradi poseganja v kolektivno podzavest posameznikov tudi znatno bolj izpostavljeno nihanjem subjektivne narave, kot je to na primer ekonomska unifikacija. Tako so unifikacijski dosežki v ES najmočnejši prav na področju gospodarskega združevanja; razvoj potrjuje, da je bilo na ravni trgovine mogoče ohraniti odnose celo med sprtimi političnimi enotami, saj so funkcionalne potrebe posameznih političnih enot oz. protagonistov znotraj njih že zdavnaj narekivale določeno stopnjo sodelovanja kot izraz najmanjšega skupnega imenovalca v mednarodnih odnosih. Medtem ko sta v začetku petdesetih let propadli pobudi za ustanovitev Evropske politične unije in Evropske obrambne skupnosti, pa je takratna šesterica našla skupni interes za ustanovitev treh ekonomskih skupnosti. Razloge za neuspeh politične unifikacije avtorica vidi tako v samih državah članicah kot tudi v širši mednarodni skupnosti (predvsem v takratni vlogi ZDA nasproti Zahodni Evropi)(podpoglavje 5). Po vseh neuspehih politične unifikacije v začetnem obdobju so države članice Evropskih skupnosti potrebovale več kot deset let, preden so spet postavile na dnevni red politično sestavino integracije. Dr. Arahova kronološko obdela v drugem poglavju

vzpone in padce evropskega političnega sodelovanja od Fouchetovega načrta leta 1961, haaške (1969) in pariške konference (1972), ustanovitve Evropskega sveta (1974) do londonske konference, ki je razprave o politični integraciji prenesla v osemdeseta leta. Preden je prišlo do prve kodifikacije političnega sodelovanja z Enotno evropsko listino leta 1986, so države članice sprejele še Svečano deklaracijo o Evropski uniji (1983) in Osnutek pogodbe o Evropski uniji (1984). Evropsko politično sodelovanje (EPS) je poseben pojav v zgodovini evropskih integracij, ki ga je avtorica analizirala skozi normativno shemo Evropske enotne listine. Dejstvo, da ni bilo vključeno v normativni okvir že obstoječih treh skupnosti, ampak jim je bilo dodano kot posebna institucija, kaže na previdnost, s katero so države članice stopale na pot politične unifikacije. Medtem ko je ekonomska integracije v sredini osemdesetih let že krenila na pot oblikovanja enotnega evropskega trga, se je politična unifikacija odvijala na ravni izmenjave informacij in previdnem usklajevanju interesov. Institucionalna šibkost EPS ter politična nepripravljenost držav članic, da pristojnosti na ravni oblikovanja skupne zunanje politike prenesejo na skupne organe, sta razloga za številne neuspehe nove institucije pri razreševanju perečih problemov mednarodne skupnosti. Avtorica analizira uspehe in spodrslejše udeleženk EPS v odnosu do Konference o varnosti in sodelovanju v Evropi, Evroarabskega dialoga, odnosov z ZDA na eni strani in članicami Sveta za vzajemno gospodarsko pomoč na drugi strani, vloge v OZN, da bi se na koncu tretjega poglavja osredotočila na poskuse razreševanja jugoslovanske krize. Različne omejitve, ki so spremljale avtorico pri oblikovanju te knjige, so razlog, da se posamezne analize odnosov z naštetimi subjekti časovno ne končajo z zadnjo redakcijo knjige. Tako avtorica analizira vlogo držav članic EPS do KVSE v obdobju 1973–76, to je v njenem nastajanju; v podoben časovni okvir je postavljena tudi analiza Evroarabskega dialoga, odnosov z ZDA (Gymniški sporazum 1974) ter vloge v OZN (32. zasedanje GS OZN). Če je časovna razsežnost obravnavane problematike nekoliko omejena, pa se je avtorica potrudila analizirati preplete-

nost notranjih, zunanjih, ekonomskih in političnih dejavnikov, ki so vplivali na takratne prve poskuse enotnega političnega nastopanja držav članic ES do drugih subjektov v mednarodni skupnosti. Celovita in podrobna analiza takratnih odnosov in razmerja sil nam omogoča izpeljati določene analogije na današnje stanje. Medtem ko je dr. Arahova omenjene odnose postavila v časovni okvir prvih poskusov političnega poenotenja takratne deveterice, se analiza odnosov s Sovjetsko zvezo in državami SEV časovno začne z ideološkimi razhajaji in institucionalnimi posledicami teh razhajanj po II. svetovni vojni, da bi se na žalost končala leta 1988 z analizo skupne deklaracije obeh organizacij. Kronološka predstavitev odnosov (1957–69, 1970–84, 1985–88) se konča ravno v obdobju, v katerem so se že začeli kazati prvi obrisi razvoja politične unifikacije ES na obrambnem področju na eni strani ter razpad (ekonomskega in vojaškega) bloka socialističnih držav na drugi. To pa je tudi čas začetka razpada Jugoslavije. Avtorica najprej analizira dejavnike in vzroke jugoslovanske krize, čemur namenja kar precejšen del knjige. Ad hoc vključevanje udeleženk EPS v razreševanje jugoslovanske krize je časovno obravnavano do aprila 1992, ko so države članice priznale Hrvaško. Avtorica ugotavlja, da dosežena stopnja politične unifikacije ni naklonjena aktivni vlogi ES, EPS oz. EU v mednarodnem prostoru, zato le-ta praviloma igra vlogo pasivne/sranske opazovalke mednarodnih dogajanj. Ravnotežje med nasprotujočimi si interesi držav članic ES/EU, ki ga dosega z medvladnim načinom sodelovanja, je rezultat vsakokratnih mukotrpnih pogajanj.

Četrto poglavje knjige končuje evolucijo politične unifikacije s podrobno normativno analizo maastrichtske pogodbe. Avtorica s pravniško natančnostjo (citiranje vseh členov s slovenskimi prevodi) predstavi vse spremembe in dopolnitve, ki jih je Pogodba o Evropski uniji vnesla v že obstoječo strukturo in organizacijo ES, kot tudi nova področja združevanja – skupna zunanja in varnostna politika ter sodelovanje na področju pravosodja in notranjih zadev. Gre za prvo javno predstavljeno analizo maastrichtske pogodbe v slovenščini. Dobrodošel prispevek k raz-

jasnitvi terminološko-jezikovne in pravniške zmede je definiranje Evropske unije, kjer dr. Arahova pravi, da »organizacijska oblika, ki združuje tako različne ravni unificiranosti, nosi upravičeno ime Evropska unija; z unijo namreč v sociološko-političnem smislu poimenujemo mednarodni sistem, katerega raven integritiranosti in obseg sodelovanja presegeta stopnjo integritiranosti in obseg sodelovanja, značilna za mednarodne organizacije, obenem pa ne dosegeta ravni integritiranosti in sodelovanja, značilna za obstoječe politične skupnosti (države). Evropska unija tudi pravnoformalno ni zasnovana kot subjekt, ki bi absorbiral in presegel Evropske skupnosti; zasnovana je kot oblika, ki združuje pravnoformalno neodvisna, a dejansko povezana področja sodelovanja, pri čemer Evropske skupnosti utelešajo zrelo fazo unifikacije, medtem ko sta preostali dve (Skupna zunanja in varnostna politika in Sodelovanje na področju pravosodja in notranjih zadev) zgolj izhodišči nadaljnega poteka unifikacije« (str. 373). Temu je treba dodati, da je treba ločiti izraza »unija«, »skupnost«, ki se uporabljata kot tehnična izraza na ekonomskem (carinska unija, plačilna unija) ali političnem področju (unija kot oblika državne organizacije) od podobnih izrazov, ki se uporabljajo zgolj kot imena določenih institucij, katerih pravnoformalni status ne ustreza naslovu (npr. Splošni sporazum o carinah in trgovini, Konferenca ZN za trgovino in razvoj.) Podobno je tudi z imeni Evropske skupnosti ali Evropska unija. Evropska gospodarska skupnost je v svojem razvoju od leta 1957 prešla številne tehnične faze integracije – od oblikovanja carinske unije (konec 60-ih), do enotnega trga v (konec 80-ih), zdaj pa je v obdobju oblikovanja ekonomske in denarne unije. Imamo pa tudi primere, ko integracije že z imenom kažejo na tehnično obliko organizacije (npr. EFTA, NAFTA).

Delo dr. Metke Arah Evropska unija; Vizija političnega združevanja je zagotovo dragocen prispevek k proučevanju evropskih integracijskih procesov v slovenskem prostoru. Namenjeno pa je tudi vsem tistim, ki jih je zunanje-politična usmeritev Slovenije (približevanje evropskim integracijam) spodbudila k zbiranju informacij in dodatnemu izobraževanju na tem področju.

Marjan BREZOVŠEK

Interpretacije zloma bivše Jugoslavije

– Susan L. Woodward, *Balkan tragedy: chaos and dissolution after the Cold War*, Washington, DC: The Brookings Institution, 1995

– Norman Cigar, *Genocide in Bosnia: the policy of, ethnic cleansing*, College Station, TX: Texas A&M University Press, 1995

– Sabrina Petra Ramet and Ljubiša S. Adamović (eds.), *Beyond Yugoslavia: Politics, Economics and Culture in a Shattered Community*, Westview Press, Boulder, San Francisco, Oxford, 1995

– Christopher Bennet, *Yugoslavia's bloody collapse: causes, course and consequences*, London, Hurst, 1995

– Laura Silber and Alan Little, *The death of Yugoslavia*, London, Penguin, 1995

– Payam Akhavan and Robert Howse (eds.), *Yugoslavia the former and the future: reflections by scholars from the region*, Washington, D.C.: The Brookings Institution, United Nations Research Institute for Social Development, Geneva, 1995.

Od vseh držav Srednje in Vzhodne Evrope, ki so v letih 1944–45 dobile komunistično vladavino, je bila Jugoslavija najvztrajneje proučevana vse do krvavega razpada v 1991. letu. Očitno pa je tudi sam razpad vzbudil ogromno zanimanja med strokovnjaki, novinarji in drugimi. Rezultat je ogromno različno motivirane literature s protislovnimi obrazložitvami vzrokov in posledic razpada bivše Jugoslavije, pri čemer pričujoči izbor ni nobena izjema. Vendar pa je treba poudariti, da je sedanja literatura mnogo stvarnejša, saj je prava vsebina iz različnih razlogov v predhodni literaturi izostala. To je še posebej težko razumljivo za proučevanje odnosov med narodi in njihovimi manjšinami, ki je bilo kljub vsej problematičnosti zastavljeno ali pa v najboljšem primeru obravnavano zelo formalno (kot prehodni pojav) brez politične razrešitve.

Zato tudi ni presenečenje, da je k nacionalnim problemom usmerjen politični

potres, ki je prizadejal Jugoslavijo 1991. leta in se hitro sprevrgel v vojno, povzročil začudenje in osuplost celo v obveščeni mednarodni javnosti, čeprav so mnoga opozorila prišla že v poznih osemdesetih letih. Novembra 1990 je CIA, tako kot je pricurljalo v javnost, opozorila, da je vojna v Jugoslaviji, ki bo pripeljala do razpada države, možna v naslednjih 18 mesecih. Dejansko je bilo počasno razpadanje Jugoslavije opazno že dalj časa, toda mednarodni dejavniki za razumevanje in dešifriranje niso delovali (vsaj ne učinkovito); če pa so že proučevali položaj, niso razumeli problema in niso postavljali pravih vprašanj. Tako bi to lahko označili za neuspeh zahodnih družbenih ved, ki je bil toliko večji zaradi ogromnega investiranja v proučevanje Jugoslavije po 1945. letu s tako slabimi rezultati.

Ali so se spoznanja po štirih letih vojne v bivši Jugoslaviji spremenila? Številne nove knjige, ki analizirajo ozadje vojne, njen potek in posledice, vedenje mednarodnih dejavnikov ter perspektivo za to področje, nam dajejo možnost za testiranje stanja postjugoslovanske analize in njenih spoznanj. Ali so novi avtorji knjig o tem predmetu pri razvozlanju problema, oziroma tega kaj se je zgodilo in zakaj, uspešnejši od večine »jugoslovistov« pred 1991. letom? Vsekakor je na splošno možno ugotoviti, da so – v kantovskem žargonu povedano – mnogo bližje jugoslovanski stvarnosti (Ding an Sich) pri zaznavanju problema, kar pa je po svoje razumljivo glede na krvave dogodke pri razpadanju Jugoslavije.

Knjiga Susane L. Woodward *Balkan tragedy* je vsaj zaenkrat najbrž najambicioznejši poskus umestitve razpada Jugoslavije in vojne na njenih tleh v širši konceptualni okvir, ki pa na žalost ni bil povsem uspešen. Avtorica, ki se na Brookings Institution ukvarja z zunanje-političnimi študijskimi programi, je proučevala Jugoslavijo že pred 1991. letom in o tem tudi obširno pisala. Večino leta 1994. je preživela v Zagrebu kot svetovalka Yasushija Akashija, posebnega odposlanca generalnega sekretarja ZN Boutrosa Galija. Že takoj na začetku avtorica odklanja »običajno modrost«, ki za vojno krivi Slobodana Miloševića v povezavi z jugoslovansko armado pri utiranju poti za »Veliko Srbijo«. Trdi namreč, da leži pravi vzrok jugoslovanskega konflikta v razpadu

oblasti v okviru rušenja politične in družbene ureditve, to pa se je zgodilo, ko je Jugoslavija poskušala po ukazu njenih mednarodnih kapitalističnih kreditorjev vpeljati tržno gospodarstvo.

Kritična točka je bila po njenem mnenju gospodarsko nazadovanje. Več kot desetletje pomanjkanja in upadanja življenjskega standarda je spodjedlo družbeno strukturo ter pravice in varnost, od katerih so bili odvisni posamezniki in družine. Običajni politični spori glede gospodarskih virov med osrednjo in regionalno oblastjo in z ozirom na gospodarske in politične spremembe pri vračanju dolgov so postali ustavni spori, kasneje pa je zaradi nepripravljenosti politikov za kompromise iz tega nastala državna kriza in kriza države. Z drugimi besedami, Zahod je okrivljen, ker je izvel »zatič iz soda« in prepustil svojo dolgoletno varovanko Jugoslavijo usodi. Toda tudi decentraliziran sistem v Jugoslaviji je obtožen za omogočanje sporov glede pristojnosti nad viri, kar je prav tako porušilo avtoriteto oblasti: če je v obdobju po hladni vojni Zahod še naprej želel ohraniti Jugoslavijo na način, kot je bil že nanjo navajen med hladno vojno, bi seveda moral nekatere konflikte oslabiti in zmanjšati, če že ne odpraviti. Toda tu bi bil še vedno ta nesrečni decentraliziran sistem, ki omogoča spore med centrom in republikami. Po našem mnenju ta avtoričina logika, ki vodi k zahtevi po centralizaciji kot možni rešitvi problema, nikakor ni sprejemljiva. Pa tudi sicer ta knjiga ne ponuja novih pogledov na zapleten problem bivše Jugoslavije, prej bi lahko rekli, da ga postavlja zmedeno ali celo kot apologijo generalov jugoslovanske armade v Beogradu iz kriznih časov.

Sabrina Petra Ramet je znana, dejavna in kompetentna raziskovalka političnega in družbenega razvoja v postkomunističnih državah, ki jo še posebej privlači dramatični razpad bivše socialistične jugoslovanske federacije. Rezultat tega zanimanja je knjiga *Beyond Yugoslavia*, ki jo je izdala skupaj z beograjskim profesorjem Ljubišo Adamovićem. Knjiga je dejansko zbornik 19 analitičnih tekstov o različnih vidikih jugoslovanske krize. Sabrina Petra Ramet je avtorica uvoda in sklepa ter treh tekstov v knjigi.

Knjiga je razdeljena v šest delov. V prvem delu so zbrane razprave o razpadu, pri čemer Dennison Rusinov smatra, da se

je bilo katastrofi mogoče izogniti. Ivo Banac se ukvarja z analizo razkroja jugoslovanskega zgodovinopisja. V tem delu so še zanimive razprave o jugoslovanski armadi ter o vlogi medijev pri razplamtevanju nacionalističnih strasti. Drugi del knjige analizira pogoje in razmere v vsaki od republik bivše Jugoslavije. Sabrina Petra Ramet je tu opisala srbsko cerkev in srbski narod, slovensko pot v demokracijo in makedonsko uganjo. Razmišljajoč je prispevek Paula Shoupa o bosanski krizi, kjer izraža prepričanje, da rešitev te krize ni možna brez prisotnosti stabilizirajoče sile izven tega področja. Tretji del knjige je posvečen ekonomskim problemom, četrti zunanji odnosom, peti pa kulturi in družbi. V šestem, sklepnem delu pa Sabrina Petra Ramet ugotavlja, da je jugoslovanska vojna pokazala, da so zahodne države s koncem hladne vojne začele nacionalne interese opredeljevati ožje kot poprej. Jugoslovanska vojna bo še dolgo metala senco na evropsko politiko in evropsko diplomacijo, je zaključni stavek v knjigi, ki je nedvomno dober prispevek k obravnavi različnih vidikov jugoslovanske krize.

Knjiga *Yugoslavia the former and the future* ima na naslovnici sliko francoskega »peacekeeperja« in majhne deklice na sprehodu po sarajevski četrti Skenderiji, kar je zavajajoče, saj sugerira, da so ZN varovali civilno prebivalstvo Sarajeva, to pa jim vsekakor ni uspelo. Čeprav dokaj raznorodna pa tudi ta knjiga vsebuje nekaj zanimivih prispevkov strokovnjakov iz različnih delov bivše Jugoslavije. Žarko Puhovski iz Zagreba tako zelo prepričevalno orisuje žalostno usodo civilne družbe v postkomunističnih časih, ko je nacionalistični kolektivizem nadomestil oz. zamenjal komunističnega. Ekonomske povzročitelje razpada Jugoslavije natančno analizira Dragomir Vojnić, prav tako iz Zagreba. Vendar pa sklepi niso v sozvočju s prepričanjem o možni obnovi Jugoslavije, kot je to implicitno prisotno v naslovu knjige in namignjeno v uvodnem eseju izdajatelja knjige.

Jasen, preprost in razumljiv vodič k dogajanju v bivši Jugoslaviji, tj. kako je izbruhnila vojna, zakaj in kdo je komu kaj storil, predstavlja knjigi Christopherja Benneta *Yugoslavia's bloody collapse* ter

Laure Silber in Alana Littla *The death of Yugoslavia*. Christopher Bennet je študiral v bivši Jugoslaviji in je bil v Ljubljani, ko sta Slovenija in Hrvaška junija 1991 razglasili neodvisnost. Kot novinar je ostal v bivši Jugoslaviji še nadaljnjih 14 mesecev, sedaj pa poučuje južnoslovansko zgodovino na Londonski univerzi. Laura Silber je bila dolgoletna dopisnica Financial Timesa iz Beograda. Alan Little pa je bil dopisnik BBC in je preživel večino vojnega časa v Sarajevu in drugih delih bivše Jugoslavije. Njuna knjiga je tudi podlaga istoimenske televizijske dokumentarne serije, ki vsebuje mnogo intervjujev z glavnimi akterji jugoslovanske krize in z mnogimi podrobnostmi, ki jih sicer akademske knjige ne vsebujejo.

Bennet je bil nekaj časa vnet zagovornik Jugoslavije, ki pa je sedaj prepričan, da te države ni mogoče obnoviti. Knjigo začena z natančnim in berljivim zgodovinskim uvodom, ki mu sledi izjemno pravična kritika Titove nacionalne politike, za katero meni, da je bila deloma uspešna. Knjiga Smrt Jugoslavije pa je bolj neposredno osredotočena na sedanje obdobje. Zanimivo je, da sta avtorja za začetek krize, ki je razbila Jugoslavijo, izbrala 1987. leto, ko je Milošević dobil polno oblast v Srbiji. Obe knjigi obravnavata slovensko in hrvaško odzivanje na te dogodke kot obrambno. Obe pa sta tudi kritični do ultranacionalističnih teženj, zlasti na Hrvaškem. Knjigi sta zelo kritični do zahodne politike do bosanske krize in na dokaj objektivni način osvetlujeta vojno in njeno ozadje.

Norman Cigar, ki poučuje na vojaški šoli v ZDA, se je v knjigi *Genocide in Bosnia* osredotočil samo na vojno v Bosni, še točneje samo na njen najbolj umazani del, tj. etnično čiščenje muslimanskega prebivalstva. Zelo prepričljivo dokazuje, da v tem dogajanju ni bilo ničesar spontanega, pač pa je bilo vzpodbujano s strani srbskih politikov, ki so vedeli, kaj delajo. Beograjski orientalisti so tako razvili izkrivljeno, popačeno antropologijo o tem, da so bosanski muslimani podljudje, neevropski in s polarabsko kulturo, sicer pa po opozicionalcu Vuku Draškoviću tudi hladnokrvni ubijalci (roman Nož). Sicer pa je pri tem sodelovala tudi srbska pravoslavna cerkev, ki je ustvarila histerično atmosfero mržnje in sovraštva do Nesrbov. Ta knjiga

vsebuje tudi vrsto predlogov za končanje vojne v Bosni; Cigar se je zavzel za odpravo embarga na uvoz orožja v Bosno, sicer pa je knjiga dober prispevek k razumevanju krute stvarnosti v Bosni. Mnoge, čeprav ne vse knjige so tako razodele to neusmiljeno stvarnost in spremenile spoznanja o njej.

Igor LUKŠIČ

Ali je možen revolucionarni liberalizem?

Bruce A. Ackerman

Ein neuer Anfang für Europa Nach dem utopischen Zeitalter Siedler Verlag, 1993

Bruce Ackerman je ameriški filozof prava, ki se je v času študijskega bivanja v Berlinu tako okužil z Evropo, da je o tem napisal knjigo. Začuda ne za ameriški trg, temveč za evropskega (nemškega). Tema njegovega razpravljanja je zveza med revolucijo in liberalizmom v Evropi, potem ko so propadle utopije. Ackerman pravi: »Gre mi za to, da v aktivistični tradiciji liberalizma odprem prostor za pojem revolucije.« (str. 21)

Avtor je prepričan, da so liberali pričakali revolucijo na vzhodu povsem nepripravljeni. Eden od razlogov tiči v njihovi protirevolucionarni nastrojenosti, ki je predvsem rezultat bojov s komunizmom in nacizmom. Po avtorjevem mnenju je sedaj napočil čas, ko je treba liberalizem in revolucijo na novo premisliti. Jezi se nad evropskimi liberali, ki so prepustili umetnost množičnega mobiliziranja monopolu nacionalističnih skupin, sami pa so se oprijeli zgolj elitnih tehnik političnega upravljanja. Avtor poziva liberalne naj izstopijo iz slonokoščene stolpa in organizirajo množice za dosego svojih ciljev.

Načeli ustavnosti in pravne države stojita pri liberalih kot temeljna stebra, na katerih se gradi svobodna ureditev. Ko so stari režimi padli in še ni bilo pravih ustav, so bili liberali v megli. Prav zato se Ackerman zavzema, naj bi liberali mobilizirali javnost, da bi uspeli vzpostaviti novo ustavo.

Avtor izhaja iz ugotovitve, da je dvajseto stoletje banaliziralo pojem revolucije. Po njegovem mnenju gre pri revoluciji za spremembo načel in pravil, ki veljajo za pomemben vidik življenja, z aktom samozavedno mobiliziranega kolektivnega ravnanja. Ni treba, da je sprememba sprememba celote, dovolj je, da se spremeni eno pomembno načelo življenja. Ekološka revolucija ni spremenila sveta pri korenu, spremenila pa je eno načelo.

Ackerman nasprotuje redukciji liberalizma na predstave iz devetnajstega stoletja, kar pomeni povzdigovanje ideologije laissez faire, v kateri ima država samo to nalogo, da štiti privatno lastnino in pogodbeno svobodo. Ogreva se za koncepte, ki so jih razvili Dewey, Rawls in njuni somišljeniki v okviru ideje odpovedi trga (Marktversagen), s čimer se, kot opazja tudi sam, približuje demokratičnim socializmom.

Ugotavlja, da tudi zgodovina ZDA nudi dovolj dejstev za obravnavanje revolucije kot nečesa, kar liberalizmu ne nasprotuje: ameriška revolucija, državljanska vojna, ki se je končala z odpravo suženjstva, New Deal in celo gibanje za državljanske pravice, ki je prineslo ukinitje apartheida. Po njegovi oceni utelešajo Lincoln, Roosevelt in M.L.King tisto najboljše v revolucionarni tradiciji aktivističnega liberalizma. Tudi izkustva nekaterih drugih dežel so naklonjena revoluciji: večina dekoloniziranih dežel, ki so zadihale svobodo prav skozi revolucijo, je ne odklanja. Tipičen primer so Francozi, ki so prav z revolucijo začeli novo zgodovino.

Ackerman kaže na to, da sta imeli Nemčija in Velika Britanija z revolucijami slabe izkušnje. Prav zato je liberali v teh državah ne morejo sprejeti v svojo doktrino. K temu pa se pristavlja, da so revolucionarno simboliko zasedli leninisti in ji vladali celo dvajseto stoletje.

Ackerman opozarja na diskusijo med individualizmom in komunitarizmom. Zavzema se za preseganje Kantove podobe individua kot abstraktnega izoliranega jaza, ki vodi v razumevanje drugega zgolj kot tujca. Predvsem pa mu gre za to, da se tujstvo ne spreminja v barbarstvo, kot so to počeli stari Heleni. Prvi korak k temu je, da se tujstvo politično ozavešči. Naloga liberalne revolucije je vztrajati na ločitvi

privatne in javne sfere, pri čemer je sfera privatnosti sfera prepričanja, sfera javnosti pa sfera tolerance. Tako je ena glavnih nalog liberalnih revolucionarjev utrjevanje pravne države, ki zagotavlja vsem državljanom, da so lahko različni in hkrati enakovredno obravnavani. Liberalizmu ne gre za kolektivno resnico, temveč za individualno svobodo, to je pravico vsakega posameznika, da sledi svojim moralnim idealom, četudi jih imajo drugi za napačne.

Ackerman se zavzema za to, da se liberalizem ne bi identificiral s kapitalizmom in da se ne bi prikazoval kot edina alternativa komunizmu. »Namesto da se kapitalizem izigrava zoper komunizem, moramo spoznati, da obstaja več kapitalizmov – boljših in zelo veliko slabših.«

Avtor ugotavlja, da so liberalne revolucije ciklične. Zahodna Evropa je bila leta 1989 prvič po drugi svetovni vojni prisiljena na lastnih nogah in z lastno glavo premisliti, kam naprej. Petdeset let je Evropa živela z omejeno suverenostjo razpeta med ZDA in SZ. Tu je izziv za liberalno pot. Kjer so liberalni aktivisti prepustili mobilizacijo ljudstva nacionalistom, so si sami začeli kopati grob. Zato je treba biti pazljiv pri naslednji revoluciji, ki naj bi se pripravila do leta 2020: preventivno je treba mobilizirati javnost za graditev liberalne Evrope, predno se bodo mobilizirali strahovi in nacionalne demagogije.

Revolucija za Ackermana ni končni cilj, temveč le pot do ustave. Pri tem izhaja iz izkušnje Amerike in jo primerja s Poljsko. Za Walenso bi želel, da bi bil primerljiv z Washingtonom, ki je najprej uporabil vojsko za doseg političnih ciljev, potem pa kot civilist prišel nazaj v Virginijo. Washingtonovi ustavi je uspelo združiti načela liberalizma in interese najmočnejših političnih sil. Tako so se z ustavo poenotili pripadniki revolucionarne elite in večina državljanov. Revolucionarna elita je bila bolj za utrjevanje lastnega položaja, intelektualci (Madison, Jefferson) pa so zahtevali neposredno vključevanje ljudstva v politično igro. V kratkem ekskurzu se avtor ukvarja tudi z možnostjo uvajanja liberalne ustave v Rusiji. Ugotavlja, da imajo v vzhodnih državah elite dve možnosti: sprejeti ustavo, ki jasno prelomi s tradicijo predhodne države, ali pa postopno prilagajati člene in tako graditi nov okvir politike.

Ackerman se zavzema za prvo možnost. Pri tem se sklicuje na izkušnjo Izraela, ki je šel po drugi poti in tako še danes ni sprejel svojega Bill of Rights.

Ustava naj bi bila liberalna, vendar morajo elite upoštevati tudi druge doktrinarne tradicije v državi. Sicer se ob prvi krizi utegne zgoditi, da se sesuje sama vase. Ackerman se ne strinja s tistimi, ki menijo, da je liberalizem »Westimport« doktrina, ki lahko velja le za anglosaksonski svet, saj gre vendar za tako pomembni stvari, kot sta svoboda in pravna država.

Tako ustava in revolucija zanj nista dva nasprotujoča si pola, temveč predstavlja ustava tisto mesto, na katerem revolucionarji od boja proti, od kritike, preidejo h graditvi pozitivitete. Eno temeljnih vprašanj je zato odnos do preteklosti. Ustava jasno prekine s preteklostjo. Opredeliti pa se je treba tudi do nosilcev prejšnje oblasti: kaznovati velike politike, ki jim je težko kaj konkretnega dokazati in jih v skladu s kazenskim pravom pripeljati na zatožno klop, ali zgolj male, ki jim je lažje dokazati konkretne prekrške zoper človečnost, so pa največkrat vse počeli le na ukaze velikih? Ackerman opozarja, da se pretirano ukvarjanje s kaznovanjem utegne kaj kmalu izjaviti: ustanavljanje posebnih političnih sodišč privede do prakse, proti kateri se je revolucija borila. Poleg tega usmerjanje pozornosti na krivce iz preteklosti kmalu demoralizira državljane in jih odvrča od zaupanja v novo politiko. Na primeru obračunavanja z argentinsko hunto prikazuje, kako je uveljavljanje načel vezano na razmerja političnih sil. Na primeru vzhodne Evrope se zavzema za sežig dosjejev tajnih služb, da se ne bi z dosjeji onemogočalo vprične opozicije. Preprečiti je treba razmere, v katerih se bo kazni razumela kot edini cilj.

Ackerman se zavzema za vzpostavitev pomoči najbolj prizadetim žrtvam in za oblikovanje posebnih poravnalnih skladov v ta namen. Posebno mesto pripisuje sodiščem in sodnikom. Kljub temu, da so bili isti ljudje sodniki tudi v prejšnjem sistemu, vanje polaga svoje upe z oporo na sodniško prakso ZDA. Pri tem je treba po njegovem mnenju vzpostaviti posebno strukturo sodišč, določiti pristojnosti in zagotoviti njihovo neodvisnost.

Na koncu eseja Ackerman povzema, da

zavrača idejo totalne revolucije, saj ta koncept dopušča samo teološki pomen, tako kot vstop Jezusa v zgodovino, ki je v očeh verujočega temeljito spremenil posvetno eksistenco. Liberalni revolucionarji ne verjamejo v popoln obrat. Zvzemajo se za načelno, vendar parcialno demontažo in obnovo družbe. V razmerah novih revolucij bi morali poleg uvedbe tržno, pravno in lastninsko usmerjenih razvojnih programov reforme doseči tudi široko podporo ljudstva, da bi razbili korumpirano birokracijo in ekonomsko strukturo. Zgled liberalne revolucije je ameriški New Deal in državljansko gibanje šestdesetih let. Ackerman zavrača idejo velikega evropskega liberala Hayeka, da je uvajanje socialnih pravic uvod v suženjstvo.

Ackerman zaključuje s prepričanjem, da zlom komunizma ni pripeljal do konca zgodovine, pač pa je zaključil bratsko vojno med dvema vejama evropskega razsvetljenstva. Prepričan je, da obstajajo skupne točke med liberali in komunisti: ločitev cerkve od države, odprava tradicionalnih kast, spolne in rasne hierarhije ter tujemrznega nacionalizma, boj za socialno pravičnost. Po njegovem mnenju je Fukuyama s svojo tezo prišel tisoč let prezgodaj.

Ackermanova razmišljanja vnašajo svež veter v doktrino liberalizma, saj se zdi, da je ideja revolucije povsem sprta z idejo liberalizma in gladkega toka dogodkov. Videti je treba, da Ackerman predlaga predvsem to, da se tudi liberali kaj naučijo iz leta 1989 in celega stoletja. Liberalizem je razen ob uvedbah v Franciji in ZDA stavil na svojo naravno moč, kar je bila vedno le moč centra: Velike Britanije, ZDA, NATO. V Nemčijo se je liberalizem v večinsko filozofijo uvedel z okupacijo. V donedavno NDR se uvaja na podoben način. Liberalizem se širi s puči, zasedbami, revolucijami ipd. V tekmovanju s socializmom je potegnil kratko, ker se ni zanimal za ljudi. Ackerman predlaga inovacije. Predlaga zasedbo celotnega polja, ki ga je doslej obvladoval socializem: vključno s pojmom revolucije, dela z množicami in reševanjem socialnih problemov.

Delo je bilo napisano v času, ko se je se zdelo, da liberalizem lahko kaj pomeni vzhodni Evropi. Danes je že jasno, da je bila reaktivacija ideologije v zatonu pred-

vsem plod nezadovoljstva z realnimi socializmi na vzhodu. Na zahodu že dolgo ni več atraktivna, čeprav še vedno vlada. V tem času se je namreč tudi socializem obnovil – hitreje in bolj prepričljivo mu je namreč uspelo prebaviti liberalizem in ga vgraditi v lastne kontekste, kot je uspelo liberalizmu požreti socializem.

Primož JUŽNIČ

Evropeizacija kmetijstva

Danica FINK-HAFNER

Slovensko kmetijstvo in Evropa

Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana 1995

Leta 1995 je izšla knjiga mlajše slovenske družboslovne raziskovalke Danice Fink Hafner, ki jo je založilo Znanstveno in publicistično središče v Ljubljani. Avtorica se je lotila zanimivega področja – kmetijstva in ga obravnavala kot politologinja, predvsem kot študijo različnih politik (policy analysis). Za svojo študijo je pridobila vrsto različnih finančnih sredstev ter študij virov kombinirala z empiričnimi študijami v Sloveniji in Evropski zvezi in z intervjuji tistih, ki vodijo kmetijsko politiko ali vplivajo (lobiji) nanjo.

Izbira in kombinacija različnih metodoloških postopkov se kaže kot zelo posrečena. Avtorica izhaja iz dejstva, da vprašanje skupnih kmetijskih politik (znanih kot CAP – Common Agriculture Policy) ni zgolj upravljanje določenega sektorja znotraj Evropske zveze (EZ) (str. 59). Zajema namreč osrednja vprašanja svetovnega gospodarstva in s tem tudi vprašanja svetovnih političnih razmerij. Kar je seveda posebej pomembno za Slovenijo, je to, da gre pri CAP-u in zaščiti kmetijstva za eno glavnih ovir pri morebitni razširitvi Evropske zveze na vzhod (str. 83). »Vprašanje uveljavljanja interesov postsocialističnih držav je znotraj Evropske zveze po prvotni evforiji ob padcu berlinskega zidu postalo obrobno.« (str. 15)

Te države se morajo danes same usposo-

biti za uveljavljanje svojih interesov znotraj Evropske zveze. Osnova za to pa je poznavanje razmer znotraj nje, poznavanje interesov pomembnih sektorjev in lobijev. Študija Fink-Hafnerjeve, ki se ukvarja z enim najpomembnejših sektorjev – kmetijstvom –, je torej tudi primer za obravnavo drugih področij.

Večina analitikov, ki se ukvarja z možnostjo razširitve Evropske zveze na vzhod, ugotavlja, da je skupna kmetijska politika, kot jo poznamo danes, ena največjih ovir za tako razširitev. Uporaba sedanje oblike CAP-a za države, kot so Madžarska ali Poljska, bi že tako velike stroške (po mnenju mnogih prevelike) delovanja Evropske zveze v kmetijstvu zelo povečala. Po drugi strani pa ni mogoče pričakovati posebno hitre spremembe politik na tako občutljivem področju, kot je kmetijstvo.

Številni analitiki, ki se ukvarja z možnostjo razširitve Evropske zveze na vzhod, ugotavlja, da je skupna kmetijska politika, kot jo poznamo danes, ena največjih ovir za tako razširitev. Uporaba sedanje oblike CAP-a za države, kot so Madžarska ali Poljska, bi že tako velike stroške (po mnenju mnogih prevelike) delovanja Evropske zveze v kmetijstvu zelo povečala. Po drugi strani pa ni mogoče pričakovati posebno hitre spremembe politik na tako občutljivem področju, kot je kmetijstvo.

Sestav in prednostne naloge slovenske kmetijske proizvodnje, predvsem pa številno prebivalcev, ki živijo od kmetijstva, so drugačni od drugih držav, ki so podpisale sporazum z Evropsko zvezo. Toda iz knjige je videti, da tega tisti, ki bistveno vplivajo na izvajanje CAP-a v EZ, ne vedo. Premajhna obveščenost o Sloveniji, ta zvezda stalnica slovenske zunanje politike, je očitna tudi pri kmetijstvu. Klasične poti, kot so npr. diplomatska predstavništva, tej nalogi – informiranju – očitno niso kos. Avtorica na tej točki, posebno po izjemno zanimivi analizi sistema lobiranja v EZ, podaja tudi več konkretnih predlogov, kako bi lahko Slovenija organizirala svoj sistem lobiranja v EZ. Že analiza, podana v knjigi, pojasnjuje elemente in temelje strategije, ki bi jih Slovenija v kmetijstvu morala ubrati pri približevanju EZ. Tudi prikaz delovanja nekaterih drugih držav (Madžarske) je zelo informativen.

Avtorica je namreč dobro zadela bistvo razlike med Evropsko komisijo, kot izvršilno institucijo Evropske zveze in vladami posameznih držav. Na delovanje Evropske komisije politične stranke nimajo neposrednega vpliva in tudi sami uslužbenci Evropske komisije nimajo neposrednih stikov z njima ali z drugimi politikami. Zato so pri svojem delu toliko bolj odvisni od različnih lobističnih organizacij in strokovnjakov, njihovo delo celo na različne načine spodbujajo in institucionalizirajo. Takšna izmenjava mnenj in stališč je veliko

pomembnejša od t.i. uradnih stikov, ki so omejeni na Evropski svet in seveda Evropski parlament. Slovenska zunanja politika bi morala to dejstvo bolj upoštevati pri odločanju o poteh za stike z Evropsko komisijo, in tu prikazana študija je v tem smislu zanj zelo informativna. Drugi element, glede katerega so evropske institucije vse bolj občutljive, pa je javno mnenje v Evropi. Če je še pred leti evropsko združevanje bilo bolj proces političnih elit in širše javnosti skorajda ni zanimalo, se je to zadnja leta spremenilo. Kmetijstvo pa je za javno mnenje občutljiva tema v vsej Evropi.

Prikaz lobiranja v Evropski zvezi je torej ne samo izvrstno prikazan, temveč tudi korektno izpeljan na konkretnem primeru kmetijstva. Tu je lobiranje bistveno, saj gre za velike vsote, ki se od evropskih davkoplačevalcev, prek institucij Evropske zveze, predvsem Evropske komisije, prelivajo k proizvajalcem hrane v državah Evropske zveze. Namenoma uporabljam izraz proizvajalci hrane, saj vse več kritikov CAP-a opozarja, da celotni CAP temelji na mitu, ki ne ustreza več dejanskim razmeram. CAP, ta »evropski model« kmetovanja, pomembno temelji na družinski kmetiji in vsebuje pomembne kulturne in zgodovinske razsežnosti. Vendar je imel dosednji CAP tudi vrsto negativnih posledic. Goljufije, ki sicer odnašajo milijarde ekujev, so postale tako množične, da je boj proti zlorabam, predvsem subvencij kmetijske proizvodnje, postal ena prednostnih nalog Evropske komisije na tem področju. Vendar goljufije, kot so prevažanje živine z ene strani na drugo stran meje in tako pobiranje dvojnih subvencij, niti niso tako bistvene. Hujši pojav so organizirane kriminalne združbe, ki zlorabljajo pomanjkljivosti CAP-a in spreminjajo v zločin tisto, kar naj bi ščitilo evropske kmetovalce. Omenimo samo »hormonsko mafijo«, ki se, da bi zaščitila svoje dobičke, ne ustavi niti pred umori nezaželenih priči.

Zato gredo tudi prenovitvena prizadevanja (spreminjanje CAP-a) predvsem v eno smer. Izboljšanje kakovosti hrane in s tem tudi zaščita evropskega potrošnika. Ni skrivnost, da si zato prizadevajo nove članice EZ, pri katerih je tovrstna osveščenost veliko večja kot drugje v Evropi. Ne gre

samo za enostavno izboljšanje standardov, temveč za temeljit zasuk. Komisar za kmetijstvo v Evropski komisiji Franz Fischler (Avstrijec) ga je označil takole: »posebna kakovost, ki jo bodo kmetje vedno bolj ponujali, je »naravna« ali »biološka« hrana, proizvedena brez umetnih gnojil in pesticidov ali samo z njihovo najmanjšo količino.« (Govor na konferenci FAO, 21/10/1995, Rim). Ali lahko slovensko kmetijstvo odgovori prav na te izzive, verjetno zanima tudi slovenskega potrošnika.

Naj mi bo na koncu dovoljeno še malce osebno obarvano razmišljanje, ki sicer ni običajno v takšnih prikazih. Avtorica piše o Evropski zvezi (Evropi) in Sloveniji, temi, ki očitno že nekaj časa buri slovensko politično in strokovno javnost. Ta interes sicer nedvomno po eni strani močno spodbuja tudi znanstveno raziskovanje, toda po drugi strani temu istemu raziskovanju megli poglede in meša strokovni interes s političnimi cilji. Slednji so seveda popolnoma legitimni, toda nekje je vendar treba postaviti mejo. To še posebej zato, ker smo priča tistemu, kar avtorica poimenuje »proces pluralizacije in 'drobljenja' problemov, dilem in vprašanj v zvezi z evropeizacijo.« Možnost, da bi tudi raziskovanje bilo vodeno predvsem s tem procesom, so očitno velike in posledice lahko

resne, takoj ko to mejo prestopimo. Ker že tretje leto delam za Evropsko komisijo, ta simbol procesov Evropskega združevanja, sem seveda toliko bolj občutljiv za tisto, kar to mejo po mojem mnenju prestopa. Pogosto sem z zanimanjem poskušal prebrati sestavke slovenskih raziskovalcev in bil razočaran nad strokovnostjo pisanja o Evropski zvezi. Kaj bi si lahko mislil o prispevku uglednega družboslovnega raziskovalca, ki v družboslovni reviji poroča o rezultatih svojega raziskovalnega dela in sporoča, da nas pred grožnjami EZ lahko reši samo Kulturni forum ene izmed slovenskih političnih strank? Ali o drugem, sicer tehnične izobrazbe, ki nas v različnih časniških prilogah prepričuje, da je edini cilj EZ ustanovitev nove Jugoslavije (s Slovenijo seveda)?

Pričujoča knjiga je primer, da se o občutljivih temah EZ-Slovenija da pisati tudi na strokovno neoporečen način, seveda na osnovi resnega in poglobljenega znanstvenega raziskovanja. Upati je, da bo v prihodnosti takšno pisanje pri slovenskih raziskovalcih prevladovalo, saj samo tako lahko resno premislimo in pretehtamo vse razsežnosti našega odnosa z Evropsko zvezo in naš delež v evropskem povezovanju.

OSREDNJA DRUŽBOSLOVNA KNJIŽNICA JOŽETA GORIČARJA
NOVEMBER–DECEMBER 19950 ZNANOST, KULTURA, DOKUMENTACIJA,
KNJIŽNICARSTVO, ČASNIKI, NOVINARSTVO

FAULKNER, Wendy: Knowledge frontiers : public sector research and industrial innovation in biotechnology, engineering ceramics, and parallel computing / by Wendy Faulkner and Jacqueline Senker with Lea Velho. – Oxford : Clarendon Press, 1995
II 17949
COBISS-ID 16125701

GRAHAM-YOOLL, Andrew: Committed observer : memoirs of a journalist / Andrew Graham-Yooll. – London ; Paris : Rome : J. Libbey, 1995
II 18003
COBISS-ID 16248413

NOTH, Winfried: Handbook of semiotics / Winfried Noth. – Bloomington ; Indianapolis : Indiana University Press, 1995. – (Advances in semiotics)
Č III 3861
COBISS-ID 16245341

Publishing in the organizational sciences / edited by L. L. Cummings, Peter J. Frost. – Thousand Oaks ; London ; New Delhi : Sage, 1995. – (Foundations for organizational science)
II 17934
COBISS-ID 16143709

SANDERSON, Terry: Mediawatch : the treatment of male and female homosexuality in the British media / Terry Sanderson. – London ; New York : Cassell, 1995
II 17966
COBISS-ID 16213085

1 FILOZOFIJA, PSIHOLOGIJA

BETTELHEIM, Bruno: The empty fortress : infantile autism and the birth of the self / Bruno Bettelheim. – New York : The Free Press ; London : Macmillan, 1972
17992
COBISS-ID 16254045

CASSELL: Sex and sexuality : a thematic dictionary of quotations. – London : Cassell, 1993
II 17953
COBISS-ID 16148317

CHANTER, Tina: Ethics of eros : Irigaray's rewriting of the philosophers / Tina Chanter. – New York ; London : Routledge, 1995
II 17982
COBISS-ID 16225373

CRAIB, Ian: The importance of disappointment / Ian Craib. – London ; New York : Routledge, 1994
II 17932
COBISS-ID 16204893

FARBER, Paul Lawrence: The temptations of evolutionary ethics / Paul Lawrence Farber. – Berkeley ; Los Angeles ; London : University of California Press, 1994
II 17995
COBISS-ID 16238173

GERGEN, Kenneth J.: The saturated self : dilemmas of identity in contemporary life / Kenneth J. Gergen. – New York : Basic Books, 1991
II 18013
COBISS-ID 16255325

GIDDENS, Anthony: A contemporary critique of historical

materialism / Anthony Giddens. – Basingstoke ; London : Macmillan, 1995

II 17942

COBISS-ID 16144989

GILLIGAN, Carol: In a different voice : psychological theory and women's development / Carol Gilligan. – Cambridge ; London : Harvard University Press, 1993
17993

COBISS-ID 16254301

HEIDEGGER, Martin: Uvod v metafiziko / Martin Heidegger. – V Ljubljani : Slovenska matica, 1995. – (Filozofska knjižnica)

U III 1421 – 39 a

COBISS-ID 53056256

HEKMAN, Susan J.: Moral voices, moral selves : Carol Gilligan and feminist moral theory / Susan J. Hekman. – Cambridge : Polity Press, 1995

II 17979

COBISS-ID 16224605

HOFFE, Otfried: Political justice : foundations for a critical philosophy of law and the state / Otfried Hoffe. – Cambridge : Polity Press, 1995

II 17950

COBISS-ID 16153949

MODIS, Theodore: Die Berechenbarkeit der Zukunft : warum wir Vorhersagen machen können / Theodore Modis. – Basel ; Boston ; Berlin : Birkhauser Verlag, 1994

II 17948

COBISS-ID 16208733

PALMER, Donald: Ali središče drži? : uvod v zahodno filozofijo / besedilo in ilustracije Donald Palmer. – Ljubljana : DZS, 1995

II 17928 a

COBISS-ID 53808896

PORTER, Jean: Moral action and christian ethics / Jean Porter. – Cambridge ; New York : Cambridge University Press, 1995. – (New studies in christian ethics)

II 17938

COBISS-ID 16144733

SEXY bodies : the strange carnalities of feminism / edited by Elizabeth Grosz and Elspeth Probyn. – London ; New York : Routledge, 1995

II 17981

COBISS-ID 16225117

TRSTENJAK, Anton: Slovenska poštenost / Anton Trstenjak. – Ljubljana : Inštitut Antona Trstenjaka za psihologijo, logoterapijo in antropohigieno, 1995

II 17905 a-c

COBISS-ID 52242688

WALTON, Irene: Sexuality and motherhood / Irene Walton. – Hale : Books for Midwives Press, 1995

II 17980

COBISS-ID 16224861

WEBSTER, Alison R.: Found wanting : women, christianity and sexuality / Alison R. Webster. – London ; New York : Cassell, 1995. – (Women on women)

II 17943

COBISS-ID 16147037

2 VERSTVO, TEOLOGIJA

ECKHART, Meister: Pridige in traktati / Mojster Eckhart. – Celje : Mohorjeva družba, 1995. – (Živi srednji vek)

17986

COBISS-ID 54690560

RELIGIOUS reflections on the human body / edited by Jane Marie Law. – Bloomington ; Indianapolis : Indiana University Press, 1995

II 17939

COBISS-ID 16147549

303 METODOLOGIJA DRUŽBENIH VED

MANSKI, Charles F.: Identification problems in the social sciences / Charles F. Manski. – Cambridge, Mass. ; London : Harvard University Press, 1995

II 17987

COBISS-ID 16231261

SPLICAL, Slavko: Analiza besedil : statistična obravnava jezikovnih podatkov v družboslovnih raziskavah / Slavko Splichal v sodelovanju z Andrejem Bekešem. – Ljubljana : Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo, Raziskovalni inštitut, 1990. – (Metodološki zvezki)

U 17207 – 6 a, d, c, b, e-I ČU 17207 – 6

COBISS-ID 20716032

304+308 SOCIALNA VPRAŠANJA. SOCIALNA POLITIKA IN REFORME. SOCIOGRAFIJA

LEVI, Giovanni: Nematerialna dediščina : življenjska pot piemontskega eksorcista iz XVII. stoletja / Giovanni Levi. – Ljubljana : ŠKUC : Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1995. – (Studia humanitatis)

17987 a, b

COBISS-ID 54263808

316 SOCIOLOGIJA. POSEBNE SOCIOLOGIJE. PREDMET. SMERI

CALHOUN, Craig: Critical social theory : culture, history, and the challenge of difference / Craig Calhoun. – Oxford ; Cambridge : Blackwell, 1995. – (Twentieth-century social theory)

II 17954

COBISS-ID 16145757

ETTORRE, Elizabeth: Gendered moods : psychotropics and society / Elizabeth Ettore and Elianne Riska. – London ; New York : Routledge, 1995

II 17978 a

COBISS-ID 16146269

GIDDENS, Anthony: Politics, sociology and social theory : encounters with classical and contemporary social thought / Anthony Giddens. – Cambridge : Polity Press, 1995

II 17951

COBISS-ID 16154717

LAYDER, Derek: Understanding social theory / Derek Layder. – London ; Thousand Oaks ; New Delhi : Sage, 1995

II 18017

COBISS-ID 45331456

RADCLIFFE-BROWN, Alfred Reginald: Struktura in funkcija v primitivni družbi / Alfred Reginald Radcliffe-Brown. – Ljubljana : Škuc : Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1994. – (Studia humanitatis)

17974 a, b

COBISS-ID 44181760

SOCIOLOGIJA spolov : izbirni predmet 1995/96

Č ŠG 41 a

COBISS-ID 16250973

316.3/.6 DRUŽBA. DRUŽB. STRUKTURA, PROCESI, VEDENJE. SOCIALNA PSIHOLOGIJA

ARENDELL, Terry: Fathers & divorce / Terry Arendell. – Thousand Oaks ; London ; New Delhi : Sage, cop. 1995

II 17975

COBISS-ID 16223325

DRUŽINE : različne – enakopravne / [uredile Tanja Rener, Vika Potočnik, Vera Kozmik]. – Ljubljana : Vitrum, 1995

U III 3864 a-c

ČU III 3864

COBISS-ID 46327552

GEWALT : Schattenseiten der Individualisierung bei Jugendlichen aus unterschiedlichen Milieus / Wilhelm Heitmeyer [et al.]. – Weinheim ; München : Juventa Verlag, 1995. – (Jugendforschung)

II 18009

COBISS-ID 16251997

GOODWIN, Barbara: Justice by lottery / Barbara Goodwin. – New York [etc.] : Harvester Wheatsheaf, 1992

II 17992

COBISS-ID 32713985

GROWING up in Europe : contemporary horizons in childhood and youth studies / edited by Lynne Chisholm ... [et al.]. – Berlin ; New York : de Gruyter, 1995. – (International studies on childhood and adolescence)

III 3865

COBISS-ID 15998045

HITE, Shere: The Hite report on the family : growing up under patriarchy / Shere Hite. – [London] : Sceptre, 1994

17984

COBISS-ID 16227933

INDIVIDUALISIERUNG von Jugend : gesellschaftliche Prozesse, subjektive Verarbeitungsformen, jugendpolitische Konsequenzen / Wilhelm Heitmeyer, Thomas Olk (Hrsg.). – Weinheim ; München : Juventa Verlag, 1990. – (Jugendforschung)

II 18010

COBISS-ID 16252509

MOČNIK, Rastko: Extravagantia II : koliko fašizma? / Rastko Močnik. – Ljubljana : ISH – Institutum studiorum humanitatis, 1995. – (Studia humanitatis. Minora)

I 3135 – 3 a

COBISS-ID 54333184

NOVAK, Michael: The catholic ethic and the spirit of capitalism / Michael Novak. – New York : The Free Press ; Toronto : Maxwell Macmillan Canada ; New York [etc.] : Maxwell Macmillan International, 1993

III 3851

COBISS-ID 16147293

OTTOMEYER, Klaus: Prinzip Neugier : Einführung in eine andere Sozialpsychologie / Klaus Ottomeyer. – Heidelberg : R. Asanger Verlag, 1992

17991

COBISS-ID 16253789

SAMPSON, Edward E.: Social worlds, personal lives : an introduction to social psychology / Edward E. Sampson. – New York [etc.] : Harcourt Brace Jovanovich, 1991

II 18014

COBISS-ID 16255581

THERBORN, Goran: European modernity and beyond : the trajectory of European societies, 1945–2000 / Goran Therborn. – London ; Thousand Oaks ; New Delhi : Sage, 1995

II 17958

COBISS-ID 50517760

ULE, Mirjana: Psicologia sociale : dispensa per gli studenti di psicologia / Mirjana Ule. – [Ljubljana] : [samozaložba], 1995

1995

- IV 3015
COBISS-ID 16273501
URRY, John: Consuming places / John Urry. – London ; New York : Routledge, 1995. – (International library of sociology)
- II 17969
COBISS-ID 16214365
- WILLIAMS, Christine L.: Still a man's world : men who do «women's work» / Christine L. Williams. – Berkeley ; Los Angeles ; London : University of California Press, 1995. – (Men and masculinity)
- II 17940
COBISS-ID 16145501
- 316.7 KULTURNI KONTEKST DRUŽBENEGA ŽIVLJENJA. SOCIOLOGIJA KOMUNIKACIJ
- BERGER, Arthur Asa: Essentials of mass communication theory / Arthur Asa Berger. – Thousand Oaks ; London ; New Delhi : Sage, 1995
- II 18000
COBISS-ID 16243549
- FAIRCLOUGH, Norman: Media discourse / Norman Fairclough. – London [etc.] : E. Arnold, 1995
- II 17968
COBISS-ID 16213853
- HALL, John A.: Coercion and consent : studies on the modern state / John A. Hall. – Cambridge : Polity Press, 1994
- II 17986
COBISS-ID 380253
- HARRIS, David: From class struggle to the politics of pleasure : the effects of gramscianism on cultural studies / David Harris. – London ; New York : Routledge, 1992
- II 17972
COBISS-ID 16221277
- HEITMEYER, Wilhelm: Rechtsextremistische Orientierungen bei Jugendlichen : empirische Ergebnisse und Erklärungsmuster einer Untersuchung zur politischen Sozialisation / Wilhelm Heitmeyer. – Weinheim ; München : Juventa Verlag, 1992. – (Jugendforschung)
- II 18008
COBISS-ID 16251741
- HILTROP, Jean M.: The essence of negotiation / Jean M. Hiltrop and Sheila Udall. – London [etc.] : Prentice Hall, 1995. – (The essence of management series)
- II 17962
COBISS-ID 16211293
- JEFFERS, Leo W.: Mass media processes / Leo W. Jeffers. – Prospect Heights : Waveland Press, 1994
- U II 17931 a-c, d
ČU II 17931
COBISS-ID 16203613
- MACNAIR, Brian: An introduction to political communication / Brian McNair. – London ; New York : Routledge, 1995. – (Communication and society)
- II 17985
COBISS-ID 16230749
- MAPPING ideology / edited by Slavoj Žižek. – London ; New York : Verso, 1994. – (Mapping)
- II 18001
COBISS-ID 16244317
- POSTER, Mark: The second media age / Mark Poster. – Cambridge : Polity Press, 1995
- II 17999
COBISS-ID 16157021
- REILLY, Kevin: Readings in world civilizations. The great traditions / Kevin Reilly. – New York : St. Martin's Press, 1988
- II 18011
COBISS-ID 16254557
- SORLIN, Pierre: Mass media / Pierre Sorlin. – London ; New York : Routledge, 1994. – (Key ideas)
- 17985
COBISS-ID 45676032
- STUDEN, Andrej: Stanoviti v Ljubljani / Andrej Studen. – Ljubljana : ISH – Institutum studiorum humanitatis, 1995. – (Studia humanitatis. Apes)
- 17982 – 4 a-c
COBISS-ID 53956096
- VIDMAR, Josip: Kulturni problem slovenstva / spisal Josip Vidmar. – Ljubljana : Cankarjeva založba, 1995
- 17994
COBISS-ID 53780480
- YOUTH culture in late modernity / edited by Johan Fornas and Goran Bolin. – London ; Thousand Oaks ; New Delhi : Sage, 1995
- II 17984
COBISS-ID 16229469
- ZIEHE, Thomas: Zeitvergleiche : Jugend in kulturellen Modernisierungen / Thomas Ziehe. – Weinheim ; München : Juventa Verlag, 1991. – (Jugendforschung)
- 17989
COBISS-ID 16252253
- 32 POLITIČNE VEDE. POLITIČNE ORGANIZACIJE. NOTRANJA POLITIKA. STRANKE IN GIBANJA
- BECKER, Marvin B.: The emergence of civil society in the eighteenth century : a privileged moment in the history of England, Scotland, and France / Marvin B. Becker. – Bloomington ; Indianapolis : Indiana University Press, 1994
- III 3856
COBISS-ID 16210525
- BUTLER, Anthony: Transformative politics : the future of socialism in Western Europe / Anthony Butler. – Basingstoke : Macmillan ; New York : St. Martin's Press, 1995
- II 17955
COBISS-ID 16151901
- The CAMBRIDGE history of political thought, 1450–1700 / edited by J. H. Burns with the assistance of Mark Goldie. – Cambridge : Cambridge University Press, 1994
- II 17952
COBISS-ID 16152925
- CICERO, M. Tullius: Libri politici. Država = De re publica / M. Tullius Cicero. – Zagreb : Demetra, 1995. – (Demetra. Filozofska biblioteka Dimitrija Savića)
- III 3862 – 7a
COBISS-ID 894298
- DAHL, Robert A.: Democracy and its critics / Robert A. Dahl. – New Haven ; London : Yale University Press, 1989
- U III 3504 a-c
ČU III 3504
COBISS-ID 6202382
- DEMOKRATIE in Europa : zur Rolle der Parlamente / hrsg. für die Redaktion von Winfried Steffani und Uwe Thaysen unter Mitarbeit von Kristin Bergmann. – Opladen : Westdeutscher Verlag, 1995. – (Zeitschrift für Parlamentsfragen : Sonderband)
- II 17946 – 1/95
COBISS-ID 16152157
- EUROPEAN democratic culture / contributors Alain-Marc Rieu... [et al.]. – London : Routledge, 1995. – (What is Europe?)
- III 3852
COBISS-ID 54776320

- HOFFMAN, John: Beyond the state : an introductory critique / John Hoffman. - Cambridge : Polity Press, 1995
II 17944
COBISS-ID 16152669
- JOHNSTON, David: The idea of a liberal theory : a critique and reconstruction / David Johnston. - Princeton : Princeton University Press, 1994
III 3853 a
COBISS-ID 16153181
- MACHAN, Tibor: Private rights and public illusions / Tibor Machan. - New Brunswick ; London : Transaction Publishers, cop. 1995
II 17993
COBISS-ID 16235101
- MELZER, Wolfgang: Jugend und Politik in Deutschland : gesellschaftliche Einstellungen, Zukunftsorientierungen und Rechtsextremismus-Potential Jugendlicher in Ost- und Westdeutschland / Wolfgang Meltzer. - Opladen : Leske + Budrich, 1992
17990
COBISS-ID 16252765
- MOUFFE, Chantal: The return of the political / Chantal Mouffe. - London ; New York : Verso, 1993. - (Phronesis)
II 17983
COBISS-ID 16227421
- REJEC, Albert: Pričevanja o Tigru / Albert Rejec, Tone Černač, Jože Vadnjal. - V Ljubljani : Slovenska matica, 1995
III 3867 a
COBISS-ID 54385152
- SMITH, Anthony D.: Nations and nationalism in a global era / Anthony D. Smith. - Cambridge : Polity Press, 1995
II 17960
COBISS-ID 16210781
- VINCENT, Andrew: Modern political ideologies / Andrew Vincent. - Oxford, UK ; Cambridge, Mass., USA : Blackwell, 1995
II 17945
COBISS-ID 16152413
- 327 MEDNARODNI ODNOSI. ZUNANJA POLITIKA
- MANSBACH, Richard W.: The global puzzle : issues and actors in world politics / Richard W. Mansbach. - Boston ; Toronto : Houghton Mifflin, 1994
II 17947
COBISS-ID 16169309
- SKOLNIKOFF, Eugene B.: The elusive transformation : science, technology, and the evolution of international politics / Eugene B. Skolnikoff. - Princeton : Princeton University Press, 1994
II 17849 a
COBISS-ID 15958109
- ŠABIČ, Zlatko: International parliamentary organs in European institutional organisations : selected cases / Zlatko Šabič. - Ljubljana : Center for International Relations at the University of Ljubljana, Faculty of Social Sciences, 1995. - (CIR publications)
U 17995 a
ČU 17995
COBISS-ID 52878592
- 33 GOSPODARSTVO. EKONOMSKA ZNANOST
- ACKNOWLEDGING consumption : a review of new studies / edited by Daniel Miller. - London ; New York : Routledge, 1995. - (Material cultures : interdisciplinary studies in the material construction of social worlds)
II 17973
COBISS-ID 16222301
- DRESLER, Soren: Reorganisation und Krise : die ostdeutschen Unternehmen und ihre Probleme auf dem Weg in die Marktwirtschaft aus unternehmens- und organisationstheoretischer Sicht / Soren Dresler. - Stuttgart : Schaffer-Poeschel, 1995. - (Dresdner Wirtschaftswissenschaftliche Beiträge : Reihe Wettbewerb und Unternehmensführung)
III 3850
COBISS-ID 16204637
- ENTERPRISES in Europe : third report. Descriptive analysis. - Luxembourg : Office for Official Publications of the European Communities, 1994
IV 3010
COBISS-ID 16209245
- FOREIGN direct investment, trade and employment. - Paris : OECD, 1995
II 17996
COBISS-ID 16238429
- GUIDE to economic indicators : making sense of economics. - London : The Economist, 1994
II 18005
COBISS-ID 16250717
- INTERNATIONAL direct investment statistic yearbook 1995 = Annuaire des statistiques d'investissement direct international 1995. - Paris : OECD, 1995
Č IV 3013
COBISS-ID 16239709
- INTERNATIONAL privatisation : strategies and practices / edited by Thomas Clarke. - Berlin ; New York : de Gruyter, 1994. - (De Gruyter studies in organization)
III 3866 - 55
COBISS-ID 16189021
- LAFAY, Jean-Dominique: The political dimension of economic adjustment / by Jean-Dominique Lafay and Jacques Lecaillon. - Paris : OECD, 1993. - (Political feasibility of adjustment)
III 3860
COBISS-ID 16242269
- LAWS, Eric: Tourist destination management : issues, analysis and policies / Eric Laws. - London ; New York : Routledge, 1995. - (Routledge topics in tourism)
II 17971
COBISS-ID 16150109
- LEE, Chung H.: The economic transformation of South Korea : lessons for the transition economies / by Chung H. Lee. - Paris : OECD, 1995
II 17998
COBISS-ID 16239197
- LEVINE, David P.: Wealth and freedom : an introduction to political economy / David P. Levine. - Cambridge ; New York ; Melbourne : Cambridge University Press, 1995
II 17990
COBISS-ID 16233565
- The PERFORMANCE of foreign affiliates in OECD countries. - Paris : OECD, 1994
II 17989
COBISS-ID 16233309
- STI review. - Paris : OECD, 1994. - (STI review)
II 17994
COBISS-ID 16237917
- SHIM, Jae K.: Dictionary of economics / by Jae K. Shim and Joel G. Sigel. - New York [etc.] : John Wiley, 1995. - (Business dictionary series)
Č II 17959
COBISS-ID 32142

- SOCIAL indicators of development 1995 / compiled by the socio-economic data division of the World bank's international economic department. - Baltimore ; London : The Johns Hopkins University Press, 1995. - (A World bank book)
IV 3014
COBISS-ID 16241757
- TREBILCOCK, Michael J.: The regulation of international trade / Michael J. Trebilcock and Robert Howse. - London ; New York : Routledge, 1995
II 18015
COBISS-ID 16255837
- 331 DELO. ZAPOSLOVANJE. SINDIKATI
- WORLD development report 1995. Workers in an integrating world / The World Bank. - New York : Oxford University Press, 1995
III 3847
COBISS-ID 16188253
- 339 MEDNARODNI GOSPODARSKI ODNOSI
- ETHIER, Wilfred J.: Modern international economics / Wilfred J. Ethier. - New York : London, 1995
II 18016
COBISS-ID 16256093
- REGIONAL integration and the multilateral trading system : synergy and divergence. - Paris : OECD, 1995
II 17997
COBISS-ID 16238941
- 34/35 PRAVO. ZAKONODAJA. JAVNA UPRAVA. DRŽAVNA UPRAVA
- A CITIZENS' Europe : in search of a new order / edited by Allan Rosas and Esko Antola. - London ; Thousand Oaks ; New Delhi : Sage, 1995
II 17991
COBISS-ID 16234077
- JACKSON, Robert H.: Quasi-states : sovereignty, international relations, and the third world / Robert H. Jackson. - Cambridge : Cambridge University Press, 1994. - (Cambridge studies in international relations)
II 16811 - 12
COBISS-ID 16233053
- PUHARIČ, Krešo: Gospodarsko pravo : z osnovami prava / Krešo Puharič. - Ljubljana : Uradni list Republike Slovenije, 1995. - (Zbirka Učbeniki)
U II 18006 a, b
ČU II 18006
COBISS-ID 54008320
- SECURITY without nuclear weapons? : different perspectives on non-nuclear security / edited by Regina Cowen Karp. - Oxford : Oxford University Press, 1992
III 3858
COBISS-ID 16222557
- 355 VOJAŠKE VEDE. OBRAMBOSLOVJE
- ADDINGTON, Larry H.: The patterns of war since the eighteenth century / Larry H. Addington. - Bloomington ; Indianapolis : Indiana University Press, 1994
II 17961
- COBISS-ID 16211037
- The ART of war in world history : from antiquity to the nuclear age / [compiled by] Gerard Chaliand. - Berkeley ; Los Angeles ; London : University of California Press, 1994
II 17964
COBISS-ID 50641664
- INTERNATIONAL security in the modern world / edited by Roger Carey and Trevor C. Salmon. - New York : St. Martin's Press ; Houndmills [etc.] : Macmillan Press, 1994
II 17974
COBISS-ID 16222045
- KEEGAN, John: A history of warfare / John Keegan. - London : Pimlico, 1994
17983
COBISS-ID 16212317
- SIPRI yearbook 1995 : world armaments, disarmament and international security. - Oxford : Oxford University Press, 1995. - (Sipri Yearbook)
Č II 15010 - 1995
COBISS-ID 16222813
- 39 ETNOLOGIJA. ETNOGRAFIJA. ŽENSKO VPRAŠANJE
- ČURKINA, Iskra Vasil'evna: Rusko-slovenski kulturni stiki : od konca 18. stoletja do leta 1914 / Iskra Čurkina. - V Ljubljani : Slovenska matica, 1995
III 3863 a
COBISS-ID 54696960
- EVANS, Judith: Feminist theory today : an introduction to second-wave feminism / Judith Evans. - London ; Thousand Oaks ; New Delhi : Sage, 1995
II 17977
COBISS-ID 16224349
- FEMINISM beside itself / edited by Diane Elam and Robyn Wiegman. - New York ; London : Routledge, 1995
II 17976
COBISS-ID 16223581
- GREEN, Karen: The woman of reason : feminism, humanism and political thought / Karen Green. - Cambridge : Polity Press, 1995
II 17941
COBISS-ID 16145245
- TSEELON, Efrat: The masque of femininity : the presentation of woman in everyday life / Efrat Tseelon. - London ; Thousand Oaks ; New Delhi : Sage, 1995. - (Theory, culture & society)
II 17933
COBISS-ID 16205149
- 5 NARAVOSLOVNE VEDE. EKOLOGIJA. MATEMATIKA. ANTROPOLOGIJA.
- KNIGHT, Chris: Blood relations : menstruation and the origins of culture / Chris Knight. - New Haven ; London : Yale University Press, 1995
II 17957
COBISS-ID 16156765
- NOLT, John Eric: Informal logic : possible worlds and imagination / John Eric Nolt. - New York [etc.] : McGraw-Hill, 1984
II 18012
COBISS-ID 16255069

- ABELL, Derek F.: Management z dvojnimi strategijami : obvladovanje sedanosti in priprava na prihodnost / Derek F. Abell. – Ljubljana : Gospodarski vestnik, 1995. – (Zbirka Manager)
17988
COBISS-ID 54465024
- BROWN, Stephen: Postmodern marketing / Stephen Brown. – London ; New York : Routledge, 1995. – (Consumer research and policy series)
II 17963
COBISS-ID 16150365
- CRAVENS, David W.: Strategic marketing / David W. Cravens. – Burr Ridge, Illinois ; Boston ; Sydney : Irwin, 1994. – (The Irwin series in marketing)
II 17967
COBISS-ID 16214109
- CRISELL, Andrew: Understanding radio / Andrew Crisell. – London ; New York : Routledge, 1994. – (Studies in culture and communication)
II 18002
COBISS-ID 48197632
- FOSTER, Dean Allen: Bargaining across borders : how to negotiate business successfully anywhere in the world / Dean Allen Foster. – New York [etc.] : McGraw-Hill, 1995
II 18007
COBISS-ID 16251485
- GUILLEN, Mauro F.: Models of management : work, authority, and organization in a comparative perspective / Mauro F. Guillen. – Chicago ; London : The University of Chicago Press, 1994
II 17937
COBISS-ID 16142941
- MINTZBERG, Henry: The strategy process / Henry Mintzberg, James Brian Quinn and Sumantra Ghoshal. – London [etc.] : Prentice Hall, 1995
III 3857
COBISS-ID 16217181
- NILSON, Torsten H.: Chaos marketing : how to win in a turbulent world / Torsten H. Nilson. – London [etc.] : McGraw-Hill Book, cop. 1995. – (McGraw-Hill marketing for professionals series)
II 17956
COBISS-ID 16150877
- O'SHAUGHNESSY, John: Competitive marketing : a strategic approach / John O'Shaughnessy. – London ; New York : Routledge, 1995
III 3855
COBISS-ID 16151133
- OTTMAN, Jacquelyn A.: Green marketing : [challenges and opportunities for the new marketing age] / Jacquelyn A. Ottman. – Lincolnwood : NTC Business Books, 1993
II 17930
COBISS-ID 15852381
- PETTIS, Chuck: TechnoBrands : how to create and use «brand identity» to market, advertise and sell technology products / Chuck Pettis. – New York [etc.] : Amacom, 1995
II 17970
COBISS-ID 16215133
- RAO, Vithala R.: The new science of marketing : state-of-the-art tools for anticipating and tracking the market forces that will shape your company's future / Vithala R. Rao and Joel H. Steckel. – Chicago ; London ; Singapore : IRWIN, 1995
II 17929
COBISS-ID 15855453
- ROUSSEAU, Denise M.: Psychological contracts in organizations : understanding written and unwritten agreements / Denise M. Rousseau. – Thousand Oaks ; London ; New Delhi : Sage, 1995
II 17935
COBISS-ID 16143965
- SERVICE quality : multidisciplinary and multinational perspectives / edited by Stephen W. Brown ... [et al.]. – New York [etc.] : Lexington Books : Maxwell Macmillan International ; Toronto : Maxwell Macmillan Canada, 1991. – (Issues in organization and management series)
III 3848
COBISS-ID 1453596
- STOHL, Cynthia: Organizational communication : connectedness in action / Cynthia Stohl. – Thousand Oaks ; London ; New York : Sage, 1995. – (Interpersonal contexts)
II 17988 – 5
COBISS-ID 16232029
- UPSHAW, Lynn B.: Building brand identity : a strategy for success in a hostile marketplace / Lynn B. Upshaw. – New York [etc.] : J. Wiley & Sons, 1995
III 3854
COBISS-ID 16150621
- VOGRINC, Jože: Televizijski gledalec : [koncept televizijskega komunikacijskega razmerja kot izhodišče za teorijo televizije] / Jože Vogrinc. – Ljubljana : SKUC : Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1995. – (Studia humanitatis. Apes)
17982 – 3 a, b
COBISS-ID 52939520
- WEICK, Karl E.: Sensemaking in organizations / Karl E. Weick. – Thousand Oaks ; London ; New Delhi : Sage, 1995. – (Foundations for organizational science)
II 17936
COBISS-ID 16143453
- WILBY, Pete: The radio handbook / Pete Wilby and Andy Conroy. – London ; New York : Routledge, 1994. – (Media practice)
II 17819 a
Č II 17819
COBISS-ID 48195072

659 REKLAMA. INFORMACIJE. ODNOSI Z
JAVNOSTJO. MNOŽIČNO KOMUNICIRANJE.
INFORMATIKA

- BELCH, George E.: Introduction to advertising and promotion : an integrated marketing communications perspective / George E. Belch, Michael A. Belch. – Chicago [etc.] : Irwin, 1995. – (The Irwin series in marketing)
IV 3011
COBISS-ID 16212061

8 JEZIKOSLOVJE. KNJIŽEVNOST

- HEIDEGGER, Martin: Na poti do govornice / Martin Heidegger. – V Ljubljani : Slovenska matica, 1995. – (Filozofska knjižnica)
U III 1421 – 40 a
COBISS-ID 54156544
- WEBSTER'S encyclopedic unabridged dictionary of the English language : the dictionary entries are based on the first edition of The Random House Dictionary of the English Language. – New York : Gramercy Books, [1993]
IV 3012
COBISS-ID 16217949

IV 3012
COBISS-ID 16217949

9 DOMOZNANSTVO. ZEMLJEPIS. BIOGRAFIJE.
ZGODOVINA

KOLKO, Gabriel: Century of war : politics, conflict, and soci-

ety since 1914 / Gabriel Kolko. - New York : The New
Press, cop. 1994

III 3859
COBISS-ID 16231005

NOLAN, Cathal J.: The Longman guide to world affairs / Cathal J. Nolan. - White Plains : Longman, 1994
II 17965

COBISS-ID 16212573

UDC 341.222:572:316.72:911:316

KNEŽEVIĆ HOČEVAR, Duška: The Forming of the Concept of Border and Borderness: Some Dilemmas

Teorija in praksa, Ljubljana 1996, Vol. XXXIII, No. 1, pg. 7

The text represents some conceptual dilemmas of the phenomenon of the (state) border as put forward by recent geographic, sociological, and anthropological theories. These concepts represent, on the one hand, the basic theoretic guidelines for fieldwork study of the problem (that the authoress has dealt with extensively in her M.A. thesis titled *Identity and Locality – the case of Upper Kolpa Valley*); their referential »openness«, on the other hand, offers a sound base for identity studies in context of which one deals with socially, as opposed to state, super imposed, constructed borderness. It must be stressed that simultaneous field study of borderness, and the identity processes confirms the usefulness of a broadened concept here referred to as »the border locality«. The authoress argues in favour of such a widened basic concept in border studies.

Key words: boarders, anthropology, identity, sociology

UDC 327:341:316.3.001:165.731

173

BRGLEZ, Milan: On the Development of International Relations Theoretical Thinking

Teorija in praksa, Ljubljana 1996, Vol. XXXIII, No. 1, pg. 18

Analytically deconstructed IR theoretical discourse (on epistemology, methodology, ontology, empirical theory, and axiology) enabled fundamental developments of the discipline to be assessed through five consecutive phases: (i) pre-scientific thinking (till 1920), (ii) realist – idealist debates (1930–60), (iii) traditionalist – behaviourist debates (1960–70), (iv) contemporary positivist paradigms (1970–) multiplying also in IPE perspectives, and (v) post/anti-positivist paradigms (1980–). IR, as a science, has developed particular theories to exclude contending approaches of international law, politics, economics and other social sciences. So, a qualitative otherness of international phenomena, as well as a distinction of facts and values have been claimed to delimit IR. Nowadays, surpassing has been noted on both sides of the border. Even positivist approaches to IR theory, and theories of international regimes in particular, have interacted with international law. Therefore, it was on post/anti-positivist merely to reinforce the existing patterns by, e.g., an integral theory of international law. But, on the other hand, the post/anti-positive restructuring of IR theory as a practice has been necessary in connecting IR with (critical) social theories (in the broad notion of Giddens). Their relationship have opened possibilities and pressures to be mutually constitutive, as well as emancipatory.

Key words: international relations, international law, international community, positivism, science, theory

FLERE, Sergej: CULTUREGENES, BIOGRAMMAR AS DETERMINANTS OF SOCIAL LIFE AND SIMILAR ISSUES**Sociobiology: new social theory, new sociological discipline****Teorija in praksa, Ljubljana 1996, Vol. XXXIII, No. 1, pg. 36**

In the paper, sociobiology is considered in the context of historically endurable and contemporary discussions in sociology. We are confronted with a theory, which continues the long history of biologism in the social sciences, but upgrades it by asserting the primacy of genetic reality in biotic reality. The decisive biotic process allegedly evolves at the genetic level: the struggle for survival and expanded reproduction. Sociobiology particularly deals with phenomena of cooperation and »altruism«, which would, at first glance, contradict its basic tenets. This problem is resolved by way of five explanations. Sociobiological determinisms are to apply to human society, without much exception. The author deals in particular with the sociobiological treatment of family, ethnicity, law and deviance. The basic hypotheses and tenets of sociobiology are refuted – in as much as they pertain to human society and sociological analysis – taking into consideration everything which is unique for human society (culture in particular).

Key words: sociobiology, biogrammar, biologism in sociology, struggle for survival, genes, memes

---

UDC 334.1:327.7:316.752

AVSEC, Franci: Cooperative Values, Principles and Practice**Teorija in praksa, Ljubljana 1996, Vol. XXXIII, No. 1, pg. 48**

The article describes the development of cooperative principles as they have been proclaimed by the International Cooperative Alliance (ICA), for the third time at the centennial Congress in Manchester 1995. In the present formulation, the ICA stresses the universal human values as the origin of cooperative principles, and tries to adjust, as much as possible, the cooperative mission to the changing environment. The influence of tradition, grown out of the consumer cooperation, was greater than expected, although many of the critical remarks were taken into account, especially those concerning more balanced consideration of economic and social dimensions of cooperative organizations. In a period, when also many other, not only cooperative organizations, are appealing to the values, the cooperatives can survive only with an active and innovative application of cooperative principles. Thus, the cooperative values remain a necessary, although not yet a sufficient condition for successful cooperative organization.

Key words: International Cooperative Alliance, cooperative organisations, values

---

ROTER, Zdenko: State and Church: the way Ahead?
Teorija in praksa, Ljubljana 1996, Vol. XXXIII, No. 1, pg. 73

Author's reminiscences of the period of the 2nd Vatican Council serve as an introduction. The central part of the discussion presents a typology of relations between the state and Church. The changing circumstances after 1990 also triggered a change in the relations between the state and Church. The author estimates that in 1995 this relation underwent significant politisation due to conflicting expectations of actors as well as due to a lack of articulate state – governmental policy concerning the issues. The author is of the opinion that the government (the state) does not visualise clearly its responsibility for governing a state of various churches. Possibilities for a concordat are analysed and on this basis the author substantiates his ideas for some possible actions of the state to resolve the issues with the Church. He finishes by pointing out that the 30th anniversary of the Council passed by more or less unnoticed.

Key words: State, Church, Slovenia, The Vatican Council

UDC 339.92:061.2(4)EU:341:342.71

KOS, Borivoj: Citizenship and the European Union
Teorija in praksa, Ljubljana 1996, Vol. XXXIII, No. 1, pg. 86

A state may regulate the acquisition and loss of citizenship without being in accordance with international law; international law does not determine the suitable legislative criteria either. However, international law imposes the basic limitations to the state which may regulate its legislation on citizenship only and not that of other states. Further more, other states have the right not to recognise all the criteria for the acquisition of citizenship. This means that a state is not limited by international law on the subject of citizenship: however certain limitations do exist, being mostly related to the effects of citizenship which have been internationally recognised and those which have not been internationally recognized. As a result of citizenship the citizen of all European countries are being granted more rights than foreigners living in these countries (e.g. human rights with respect to political activities). The status of citizens of member states of the European Union changed considerably when the stipulations on the citizenship of the European Union came into effect. With the enforcement of common European legislation and introduction of European citizenship, the power of internal legislation will weaken substantially.

Key words: Citizenship, European Union, international law, state

ERJAVEC, Karmen: Media policy of the European Union Concerning the information technology field

Teorija in praksa, Ljubljana 1996, Vol. XXXIII, No. 1, pg. 97

This article presents an overview of the European Community policy in telecommunications and broadcasting. The article identifies a number of issues that need to be addressed: the removal of unnecessary regulatory barriers, universal and public services, line of business restriction and pluralism of the media. The information society will require a policy framework that encompasses all media and aims to be free from inconsistencies between policies in different media sectors. Since the convergence of media will ultimately affect all aspects of life, the framework should not be limited to the economic dimension alone, but must take into account the whole spectrum of societal and cultural values.

Key words: European Union, electronic media, information society, media policy

Nove knjige založbe
ZNANSTVENO IN PUBLICISTIČNO SREDIŠČE

ŠOLSTVO IN UČITELJICE NA SLOVENSLEM

Mirjam Milharčič Hladnik, dr. sociologije,
Ljubljana

Razlaga nastanka javnih sistemov izobraževanja pri nas v povezavi z oblikovanjem nacionalne države in kulture, vprašanjem spolnih razlik in razmerja z državljanskimi pravicami ter z zgodovinskim razvojem in s sodobnimi posledicami feminizacije učiteljskega poklica.

1995, 160 str., 140×205 mm, broš., slikovno gradivo.

Prodajna cena: 2.520,00 SIT

Za vas: 2.000,00 SIT

NEVIDNA VEZ

Melita Zajc, mag. sociologije kulture,
Ljubljana

Enkratna zbirka gradiv o začetkih slovenske televizije in prvem desetletju njenega delovanja, vse do prvega TV dnevnika v slovenskem jeziku. Te začetke postavlja avtorica v okvir sočasnih dogodkov v sosednjih evropskih državah, zlasti še ob kritični primerjavi z razvojem nacionalne televizije v Avstriji.

160 str., 140×205 mm, broš., fotografije.

Prodajna cena: 2.205,00 SIT

Za vas: 1.650,00 SIT

KOT TUJINA POSTANE DOM

Marina Lukšič Hacin, mag. sociologije,
Ljubljana

Predgovor: dr. Stane Južnič

Slovensko izseljevanje v svet od preloma stoletja pa do današnjih dni v vsej širini in posebnostih, vzroki in poti izseljevanja, možnosti in načini ohranjanja nacionalne identitete v novem okolju, akulturacija... z bogato analizo biografij, avtobiografij, arhivskih virov itd.

216 str., 160×240 mm, broš.,

Prodajna cena: 2.520,00 SIT

Za vas: 2.000,00 SIT

ESTETIKA IN KRITIČNA TEORIJA

Aleš Erjavec, dr. filozofije, Ljubljana
Analiza najnovejših sprememb in tendenc v sodobni filozofski obravnavi umetnosti, ilustrirana z interpretacijo konkretnih umetniških del iz svetovne in slovenske zakladnice. Delo združuje najboljšo tradicijo frankfurtske šole, poststrukturalizma in vrste sodobnih estetiških usmeritev.

240 str., 140×205 mm, broš., fotografije.

Prodajna cena: 2.625,00 SIT

Za vas: 2.100,00 SIT

ALTRUIZEM

Artur Štern, dr. veterine, dr. bioloških znanosti, Ljubljana

Avtor knjige je doktor veterine, mag. temeljne medicine in doktor bioloških znanosti. K problemu altruizma kot pomembnega za medčloveške odnose pristopa tako z vidikov medicine – genetike, biologije in tudi filozofije biologije ter etike. Pojav altruizma opisuje v starejših in sodobnih oblikah, zlasti skozi odnose v družini, med prijatelji in partnerji.

188 str., 140×205 mm, broš.

Prodajna cena: 2.310,00 SIT

Za vas: 1.850,00 SIT

MASADE DUHA

– Razpotja sodobnih mitologij

Mitja Velikonja, mag. sociologije kulture, Ljubljana

Avtor v uvodnem delu najprej pojasni, kaj sploh je mitologija, kako je nastajala v pradavnini in kako se izoblikujejo sodobne mitologije in mitski junaki. Prvi del knjige je posvečen mitologiji totalitarizma in kultu vodje, mitologiji nacionalizma, mitom prehoda, obredij in reda. Drugi del pa s številnimi primeri opisuje mitologije Srednje Evrope, južnoslovanskih narodov in v posebnem poglavju slovenske mitske predstave in junake.

212 strani, 140×205 mm, broš., črno-bele fotografije.

Prodajna cena: 2.520,00 SIT

Za vas: 2.000,00 SIT

KOMEDIJA IN MEŠANE DRAMSKE ZVRSTI

Denis Poniž, dr.literarnih ved, Ljubljana
Prva pregledna in izčrpna zgodovina in teorija komedije v slovenskem jeziku: izvori komedije, opisi prvih komedij in sorodnih zvrsti, razvoj komedije skozi srednjeveške oblike vse do moderne komedije, dela velikih komediografov... 208 str., 140×205 mm, broš., ilustracije.
Cena: 2.520,00 SIT

Za vas: 2.000,00 SIT

BIL JE HORUK V NOVE ČASE

Tisočdevetstopenštirideseto na naših tleh v brušenem ogledalu takratnega slovenskega pisanja

Viktor Konjar, publicist, Ljubljana
Znani raziskovalec slovenske literarne preteklosti barvito, s številnimi navedbami in citati slika vzdušje v slovenskem tisku, literaturi idr., kakor se je kazalo v pisani besedi v mesecih po osvoboditvi leta 1945.

280 str., 170×240 mm, broš.

Cena: 1.995,00 SIT

Za vas: 1.500,00 SIT

RDEČE IN ČRNO Slovensko partizanstvo in domobranstvo

Dora Lešnik, dipl.sociologinja, in Grega Tomc, dr.sociologije, Ljubljana
Družboslovno kritičen odziv na sodobne polemike o vlogi partizanstva in domobranstva, ki presega ideološke in dnevno-politične poglede. Zajema opise ureditve in delovanja obeh vojaških formacij, prikaz vsakdanjega življenja, celo umetniškega ustvarjanja oz. literature ene in druge strani... Avtorja črpata iz številnih arhivskih virov, biografij, razgovorov. 220 str., 140×205 mm, broš., fotografije.

Prodajna cena: 2.520,00 SIT

Za vas: 2.000,00 SIT

EVROPA – ROJSTVO IDEJE

Denys Hay, prof.zgodovine, Velika Britanija

Prevod: Seta Knop

Spremna študija: dr.Tomaž Mastnak

Izčrpen prikaz izvora in razvoja pojma Evropa od antičnih časov do njegove polne uveljavitve v srednjeveški krščanski Evropi, analiza pogledov takratnih najimenojnejših mislecev o Evropi ter političnih in idejnih sprememb v tem času.

160 str., 140×205 mm, broš., ilustracije in zemljevidi

Cena: 1.995,00 SIT

Za vas: 1.500,00 SIT

DRŽAVE IN TRGI

Susan Strange, prof.ekonomije mednarodnih odnosov, Velika Britanija
Prevod: dr. Matija Rojec, dr. Marjan Svetličič, dr. Franjo Štiblar

Knjiga raziskuje strukturo in delovanje svetovnega gospodarstva, zlasti mednarodno moč držav, odnos oblast-trg, spremembe, ki so se v zadnjih desetletjih dogodile v varnostni, finančni, proizvodni strukturi in v strukturi znanja, z nizom primerov iz evropske, ameriške in japonske prakse.

240 str., 160×240 mm, broš., skice in grafi.

Cena: 2.520,00 SIT

Za vas: 2.000,00 SIT

SLOVENSKO KMETIJSTVO IN EVROPA

Danica Fink Hafner, dr.političnih znanosti, Ljubljana

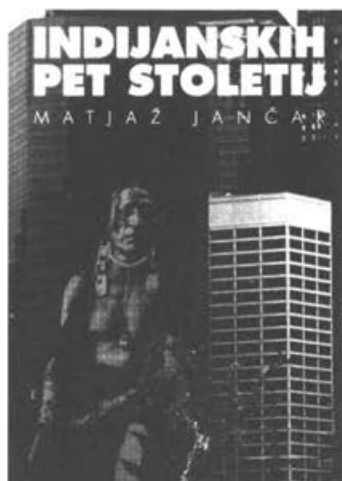
Opis stanja in dogajanja v Evropski uniji/skupnosti, posebej v kmetijski politiki v navezavi na razmere v slovenskem kmetijstvu, ki ga primerja z izbranimi evropskimi državami in ocenjuje njegove možnosti v Evropski uniji.

188 str., 160×240 mm, broš., tabele in sheme.

Cena: 2.310,00 SIT

Za vas: 1.850,00 SIT

INDIJANSKIH PET STOLETIJ

Matjaž Jančar, dipl. pravnik, Ljubljana
Spremna beseda: dr. Zmago Šmitek
Kdo so bili severno-ameriški Indijanci, od kod so prišli, kako so živeli pred stikom z belo civilizacijo, kako so se bojevali za svoj obstoj, se prilagajali in razvijali, kdo so bili slavni indijanski poglavarji, kakšne so bile indijanske poroke in drugi običaji, koliko jih je in kako živijo danes v ZDA in Kanadi...

220 str., 170×240 mm, broš., fotografije in zemljevidi.

Cena: 2.100,00 SIT

Za vas: 1.680,00 SIT

SLOVENCİ PADAJO V NEBO

99 razlog tisočletnih sanj

Vlado Miheljak, dr. psihologije, Ljubljana

Predgovor: Jaša L. Zlobec

Ilustracije: Mladina – Diareja

Eden najbolj branih slovenskih kolumnistov mlajše generacije je zbral eseje o slovenskem političnem dogajanju, kot se je kazalo zadnjih osem let, ko se je Slovenija osamosvojila, se iztrgala iz enostrankarskega sistema in vzpostavila parlamentarno demokracijo.

220 str., 152×240 mm, broš.

Cena: 2.100,00 SIT

Za vas: 1.680,00 SIT

OBLIKE RELIGIOZNE IMAGINACIJE

Aleš Debeljak, dr. sociologije, Ljubljana
Pesnik, esejist in profesor sociologije kulture predstavlja aktualne razmisleke o krščanstvu in islamu, s poudarkom na problematiki fundamentalizma. Posebej analizira prispevek teorij Maxa Webra in Mircea Eliadeja k filozofiji in sociologiji religije.

178 str., 140×205 mm, broš.

Cena: 2.520,00 SIT

Za vas: 2.000,00 SIT

ČAROVNICE

Predstave, procesi, pregoni v evropskih in slovenskih deželah

Marjeta Tratnik Volasko, dipl.sociologinja, Ljubljana in

Matevž Košir, dipl.zgodovinar, Ljubljana

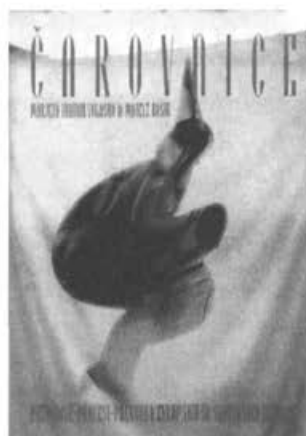
Predgovor: dr.Alenka Goljevšček

Barvita slika čarovništva od prvih predstav v evropski mitologiji do preganjanja čarovnic v evropskih državah od srednjega veka do razsvetljenega 18.stoletja. Za slovenske dežele dodaja celovito kroniko čarovniških procesov, ki opisuje več kot 500 procesov.

272 str., 170x240 mm, broš., ilustracije.

Cena: 2.520,00 SIT

Za vas: 2.000,00 SIT

SPOMINI

Klic svobode

Rudolf Hribernik - Svarun, Bled

Legendarni partizanski komandant in general popisuje svojo življenjsko pot od mladosti prek štiriletnih bojov za svobodo do povojnega dogajanja v Sloveniji in Jugoslaviji.

296 str., 170x240 mm, broš., fotografije.

Cena: 2.520,00 SIT

Za vas: 2.000,00 SIT

DESNICA IN LEVICA

Norberto Bobbio, prof. filozofije, Torino

Prevod in predgovor: Marjan Sedmak

Svetovno znani italijanski filozof razmišlja o izvorih in značilnostih politične delitve na desnico in levo v moderni evropski zgodovini in ponuja izvirne poglede na najnovejšo politično delitve v Evropi, zlasti na italijanskem političnem prizorišču.

116 str., 125x205 mm, broš.

Cena: 1.470,00 SIT

Za vas: 1.180,00 SIT

Desnica
in
Levica

Za bralce TEORIJE IN PRAKSE veljajo nižje cene, in sicer za naročila, z oznako »naročila prek TIP«, prispela do 30. 4. 1996. Cene vključujejo 5% prometni davek in stroške naročnine. Naročila sprejemamo na naslov:

ZNANSTVENO IN PUBLICISTIČNO SREDIŠČE

Beethovnova 2, P.P. 625

1000 LJUBLJANA

ali po faxu št. 061/1261-105.

"Pri usem tem je treba priznati, da klerikalni interes za šolo ni zgolj posledica verskega fundamentalizma, temveč globokih strukturnih sprememb same šole. Izpraznjeno mesto ene monopolne ideologije, ki ga hoče zapolniti druga, je nepomemben vzrok – že zaradi tega, ker je tako očiten. Temeljni vzrok je čezmerna psiho-pedagogizacija šole, na katero prehaja vse več kompetenc in odgovornosti staršev, otrok in skupnosti. Pod krinko osladnega pedagoškega paternalizma postaja šola v očeh učiteljev in staršev vedno bolj pastoralna institucija, ki ji je v ospredju duševni blagor varovancev. Od duševnega do duhovnega blagra pa je samo pol koraka. Psihologe naj zamenjajo kurati!"

Darij Zadnikar

Državlјanska vzgoja

Giambattista Vico, Igor Pribac, Darko Štrajn, Etienne Balibar, Mirjam Milharčič-Hladnik, Marjan Šimenc, Darij Zadnikar, Bogomir Novak, Zoran Kanduč, Mojca Peček, Janez Justin, Janez Kolenc, Maurizio Viroli

John Stuart Mill

OIKOS

Alexander von Pechman, Dieter Thaenhardt

Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo, številka 172-173, letnik 1994

Cena: 2.100,00 SIT

"Križarska vojna je bila sveta vojna novega tipa, ker jo je vodila cerkev, ki je krščansko družbo poenotila v miru ter za cilj meritome vojaške dejavnosti postavila Sveto deželo; ker je bila povezana s prehodom krščanstva iz obrambnih vojn v ofenzivo in ekspanzijo; in ker je bila vojna proti islamu, ki je bil stiliziran v Sovražniko krščanskega zahoda. V idealni zasnovi je bila vojna proti muslimanom genocidna. Genocid v Bosni priča, da se še ni končala."

Tomaž Mastnak

Sveta Vojna

Aleš Debeljak, Tomaž Mastnak, Bernard iz Clairvauxa

Balkanski mir

Samir Osmančević, Medina Delaić, Darko Štrajn, Vlasta Jalušič, Carl von Clausewitz, Tonči Kuzmanić, Rajko Muršič

Nasilje kot metafora

Sašo Gazdić

Identiteta Evrope

Jacques Derrida

TV

Lili Šturm, Andreja Paljevčev

OIKOS

Wolfgang Habermeyer, Konrad Lotter, Barbara Potrata, Drago Kos

Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo, številka 170-171, letnik 1994

Cena: 2.100,00 SIT

Teoretski junaki osemdesetih so potonili ali pa so bili izrinjeni na rob javnega zanimanja. Lepa slovenska duša je razpeta med pesimizmom in cinizmom. Ni več smisla, racionalnosti, resnice in upanja. V stvarni Evropi so te maksime postmodernizma že predelane. Lepa duša se ne meni za stvarnost, pomembnejše so sanje. In v sanjah čas ne igra nobene vloge. Generaciji devetdesetih, ki je kritično moč spoprijema s stvarnostjo črpala iz dialoškega izhodišča in ne iz te ali one doktrine, pa je bližje izhodišče komunikativne racionalnosti in diskurzivne etike kot estetsko zakrpan nihilizem.
(iz uvodnika A. Lukšiča in D. Zadnikarja)

KOMUNIKATIVNA RACIONALNOST IN POLITIKA

LEO LÖWENTHAL: Božidar Debenjak
 NOYΣ ΠΡΑΚΤΙΚΟΣ: Darij Zadnikar, Zdenko Zeman, Claus Offe
 ΕΠΙΣΤΗΜΗ: Andrej Lukšič, Stojan Sorčan, Ingemar Nordin
 ΠΟΛΙΤΙΚΗ: Igor Lukšič, Jürgen Habermas, Stephen Brockmann
 ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ: Franci Zore

*Časopis za kritiko znanosti,
domišljijo in novo antropologijo,
številka 152-153, letnik 1993*

Cena: 1.890,00 SIT

"Popularna kultura kot moderna medijska kultura zahodne civilizacije je najresnejši izziv tezi, po kateri nobena kultura ni istovetna sama s seboj."
Igor Pribac

"Ni ga, ki ga učinki televizije kot sive eminence vsakdanjosti ne bi zadeli kar blizu njegovega bistva, namreč v zadevah vere in svobodne volje."
Jože Vogrinc

"Deklaracija o človekovih pravicah ima zasluge, ker je izrekla "vsak človek", in slabosti, ker je mislila "samo ljudje" ali ljudje sami. Do zdaj še nismo vzpostavili ravnovesja, v katerem bi v končni bilanci računali tudi s svetom."
Michel Serres

GLEĐANJE TELEVIĐIJE

Jože Vogrinc, David Morley, Michel Chion

Antropologija
Iztok Saksida

Sociologija revščine

Mojca Novak

OIKOS

Heinz-Ulrich Nennen

Michel SERRES

Prečenje vednosti (intervju), Naravna pogodba

POPIZMI: '70

Peter Barbarič, Jure Potokar, Andrej Ilc, Marko Prpič

*Časopis za kritiko znanosti,
domišljijo in novo antropologijo,
številka 154-155, letnik 1993*

Cena: 1.890,00 SIT

Kaj sploh še hočejo te ženske?

"In kako je danes? Ženska scena je danes precej nepovezana, predvsem pa strankarsko razbita, tako da se le redko in ob grobih zunanjih pobudah (npr. ob dogajanjih v zdajšnjih balkanskih vojnah ali grožnjah elementarnim ženskim pravicam) uspe združiti v skupnih akcijah. Z ženskim gibanjem in ženskimi pisanjem se zdaj dogaja podobno, kot se je zgodilo z nekdanjo civilno družbo: znotraj parlamenta in posameznih strank smo slabo zastopane in malo vplivne. Tudi ženskih študij do zdaj na nobeni slovenski fakulteti nismo uspele uvrstiti med univerzitetne kurze. Kontinuirano in povezano raziskovano polje ženskih študij še ne obstaja."

Mirjana Ule

OD ŽENSKIH ŠTUDIJ K FEMINISTIČNI TEORIJI

- INTERVJU ● Denise Riley, Jacqueline Rose, Lynne Segal ● ANTIČNE ŽENSKE ŠTUDIJE ● Svetlana Slapšak, Sara B. Pomeroy ● ZGODOVINA ŽENSK ● Neda Pagon, Nataša Đurić, Tanja Mastnak
- FEMINISMUSSTREIT ● Denise Riley, Lynne Segal ● ŽENSKE ŠTUDIJE ● Vlasta Jalušič, Mirjana Ule, Milica G. Antić, Zalka Drglin, Tanja Renner ● ŠTUDIJE SPOLOV ● Jana Rošker, Darja Završek
- FEMINIZEM IN PSIHOANALIZA ● Sigmund Freud, Parveen Adams in Jeff Minson ● FEMINISTIČNA TEORIJA ● Eva D. Bahovec

Od ženskih študij k
feministični teoriji

Posebna izdaja
Časopisa za kritiko znanosti,
domišljijo in novo antropologijo
oktober 1993, 240 strani,
ISBN 86-7347-000-5

Cena: 1.890,00 SIT

"Že razsvetljenci so ugotavljali, da je vzgoja nemogoč poklic in da se bolj spleča pisati knjige o vzgoji kot vzgajati. Hkrati so zakoličili tiste iluzije, ki napravijo ta poklic vsaj znosen: neproblematično vero v razum, znanost in napredek. Prek teh iluzij postane vzgoja poslanstvo, ki ga je moč opravljati le z misijonarsko vneto. Misijonarji pa niso širili le evangelija, nevede so utirali pot kokakoli in kalašnikom. Ob vsej verski vznesenosti poslanstva so utirali pot kolonializmu. Naloga učitelja je podobna: kolonizirati svet življenja, ga preoblikovati in lovišče komercialnih in administrativnih moči."

Darij Zadnikar

"Ko bomo ustvarili te organizme, želim deliti svet z njimi. Veselo jih bom objel in pozdravil - kot prijatelje in ne kot pošasti."

Larry Yaeger

$\frac{3}{3}$ Šola $\frac{2}{2}$ v $\frac{1}{1}$ teoriji

Šola v teoriji, teorija v šoli

Mojca Peček, Mirjam Hladnik-Milharčič, Marcela De Batistič,
Milena Blažič, Darij Zadnikar, Hans Thiersch

Etnomuzikologija

Rajko Muršič

Civilizacija kultur

Marjan Smrke, Richard Wayne Lee

Umetno življenje

Steven Levy, Christopher Langton, Larry Yaeger, Karlo Pirc, Marjan Kokot

Časopis za kritiko znanosti,
domišljijo in novo antropologijo,
številka 160-161, letnik 1993

Cena: 1.890,00 SIT

Rokopisi

Članki. Besedila pošiljajte na 3,5-palčni disketi v ASCII kodi in v programu Word Perfect, Word ali WordStar ter v treh iztiskanih izvodih. Zaradi anonimnega recenziranja naj bodo imena avtorjev le na posebni naslovni strani pod naslovom prispevka, skupaj s strokovnim nazivom in krajem zaposlitve, s polnimi naslovi avtorjev, s telefonsko številko ter z izjavo, da predloženo besedilo še ni bilo objavljeno oz. ni v pripravi za tisk.

Dolžina besedil. Znanstveni in strokovni prispevki naj bodo v obsegu 15–20 strani (1800 znakov na stran ali 30 vrst s 60 znaki); pogledi, glose, komentarji in publicistični zapisi naj obsegajo do 10 strani; recenzije do 5 strani.

Naslovi. Naslovi morajo biti jasni in povedni. Glavni naslovi naj nimajo več kot sto znakov. Besedila z več kot deset tisoč znaki morajo vključevati mednaslove. Mednaslovi prvega reda so pisani v posebno vrsto; od besedila pred mednaslovom in po njem jih loči prazna vrsta. Mednaslovi drugega reda so pisani kot prvi stavek v odstavku in pisani krepko; od besedila jih loči pika.

Povzetki. Izvirni članki morajo biti opremljeni s slovenskim in angleškim povzetkom v obsegu 500 znakov (10 vrstic) in ključnimi pojmi v slovenskem in angleškem jeziku.

Tabele in slike morajo biti izdelane kot priloge (ne vključene v besedilo) z izčrpnimi naslovi, v rokopisu pa naj bo okvirno označeno mesto, kamor sodijo.

Recenziranje

Uredništvo uporablja za vse članke obojestransko anonimni recenzentski postopek. Članke recenzirata dva recenzenta. Uredništvo lahko brez zunanjega recenziranja zavrne objavo neustreznega članka.

Reference, opombe in citati

Reference v besedilu. Osnovna oblika reference v besedilu je (Novak 1994). Za navajanje strani uporabite (Novak 1994, 7–8). Če je več avtorjev citiranega besedila, navedite vse (Novak, Kolenc in Anderson 1993, 67). Za citiranje več referenc hkrati uporabite podpičje (Novak 1994; Kosec 1932; Kosec 1934a; Kosec 1934b).

Opombe. Opombe so v besedilu označene z zaporednimi številkami od začetka do konca besedila, nadpisanimi na ustreznem mestu v rokopisu, in po enakem vrstnem redu razvrščene pod besedilom. Opombe uporabljajte tudi za neobičajne vire.

Opomba o avtorju in zabvale vključujejo informacije o organizacijski povezanosti avtorja (avtorjev), ki so relevantne za obravnavano problematiko, o finančnih in drugih pomočeh pri pripravi članka.

Seznam referenc iz besedila sledi opombam in je urejen po abecednem redu priimkov avtorjev.

Reference knjig in prispevkov v zbornikih:

Novak, Janez. 1982. *Naslov knjige: Morebitni podnaslov*. Kraj: Založba.

Novak, Janez in Peter Kodre. 1967. *Naslov knjige*. Kraj: Založba

Novak, Janez. 1993. Naslov prispevka. V P. Koder (ur.), *Naslov zbornika*, 123–145. Kraj: Založba.

Reference člankov:

Novak, Janez. 1991. Naslov članka. *Ime revije*, 2, 265–287.

ZDENKO Roter:

DRŽAVA IN CERKEV - KAKO NAPREJ?

DUŠKA KNEŽEVIĆ HOČEVAR:

NEKATERE DILEME OBLIKOVANJA
KONCEPTOV MEJE IN MEJNOSTI

MILAN BRGLEZ:

RAZVOJ TEORETIČNEGA RAZMIŠLJANJA
O MEDNARODNIH ODNOSIH

SERGEJ FLERE:

KULTURGENI, BIOGRAMATIKA KOT
DETERMINANTE DRUŽBENEGA ŽIVLJENJA
IN PODOBNE ZADEVE

BORIVOJ KOS:

DRŽAVIJANSTVO IN EVROPSKA UNIJA

BYUNG-KOOK KIM:

KOREJA: KONFUCIJANSTVO PROTI
DEMOKRACIJI

